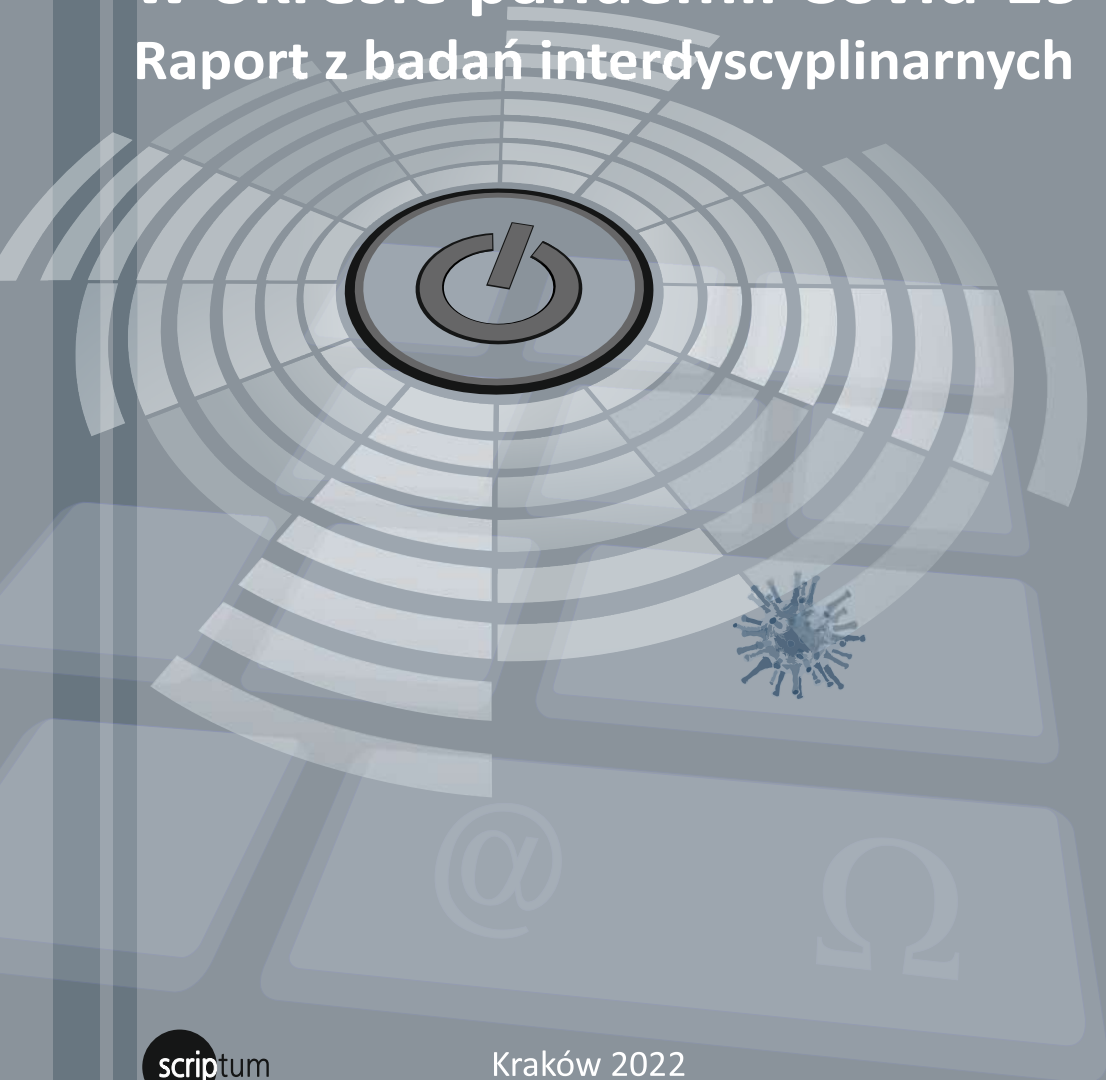

Seria naukowa: Edukacja – Media – Teologia

Mirosław Chmielewski, Małgorzata Nowak,
Piotr Stanisław, Justyna Szulich-Kałuża, Dariusz Wadowski

Komunikacja

Kościół katolicki w Polsce w okresie pandemii Covid-19 Raport z badań interdyscyplinarnych

**Komunikacja
Kościoła katolickiego w Polsce
w okresie pandemii Covid-19**

Seria naukowa: Edukacja – Media – Teologia Education – Media – Theology

4

Redakcja (Editorial Office)

Dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL

Dr hab. Mirosław Chmielewski (KUL)

Rada naukowa (Scientific Board)

Dr hab. Andrzej Adamski, prof. WSiIZ

Dr Vincenzo Annicchiarico, prof. ISSR „S. Giovanni Paolo II” (Italy)

Dr hab. Piotr Drzewiecki, prof. UKSW

Dr hab. Piotr Goliszek, prof. KUL

Dr hab. Anna Jupowicz-Ginalska, prof. UW

Dr hab. Jarosław Woźniak (KUL)

Projekt logotypu: Jerzy Piasecki

Dotychczas w serii ukazały się:

1. *Prawda a fake news*. Scenariusze spotkań. Red. M. Chmielewski. Lublin: Wydawnictwo Natan 2018.
2. Kiciński Andrzej. *Rola katechizmów w rozwoju nauczania katechetycznego*. Kraków: Wydawnictwo «scriptum» 2020.
3. Szajda Agnieszka. *Kompetencje medialne nauczycieli religii. Studium z edukacji medialnej*. Kraków: Wydawnictwo «scriptum» 2021.
4. Chmielewski Mirosław, Nowak Małgorzata, Stanisław Piotr, Szulich-Kałuża Justyna, Wadowski Dariusz. *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*. Kraków: Wydawnictwo «scriptum» 2022.

Mirośław Chmielewski, Małgorzata Nowak, Piotr Stanisław,
Justyna Szulich-Kałuża, Dariusz Wadowski

Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19

Raport z badań interdyscyplinarnych

Communication of the Catholic Church in Poland during the Covid-19 pandemic

Interdisciplinary research report

Recenzje naukowe
ks. prof. UAM dr hab. Mieczysław Polak
prof. dr hab. Karol Klauza

Za merytoryczne przygotowanie poszczególnych części monografii
wieloautorskiej odpowiadają:
cz. I. Piotr Stanisław; cz. II. Małgorzata Nowak; cz. III. Justyna Szulich-Kałuża;
cz. IV. Dariusz Wadowski; cz. V. Mirosław Chmielewski.

Opracowanie i korekta
Małgorzata Nowak
Mirosław Chmielewski

Skład i łamanie
Tomasz Sekunda

Okładka
Jerzy Piasecki

Minister
Edukacji i Nauki

Projekt finansowany w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki
pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019–2022,
nr projektu 028/RID/2018/19, kwota finansowania 11 742 500 zł.

© Copyright by Redakcja, 2022
<http://www.edukacjamedialna.eu/>
<http://www.katechetyka.eu/>
© Copyright by Wydawnictwo «scriptum», 2022

Wydanie I

ISBN 978-83-66812-63-5

Wydawnictwo «scriptum»
Tomasz Sekunda
tel. 604 532 898
e-mail: scriptum@wydawnictwoscriptum.pl
www.wydawnictwoscriptum.pl

Spis treści

Wykaz przyjętych skrótów _____	7	
Wprowadzenie _____	9	
Część I		
Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym – ujęcie prawne _____		23
1. Uwarunkowania prawne _____	24	
2. Komunikowane treści _____	35	
3. Oceny, konkluzje i rekomendacje _____	60	
Część II		
Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym – ujęcie pragmalingwistyczne _____		75
1. Dokumenty o charakterze prawnym i administracyjnym _____	76	
2. Dokumenty o charakterze nauczycielskim _____	103	
3. Wnioski i rekomendacje _____	114	
Część III		
Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z okresu I fali pandemii Covid-19 w dyskursie medialnym _____		117
1. Założenia badawcze analizy dyskursu _____	118	
2. Analiza tytułów publikacji _____	120	
3. Tematy główne dyskursu _____	123	
4. Autorzy i współautorzy dyskursu _____	127	

5. Rodzaje dokumentów instytucjonalnych w dyskursie medialnym _____	131
6. Tematy szczegółowe w dokumentach _____	133
7. Analiza materiałów wizualnych _____	135
8. Forma, cele i efekty dyskursu _____	139
9. Wnioski i rekomendacje _____	144
 Część IV	
Spółeczny odbiór komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19 – diagnoza socjologiczna _____	149
1. Założenia i metodyka badania _____	149
2. Kontakty z informacjami na temat sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa _____	161
3. Ocena działań komunikacyjnych Kościoła katolickiego _____	175
4. Zasady bezpieczeństwa odnoszące się do życia religijnego oraz opinie o nich _____	192
5. Praktyki i zaangażowanie religijne _____	200
6. Wybrane szczegółowe regulacje i komunikaty dotyczące sakramentów _____	208
7. Podsumowanie i wnioski _____	214
 Część V	
Wnioski i rekomendacje teologicznopastoralne i duszpasterskie _____	219
1. Ograniczenia w realizacji zbawczej misji Kościoła _____	222
2. Realizacja funkcji diakonii _____	224
3. Realizacja funkcji prorockiej _____	230
4. Realizacja funkcji kapłańskiej _____	235
5. Rekomendacje pastoralne _____	245
Summary _____	249
Aneksy _____	255
Bibliografia _____	279
Spis wykresów _____	321
Noty o autorach _____	325

Wykaz przyjętych skrótów

- CP – *Communio et progressio*. Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu.
- FT – Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* o braterstwie i przyjaźni społecznej.
- GS – Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*.
- KK – Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*.
- KKK – Katechizm Kościoła katolickiego.
- KPK – Kodeks prawa kanonicznego.
- LG – Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*.
- MSSiPJ – *Mały słownik z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, red. A. Skudrzyk, K. Urban.
- PDV – Jan Paweł II, *Pastores dabo vobis*. Posynodalna adhortacja apostolska o formacji kapłanów we współczesnym świecie.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj.

Wprowadzenie

Okres pandemii Covid-19 w Polsce rozpoczął się od potwierdzenia pierwszego zakażenia (początek marca 2020) i skutkowało ogłoszeniem w Polsce najpierw stanu zagrożenia epidemicznego (13 marca 2020 r), a wkrótce stanu epidemii (20 marca 2020). Bez wątpienia jest to czas kryzysowy dla instytucji państwa, życia prywatnego, gospodarki. Ogólnoświatowy kryzys spowodowany pandemią objął także sferę życia religijnego w różnych wspólnotach religijnych i wyznaniowych. Skutkami pandemii Covid-19 dotknięty tym samym został Kościół katolicki na świecie i w Polsce. Sparaliżowana została przede wszystkim jego działalność duszpasterska i życie liturgiczne. Organizacje międzynarodowe (np. WHO), apelowały do władz państwowych, organizacji pozarządowych do Kościołów i innych związków wyznaniowych o wspólne i odpowiedzialne działania na rzecz ochrony zdrowia i życia ludzi¹. Papież Franciszek konstatował fakt pandemii jako szczególny sprawdzian wiary chrześcijańskiej i wyzwanie dla ludzkości do wspólnego działania i budowania braterstwa (por. FT 7–8, 54). Hierarchowie Kościoła katolickiego w Polsce na poziomie Konferencji Episkopatu Polski i w poszczególnych diecezjach podejmowali we współpracy z instytucjami państwowymi, odpowiedzialnymi za działania prawne, sanitarne decyzje dotyczące organizacji życia religijnego katolików w Polsce. Z punktu widzenia teologii pastoralnej okres pandemii Covid-19 dla Kościoła katolic-

¹ Zob. World Health Organization. Key planning recommendations for mass gatherings in the context of COVID-19. Interim guidance. <https://www.who.int/publications/i/item/10665-332235>. [dostęp: 9.09.2020]; World Health Organization. Practical considerations and recommendations for religious leaders and faith-based communities in the context of COVID-19. Interim guidance. <https://www.who.int/publications/i/item/practical-considerations-and-recommendations-for-religious-leaders-and-faith-based-communities-in-the-context-of-covid-19> [dostęp: 9.09.2020].

kiego w Polsce, szczególnie jej pierwszy period, był całkowicie nowym wyzwaniem w wymiarze duszpasterskim, prawnym, komunikacyjnym i medialnym. Wszystkie podmioty, struktury i wymiary Kościoła katolickiego w Polsce, podobnie zresztą, jak w innych krajach, zostały dotknięte różnego rodzaju obostrzeniami dotyczącymi zwłaszcza liturgii i pracy duszpasterskiej². Wielu ludzi Kościoła, zarówno świeckich, jak i konsekrowanych, osobiście odczuło grozę epidemii Covid-19, stając się walczącymi o życie pacjentami, przy czym nie zawsze walka ta miała szczęśliwe zakończenie. Okoliczności te sprzyjały intensywnym poszukiwaniom informacji na temat pandemii i możliwości uniknięcia zakażenia, również podczas zbiorowych praktyk religijnych. Wierni oczekiwali także interpretacji uwzględniających perspektywę transcendentną, eschatologiczną i eklezjalną, pozwalające głębiej zrozumieć istotę i znaczenie pandemii, związane z nią ograniczenia, restrykcje i niedogodności. Wyrażenia stanowiska przez Kościół wobec pandemii i ograniczeń antypandemicznych oczekiwały – kierujące się oczywiście różnymi intencjami – również środowiska i media od Kościoła mocno oddalone. Z tych właśnie powodów wiele struktur Kościoła hierarchicznego podejmowało różne działania o charakterze komunikacyjnym, skierowane ku różnym odbiorcom i wykorzystujące wiele kanałów, form i sposobów komunikacji. Podstawowymi kanałami kościelnej komunikacji wewnętrznej (adresowanej prymarnie do duchownych) były diecezjalne okólniki oraz środki masowego przekazu – przekaz tą drogą miał szerszy zakres, do upublicznionych dokumentów dostęp zyskiwał zainteresowany treściami odbiorca wewnętrzny (wierni – duchowni i świeccy) i zewnętrzny. W okresie pandemii bezsprzecznie medium pierwszego komunikacyjnego kontaktu na osi Kościół – wierni stał się Internet. Uprzywilejowany status tych działań komunikacyjnych (w założeniu źródło wiarygodnych i aktualnych informacji) miały, objęte badaniem, oficjalne witryny³ jednostek administracyjnych Kościoła.

² Zob. P. Mazurkiewicz, *Religious Freedom in the Time of the Pandemic*, „Religions” 2021, 12, s. 103, <https://doi.org/10.3390/rel12020103> [dostęp: 26.06.2021]; L. Sulkowski, G. Ignatowski, *Impact of COVID-19 Pandemic on Organization of Religious Behaviour in Different Christian Denominations in Poland*, „Religions” 2020, 11, <https://doi.org/10.3390/rel11050254> [dostęp: 26.06.2021].

³ Witryna WWW traktowana jest jako tu jako złożona, polisemiotyczna (multimodalna) forma gatunkowa, specyficznie internetowa, tj. niemająca odpowiednika w komunikacji drukowanej. Właściwościami witryny WWW, traktowanej jako gatunek złożony – hipergatunek – są

Komunikacja Kościoła hierarchicznego z wiernymi i z całym społeczeństwem dokonywała się między innymi za pomocą oficjalnych dokumentów na czterech poziomach: Kościoła powszechnego, Konferencji Episkopatu Polski, diecezjalnym i parafialnym. Dokumenty te mają wieloraki charakter, począwszy od wymiaru administracyjnego i prawno-kanonicznego poprzez płaszczyznę społeczną, ewangelizacyjną i duszpasterską⁴.

Założenia badawcze

Główny problem naukowy w prowadzonych interdyscyplinarnych badaniach na temat komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19 został sformułowany w postaci dwóch pytań: „Jaka była komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym w okresie pandemii Covid-19?” (pierwszy etap postępowania badawczego) oraz „W jaki sposób / w jakim stopniu w okresie pierwszej fali pandemii Covid-19 w komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce z wiernymi były realizowane trzy podstawowe funkcje Kościoła jako sposoby / drogi realizacji jego misji?” (drugi i trzeci etap badań).

Z istoty nauk teologicznych a szczególnie z teologii pastoralnej wynika konieczność prowadzenia zarówno badań o charakterze multidyscyplinarnym (odniesienie do badań prowadzonych przez inne dyscypliny; następowanie po sobie; „seryjny monolog”), interdyscyplinarnym (wzajemna zależność między teologią pastoralną a naukami pozateologicznymi – kroczenie współ; „paralelny dialog” pomiędzy dyscyplinami; wspólny cel, różne metody) oraz intradyscyplinarnym („teologiczne i empiryczne metody badawcze i wyniki badań łączą się w jedną metodyczną i metodologiczną całość”)⁵. Dyscypliną wiodącą

hierarchiczna budowa (strona główna i wiele podstron, które mogą tworzyć wielopoziomowy układ) i hipertekstualność. Zob. np. WWW – w sieci metafor. Strona internetowa jako przedmiot badań naukowych, red. A. Dytman-Stasięko, J. Stasięko, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008.

⁴ Zob. R.J. Pastwa, Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa, „Kultura – Media – Teologia” 2020, nr 41, s. 38–60.

⁵ R. Kamiński, Tożsamość współczesnej teologii pastoralnej, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 59:2012, nr 4, s. 29–30.

w realizowanym projekcie badań interdyscyplinarnych – „Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19” są nauki teologiczne, w szczególności – teologia pastoralna, czyli praktyczna⁶. Przedmiotem badań zarówno dyscyplin z dziedziny nauk humanistycznych (językoznawstwo), społecznych (nauki o mediach i komunikacji społecznej), prawnych i teologicznych jest komunikacja Kościoła w określonej sytuacji kryzysowej. Za cel główny badań przyjęto natomiast: analizę prawnych, społeczno-kulturowych i teologicznych wymiarów komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii SARS-Cov-2. Zarówno sama rzeczywistość komunikacji, jak i okoliczności jej zaistnienia ma charakter wieloaspektowy. Stąd dla realizacji projektu badawczego przyjęto metodologiczny tok postępowania właściwy dla paradygmatu Josefa Cardijna („widzieć – ocenić – działać”)⁷. Cały proces badawczy obejmuje trzy integralnie ze sobą połączone etapy postępowania badawczego, które zachowują wewnętrzną jedność merytoryczną i metodyczną.

Na pierwszym etapie („widzieć”) przyjętego badawczego paradygmatu metodologicznego różne dyscypliny naukowe dostarczają materiału badawczego, który opisuje i naświetla podjęty problem z właściwych dla poszczególnych dyscyplin punktów widzenia. Tym samym w pierwszej fazie badań zostały użyte metody stosowane w naukach socjologicznych i w naukach o komunikacji społecznej i mediach. Przyjęty schemat postępowania badawczego – w drugiej jego fazie („ocenić”), zapewnia naukowy dialog między dyscyplinami w eksploracji tego samego problemu. Mimo różnych perspektyw badawczych oraz właściwych dla poszczególnych dyscyplin metod badawczych przyjęty tok postępowania sprawia, że naukowy opis jednego tematu nie jest dziedzinowo i dyscyplinowo wyseparowany, a wyniki z poszczególnych dyscyplin nie istnieją autonomicznie

⁶ Teologia pastoralna to „naukowa refleksja o codziennym wzrastaniu Kościoła, w mocy Ducha Świętego, w kontekście historii; a więc o Kościele jako powszechnym sakramencie zbawienia, jako znaku i żywym narzędziu zbawienia Jezusa Chrystusa, działającym przez słowo, sakramenty i posługę miłości. Nie jest tylko umiejętnością, zespołem wskazań, doświadczeń i metod. Ma status pełnoprawnej dyscypliny teologicznej, ponieważ czerpie z wiary zasady i kryteria działalności duszpasterskiej Kościoła w historii [...]. Wśród tych zasad i kryteriów szczególnie ważne miejsce zajmuje ewangeliczne rozeznanie sytuacji społeczno-kulturalnej i kościelnej, w której prowadzona jest działalność duszpasterska” (PDV 57).

⁷ W. Przygoda, Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W. Przyczyna, Kraków: Wydawnictwo M, 2011, s. 98–101.

„obok siebie”, gdyż podlegają wspólnej ocenie z punktu widzenia teologii pastoralnej jako już zbadane i opisane „znaki czasu”⁸. Także ostateczna konkluzja badań (trzeci etap – „działać”) nie jest swego rodzaju kolażem, ale wspólnie przygotowanymi wnioskami i rekomendacjami w zbawczym urzeczywistnianiu się Kościoła katolickiego w okolicznościach kryzysu spowodowanego pandemią Covid-19. W związku z powyższym na drugim i trzecim etapie badań przyjęto, iż teologiczno-pastoralną ramą w interdyscyplinarnym dialogu będą trzy podstawowe funkcje Kościoła: diakonia (funkcja pasterska), martyria (funkcja prorocka), leiturgia (funkcja kapłańska) (zob. szerzej ostatnia część *Raportu*). Zostały one przyjęte jako metodologiczny klucz służący do analizy i interpretacji uzyskanych wyników badań celem sformułowania wniosków i rekomendacji w przedmiotowym obszarze.

Cele szczegółowe podejmowanych badań przedstawiają się następująco:

- a) analiza i ocena stopnia zgodności pomiędzy treścią informacji i komunikatów wydawanych przez Kościół w Polsce w związku z epidemią z właściwymi przepisami wydanymi przez Stolicę Apostolską i władze polskie;

⁸ S. Bielecki w oparciu o posoborową teologię określa znaki czasu jako „zjawiska, wydarzenia, procesy, w których przejawia się działanie Ducha Świętego, ingerującego w dzieje ludzkości przez pobudzanie i oświecanie ludzkich serc, które wymagają konfrontacji z nauką ewangeliczną i zaangażowania chrześcijan; wobec tych zjawiska Kościół i poszczególni chrześcijanie nie mogą być obojętni, gdyż albo z nich samych, albo z Ewangelii z nimi skonfrontowanej wynika wezwanie do działania”. S. Bielecki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin: TN KUL, 2006, s. 923. W polskiej literaturze teologicznej ceniona jest także definicja „znaków czasu” wypracowana przez J. Majkę. Określa on znaki czasu jako „szczególne wydarzenia w historii ludzkości, w życiu społecznym lub nawet w życiu poszczególnych jednostek. Pozostają one w ścisłym związku asocjacyjnym ze zbawczą inicjatywą Boga w stosunku do człowieka, która rozwija się w czasie, jak również z działaniem Ducha Świętego w historii ludzkiej, tak iż pozwalają one na odczytanie tego, czego Bóg od nas w danym czasie, w określonych okolicznościach oczekuje”. J. Majka. *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław: Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1981, s. 242. W powyższej perspektywie kryzys wywołany pandemią Covid-19 należy rozumieć jako aktualny „znak czasu”. Jak zauważa G. Augustin „Koronakryzys jest znakiem czasu i musimy z głębi i pełni wiary chrześcijańskiej szukać odpowiedzi na stojące przed nami pytania i wyzwania. Kryzys staje się okazją do ponownego przemyślenia siebie i swojej więzi z Bogiem. Chodzi więc zatem przede wszystkim o to, bym to ja szukał mojej osobistej odpowiedzi na te pytania, bym próbował ujrzeć moje lęki i troski w nowej perspektywie, bym nadał swoim postawom i zrachowaniom nowy jakościowy charakter płynący z wiary”. G. Augustin, *Świadczyć o życiu w śmiertelnym świecie*, w: *Odkrywanie wspólnoty. Wiara w czasach pandemii koronawirusa*, red. W. Kasper, G. Augustin, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2020, s. 67.

- b) analiza i ocena komunikacji duszpasterskiej, administracyjnej, medialnej Kościoła katolickiego w Polsce z wiernymi w okresie pandemii Covid-19 w następujących aspektach: gatunek, treści, język komunikatów, nadawca i odbiorca komunikatu, strategie komunikacyjne, transmisja pojęć specjalistycznych;
- c) analiza i ocena dyskursu medialnego Kościoła katolickiego w czasie pandemii Covid-19 w aspekcie: treści, form, celu i efektów dyskursu;
- d) analiza i ocena sposobów społecznego odbioru, jego uwarunkowań i konsekwencji komunikatów Kościoła katolickiego, dotyczących sytuacji pandemii i zasad zachowania bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego oraz podczas nabożeństw i uroczystości religijnych;
- e) wypracowanie wniosków i rekomendacji pastoralnych i duszpasterskich w komunikacji Kościoła z wiernymi w sytuacjach kryzysowych.

Powyżej sformułowane cele badań koncentrują się wokół wpływu kontekstu pandemii Covid-19 na sferę komunikacji Kościoła katolickiego. Autorzy badań mają świadomość, iż sfera ta podlega również oddziaływaniu wielu innych czynników (politycznych, społecznych i kulturowych), które prowadzą do istotnych przekształceń roli i znaczenia Kościoła w polskim społeczeństwie i dostarczają nowych wyzwań dla podmiotów kościelnych i wiernych świeckich. W sytuacji koronakryzysu wiele z tych czynników ujawniło się ze szczególną mocą nakładając się na problemy wywołane szerzącą się epidemią. Jednak ze względu na dążenie do większej przejrzystości prowadzonych badań postanowiono ograniczyć się wyłącznie do zagadnień sprecyzowanych wyżej postawionymi celami.

Korpus źródłowy: organizacja, selekcja i dobór

Materiał źródłowy zakwalifikowany do badań miał dwojaki charakter: tworzyły go źródła zastane w postaci reprezentatywnych oficjalnych komunikatów wydawanych przez Konferencję Episkopatu Polski, biskupów diecezjalnych, innych instytucji kościelnych w Polsce (źródłowa część A), wybranych tekstów nauczania Kościoła (homilie, kazania i inne wypowiedzi z tego gatunku) (źród-

dłowa część B), wyselekcjonowanych testów publicystycznych stanowiących medialny respons na wypowiedzi ze źródeł A i B (źródłowa część C) oraz źródła wytworzone (metoda sondażu).

Materiał badawczy zastany wydobyto z oficjalnych witryn jednostek administracyjnych Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Polsce z poziomu (archi)diecezji, witryny internetowej zrównanego w prawach z diecezją ordynariatu połowego oraz posiadającej osobowość prawną witryny Konferencji Episkopatu Polski (kwerendą objęto łącznie 43 witryny internetowe⁹) oraz z pięciu witryn portali katolickich o największych zasięgach¹⁰: tworzyły go również pu-

⁹ Adresy oficjalnych witryn (archi)diecezji i innych jednostek w kluczu administracyjnego podziału Kościoła w Polsce: I. Metropolia białostocka: I.1. Archidiecezja białostocka: <https://archibial.pl/>, I.2. Diecezja drohiczyńska: <https://drohiczyńska.pl/>, I.3. Diecezja łomżyńska: <https://diecezja.lomza.pl/>; II. Metropolia częstochowska: II.1. Archidiecezja częstochowska: <https://archiczesz.pl/>; II.2. Diecezja radomska: <https://diecezja.radom.pl/>; II.3. Diecezja sosnowiecka: <http://diecezja.sosnowiec.pl/>; III. Metropolia gdańska: III.1. Archidiecezja gdańska: <https://www.diecezja.gda.pl/>, III.2. Diecezja pelplińska: <https://diecezja-pelplin.pl/>, III.3. Diecezja toruńska: <https://diecezja-torun.pl/>; IV. Metropolia gnieźnieńska: IV.1. Archidiecezja gnieźnieńska: <http://archidiecezja.pl/IV.2.> Diecezja bydgoska: <http://diecezja.bydgoszcz.pl/>, IV.3. Diecezja włocławska: <https://www.diecezja.wloclawek.pl/>; V. Metropolia katowicka: V.1. Archidiecezja katowicka: <https://www.archidiecezjakatowicka.pl/>, V.2. Diecezja gliwicka: <https://kuria.gliwice.pl/>, V.3. Diecezja opolska: <https://diecezja.opole.pl/>; VI. Metropolia krakowska: VI.1. Archidiecezja krakowska: <https://diecezja.pl/>, VI.2. Diecezja bielsko-żywiecka: <https://diecezja.bielsko.pl/>, VI.3. Diecezja kielecka: <https://www.diecezja.kielce.pl/>, VI.4. Diecezja tarnowska: <https://diecezja.tarnow.pl/>; VII. Metropolia lubelska: VII.1. Archidiecezja lubelska: <https://archidiecezjalubelska.pl/>, VII.2. Diecezja sandomierska: <https://diecezjasandomierska.pl/>, VII.3. Diecezja siedlecka: <https://diecezja.siedlce.pl/>; VIII. Metropolia łódzka: VIII.1. Archidiecezja łódzka: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/>, VIII.2. Diecezja łowicka: <https://diecezja.lowicz.pl/>; IX. Metropolia poznańska: IX.1. Archidiecezja poznańska: <http://archpoznan.pl/>, IX.2. Diecezja kaliska: <https://diecezja.kalisz.pl/>; X. Metropolia przemyska: X.1. Archidiecezja przemyska: <https://przemyska.pl/>, X.2. Diecezja rzeszowska: <https://diecezja.rzeszow.pl/>, X.3. Diecezja zamojsko-lubaczowska: <https://diecezja.zamojskolubaczowska.pl/>; XI. Metropolia szczecińsko-kamińska: XI.1. Archidiecezja szczecińsko-kamińska: <https://kuria.pl/>, XI.2. Diecezja koszalińsko-kołobrzeska: <http://www.diecezjakoszalin.pl/>; XII. Metropolia warmińska: XII.1. Archidiecezja warmińska: <https://archwarmia.pl/>, XII.2. Diecezja elbląska: <http://diecezja.elblag.pl/>, XII.3. Diecezja ełcka: <http://diecezjaelk.pl/>; XIII. Metropolia warszawska: XIII.1. Archidiecezja warszawska: <https://archidiecezja.warszawa.pl/>, XIII.2. Diecezja plocka: <https://www.diecezjaplocka.pl/>, XIII.3. Diecezja warszawsko-praska: <https://diecezja.waw.pl/>; XIV. Metropolia wrocławska: XIV.1. Archidiecezja wrocławska: <http://www.archidiecezja.wroc.pl/>, XIV.2. Diecezja legnicka: <https://diecezja.legnica.pl/>, XIV.3. Diecezja świdnicka: <https://diecezja.swidnica.pl/>; XV. Ordynariat Polowy Wojska Polskiego: <https://ordynariat.wp.mil.pl/>; XVI. Konferencja Episkopatu Polski: <https://episkopat.pl/>.

¹⁰ <https://pl.aleteia.org/>, <https://deon.pl/> <https://www.fronda.pl/>, <https://opoka.org.pl/>, <https://www.wiara.pl/>

blikacje z archiwum cyfrowych wydań trzech ogólnopolskich tygodników katolickich¹¹.

Wstępna organizacja korpusu źródłowego związana z kwerendą arbitralnie wybranych (założenia wniosku) witryn internetowych przeprowadzona została w okresie grudzień 2020 – styczeń 2021 r. Kwerenda ta zaowocowała zgromadzeniem obszernego i gatunkowo zróżnicowanego materiału (uniwersum przekazów spełniających kryteria komunikacji Kościoła nt. pandemii Covid-19). Dała też podstawy do sformułowania wniosków bezpośrednio niezwiązanych z tematem badań, istotnych jednak dla ogólnie rozumianej komunikacji Kościoła w Polsce – wierni przeprowadzanej via oficjalne witryny (archi)diecezji.

Podstawową procedurą badawczą była analiza treści. W kwerendzie – o ile to było możliwe¹² – wykorzystywano pojęcia kluczowe: *covid*, *koronawirus*, *pandemia*, *religia online*, *sakramenty online*, *dokumenty prawne*, *prawo kościelne*.

Uogólniając, na analizowanych stronach internetowych dominujące w skali globalnej teksty informacyjno-publicystyczne (gatunkowo informacje, ogłoszenia, wywiady¹³), koegzystowały z tekstami regulującymi (głównie dekretami i zarządzeniami), ale też z materiałami katechetyczno-formacyjnymi¹⁴, modlitwami¹⁵, rozważaniami¹⁶ i świadectwami o uzdrowieniu z covid¹⁷. Za reprezentatywne dla okresu gatunki uznać też należy kondolencje¹⁸. Na tym

¹¹ <https://www.gosc.pl/>, <https://www.niedziela.pl/>, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/>

¹² Nie wszystkie witryny internetowe zaopatrzone są w wyszukiwarki.

¹³ Por. tytuły: Siedziba Sądu Diecezjalnego w Tarnowie zamknięta do odwołania: <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7563-siedziba-sadu-diecezjalnego-w-tarnowie-zamkniete-do-odwolania>; [dostęp: 31.01.2021]; COVID-19 w Tuchowie. Siostry józefitki dziękują za pomoc i proszą o modlitwę... [dostęp: 31.01.2021]; <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/04/abp-rys-o-triduum-paschalnym-w-czasie-koronawirusa-wywiad/>

¹⁴ Np.: https://pobierz.kuria.gliwice.pl/wojciech/Katechezy_przedslubne_pandemia.pdf [dostęp: 31.01.2021].

¹⁵ <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/aktualnosci-dla-kaplanow/2506-obrazek-z-modlitwa-o-zatrzymanie-epidemii-koronawirusa-i-dar-zdrowia> [dostęp: 31.01.2021]; <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/modlitwa-o-zaprzestanie-rozprzestrzenienia-sie-koronawirusa/> [dostęp: 31.01.2021].

¹⁶ <https://www.archidiecezja.lodz.pl/film/ks-falak-jak-pandemia-zmienia-nasze-zycie-do-kaplanow-48/> [dostęp: 31.01.2021].

¹⁷ <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7674-proboszcz-z-niskowej-dziekowal-w-lagiewnikach-za-cud-ktorego-doswiadczył> [dostęp: 31.01.2021].

¹⁸ <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/5-ofiara-epidemii-z-terenu-diecezji/> [dostęp: 31.01.2021].

etapie zasadniczo nieproduktywne okazało się wyszukiwanie tekstów o funkcji nauczycielskiej (hasła: *nauczanie biskupa*, *homilie biskupa*).

Poszczególne okołokoronawirusowe teksty lokowano w zazwyczaj w dziale „Aktualności”, szybko więc starsze artykuły stawały się „niewidzialne” w pierwszym odbiorczym kontakcie. Drugi etap prac przygotowawczych związany był z selekcją materiału – podstawowymi kryteriami były kryteria funkcjonalno-gatunkowe (komunikacyjny rejestr oficjalny, gatunki reprezentatywne dla wypowiedzi regulujących i nauczycielskich). Trzeci etap prac, zwieńczony ustaleniem finalnej listy źródeł, też miał charakter zawężający – podstawowymi kryteriami były czas (wyłącznie dokumenty z przedziału czasowego objętego badaniem) oraz reprezentatywność (uśrednienie materiału na poziomie jednostek administracyjnych).

Cezura czasowa dla doboru źródeł zastanych została wyznaczona datą 13 marca 2020 r., tj. czasem ogłoszenia zagrożenia epidemicznego a 30 czerwca 2020 r. – czas znoszenia najpoważniejszych restrykcji motywowanych epidemią Covid-19, m. in. odwołania dyspens od obowiązku udziału w niedzielnej Mszy świętej. Z perspektywy okres ten zyskał miano „pierwszej fali” pandemii w Polsce.

Ostateczny kształt korpusu źródłowego w części A jest więc wypadkową zamierzonych działań własnych (selekcja materiału, uśredniający celowy dobór¹⁹), jak i, co było przesłanką do reprezentatywnych zrównań, czynników zewnętrznych. W zbiorze tych, jak się wydaje, najistotniejszymi były: 1) mające miejsce w czasie objętym badaniem personalne (personalno-prawne) zmiany w diecezjach (np. w diecezji łomżyńskiej), 2) wywołane chorobą hierarchów (Covid-19) komunikacyjne wyłączenia (w takich przypadkach obowiązkowa kwarantanna obejmowała także urzędników kurii). Trzecim – potencjalnym – czynnikiem zewnętrznym wydaje się też wielkość, struktura diecezji i jej społeczny charakter.

Szeroki wyjściowy korpus źródłowy (uniwersum możliwych przykładów) stanowi dla naszych prac zaplecze i jest wykorzystywany w badaniach pomocniczo (źródła te pozostają poza wykazem skrótów), jest też podstawą do części dokonanych w pracy (szczególnie na poziomie wniosków i rekomendacji) uogólnień.

¹⁹ Z uwagi na funkcjonalny status dokumentów (ranga „tekstu-matki”) z wyboru dokumentów zrezygnowano w odniesieniu do materiałów sygnowanych przez KEP.

Podobne założenia organizacji korpusu przyjęto w jego części publicystycznej (materiał wyselekcjonowany za pomocą kluczy: *koronawirus, kościół; koronawirus, komunikacja Kościoła katolickiego; koronawirus, sakramenty online; koronawirus praktyki religijne online; koronawirus, eucharystia online; koronawirus, praktyki religijne; koronawirus, eucharystia; koronawirus, sakramenty* (szczegółowe uwagi nt. procedury w trzeciej części *Raportu*).

Finalnie korpus źródłowy w części A stanowiło 166 dokumentów o charakterze regulującym (prawno-administracyjnym), w części B 26 tekstów o charakterze nauczycielskim w formie pasterskiego (biskupiego) przepowiadania słowa Bożego (listy pasterskie, kazania i homilie)²⁰, w części C – teksty medialne (informacyjne i publicystyczne), które w warstwie merytorycznej wiążą się z oficjalnymi wypowiedziami Kościoła katolickiego, odnoszącymi się do pandemii Covid-19 – 99 publikacji ze stron portali oraz 135 publikacji z tygodników. W skład korpusu badawczego wchodzi także materiał wizualny w postaci katalogu 222 fotografii towarzyszących przekazom medialnym. Łącznie „wąski” korpus źródłowy objął ponad czterysta wypowiedzi (426) werbalnych i 222 dokumenty ikoniczne.

Z przyczyn obiektywnych baza źródłowa zdominowana została przez różnego typu wypowiedzi urzędowe z pododmiany urzędowo-prawnej (akty normatywne) i urzędowo-kancelaryjnej (innego typu oficjalne pisma i dokumenty). W aspekcie gatunkowym – na poziomie nazewniczym oraz strukturalno-tematyczno-funkcjonalnym – dokumenty stanowiące prawo: dekrety, rozporządzenia, regulaminy, instrukcje i wytyczne.

Z uwagi na dynamiczny stan pandemii i pojawienie się sytuacji, które wywołały interesujące reakcje komunikacyjne w mediach w okresie późniejszym, poza wyznaczonymi ramami czasowymi, zdecydowano się badać przekazy do końca września 2020 roku.

²⁰ Szczegółowe adresy w Bibliografii. We wszystkich cytatach zachowano oryginalną grafie dokumentu. System skrótów opracowany został w kluczu korespondującym z układem wykazu źródeł: cyfra rzymska – odesłanie do poziomu metropolii (nadrzędnej organizacyjnej struktury kościelnej w Polsce), pierwsza cyfra arabska – odesłanie do poziomu (archi)diecezji, druga cyfra arabska – odesłanie do konkretnego tekstu prezentującego w korpusie dokumenty (archi)diecezjalne, i tak skrót VII.3.1. – dla VII – Metropolia Lubelska, VII.3. Diecezja Siedlecka, odsyła do Zarządzenia Biskupa Siedleckiego w związku z pandemią koronawirusa z 12.03.2020 r.

Drugi rodzaj źródeł, źródła wytworzone, obejmuje wyniki badań pozyskane za pomocą sondażu socjologicznego (szczegółowe założenia ankiety i przedstawienie metodologii badań w czwartej części raportu). Dane zebrane w badaniu ankietowym dostarczyły informacji o charakterze diagnostycznym. Merytorycznie koncentrują się one wokół problematyki odbioru przez polskich katolików różnego rodzaju komunikatów dotyczących pandemii oraz zasad bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego i podczas nabożeństw. Ogółem zebrano 1058 poprawnie wypełnionych ankiet internetowych ze wszystkich diecezji Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Polsce (z wyłączeniem ordynariatu polowego Wojska Polskiego). Badaniami zrealizowanymi w okresie lutego-kwietnia 2021 r. objęte były wyłącznie osoby pełnoletnie, świeckie i formalnie należące do Kościoła rzymskokatolickiego. Kwestionariusz ankiety internetowej składał się z 43 pytań merytorycznie obejmujących najważniejsze kwestie dotyczące problemu odbioru komunikacji Kościoła katolickiego w okresie pandemii Covid-19.

Ograniczenia w badaniach

Ograniczająca badania, sygnalizowana już, wielość dokumentów oraz ich ogromne zróżnicowanie na wstępnym etapie gromadzenia materiału stanowiły przesłankę do selekcji materiału źródłowego (reprezentatywne dla poszczególnych (archi)diecezji dokumenty oficjalne i duszpasterskie, zob. uwagi wyżej). Bardzo szeroki zakres tematyczny analizowanych dokumentów powodował natomiast konieczność skoncentrowania się na kwestiach szczególnie istotnych dla życia religijnego, z konsekwencją w postaci pominięcia zagadnień o mniejszym znaczeniu (stąd w prowadzonych analizach nie zwrócono uwagi na takie zagadnienia, jak np. sposób organizacji koncelebry czy zawieszenie posługi służby liturgicznej). W okresie finalizacji raportu istotne trudności związane były z bieżącym dostępem do dokumentów (praktyką wielu witryn jest usuwanie materiałów uznanych za zdezaktualizowane).

Podobne ograniczenia związane były z analizą dyskursu medialnego. W szczególności: ogromny zakres materiału, wielość autorów, liczne przypadki

podawania inicjałów autorów lub pozostawianie tekstów w formule wypowiedzi redakcyjnych, różnorodność tematów głównych i pobocznych (nie zawsze merytorycznie powiązanych z tematami głównymi) powodował niespójność i inkoherencję dyskursu, co skutkowało koniecznością analiz na wysokim stopniu ogólności. Trudności związane były także z ustaleniem modelowej „grupy docelowej” dyskursu medialnego (dyskurs powinien być adresowany do konkretnego audytorium dysponującego określonym zasobem wiedzy, kompetencjami medialnymi, usytuowaniem społecznym, zainteresowaniami, emocjonalnością – adresatami są wszyscy odbiorcy mediów internetowych) oraz, z uwagi na niedookreśloność audytorium, oceną adekwatności języka tekstów medialnych (kodów werbalnych i ikonicznych) w odniesieniu do kompetencji medialnych adresatów oraz ich potrzeb i oczekiwań. Utrudniony dostęp do informacji nt. stosunku odbiorców do nadawców dyskursu (audytorium może być zróżnicowane np. zaangażowane lub obojętne, przychylne lub uprzedzone) był kolejnym czynnikiem ograniczającym wnioskowanie.

W przypadku socjologicznych badań ankietowych podstawowe ograniczenia dotyczyły przede wszystkim samego procesu zbierania danych oraz możliwości wnioskowania w oparciu o uzyskane rezultaty.

Założenia badań przewidywały objęcie procesem zbierania danych katolików świeckich z całego kraju i z różnych środowisk. W praktyce dotarcie do potencjalnych respondentów, jak również zachęcenie ich do wypełnienia ankiety internetowej okazało się niezmiernie trudne. Korzystano z pośrednictwa różnych organizacji i podmiotów kościelnych oraz indywidualnych osób, dzięki czemu udało się zapewnić wypełnienie zakładanej liczebności próby. Wprawdzie zebrane dane są bogate i obejmują wiernych z całego kraju, co pozwala na traktowanie badań jako ogólnopolskich, to jednak dostrzegalne są tu pewne ograniczenia. Przede wszystkim dotyczą one reprezentatywności próby. Liczba ankiet zebranych w poszczególnych diecezjach nie w pełni odzwierciedla udział wiernych tych diecezji w ogólnej liczbie katolików w Polsce. W próbie mamy do czynienia z nadreprezentacją kobiet oraz osób z wykształceniem wyższym i niedoreprezentacją osób starszych. Przymuszczalnie też w próbie wystąpiła nadreprezentacja zaangażowanych praktykujących katolików, co w jakimś stopniu wpłynęło na uzyskane wyniki. Z dużym prawdopodobieństwem problemy te są

skutkiem wykorzystania internetowego formularza ankiety jako narzędzia badawczego, choć niewątpliwie wpłynęła na to także sama tematyka badań, która okazała się interesująca dla specyficznych kategorii respondentów. Ze względu na internetową formę badania trudno było również zadbać o pełną kontrolę nad samym procesem wypełniania ankiet (np. o samodzielność).

Pewnym ograniczeniem dla wnioskowania na podstawie internetowych badań ankietowych jest fakt, że opieramy się tutaj wyłącznie na deklaracjach i opiniach osób badanych. Nie można wykluczyć, że odpowiedzi na poszczególne pytania nie będą w pełni odzwierciedlać stanu faktycznego, ale raczej obiegowe opinie bądź poglądy bardzo subiektywne i emocjonalnie warunkowane. Wprawdzie zakładamy prawdomówność i szczerść osób badanych, to jednak musimy pamiętać, iż rezultatem sondażu internetowego są właśnie opinie, a niekoniecznie poświadczenie faktów.

Pomimo tych ograniczeń przeprowadzone badania socjologiczne odbioru komunikacji Kościoła w okresie pandemii dostarczają interesujących i wiarygodnych materiałów mogących służyć jako wsparcie diagnostyczne dla wypracowania stanowisk i rekomendacji z punktu widzenia teologii pastoralnej. Dane sondażowe zostały zebrane z różnych środowisk z terenu całego kraju, respondenci reprezentowali zróżnicowane kategorie społeczno-demograficzne, a proces zbierania danych był zgodny z założonym planem. Wspomniane ograniczenia, choć warte uwagi, nie podważają więc jakości uzyskanych danych.

Podniesione ograniczenia w rozszerzeniu wyartykułowane zostaną w analitycznej części raportu oraz zamykających go *Wnioskach i rekomendacjach teologiczno-pastoralnych i duszpasterskich*.

Część I

Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym – ujęcie prawne

Prawo stanowi bez wątpienia jeden z ważniejszych instrumentów oddziaływania społecznego. Uwaga ta odnosi się w pierwszym rzędzie do społeczności państwowych. Pozostaje jednak aktualna również w odniesieniu do wspólnoty Kościoła, chociaż celem obowiązującego w jej ramach prawa „nie jest bynajmniej zastąpienie w życiu Kościoła lub wiernych wiary, łaski, charyzmatów, a zwłaszcza miłości”, lecz raczej doprowadzenie do takiego porządku kościelnej społeczności, „który – przynajmniej główne miejsce miłości, łasce i charyzmatom – jednocześnie ułatwiałby ich uporządkowany postęp w życiu czy to w społeczności kościelnej, czy to poszczególnych ludzi, którzy do niej należą”¹. Z natury rzeczy instrumenty o charakterze prawnych odgrywały istotną rolę również w okresie naznaczonym rozwojem epidemii koronawirusa, który poddał weryfikacji wiele z rozwiązań przyjmowanych dotychczas jako oczywiste.

W określonym kontekście prawnym dokonywała się w tym czasie również komunikacja Kościoła z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym. Co więcej, spora część składających się na nią dokumentów posiadała charakter prawny, określając sposoby dopuszczalnych zachowań oraz definiując prawa i obo-

¹ Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Sacrae disciplinae leges*, tekst polski: *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus – Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum, 1984, s. 11–13.

wiązki członków wspólnoty Kościoła. Kompleksowe analizy tytułowego procesu komunikacji nie mogą więc pominąć ujęć prawnych, w których uwaga będzie skoncentrowana na treści składających się nań dokumentów kościelnych. Podejmując tak określone zadanie, w niniejszej analizie zwrócimy uwagę nie tylko na ich wzajemną relację, ale też odniesiemy się do kwestii ich zgodności z przepisami prawa polskiego oraz unormowaniami kanonicznego prawa powszechnego. Zwieńczenie niniejszych analiz stanowić będą rekomendacje sformułowane na podstawie uprzednio dokonanych ocen.

1. Uwarunkowania prawne

Proces kościelnej komunikacji w okresie tzw. pierwszej fali epidemii koronawirusa w Polsce (podobnie zresztą, jak i w jej późniejszych fazach), realizowany był w określonym kontekście prawnym. Tworzyły go przede wszystkim przepisy rozporządzeń, na mocy których wprowadzano ograniczenia motywowane epidemią. Natomiast o kontekście prawnokanonicznym decydowały w pierwszym rzędzie unormowania powszechnego prawa kanonicznego odnoszące się do sakramentów oraz obowiązku obchodzenia tzw. świąt nakazanych, w tym dokumenty wydane przez Stolicę Apostolską w związku z rozwojem pandemii.

1.1. Prawo polskie

Szczególne uwarunkowania prawne, decydujące o zakresie możliwości realizacji wolności religii w okresie tzw. pierwszej fali epidemii Covid-19 w Polsce, wynikały przede wszystkim z kolejnych rozporządzeń wydawanych najpierw przez Ministra Zdrowia, a następnie przez Radę Ministrów. Jako ich podstawę wskazywano przepisy ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi². Pierwszym tego typu aktem było rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego³. Wśród

² Dz.U. z 2019 r. poz. 1239 ze zm.

³ Dz.U. poz. 433 ze zm.

wprowadzonych wówczas restrykcji znalazło się m.in. ograniczenie dotyczące „sprawowania kultu publicznego w miejscach publicznych, w tym budynkach i innych obiektach kultu religijnego”. Polegało ono „na konieczności zapewnienia, aby w trakcie sprawowania kultu religijnego na danym terenie lub w danym obiekcie [...] znajdowało się łącznie, zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz pomieszczeń, nie więcej niż 50 osób”.

Ograniczenia, które wprowadzono wraz z ogłoszeniem stanu zagrożenia epidemicznego, utrzymano w mocy również w pierwszym okresie po ogłoszeniu stanu epidemii (do czego doszło na podstawie rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r.)⁴. Do ich zaostrzenia doszło natomiast wraz z nowelizacją ostatniego z wymienionych aktów normatywnych, której dokonano w dniu 24 marca 2020 r.⁵ Zdecydowano wówczas m.in. o radykalnym zmniejszeniu dopuszczalnej liczby uczestników ceremonii religijnych. Od dnia wejścia w życie omawianej nowelizacji liczba osób uczestniczących w aktach kultu religijnego, zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz przeznaczonych do tego pomieszczeń, nie mogła być większa od pięciu, nie licząc osób sprawujących kult lub zatrudnionych przez zakład pogrzebowy w przypadku pogrzebu. Jednocześnie zakazano odbywania wszelkich innych zgromadzeń organizowanych w ramach działalności kościołów i innych związków wyznaniowych. Ustanowiono ponadto generalny zakaz przemieszczania się, a wśród nielicznych wyjątków od tego zakazu uwzględniono przemieszczanie się w celu „sprawowania lub uczestniczenia w sprawowaniu kultu religijnego, w tym czynności lub obrzędów religijnych”.

W ostatnim dniu marca 2020 r. zadanie określania ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii przejęła Rada Ministrów. Do wydanego przez nią rozporządzenia z dnia 31 marca 2020 r. przeniesiono m.in. wszystkie przepisy, które w omówionym wyżej ministerialnym rozporządzeniu odnosiły się do sprawowania kultu religijnego⁶.

⁴ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. poz. 491 ze zm.

⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. poz. 522.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 566 ze zm.; Rozporządzenie MZ z dnia 31 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. poz. 565.

W następnych tygodniach Rada Ministrów sukcesywnie wydawała kolejne rozporządzenia, których przedmiotem były ograniczenia, nakazy i zakazy ustanawiane w związku z wystąpieniem stanu epidemii. W rozporządzeniu z dnia 10 kwietnia 2020 r.⁷, do obowiązujących restrykcji dodano m.in. obowiązek zakrywania ust i nosa podczas przebywania poza miejscem zamieszkania lub stałego pobytu, uszczegóławiając go następnie w rozporządzeniu nowelizującym z dnia 15 kwietnia 2020 r.⁸ Obowiązek ten nałożono m.in. na osoby przebywające w budynkach użyteczności publicznej przeznaczonych w szczególności na potrzeby kultu religijnego. Natomiast wśród wyłączonych spod tego obowiązku znalazły się m.in. osoby wykonujące „czynności zawodowe, służbowe lub zarobkowe” w budynkach przeznaczonych na potrzeby kultu religijnego oraz duchowni sprawujący „kult religijny, w tym czynności lub obrzędy religijne, podczas jego sprawowania”. Odnosząc się do ograniczeń dopuszczalnej liczby uczestników zgromadzeń religijnych, w omawianym rozporządzeniu przyjęto, że od 20 kwietnia 2020 r. nastąpi powrót do obowiązującego wcześniej, 50-osobowego limitu (zgodnie z rozporządzeniem z dnia 31 marca 2020 r. limit ten miał być przywrócony już 12 kwietnia). Znamienne jest jednak, że w odniesieniu do niektórych placówek handlowych już w okresie do 19 kwietnia 2020 r. liczba osób mogących tam przebywać jednocześnie była zależna od liczby stanowisk kasowych.

Przepisy dotyczące liczby uczestników aktów kultu religijnego, które miały być stosowane od 20 kwietnia 2020 r., zmieniono jednak w związku z wydaniem przez Radę Ministrów rozporządzenia z dnia 19 kwietnia 2020 r.⁹ Rozpoczynając proces łagodzenia restrykcji obowiązujących od kilku tygodni, po raz pierwszy dopuszczalną liczbę osób obecnych w trakcie ceremonii religijnej uzależniono w nim od powierzchni danego budynku. Nie odniesiono się natomiast do liczby uczestników znajdujących się poza nim. Przyjęto mianowicie, że na każde 15 m² powierzchni może przypadać jeden uczestnik, nie licząc osób

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 658 ze zm.

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. poz. 673.

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 697 ze zm.

sprawujących kult. Odreśniewo zdefiniowano ograniczenie dotyczące sprawowania kultu religijnego na cmentarzach. Postanowiono, że nie może się tam znajdować się więcej niż 50 uczestników podczas jednego pogrzebu (z liczby tej wyłączono osoby sprawujące kult i osoby wykonujących czynności zawodowe związane z pochówkiem). Wyjątkiem od obowiązku zakrywania ust i nosa ze względu na sprawowanie kultu religijnego, pierwotnie odnoszącym się jedynie do duchownych, objęto również inne osoby sprawujące kult „w przypadku nieobecności duchownego”. Uchylono też zakaz przemieszczania się.

Istotniejszych zmian w unormowaniach odnoszących się do ograniczeń sprawowania kultu religijnego nie spowodowało wejście w życie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 2 maja 2020 r.¹⁰ Odnosząc się do obiektów kultu religijnego o najmniejszej powierzchni, postanowiono w nim jedynie, że liczba osób jednocześnie tam przebywających w celu sprawowania lub uczestniczenia w sprawowaniu kultu może wynosić pięć (oprócz osób sprawujących kult) nawet wtedy, gdy powierzchnia budynku jest mniejsza niż 75 m². Zasady określania dopuszczalnej liczby osób uczestniczących w aktach kultu religijnego ponownie złagodowano w kolejnym rozporządzeniu z dnia 16 maja 2020 r.¹¹ Przyjęto w nim, że, określając dopuszczalną liczbę uczestników liturgii (nie licząc osób sprawujących kult), należy podzielić powierzchnię budynku przez 10, przy czym 5 osób może uczestniczyć w kulcie nawet wówczas, gdy powierzchnia ta jest mniejsza niż 50 m². Utrzymano natomiast obowiązek zakrywania ust i nosa w obiektach kultu religijnego, wraz z odnoszącymi się do tego wyjątkami (z przepisu ustanawiającego wyjątek dotyczący osób sprawujących kult religijny usunięto przy tym jakiegokolwiek odniesienia do stanu duchownego). Niezmieniony pozostał również ustanowiony uprzednio limit uczestników ceremonii pogrzebowych.

Większość wymienionych wyżej ograniczeń zniesiono wraz z wejściem w życie rozporządzenia z dnia 29 maja 2020 r.¹² Utrzymano jedynie obowiązek

¹⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 792.

¹¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 878 ze zm.

¹² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 964 ze zm.

zakrywania ust i nosa (wraz z odnoszącymi się do tego wyjątkami) w budynkach sakralnych oraz na cmentarzach, a także w trakcie zgromadzeń organizowanych w ramach działalności kościołów i innych związków wyznaniowych (z zastrzeżeniem, że w przypadku zgromadzeń odbywających się na zewnątrz obowiązek ten może być zastąpiony przez zachowanie odpowiedniego dystansu pomiędzy uczestnikami). Żadnych zmian w omawianym zakresie nie przyniosło wydanie rozporządzenia z dnia 19 czerwca 2020 r., które obowiązywało do końca analizowanego okresu¹³.

Syntetyzując podane wyżej informacje, należy stwierdzić, że w okresie 13 marca – 30 czerwca 2020 r. kwestie związane ze sprawowaniem kultu religijnego regulowane były przez dziewięć kolejnych rozporządzeń, które były co kilka dni nowelizowane. Aż w ośmiu z nich zmieniano przepisy odnoszące się do badanej problematyki (zmiany takie były ponadto konsekwencją dwóch nowelizacji omawianych rozporządzeń). Oznacza to, że średnio co dziesięć dni dochodziło do zmiany przepisów, które w jakiś sposób odnosiły się do warunków realizacji misji Kościoła i musiały zostać uwzględnione nie tylko w prowadzonej działalności, ale i w komunikacji wewnątrzkościelnej. Stawiało to Kościół instytucjonalny w niełatwej sytuacji, wymagając wypracowania efektywnego trybu analizowania kolejno wydawanych przez władze państwowe aktów normatywnych oraz ustanowienia kanałów i sposobów komunikowania o ich konsekwencjach w sposób maksymalnie uwzględniający fakt, że duszpasterze sprawujący swą posługę w parafiach zazwyczaj nie są przygotowani do samodzielnego analizowania aktów normatywnych, których przepisy niejednokrotnie zresztą pozostawiały miejsce na uzasadnione wątpliwości.

Szczególny kontekst tworzył ponadto fakt, że od wprowadzenia pierwszych ograniczeń dotyczących sprawowania kultu religijnego dopuszczalność ich ustanawiania (podobnie jak i dopuszczalność ustanawiania niektórych innych restrykcji) w aktach władzy wykonawczej była kwestionowana przez poważne autorytety. Rzecznik Praw Obywatelskich systematycznie podnosił zarzuty dotyczące zgodności wprowadzonych w tym trybie ograniczeń nie tylko

¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii Dz.U. poz. 1066.

z ustawami, ale i z Konstytucją RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁴, kilkakrotnie występując w tej sprawie z formalnymi pismami do Prezesa Rady Ministrów¹⁵. Nie wchodząc w szczegółowe rozważania na ten temat i zupełnie pomijając zarzuty dotyczące proporcjonalności wprowadzanych ograniczeń, wystarczy w tym miejscu minimalistycznie stwierdzić, że zastrzeżenia, które zgłaszano pod adresem przepisów limitujących wolność religijną w związku z rozwijającą się epidemią, nie były pozbawione podstaw¹⁶. Niewątpliwie przyczyniało się to do wytworzenia w części społeczeństwa postaw niezadowolenia, nieufności, a nawet sprzeciwu wobec decyzji władz. Postawy te również stanowiły istotny kontekst kościelnej komunikacji w badanym okresie.

1.2. Prawo kanoniczne

Nakreślając prawno-kanoniczne uwarunkowania kościelnej komunikacji w okresie 13 marca – 31 czerwca 2020 r., należy przede wszystkim wziąć pod uwagę unormowania dotyczące tych form praktykowania religii katolickiej, których realizacja została najbardziej utrudniona ze względu na epidemiczne ograniczenia. Odnosi się to w pierwszym rzędzie do uczestnictwa w Eucharystii, która jest „źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego” (LG 11). Udział w niej jest nie tylko prawem wiernych. W niedziele i inne święta naka-

¹⁴ Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

¹⁵ Zob. pisma Rzecznika Praw Obywatelskich Adama Bodnara do Prezesa Rady Ministrów Mateusza Morawieckiego z dnia 27 marca 2020 r. (VII.565.1.2020), z dnia 3 kwietnia 2020 r. (VII.565.3.2020.ST/MM) oraz z dnia 4 czerwca 2020 r. (VII.565.461.2020.ST); <<https://www.rpo.gov.pl>> [dostęp: 20.07.2020 r.].

¹⁶ Po nieco ponad roku od wybuchu pandemii za nie budzącą wątpliwości w literaturze przedmiotu można już uznać tezę, że ustanawianie w rozporządzeniach ograniczeń wolności uzewnętrzania religii, podobnie jak i szeregu innych wolności, stanowi działanie poza zakresem upoważnień ustawowych i jest niezgodne z polską ustawą zasadniczą. Szerzej: G. Maroń, Polskie prawodawstwo ograniczające wolność religijną w okresie pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 a standardy państwa prawa – wybrane zagadnienia, „Przegląd Prawa Publicznego” 2021, nr 1, s. 33–49; P. Stanisz, Ograniczenia wolności kultu religijnego w czasie pandemii COVID-19: między konstytucyjnością a efektywnością, „Przegląd Sejmowy” 2021, nr 3, s. 143–165; M. Olszówka, K. Dyda, Analiza konstytucyjności ograniczeń w korzystaniu z wolności religii podczas pandemii koronawirusa w Polsce, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 23, s. 441–469; W. Brzozowski, Polonia: la libertad religiosa en tiempos de la pandemia del COVID-19, „Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado” 2020, nr 54, s. 1–29.

zane udział ten jest również ich obowiązkiem (zob. kan. 1247 KPK). Zgodnie z kan. 11 KPK podlegają mu wszyscy należący do Kościoła katolickiego, o ile „posiadają wystarczające używanie rozumu” (a więc ukończyli siódmy rok życia i – generalnie rzecz ujmując – nie są dotknięci chorobą psychiczną czy niedorozwojem umysłowym). Należy przy tym wyjaśnić, że w odniesieniu do Polski kodeksowy katalog świąt nakazanych (zob. kan. 1246 § 1 KPK) został zawężony zgodnie z uchwałą Konferencji Episkopatu Polski z 22 czerwca 2001 r. (zatwierdzoną dekretem Kongregacji do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 4 marca 2003 r.) i obejmuje następujące uroczystości: Narodzenia Pana naszego Jezusa Chrystusa (Bożego Narodzenia, 25 grudnia), Świętej Bożej Rodzicielki Maryi (1 stycznia), Objawienia Pańskiego (Trzech Króli, 6 stycznia), Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Bożego Ciała), Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia) i Wszystkich Świętych (1 listopada)¹⁷.

Podstawowym warunkiem spełnienia omawianego obowiązku jest fizyczna obecność w miejscu i w czasie sprawowania Mszy świętej w dzień świąteczny lub wieczorem dnia poprzedzającego (zob. kan. 1248 § 1 KPK). Zaleca się przy tym, „by wierni, jeśli tylko są odpowiednio usposobieni, przyjmowali Komunię św. za każdym razem, gdy uczestniczą we Mszy św.” (KKK nr 1387).

Z wypełnieniem obowiązku uczestniczenia we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane nie jest równoznaczne śledzenie jej transmisji w środkach masowego przekazu. Natomiast zwolnienie z omawianego obowiązku obejmuje sytuacje „braku świętego szafarza” oraz „inne poważne przyczyny” (zob. kan. 1248 § 2 KPK). Precyzując je, Katechizm Kościoła Katolickiego – na zasadzie przykładu – wymienia chorobę oraz pielęgnację niemowląt (nr 2181). Odnosząc te uwagi do sytuacji rozprzestrzeniania się epidemii, można więc stwierdzić, że samo jej pojawienie się na określonym terenie (np. w formie pojedynczych przypadków zachorowania) nie powoduje automatycznego uchylecia obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane.

¹⁷ Zob. Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dekret (Prot. 1784/01/L), 4 marca 2003 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2003, nr 8, s. 31-32. Zgodnie z brzmieniem tego dekretu Wniebowstąpienie Pańskie w Polsce obchodzi się w niedzielę (dokładnie: w siódmą niedzielę Wielkanocy), a uroczystości św. Józefa (19 marca), Świętych Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca) oraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (8 grudnia) nie mają charakteru świąt nakazanych.

Osobno należy zwrócić uwagę na prawo dyspensowania wiernych od omawianego obowiązku. Posiadają je biskupi diecezjalni (oraz ci, którzy są z nimi prawnie zrównani), a w poszczególnych przypadkach – również m.in. proboszczowie (kan. 87 i kan. 1245 KPK)¹⁸.

Rozprzestrzenianie się epidemii nie skutkuje również żadnymi automatycznymi modyfikacjami, które odnosiłyby się do sprawowania sakramentu pojednania. Jak na to zwrócono uwagę w nocie Penitencjarii Apostolskiej z dnia 19 marca 2020 r. również w czasie pandemii koronawirusa „jest [on] udzielany zgodnie z powszechnym prawem kanonicznym i z przepisami *Ordo Paenitentiae*”¹⁹. Znaczy to, że także wówczas spowiedź indywidualna pozostaje „zwyczajnym sposobem sprawowania tego sakramentu”, a od takiej spowiedzi zwalnia jedynie „niemożliwość fizyczna lub moralna” (kan. 960 KPK). Absolutnie wyjątkowy charakter posiada natomiast jednoczesna absolucja wielu penitentów. Jak stanowi kan. 961 KPK, o jej dopuszczalności decyduje istnienie sytuacji zagrożenia niebezpieczeństwem śmierci połączone z brakiem czasu na wyspowiadanie poszczególnych penitentów albo stan poważnej konieczności, „kiedy z uwagi na liczbę penitentów nie ma dostatecznie dużo spowiedników do należytego wyspowiadania każdego z osobna w odpowiednim czasie, na skutek czego penitenci bez własnej winy muszą pozostawać przez długi czas bez łaski sakramentalnej albo Komunii św.”. Ocena, czy zaistniała tak zdefiniowana „poważna konieczność”, należy przy tym do biskupa diecezjalnego, który powinien wziąć pod uwagę kryteria uzgodnione w ramach właściwej Konferencji Biskupów, zgodnie z kan. 455 § 2 KPK. Natomiast ważne korzystanie z absolucji udzielonej jednocześnie wielu penitentom przez konkretnego wiernego jest uwarunkowane jego postanowieniem, „że we właściwym czasie

¹⁸ Na temat obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedziele i inne święta nakazane zob. szerzej: K. Mierzejewski, Obowiązek uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta nakazane, „Prawo Kanoniczne” 57(2014), nr 4, s. 65–88; J. Dyduch, Obchodzenie czasów świętych w Polsce – aktualny stan prawny, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 69 (2016), nr 1, s. 49–57; J. Gręźlikowski, Świętowanie Dnia Pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne, Toruń: Wydawnictwo UMK, 2005.

¹⁹ Zob. Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii, <https://episkopat.pl/nota-penitencjarii-apostolskiej-odnosnie-sakramentu-pojednania-w-obecnej-sytuacji-pandemii-20-03-2020-r/> [dostęp: 10.06.2021].

indywidualnie wyzna grzechy ciężkie, których teraz nie można było wyznać” (kan. 962 §1 KPK)²⁰.

Odnosząc przedstawione wyżej normy kodeksowe do warunków istniejących w czasie pandemii koronawirusa, Penitencjaria Apostolska w przywołanej wyżej nocie z 19 marca 2020 r. wyraziła przekonanie, „że szczególnie w miejscach najbardziej dotkniętych zarazą pandemiczną i dopóki zjawisko to nie zostanie opanowane, istnieje poważna konieczność, o której mowa w kan. 961 § 2 KPK”. Wszelkie dalsze decyzje – zgodnie z przywołanymi wyżej kanonami – pozostawiono jednak biskupom diecezjalnym.

Natomiast odnosząc się do spowiedzi indywidualnej, należy zwrócić uwagę, że zgodnie z powszechnym prawem kanonicznym właściwe miejsce jej przyjmowania stanowi konfesjonał usytuowany w kościele lub kaplicy, a odstępstwo od tej zasady usprawiedliwia jedynie istnienie „uzasadnionej przyczyny” (kan. 964 § 3)²¹. Jak jednak wynika z cytowanej wyżej noty, Penitencjaria Apostolska zasadnie przyjęła, iż rozszerzanie się epidemii stanowi przyczynę usprawiedliwiającą przyjmowanie spowiedzi poza konfesjonałem. W związku z tym wręcz zalecono, aby „spowiedź odbywała się w przewietrzonym miejscu poza konfesjonałem”, z zachowaniem dodatkowych środków ochronnych, takich jak odpowiedni dystans i maski ochronne oraz przy zachowaniu należytej powagi sakramentu i niezbędnej dyskrecji. Przypomniano przy tym, że tzw. żal doskonały (to jest „żal wypływający z miłości do Boga miłowanego ponad wszystko”) przynosi odpuszczenie nie tylko grzechów powszednich, ale też przebaczenie grzechów śmiertelnych – jeśli „zawiera mocne postanowienie przystąpienia do spowiedzi sakramentalnej, gdy tylko będzie to możliwe” (KKK nr 1452).

W związku z rozprzestrzenianiem się epidemii koronawirusa Penitencjaria Apostolska zwróciła również uwagę na szczególnie trudną sytuację niektó-

²⁰ Zob. M. Pastuszko, Równoczesne rozgrzeszenie wielu penitentów bez uprzedniej ich spowiedzi indywidualnej, „Prawo Kanoniczne” 1988, nr 1–2, s. 53–85; T. Rincón-Pérez, Sakrament pokuty, w: Kodeks Prawa Kanonicznego – Codex Iuris Canonici. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego, red. P. Majer, Kraków: Wolters Kluwer, 2011, s. 720–726; P. Hemperek, Sakrament pokuty, w: P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., t. 3, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1986, s. 152–154.

²¹ Zob. M. Pastuszko, Miejsce sprawowania sakramentu pokuty i pojednania (kan. 964 §§ 1–3), „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 3–4, s. 75–105.

rych grup osób i, na mocy dekretu z dnia 19 marca 2020 r., udzieliła im specjalnych odpustów²². Odpustu zupełnego udzielono wiernym dotkniętym chorobą Covid-19, którzy podlegają kwarantannie, a także pracownikom służby zdrowia i członkom ich rodzin oraz tym, którzy opiekują się chorymi, „jeśli w duchu oderwanym od jakiegokolwiek grzechu, zjednoczą się duchowo poprzez środki masowego przekazu z celebracją Mszy Świętej, odmawianiem Różańca Świętego, pobożnej praktyki Drogi Krzyżowej lub innych form pobożności, a przynajmniej odmówią Wyznanie Wiary, Modlitwę Pańską i pobożne wezwanie do Najświętszej Maryi Panny, ofiarując tę próbę w duchu wiary w Boga i miłości wobec swoich braci i siostr, z wolą wypełnienia zwykłych warunków (spowiedź sakramentalna, komunია eucharystyczna i modlitwa w intencji Ojca Świętego) tak szybko, jak będzie to możliwe”. Odpustu zupełnego na tych samych warunkach udzielono ponadto wiernym, którzy ofiarują określone akty pobożności w intencji prześlągania Boga o koniec epidemii, ulgę dla cierpiących oraz zbawienie wieczne dla zmarłych.

W pierwszych tygodniach epidemii koronowirusa w Polsce szczególnie istotne pytania dotyczyły możliwości obchodzenia Triduum Paschalnego zgodnie z obowiązującymi regułami liturgicznymi (w 2020 r. Wielkanoc obchodzono 12 kwietnia, a więc ledwie kilka tygodni od wprowadzenia pierwszych epidemicznych restrykcji). Odpowiedzi na te pytania przyniosły dekrety Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z 19 marca i 25 marca 2020 r., w których zawarto wytyczne dotyczące sprawowania Triduum Paschalnego w miejscach dotkniętych epidemią²³. Podkreślając, że obchód Wielkanocy nie może być przeniesiony na inny termin, w pierwszym z wymienionych dokumentów załączono, aby w sytuacji obowiązywania epidemicznych ograniczeń uproszczyć nie-

²² Zob. dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii z dnia 19 marca 2020 r., <https://episkopat.pl/stolica-apostolska-udziela-odpustu-specjalnego-wiernym-dotknietym-pandemia-koronawirusa-2/> [dostęp: 10.06.2021].

²³ Zob. dekrety Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z wytycznymi odnośnie sprawowania Triduum Paschalnego w miejscach dotkniętych epidemią – 19 marca 2020 r. (<https://episkopat.pl/watykan-o-celebrewaniu-wielkanocy-w-czasie-epidemii-2/> [dostęp: 10.06.2021]) oraz uaktualnienie z 25 marca 2020 r. (<https://episkopat.pl/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-z-wytycznymi-odnosnie-sprawowania-triduum-paschalnego-w-miejscach-dotknietych-epidemia-uaktualnienie-z-25-marca-2020-r/> [dostęp: 10.06.2021]).

które obrzędy, odstępując również od niektórych utrwalonych zasad (jak niedopuszczalność sprawowania w Wielki Czwartek Mszy świętej bez udziału ludu). Wśród ceremonii, których pominięcie zalecono, znalazł się wielkoczwartkowy obrzęd umycia nóg oraz procesja po Mszy świętej Wieczery Pańskiej, a także rozpalanie ogniska i procesja przewidziana w ramach wielkosobotniej liturgii światła, natomiast w odniesieniu do liturgii chrzcielnej zasugerowano, aby została ograniczona do odnowienia przysiężeń chrzcielnych. Dopuszczono też przeniesienie Mszy świętej Krzyżma na późniejszy termin oraz zasugerowano podobne przeniesienie wyrazów pobożności ludowej i procesji, „które wzbogacają dni Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalne”. Natomiast w drugim z wymienionych dekretów zalecono wręcz, aby „w krajach dotkniętych chorobą, gdzie istnieją ograniczenia w gromadzeniu się i przemieszczaniu ludzi, biskupi i kapłani [sprawowali] obrzędy Wielkiego Tygodnia bez udziału ludu i w odpowiednim miejscu, unikając koncelebry i pomijając przekazanie sobie znaku pokoju”. Zalecono ponadto zastosowanie uproszczonych form upamiętnienia wjazdu Jezusa do Jerozolimy w Niedzielę Palmową oraz ograniczenie adoracji Krzyża przez pocałunek w Wielki Piątek wyłącznie do celebransa. W obu dokumentach zasugerowano transmitowanie na żywo sprawowanych obrzędów oraz przygotowanie odpowiednich pomocy do rodzinnej i prywatnej modlitwy wiernych świeckich. Kilka dni później, w dekrecie z dnia 30 marca 2020 r., ta sama dykasteria zasugerowała biskupom diecezjalnym, aby skorzystali z przysługującym im uprawnień i do modlitwy powszechnej odmawianej podczas liturgii Wielkiego Piątku dołączyli dodatkową intencję za udręczonych w okresie epidemii²⁴.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, okres pierwszych tygodni epidemii koronawirusa w Polsce był jednocześnie czasem szczególnej aktywności dwóch dykasterii Stolicy Apostolskiej: Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz Penitencjarii Apostolskiej. W kolejnych dekretach i notach ogłaszały one postanowienia, wytyczne i wyjaśnienia dotyczące życia religijnego katolików w krajach dotkniętych epidemią, zwracając też uwagę na uprawnienia przysługujące biskupom diecezjalnym. Treść tych dokumentów –

²⁴ Zob. dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów ws. Wezwania do modlitwy wiernych w Wielki Piątek; <https://episkopat.pl/dekret-stolicy-apostolskiej-ws-wezwania-do-modlitwy-wiernych-w-wielki-piatek-2/> [dostęp: 10.06.2021].

z natury rzeczy – w poważnej mierze decydowała również o zawartości komunikatów kierowanych do wiernych przez Kościół instytucjonalny w Polsce.

2. Komunikowane treści

Jednym z pierwszych oficjalnych wystąpień przedstawicieli Kościoła w Polsce, w których podjęto kwestie związane z prowadzeniem życia religijnego w okresie epidemii koronawirusa, był komunikat Przewodniczącego KEP z dnia 28 lutego 2020 r. (XVI.0.1). Jeszcze przed potwierdzeniem wykrycia w Polsce pierwszego przypadku zarażenia tym patogenem abp Stanisław Gądecki wystąpił do duchowieństwa i wiernych świeckich z apelem dotyczącym zbliżającego się zagrożenia. Oprócz generalnego wezwania do zachowania zwiększonej ostrożności i zwrócenia szczególnej uwagi na zasady higieny oraz apelu o modlitwę i ożywienie wiary w moc Eucharystii, w omawianym dokumencie znalazły się wskazania dla biskupów odnoszące się do przyjmowania komunii świętej przez wiernych. Autor komunikatu zwrócił biskupom uwagę, że reagując na pojawienie się koronawirusowego zagrożenia, powinni w powierzonych sobie diecezjach przekazać wiernym informację „o możliwości przyjmowania na ten czas Komunii świętej duchowej lub na rękę”. W komunikacie wyjaśniono też, że komunია duchowa „jest to akt modlitewny, którego celem jest osiągnięcie takiego zjednoczenia z Jezusem, jakie daje nam przyjmowanie Go w sakramencie Jego Ciała i Krwi, lecz poza przestrzenią sakramentalną. Składa się ona z trzech elementów: wzbudzenia wiary w realną obecność Chrystusa w Eucharystii, miłości skierowanej ku Niemu oraz pragnienia, aby Jezus zechciał duchowo wejść w nasze życie”. Oprócz tego stwierdzono, że ten, kto odczuwa obawę przed zarażeniem, nie powinien w czasie zagrożenia korzystać z wody święconej znajdującej się w kropielnicach.

W ślad za Przewodniczącym KEP podążyli niektórzy biskupi, formułując w kolejnych dniach apele i komunikaty do wiernych powierzonych ich pieczy lub zlecając realizację tego zadania swoim współpracownikom. Treścią tych wystąpień były z reguły wezwania do modlitwy (np. XII.1.1). W niektórych wypadkach apelowano też o odpowiedzialność w podejmowanych zachowaniach

i o wzajemne wsparcie, a także przekazywano pismo Ministra Zdrowia (bez daty), w którym zawarto podstawowe informacje dotyczące koronawirusa i zalecanych środków ostrożności (np. VIII.2.1, XII.3.1). Trzeba jednak zasygnalizować, że nie we wszystkich dokumentach biskupich zajmowano stanowisko całkowicie zbieżne z tym, które wcześniej zaprezentował Przewodniczący KEP. W jednym komunikatów (skierowanych wyłącznie do duchowieństwa) znalazło się na przykład twierdzenie, że „nie ma na razie przesłanek, aby odstępować od podstawowej formy udzielania Komunii św.: do ust, a gdzie to możliwe, także w postawie klęczącej” (XI.1.1).

Z drugim komunikatem dotyczącym epidemii koronawirusa Przewodniczący KEP wystąpił do duszpasterzy i wiernych świeckich w dniu 10 marca (XVI.0.2). Obok wezwania do modlitwy (w tym zwłaszcza z wykorzystaniem suplikacji *Święty Boże, Święty mocny*) w omawianym dokumencie znalazły się zalecenia i wskazówki dotyczące przede wszystkim uczestnictwa we Mszy świętej. Komunikat można potraktować jako swego rodzaju rozwinięcie tezy postawionej na wstępie, iż „jest niewyobrażalne, abyśmy nie modlili się w naszych kościołach”. Dlatego też w związku zaleceniami Głównego Inspektora Sanitarnego dotyczącymi unikania większych zgromadzeń Przewodniczący KEP zaapelował do duszpasterzy o zwiększenie liczby niedzielnych Mszy świętych, aby w ten sposób można było zmniejszyć liczbę wiernych uczestniczących jednocześnie w liturgii. Ponadto przypomniał, że osoby starsze i dotknięte chorobami mogą śledzić przebieg Mszy świętej z domów, korzystając z dostępnych transmisji, a znak pokoju w czasie Mszy świętej nie musi być przekazywany przez podanie dłoni.

Sytuacja rozwijała się jednak bardzo dynamicznie, w związku z czym już po dwóch dniach od omówionego wyżej komunikatu Przewodniczącego KEP na wystąpienie związane z rozprzestrzenianiem się epidemii zdecydowała się Rada Stała KEP. W dniu 12 marca wydała ona zarządzenie nr 1/2020, które zasługuje na szczególną uwagę nie tylko ze względu na tytuł, ale i z racji ogłoszenia go na dzień przed wprowadzeniem w Polsce stanu zagrożenia epidemicznego. Jak wynika z pierwszego zdania tego dokumentu, jego przedmiotem jest decyzja „o wprowadzeniu prewencyjnych środków ostrożności w sytuacji zagrożenia koronawirusem”. W kolejnych punktach zarządzenia, odnosząc się do najbliższego okresu (do 29 marca 2020 r.), 1) zarekomendowano biskupom diecezjal-

nym udzielenie wiernym podlegającym ich jurysdykcji dyspensy od obowiązku uczestniczenia w niedzielnej Mszy świętej, 2) sformułowano zasady uczestniczenia w liturgii, 3) skierowano do wiernych zachętę, aby chętniej nawiedzali świątynie w ciągu dnia (formułując również odnoszące się do tego rekomendacje dla duchownych), 4) podano inne informacje dotyczące życia religijnego.

Wśród tych, których zalecono objąć rekomendowaną dyspensą, znalazły się osoby w podeszłym wieku, osoby z objawami infekcji, dzieci i młodzież szkolna wraz z ich bezpośrednimi opiekunami oraz osoby odczuwające obawę przed zakażeniem. Jednocześnie zwrócono się do wiernych z wyjaśnieniem, iż skorzystanie z dyspensy „oznacza, że nieobecność na Mszy niedzielnej we wskazanym czasie nie jest grzechem” oraz zaapelowano o trwanie w modlitwie i korzystanie z transmisji Mszy świętych dostępnych w radiu, telewizji i internecie.

Formułując zasady uczestniczenia w liturgii, po pierwsze zwrócono uwagę szafarzom komunii świętej, że przed liturgią powinni dokładnie myć ręce i kierować się zasadami higieny. Do wiernych natomiast skierowano zachętę, aby przyjmowali komunię świętą na rękę, dodając wyjaśnienie, że jest to przewidziane przez obowiązujące przepisy liturgiczne. W kilku kolejnych rekomendacjach dotyczących uczestniczenia w liturgii posłużono się określeniem „należy”, w ten sposób zalecając przekazywanie znaku pokoju przez skinienie głowy (bez podawania rąk), oddawanie czci Krzyżowi przez przyklęknięcie lub głęboki skłon (bez kontaktu bezpośredniego), powstrzymanie się od oddawania czci relikwiom poprzez pocałunek lub dotknięcie oraz nałożenie na kratki konfesjonaliów folii ochronnych. Ostatnia z omawianych zasad została sformułowana następująco: „rezygnujemy z napełniania kropielnic kościelnych wodą święconą”.

W związku z zachętą do nawiedzania świątyń poza godzinami liturgii polecono duszpasterzom, aby umożliwili to wiernym, pozostawiając kościoły otwarte w ciągu dnia. Zaapelowano też, aby zatroszczyli się o stworzenie dodatkowych okazji do spowiedzi i adoracji Najświętszego Sakramentu oraz aby – przy udziale nadzwyczajnych szafarzy komunii świętej i zachowaniu zasad higieny – nawiedzali chorych i starszych parafian z posługą sakramentalną.

W ostatnim punkcie poinformowano o przeniesieniu na późniejsze terminy zaplanowanych ceremonii bierzmowania, zawieszeniu pielgrzymek maturalnych na Jasną Górę i rekolekcji szkolnych organizowanych przez parafie

(w związku z czym zwrócono się z prośbą do środków masowego przekazu i do duszpasterzy, aby przygotowali odpowiednią ofertę rekolekcji dostępnych w internecie). Natomiast „sprawy rekolekcji dla dorosłych oraz organizację innych spotkań” pozostawiono „roztropnemu rozeznaniu księży proboszczów”. Całość zamknięto wezwaniem do solidarności z potrzebującymi oraz do modlitwy.

Odpowiedzią na omówione wyżej zarządzenie Rady Stałej KEP były decyzje podejmowane przez poszczególnych biskupów diecezjalnych. Związane z tymi decyzjami dokumenty były publikowane bądź to już w sam dzień wydania zarządzenia przez Radę Stałą, bądź też w dniu kolejnym (tj. 13 marca 2020 r.). Obok dekretów (np. I.3.1; II.2.1; II.3.1) posługiwano się zarządzeniami (np. I.1.1; X.1.1), rozporządzeniami (np. I.2.1) i komunikatami (np. III.2.1). W niektórych przypadkach treści stanowiące reakcję na zarządzenie Rady Stałej rozdzielano i do dekretu o udzieleniu dyspensy od obowiązku udziału we Mszy świętej niedzielnej dodawano na przykład list pasterski lub zarządzenie skierowane do kapłanów.

Jak wynika z treści analizowanych dokumentów, zarządzenie Rady Stałej KEP – wbrew swemu tytułowi, lecz zgodnie z logiką prawa kanonicznego – nie zostało przez biskupów potraktowane w kategoriach aktu władzy rządzenia, zawierającego przepisy obowiązujące w poszczególnych diecezjach swą własną mocą. Świadczą o tym już same określenia, których użyto, odnosząc się do niego w dokumentach biskupich. Niejednokrotnie nazywano je „komunikatem” (np. III.3.1; IX.1.1; XII.2.1), a zawarte w nim treści określano jako „wskazania” (np. III.2.1) lub „zalecenia” (np. XI.1.1). Odmienne traktowanie dokumentu Rady Stałej z 12 marca 2020 r. (jako zawierającego przepisy obowiązujące w danej diecezji samoistnie) należało do wyjątków (XIV.2.1). Przy opracowywaniu własnych dokumentów poszczególni biskupi zwykle formułowali je w sposób czytelnie dający wyraz przekonaniu, że w tego typu sprawach to oni są prawodawcami na terenie powierzonych im diecezji (i nie dotyczy to wyłącznie dyspensy, której udzielenie – jak o tym była mowa wyżej – było w zarządzeniu Rady Stałej rekomendowane). Również odnosząc się do pozostałych zaleceń i nakazów, o których mowa w zarządzeniu Rady Stałej, w poszczególnych dokumentach biskupich (w tym również tych, które były wydawane przez członków Rady Stałej) można spotkać następujące sformułowania: „niniejszym postana-

wiam, że wskazania zawarte w Zarządzeniu nr 1/2020 Rady Stałej KEP z dnia 12 marca br. (w załączeniu) obowiązują na terenie diecezji [...]” (III.2.1), „wprowadzam wszystkie zalecenia Rady Stałej jako obowiązujące na terenie diecezji [...]” (III.3.1), „wykonując zalecenia Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski (Zarządzenie nr 1/2020 z dnia 12 marca 2020 r.) wprowadzam niniejszym na terenie Archidiecezji [...] następujące postanowienia” (VI.1.1), „w nawiązaniu do komunikatu Rady Stałej [...] dla całej Archidiecezji [...] zarządzam, co następuje” (IX.1.1).

Przekonaniu o posiadaniu w omawianym zakresie władzy rządzenia niektórzy biskupi dawali wyraz już w samych tytułach dokumentów (np. „dekret wprowadzający zarządzenia Rady Stałej KEP na terenie diecezji [...]”; II.2.1). Natomiast treść analizowanych dokumentów biskupich zazwyczaj wiernie odpowiadała zarządzeniu nr 1/2020. W szczególności dyspensa była udzielana osobom należącym do grup wskazanych w zarządzeniu, a do komunikatu o jej udzieleniu – za zarządzeniem Rady Stałej – dodawano wyjaśnienie dotyczące jej skutków oraz zachętę do korzystania z dostępnych transmisji Mszy świętej. Tylko wyjątkowo korzystanie z dyspensy wiązano z dodatkowymi obowiązkami, do jakich należało w szczególności zobowiązanie do „pobożnego przeżycia Liturgii niedzielnej, transmitowanej regularnie dla chorych poprzez telewizję, radio lub internet”, a w przypadku „osób będących w dyspozycji duchowej (stan łaski uświęcającej lub szczery żal za grzechy, połączony z postanowieniem naprawy życia wg zasad wiary świętej)” – także przyjęcia Komunii duchowej (XI.1.1). Zwracając się w kontekście decyzji o udzieleniu dyspensy do osób starszych i chorych, pisano niekiedy, że „powinny w najbliższym czasie unikać skupisk ludzi”, a adresując przekaz do osób z objawami infekcji, twierdzono czasem że „powinny bezwzględnie pozostać w domu” (IX.1.1). Odnosząc się natomiast do możliwości przyjęcia komunii świętej na rękę, do informacji o tym, że jest to przewidziane w prawie kanonicznym, dodawano zwykle zachętę do korzystania z tej możliwości (VI.1.1; X.1.1), bądź nawet „usilnie” to zalecano (V.1.1). Niektórzy biskupi formułowali przy tym apel o to, aby przy wykorzystywaniu tej formy przyjęcia komunii świętej należycie oddawać cześć „Jezusowi Chrystusowi, realnie obecnemu w Eucharystii” oraz podawali odnoszące się do tej formy praktyczne instrukcje (IX.1.1).

Nieliczni biskupi informowali o możliwości przyjęcia komunii świętej w sposób duchowy (V.1.1). Na uwagę zasługuje ponadto fakt, że kierując komunikaty do duchowieństwa, biskupi wykorzystywali zazwyczaj formę zachęt i apele. Stosunkowo rzadko natomiast formułowali wyraźne zobowiązania (np.: „polecam duszpasterzom: aby kościoły pozostawały otwarte w ciągu dnia, aby kapłani troszczyli się o dodatkowe okazje do spowiedzi i adoracji Najświętszego Sakramentu, aby – przy zachowaniu należytych zasad higieny – kapłani i nadzwyczajni szafarze odwiedzali chorych i starszych parafian z posługą sakramentalną”, VI.1.1; zob. też V.1.1). Relatywnie często podkreślano natomiast potrzebę większej dyspozycyjności kapłanów, którzy powinni „umożliwić wiernym taki sposób odbycia spowiedzi przedświątecznej, aby nie gromadziła ona nadmiernej liczby wiernych w jednym czasie” i mają być gotowi sprawować sakrament pokuty „na każdą indywidualną prośbę penitenta” (zob. XIV.2.1; X.1.1). Zalecając z kolei rezygnację z napełniania kropielnic wodą święconą, proponowano niekiedy rozwiązanie polegające na poświęceniu przez kapłana wody przyniesionej przez wiernych, której będzie można następnie używać w domach (X.1.1).

Tylko wyjątkowo na poziomie diecezjalnym, już w reakcji na zarządzenie Rady Stałej, podejmowano decyzje o bardziej radykalnym ograniczeniu wspólnotowego życia religijnego, decydując np. o zawieszeniu nie tylko wszelkich spotkań modlitewnych i formacyjnych, ale i odprawiania „wszystkich nabożeństw w kościołach, za wyjątkiem codziennej Mszy św.” (V.1.1). Wyjątkowo też dodawano konkretniejsze decyzje lub rekomendacje, które nie posiadały oparcia w zarządzeniu (jak np. zezwolenie na celebrację Mszy świętej w dni powszednie Wielkiego Postu według formularza „Msza w jakiegokolwiek potrzebie”; II.2.1). Powszechne były natomiast apele o gorliwą modlitwę.

Ze specjalnym komunikatem Przewodniczący KEP wystąpił również w związku z ogłoszeniem w Polsce stanu zagrożenia epidemicznego. Na treść tego wystąpienia (opublikowanego już 13 marca 2020 r., a więc w dniu ogłoszenia przez Ministra Zdrowia rozporządzenia odnoszącego się do tej kwestii) złożyły się jedynie prośby, apele i zachęty. Autor komunikatu po pierwsze zwrócił się do biskupów diecezjalnych z prośbą o wydanie decyzji zapewniających przestrzeganie ustanowionego przez władze państwowe limitu 50 uczestników ceremonii religijnych. Przypomniał im też o konieczności udzielenia dyspensy

od obowiązku uczestniczenia w niedzielnej Mszy świętej oraz zachęcił do wydawania odpowiednich zarządzeń odnoszących się do zapewnienia wiernym należytej opieki duszpasterskiej. Osobno zwrócił się do duchowieństwa, członków instytutów życia konsekrowanego oraz wiernych z kolejnych apelem o modlitwę, prosząc osoby należące do pierwszych dwóch grup o odmawianie różańca w kościołach każdego dnia o 20.30, a wiernych – o duchową łączność z nimi.

Reakcje biskupów diecezjalnych na ministerialną decyzję z dnia 13 marca 2020 r. o ograniczeniu liczby osób uczestniczących w aktach kultu religijnego oraz na związany z tym apel Przewodniczącego KEP, podobnie jak w dniach poprzednich, nie były całkowicie jednolite, chociaż posiadały wiele wspólnych cech. Również tym razem wydawane dokumenty były rozmaicie tytułowane. Wykorzystywano zarówno zarządzenia (np. I.2.2; I.3.2; XIII.2.2), jak i dekrety (np. III.1.1; V.2.1; IX.1.2) oraz komunikaty (np. III.2.2; IV.1.1; XII.1.1). Publikowano je 13 lub 14 marca. Centralne miejsce zajmowały w nich decyzje o dalszych ograniczeniach życia religijnego. W diecezjach, w których do tej pory nie podjęto decyzji o zawieszeniu wspólnego celebrowania wszelkich nabożeństw poza Mszą świętą (Gorzkie Żale, Droga Krzyżowa, Godzinki, Koronka do Miłosierdzia Bożego itd.), z reguły zdecydowano się na to obecnie. Do wyjątków należeli biskupi, którzy komunikowali wiernym, iż przy założeniu przestrzegania obowiązujących limitów, w parafiach nadal będą odprawiane nie tylko Msze święte, ale i nabożeństwa wielkopostne (XI.3.1). Powszechnie podejmowano decyzje o zawieszeniu wszelkich innych spotkań modlitewnych i formacyjnych.

Na szczególną uwagę zasługuje sposób odnoszenia się w omawianych dokumentach biskupich do wprowadzonego przez Ministra Zdrowia limitu 50 osób uczestniczących w aktach kultu religijnego. Powszechnie były wyrazy przyjęcia tego ograniczenia ze zrozumieniem, a nawet aprobatą. Hierarchowie jednogłośnie prosili o jego przestrzeganie i zachęcali do korzystania z udzielonych dyspens. Apelowali też o wypełnienie obowiązku przestrzegania wprowadzonych ograniczeń jako realizację przykazania miłości bliźniego oraz o wyjaśnianie tego innym (np. III.1.1; III.2.2; IV.1.1). Pisząc o limicie ustanowionym w rozporządzeniu, wbrew jego przepisom, dość często traktowano go jako odnoszący się jedynie do wnętrza świątyń (np. III.1.1; IV.1.1; IX.1.2; XIV.2.2). Stosunkowo rzadko dostrzegano, że obowiązujące przepisy oznaczają, iż w nabożeństwach

w sumie „może brać udział maksymalnie 50 osób (łącznie wewnątrz kościoła i na zewnątrz)” (np. XI.2.1). Charakterystyczne jest, że nie wszyscy biskupi przedstawiali na prośbach, zaleceniach czy apelach. Niektórzy dokonywali kanonizacji ograniczeń obowiązujących na forum państwowym (to jest zdecydowali o ich obowiązywaniu również w porządku prawno-kanonicznym). Używano przy tym m.in. następujących sformułowań: „w tej wyjątkowej sytuacji wydaję decyzję, aby w Archidiecezji [...] podczas każdej Mszy św. [...] i nabożeństw wewnątrz kościoła mogło przebywać maksymalnie 50 osób (łącznie z osobami duchownymi i posługującymi)” (III.1.1); „niniejszym postanawiam, aby w kościołach i kaplicach diecezji [...] podczas Mszy Świętych i nabożeństw nie przebywało więcej niż 50 osób” (III.2.2); „zarządzam: We wszystkich Mszach św. (także Mszach ślubnych i pogrzebowych) może brać udział maksymalnie 50 osób” (XI.2.1). Nie sposób przy tym nie dostrzec, że niektórzy biskupi w odniesieniu do powierzonych im diecezji ograniczali możliwość uczestniczenia we Mszy świętej bardziej niż uczynił to wcześniej Minister Zdrowia, podejmując na przykład decyzję, „by w każdej Eucharystii, także niedzielnej, mogły uczestniczyć tylko osoby, które zamówiły intencję tej Mszy Świętej” (VI.2.1). Zdarzało się przy tym, że odwoływano się do kanonów 273 i 274 § 2 KPK i „przypominano”, iż duszpasterze zobowiązani są „zrealizować wprowadzone zarządzenia bezwarunkowo, ze świadomością konsekwencji” wynikających nie tylko „z prawa świeckiego”, ale i „kościelnego” (np. I.3.2; III.1.1). Niejednokrotnie dodawano przy tym postanowienia szczegółowe odnoszące się do sposobu realizacji omawianych zobowiązań, polecając umieszczenie na drzwiach wejściowych do świątyni „wyraźnej informacji na ten temat”, liczenie wchodzących do kościoła, a nawet ustanowienie osoby lub zespołu osób „która/e nie będą wpuszczały wiernych i informowały o obowiązujących zakazach państwowych” (np. III.1.1; III.2.2; podobnie – choć z uzależnieniem od „okoliczności funkcjonowania parafii” – I.3.2). W wypadku jednej diecezji, na mocy decyzji biskupa zdecydowano nawet, że „odwołane zostają planowe godziny Mszy św. we wszystkich kościołach i kaplicach”. Uzupełniając tę decyzję, wyjaśniono, że „kapłani będą odprawiać przewidziane Msze św. w kościołach parafialnych lub kaplicach, według wyznaczonych na te dni intencji, jednak bez udziału ludu (*sine populo*)” (V.2.1).

Należy zwrócić uwagę, że biskupi niejednokrotnie nie poprzestawali na ograniczeniach i równoległe do nich podejmowali decyzje o stworzeniu wiernym nowych lub rozszerzeniu dotychczas wykorzystywanych możliwości praktykowania religii w kościołach. Zwracając się do duchowieństwa (a zwłaszcza do księży proboszczów) zalecali w szczególności pozostawianie otwartych kościołów w ciągu dnia, tworzenie okazji do prywatnej adoracji Najświętszego Sakramentu oraz maksymalną dyspozycyjność jeśli chodzi o przyjmowanie spowiedzi, w tym „zorganizowanie dyżurów w konfesjonale w ciągu dnia” (np. V.2.1; IX.1.2; XIII.1.1).

Wraz z upływem kolejnych dni Wielkiego Postu, a zwłaszcza w związku ze zbliżającymi się Świętami Wielkanocnymi, stało się jasne, że omówione wyżej decyzje i zalecenia są niewystarczające i muszą zostać uzupełnione. Zadanie to – na szczeblu ogólnopolskim – zostało podjęte we *Wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, które opublikowano 21 marca 2020 r. (XVI.0.5). Sugerując rządcom poszczególnych diecezji podjęcie potrzebnych decyzji, wyraźnie zwrócono uwagę, że punkt odniesienia – obok omawianych wskazań – powinny stanowić przede wszystkim dokumenty wydane w ostatnim czasie w odniesieniu do tej kwestii przez właściwe dykasterie Stolicy Apostolskiej (a więc omówione wyżej: dekret Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz dekret i nota Penitencjarii Apostolskiej z 19 marca 2020 r.). W omawianych wskazaniach wyraźnie przypomniano biskupom o konieczności ograniczenia liczby uczestników zgromadzeń religijnych zgodnie z aktualnymi normami państwowymi oraz o potrzebie udzielenia kolejnej dyspensy od obowiązku uczestniczenia w niedzielnej Mszy świętej. Zalecono przy tym zorganizowanie transmisji z diecezjalnych lub parafialnych celebracji liturgicznych oraz stworzenie możliwości udziału w rekolekcjach wielkopostnych za pośrednictwem diecezjalnych środków społecznego przekazu (a w razie trudności z wywiązaniem się z tego zadania zasugerowano poinformowanie wiernych o propozycjach stworzonych na poziomie krajowym). Odnosząc się do potrzeby modlitwy, przypomniano treści zawarte w zarządzeniu Rady Stałej z 12 marca. Szeroko odniesiono się do kwestii związanych z sakramentem pokuty i pojednania. Przypomniano treść drugiego przykazania kościelnego, wyjaśniając przy

tym, że do wiernych należy decyzja o tym, kiedy wypełnią wynikający z niego obowiązek wyspowiadania się. Jednocześnie zachęcono biskupów, by motywowali księży do stwarzania szerszych niż zazwyczaj możliwości korzystania z sakramentu pokuty. Wyjaśniono też, że w istniejących warunkach spowiedź może się odbywać poza konfesjonałem („np. w kościele, w kaplicy, w zakrystii, w sali katechetycznej, w biurze parafialnym lub w innym godnym miejscu, pozwalającym na zachowanie prywatności i zasad bezpieczeństwa”).

Na szczególną uwagę w omawianych wskazaniach Prezydium KEP zasługuje fragment poświęcony „unikaniu wszelkich nadużyć związanych z sakramentem pojednania”. Odwołując się do *Obrzędów Pokuty dostosowanych do zwyczajów diecezji polskich*, zaakcentowano przede wszystkim, że „nie wolno w sposób nieuprawniony korzystać z rozgrzeszenia ogólnego”. Przypomniano w tym kontekście, że zadaniem i kompetencją biskupów diecezjalnych jest nie tylko kierowanie dyscypliną sprawowania sakramentu pokuty w powierzonych im diecezjach oraz stosowanie odpowiednich adaptacji obrzędów tego sakramentu, zgodnie z normami przyjętymi przez Konferencję Biskupów, ale także „ustalenie, po porozumieniu się z innymi członkami Konferencji Biskupów, kiedy wolno udzielić ogólnego rozgrzeszenia sakramentalnego, z zachowaniem warunków ustalonych przez Stolicę Świętą”. Zwrócono przy tym uwagę, że takie porozumienie zostało wypracowane przez polskich biskupów w 1978 r., a zgodnie z przyjętymi wówczas ustaleniami „kapłan może udzielić ogólnego rozgrzeszenia po ogólnej spowiedzi tylko wtedy, gdy indywidualna spowiedź jest niemożliwa, mianowicie: 1) w niebezpieczeństwie śmierci; 2) penitentom innej narodowości przebywającym w Polsce, z którymi nie może się porozumieć z powodu braku znajomości języka”. Przypomniano ponadto, że spowiedź z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej nie jest możliwa oraz że publiczna spowiedź z indywidualnych grzechów jest zakazana. Odwołując się do kan. 960 KPK, zasugerowano też, że „w razie niemożliwości fizycznej obecności penitenta stosuje się inne drogi pojednania, a nie spowiedź”. Natomiast powołując się na kan. 916 KPK oraz nr 1452 Katechizmu Kościoła Katolickiego, zwrócono uwagę na znaczenie żalu doskonałego, który „odpuszcza grzechy powszednie. Przynosi on także przebaczenie grzechów śmiertelnych, jeśli zawiera mocne postanowienie przystąpienia do spowiedzi sakramentalnej, gdy tylko bę-

dzie to możliwe”. Wyraźnie przy tym zaznaczono: „Zawsze należy pamiętać, że uzyskane w ten sposób odpuszczenie grzechów jest związane z obowiązkiem ich wyznania podczas najbliższej możliwej okazji do spowiedzi, pod karą wpadnięcia na nowo w grzech śmiertelny”.

W dokumencie z 21 marca 2020 r. Prezydium KEP zawarło również wyjaśnienia dotyczące przyjmowania komunii świętej. Przypomniano mianowicie, że obowiązek ustanowiony w trzecim przykazaniu kościelnym wykonuje ten, kto przyjmuje komunię świętą w okresie od Środy Popielcowej do Niedzieli Trójcy Świętej. Wyjaśniono, że nikomu nie należy nakazywać przyjęcia komunii świętej na rękę, w związku z czym jej udzielanie powinno być właściwie zorganizowane, aby nie naruszać niczyjej wrażliwości. Zwrócono też uwagę, że wierni łączący się duchowo z celebracjami odbywającymi się w kościele mogą przyjąć komunię świętą w innym czasie, przychodząc do świątyni poza godzinami nabożeństw. Szeroko odniesiono się do kwestii związanych z celebracjami Triduum Paschalnego. Zwracając uwagę, że uczestnictwo w nich nie jest nakazane, zalecono, aby grono uczestników Mszy świętej Krzyżma wyjątkowo zawęzić do najbliższych współpracowników biskupa diecezjalnego. Zasugerowano, aby odnowienie przyrzeczeń kapłańskich pozostałych duchownych zorganizować w innym terminie. Zwrócono też uwagę, że w Wielki Czwartek, kierując się racjami duszpasterskimi, miejscowy ordynariusz może zezwolić na odprawienie drugiej Mszy św. w kościołach i kaplicach, w godzinach wieczornych, a w razie konieczności – nawet w godzinach porannych. Wyraźnie zalecono pominięcie wielkoczwartkowego obrzędu umywania nóg. W odniesieniu do Wielkiego Piątku wskazano natomiast na prawo ordynariuszy miejsca, aby zalecić lub nakazać dodanie specjalnej intencji do Modlitwy Powszechnej oraz na możliwość wykorzystania nocnej adoracji Najświętszego Sakramentu do głębszego przeżycia misterium paschalnego w małych grupach. Natomiast z myślą o Wielkiej Sobocie, poza zachętą do adoracji Najświętszego Sakramentu w Grobie Pańskim, wyraźnie odradzono organizowanie tradycyjnego święcenia pokarmów, proponując w to miejsce błogosławieństwo posiłku w domu przed śniadaniem wielkanocnym (ze wskazaniem możliwych do wykorzystania tekstów). Z kolei odnosząc się do Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego, odradzono używanie pokropień, zwrócono uwagę, że „chrzty katechumenów mogą być sprawowa-

ne z zachowaniem środków ostrożności co do kontaktu bezpośredniego” oraz przypomniano, iż biskupi uprawnieni do tego przez Stolicę Apostolską mogą zezwolić duszpasterzom na odprawienie w ten dzień dla dobra wiernych czterech Mszy świętych. Odnosząc się do koncelebry, wyraźnie zasugerowano, że w okresie epidemii przygotowanie kielicha, spożywanie z niego i puryfikacja powinny być pozostawione głównemu celebransowi, a koncelebransi powinni spożywać Ciało i Krew Pańską „przez zanurzenie”. Całość zamknięto wezwaniem do modlitwy, ofiarności i troski o potrzebujących oraz skierowanym do biskupów podziękowaniem za podejmowanie „niełatwych, ale koniecznych decyzji, w duchu jedności i tradycji Kościoła”.

W dniu 24 marca 2020 r. z kolejnym komunikatem do duchowieństwa i wiernych świeckich wystąpił Przewodniczący KEP (XVI.0.6). Podstawową treścią tego komunikatu był apel o uwzględnienie nowego ograniczenia liczby uczestników ceremonii religijnych do 5 osób. Autor wystąpienia wyraźnie poprosił o wzięcie tego pod uwagę „w kontekście nadchodzących celebracji, w tym liturgii Wielkiego Tygodnia”. Całość dopełniło wezwanie do modlitwy i solidarności z potrzebującymi, informacja o prośbie skierowanej do Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Portugalii (o włączenie polskiego Kościoła w akt zawierzenia planowany w Fatimie na 25 marca 2020 r.) oraz zapewnienie o modlitwie za wszystkich Polaków, a zwłaszcza za osoby starsze, chore i samotne.

Reakcją na omówione wyżej wskazania Prezydium KEP, nowe ograniczenia epidemiczne oraz wydane w ostatnich dniach dokumenty Stolicy Apostolskiej była cała seria dokumentów wydawanych na poziomie poszczególnych diecezji. Podobnie jak poprzednio, poszczególni biskupi diecezjalni nie reagovali w sposób całkowicie jednolity. Obok tych, którzy odnosili się do wszystkich aktualnych kwestii w jednym dokumencie, byli też tacy, którzy rozdzielali podejmowane treści, traktując zagadnienia bieżące w jednym lub dwóch wcześniejszych dokumentach (takich jak np. dekret dotyczący dyspensy od obowiązku udziału we Mszy świętej niedzielnej lub rozporządzenie dotyczące wykonywania posługi duszpasterskiej w czasie stanu epidemii), poświęcając kolejny (np. wskazania pastoralne lub rozporządzenie) zagadnieniom dotyczącym zbliżającego się Triduum Paschalnego (zob. np. III.3.2 i III.3.3; IV.1.2 i IV.1.3; VI.1.2 i VI.1.3). Publikowanym dokumentom, pomimo zbliżonej treści, nadal

przy tym nadawano bardzo zróżnicowane nazwy. Obok zarządzeń (np. I.1.3; II.1.2; IV.3.3; X.1.2; XI.3.2) – stosowano dekryty (np. I.3.3; III.1.2; V.3.1; IX.2.1; XII.1.4), rozporządzenia (np. IV.1.2; IV.1.3), wskazania duszpasterskie (np. VI.2.2), zalecenia duszpasterskie (np. VII.1.2), a w odniesieniu do udzielenia dyspensy od obowiązku uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy świętej – również reskrypty (np. XIII.1.3). Zwykle były to dokumenty podpisywane przez biskupów diecezjalnych. Zdarzały się jednak sytuacje, że ich wola przekazywana była przez przedstawicieli kurii diecezjalnych lub ich wydziałów (np. XI.3.3).

Patrząc na omawiane dokumenty od strony treściowej, trzeba zauważyć, że poszczególni biskupi z dużą skrupulatnością odnosili się do kwestii poruszonych we wskazaniach Prezydium KEP z 21 marca 2020 r., poświęcając im sporo miejsca w sygnowanych przez siebie (lub wydawanych na ich zlecenie) dokumentach. Chociaż jednak wpływ tychże wskazań był zawsze wyraźnie widoczny, to jednak biskupie postanowienia i zalecenia nie były w pełni jednolite.

Koncentrując się na kwestiach szczególnej wagi, należy przede wszystkim stwierdzić, że biskupi nie mieli żadnych wątpliwości co do potrzeby przedłużenia udzielonych wcześniej dyspens od obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedziele i inne święta nakazane. Z reguły wyraźnie decydowano tym razem o udzieleniu dyspensy „wszystkim wiernym” przebywającym na terenie danej diecezji lub decydowano o „rozszerzeniu” dyspensy udzielonej wcześniej na wszystkich wiernych danej diecezji oraz osoby przebywające na jej terytorium (np. XI.1.3; XII.1.3; XIII.1.3). Natomiast w niektórych wypadkach do czterech grup uwzględnianych w większości wcześniej wydanych dyspens (osoby w podeszłym wieku, osoby z objawami infekcji, dzieci i młodzież szkolna wraz z ich bezpośrednimi opiekunami oraz osoby odczuwające obawę przed zakażeniem) dodawano teraz grupę piątą: „osoby, [...] które nie będą mogły uczestniczyć w Eucharystii ze względu na ograniczenia państwowe” (np. X.1.2). Zdarzało się jednak również, że przedłużając dyspensę od obowiązku udziału w niedzielnej Mszy świętej, wciąż (wyraźnie lub *implicite*) obejmowano nią wyłącznie cztery wcześniej uwzględniane grupy (np. I.1.3; I.3.3), chociaż nie korespondowało to już wówczas z ograniczeniem limitu uczestników ceremonii religijnych do 5 osób i musiało się wiązać z dylematami sumienia wielu osób. W kontekście informacji o dyspensie umieszczano z reguły zachęty i zalecenia, aby korzystać

z dostępnych transmisji Mszy świętych i innych nabożeństw, a także wezwania do wzmożonej modlitwy. Niekiedy natomiast – kontynuując praktykę przyjętą dwa tygodnie wcześniej – do różnych zachęt i zaleceń dodawano formalne zobowiązania (takie jak np. obowiązek „pobożnego przeżycia Liturgii niedzielnej” z „duchową Komunią świętą” w przypadku osób odpowiednio dysponowanych; zob. XI.1.3) lub „przypominano”, że osoby korzystające z dyspens „są zobowiązane do stosownej modlitwy i czynienia dzieł miłosierdzia” (np. VIII.2.4).

Odnosząc się do pięcioosobowego limitu uczestników ceremonii religijnych, wprowadzonego na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z 24 marca 2020 r., powszechnie apelowano o jego przestrzeganie, zwracając uwagę, że nie obejmuje on „osób sprawujących posługę”. W związku z tym z reguły sugerowano, że „oprócz kapłanów i kilku niezbędnych usługujących, powinny to być w pierwszej kolejności osoby zamawiające intencję mszalną” i zalecano, aby „na drzwiach kościoła [...] umieścić stosowną informację, jednocześnie przekazując ją wiernym drogą internetową” (zob. np. I.1.3; XII.1.4). Zalecano przy tym, że jeśli liczba zgromadzonych przekracza 5 osób, „należy przybywające osoby poprosić o opuszczenie kościoła lub kaplicy i – jeśli to możliwe – zaprosić na kolejne Msze święte” (VIII.1.1). Niektórzy biskupi polecali także, aby osobom, które – ze względu na obowiązujące limity – nie będą mogły uczestniczyć we Mszy świętej pomimo tego, że na nią przyszły, udzielić komunii świętej przed rozpoczęciem Mszy świętej i ich wyjściem (XI.3.2). Dodawano przy tym niekiedy, że w razie pojawienia się w następnych dniach kolejnych obostrzeń wynikających z prawa państwowego, „należy się do nich dostosować i uwzględnić je w praktyce duszpasterskiej” (VI.1.2).

Apelując o przestrzeganie ustanowionych limitów, a nawet wyraźnie zakazując duchownym jakiegokolwiek „krytyki, łamania lub nawoływania do nieposzanowania przepisów państwowych”, tym razem – inaczej niż dwa tygodnie wcześniej – z reguły nie nadawano tym aktom mocy prawnej na gruncie prawa kanonicznego. W niektórych wypadkach biskupi natomiast zarządzali – ze względu na trudności, jakie może sprawiać realizacja przepisów państwowych – „aby Msze Święte były sprawowane bez udziału innych wiernych, a jedynie z uczestnictwem osób związanych z intencją danej Mszy Świętej (maksymalnie 5 osób)” i dodawali prośbę, aby „wszystkie osoby, które intencji Mszy Świętej

nie zamawiały, ani nie są z nią związane, [...] w Mszach Świętych nie uczestniczyły, dając w ten sposób pierwszeństwo ofiarodawcom i ich bliskim” (IV.1.2). Czasem natomiast wyraźnie zobowiązywano kapłanów „do bezwzględnego przestrzegania zasad mających na celu ograniczenie rozprzestrzeniania się epidemii” (X.1.2) albo „zlecano” proboszczom „zadanie dopilnowania, aby w czasie nabożeństw żadną miarą nie przekroczyć wskazanych limitów”. Tłumaczono jednocześnie, że „nie mamy do czynienia z prześladowaniem Kościoła, kiedy to chwalebne jest trwanie przy zgromadzeniach liturgicznych jako świadectwo wiary, ale w sposób oczywisty z odpowiedzialnym współdziałaniem Pasterzy wraz z władzami cywilnymi na rzecz ocalenia jak największej liczby wiernych przed katastrofą epidemii” (XIV.3.1).

Niektórzy biskupi sugerowali bardziej stanowczo: „w kościołach, w których istnieje poważna trudność wyegzekwowania ograniczonej liczby uczestników liturgii należy rozważyć ewentualność sprawowania Mszy św. *sine populo*” (I.3.3). Zrozumiałe jest przy tym, że w diecezji, w której decyzja o zawieszeniu sprawowania Mszy świętej z udziałem ludu została podjęta już przed dwoma tygodniami, została ona oczywiście utrzymana w mocy również po ograniczeniu liczby uczestników ceremonii religijnych do 5 osób (przy czym w mocy pozostało również zobowiązanie księży do sprawowania Mszy świętych w przyjętych na dany dzień intencjach oraz do odprawiania każdego dnia dodatkowej Mszy świętej do Miłosierdzia Bożego w intencjach związanych z epidemią; V.2.2).

W niektórych z omawianych dokumentów starano się wybiegać w przyszłość i pisano również o limitach, które miały obowiązywać po Wielkanocy 2020 r. Informowano więc na przykład: „Od Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego, czyli od dnia 12 kwietnia br., do odwołania, w obrzędach religijnych może brać udział nie więcej niż pięćdziesiąt osób równocześnie, wliczając w to celebrans i usługujących” (V.3.1; podobnie: X.2.1). Twierdzenia te miały oczywiście podstawę w przepisach prawa państwowego. Ich autorzy nie przewidzieli jednak, że wejście w życie 50-osobowego limitu, o którym tu mowa, zostanie najpierw przesunięte o tydzień, a następnie Rada Ministrów podejmie decyzję o zmianie przewidującego go przepisu jeszcze przed datą wejścia w życie.

Wiele miejsca w dokumentach wydawanych przez władze poszczególnych diecezji w ostatnich dniach marca 2020 r. zajmowały kwestie dotyczące sakra-

mentu pokuty i pojednania. Dość powszechnie apelowano w nich do duszpasterzy o tworzenie specjalnych okazji do spowiedzi indywidualnej (choć zawsze z troską o przestrzeganie obowiązujących ograniczeń) oraz o dyspozycyjność wobec wiernych. Niekiedy wprost proszono „aby wierni mieli możliwość przystąpienia do sakramentu pokuty w Wielkim Tygodniu” (VIII.2.3). Zwracano przy tym uwagę, że w istniejącej sytuacji spowiedź może być realizowana poza konfesjonałem, w dobrze do tego dobranych pomieszczeniach lub nawet na wolnym powietrzu i niejednokrotnie wprost to zalecano (apelując przede wszystkim, aby zrezygnować ze spowiadania w zamkniętych konfesjonach). Niekiedy wzywano duszpasterzy do szerokiego udostępniania wiernym numerów telefonów oraz adresów mailowych, aby ułatwić im umówienie się na spowiedź (np. I.3.3; II.1.2; VII.1.2). Wyjątkowo odwoływano się w omawianym kontekście do kan. 213 KPK i pisano: „Księża mają obowiązek być gotowi do udzielenia posługi sakramentalnej wobec wszystkich wiernych, którzy o nią proszą. Albowiem «wierni mają prawo otrzymywać pomoce od swoich pasterzy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza zaś słowa Bożego i sakramentów» (kan. 213 KPK)” (X.2.1).

W niektórych z omawianych dokumentów, odnosząc się do spowiedzi, dość wyraźnie do niej jednak przed Świątami Wielkanocnymi zniechęcano ze względu na rozwijającą się epidemię. „Biorąc pod uwagę zdrowie penitentów i szafarzy sakramentu pokuty oraz możliwości parafii”, proszono na przykład wiernych, aby „jeżeli to możliwe” odłożyli spowiedź „na czas po ustaniu epidemii” (III.1.2). Nakazywano też duszpasterzom, aby przypominali wiernym „że ani II przykazanie kościelne ani też przepis kan. 989 KPK nie obligują ich do skorzystania z sakramentu pokuty i pojednania w okresie poprzedzającym święta Wielkiej Nocy” (V.2.2).

W harmonii ze wskazaniami Prezydium KEP z 21 marca 2020 r. istotne miejsce w analizowanych tu dokumentach zajmowały wyjaśnienia dotyczące integralnej spowiedzi indywidualnej jako jedyne go zwyczajnego sposobu pojednania z Bogiem oraz niemożliwości odbywania spowiedzi na odległość. Powszechnie akcentowano znaczenie żalu doskonałego, do którego można się odwołać w razie niemożliwości wyspowiadania się. Przypominano przy tym, że „uzyskane w ten sposób odpuszczenie grzechów jest związane z obowiązkiem

ich wyznania podczas najbliższej możliwej okazji do spowiedzi, pod karą wpadnięcia na nowo w grzech śmiertelny” (np. I.1.3). Tylko niekiedy, wychodząc naprzeciw możliwym dylematom sumienia spowiedników, podejmowano trudne kwestie związane ze sprawowaniem sakramentu pokuty i pojednania w specyficznych warunkach epidemicznych. Jedną z nielicznych tego typu wypowiedzi warto przywołać w obszerniejszym fragmencie: „W niebezpieczeństwie zakażenia (np. od osoby mającej objawy przeziębienia) zagrażającym spowiednikowi lub penitentowi, a także w sytuacji niemożności zachowania odpowiedniej dyskrecji (np. sale szpitalne lub wspólne miejsca odbywania kwarantanny), nie jest wymagane od penitenta integralne wyznanie grzechów. W takich okolicznościach wystarczy ogólne przyznanie się do win, np. przez słowa spowiedzi powszechnej lub krótszą formułę czy gest skruchy, a kapłan może udzielić rozgrzeszenia, krótko pouczając penitenta o obowiązku wyznania grzechów ciężkich w sakramentalnej spowiedzi, gdy będzie to możliwe”. W tym samym dokumencie apelowano, aby ze względu na istniejące warunki penitenci „nie łączyli spowiedzi z kierownictwem duchowym, ale ograniczyli się do krótkiego wyznania win”, a także by spowiednicy ograniczyli się do „krótkiej nauki oraz stosownej pokuty uwzględniającej wyjątkowe okoliczności” (XI.3.2).

Za wyjaśnieniami Prezydium KEP poszczególni hierarchowie dość często powtarzali, że „nie wolno w sposób nieuprawniony korzystać z rozgrzeszenia ogólnego” i że należy unikać „wszelkich nadużyć związanych z sakramentem pokuty i pojednania” (np. I.1.3; I.3.3). Niekiedy pisano przy tym, że „w chwili obecnej możliwa jest jedynie celebrowanie sakramentu pokuty zgodnie z obrzędem pojednania jednego penitenta” i „nie istnieją przesłanki do zastosowania rozgrzeszenia ogólnego”, całkowitym milczeniem pomijając nawet możliwość zastosowania rozgrzeszenia ogólnego w niebezpieczeństwie śmierci (zob. np. IV.3.3). Na szczęście o możliwości jednoczesnego rozgrzeszenia wielu penitentów w niebezpieczeństwie śmierci (kan. 961 § 1 n. 1 KPK) zwykle jednak wzmiankowano. Czyniono to jednak niestety w sposób bardzo oględny, sytuując odnoszące się do tego treści w bezpośrednim kontekście wspomnianego wyżej zakazu unikania nadużyć związanych z omawianym sakramentem. Jednocześnie przypomniano decyzję podjętą przez polski Episkopat w 1978 r., zgodnie z którą możliwość zastosowania rozgrzeszenia ogólnego ze względu na istnienie

„poważnej konieczności” (kan. 961 § 1 n. 2 KPK) została w Polsce ograniczona do penitentów „z którymi nie można się porozumieć z powodu braku znajomości języka” (np. IV.1.2).

Ujęte od strony pozytywnej, obszerniejsze wypowiedzi dotyczące możliwości zastosowania rozgrzeszenia ogólnego należały do rzadkości. Do takich należało następujące wyjaśnienie: „Gdy zagraża niebezpieczeństwo śmierci (*in periculo mortis*), zgodnie z kan. 961–963 KPK, kapłan ma prawo udzielić także absolucji dla wielu penitentów jednocześnie (rozgrzeszenie ogólne), jeśli nie jest w stanie ich wyspowiadać. Nie chodzi tu tylko o stan agonii (*in articulo mortis*), ale o szerszy rozumiany stan niebezpieczeństwa utraty życia. W sytuacji obecnej epidemii w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci mogą znajdować się pacjenci na oddziałach zakaźnych oraz personel szpitalny, który się nimi zajmuje. W miarę rozwoju zagrożenia ta kategoria może objąć także inne grupy i osoby. Zgodnie z przytaczaną wyżej notą Penitencjarii Apostolskiej, kapłan powinien powiadomić biskupa diecezjalnego o potrzebie udzielenia sakramentu pokuty w tej nadzwyczajnej formie, a jeśli to niemożliwe – ma poinformować biskupa już po dokonanej absolucji generalnej. Przed udzieleniem ogólnego rozgrzeszenia należy wezwać wiernych do aktu skruchy oraz pouczyć o konieczności postanowienia wyznania grzechów ciężkich w sakramentalnej spowiedzi, która będzie możliwa po ustaniu zagrożenia. [...] W razie dłuższego trwania epidemii może wystąpić również poważna konieczność udzielenia rozgrzeszenia ogólnego innym wiernym, którzy przez dłuższy czas będą pozbawieni dostępu do spowiedników (kan. 961 § 1 n. 2 KPK). W miarę rozwoju sytuacji księża kapelani będą informowani o ewentualnych kolejnych postanowieniach, zgodnie z kan. 961 § 2 KPK” (XV.0.1).

Do absolutnych wyjątków należała decyzja biskupa diecezjalnego, który – odwołując się bezpośrednio do omówionej wyżej Noty Penitencjarii Apostolskiej i kan. 961 § 2 KPK – zdecydował się na udzielenie zezwolenia, „w nadzwyczajnych i poważnych sytuacjach, na udzielenie absolucji generalnej kilku penitentom bez indywidualnego wyznania grzechów, to jest **Kapelanom szpitali zakaźnych oraz jednoimiennych** [podkreślenie oryginalne] dedykowanych leczeniu osób zarażonych wirusem Covid-19 tym pacjentom oraz personelowi, którzy wyrażą wolę skorzystania z tej możliwości” (V.2.2).

W dokumentach diecezjalnych pochodzących z ostatniej dekady marca 2020 r. nie było już szczególnych rozbieżności, jeśli chodzi o przekaz dotyczący sposobów udzielania komunii świętej. Wyraźnie dopuszczano zarówno jej przyjmowanie w tradycyjnej formie, jak i na rękę. Niejednokrotnie zachęcano (w tym „usilnie”) do korzystania raczej z tej drugiej formy, dodając jednak, że wybór należy pozostawić samym wiernym, a podejmowane przez nich w tej sprawie decyzje powinny być należycie uwzględniane w organizacji udzielania komunii świętej podczas Mszy świętej. Przypominając, że w istniejącej sytuacji należy udzielać Komunii świętej również poza liturgią, wskazywano, że nie dotyczy to „Wielkiego Piątku, kiedy to [...] można [jej] udzielić poza liturgią tylko chorym” ani „Wielkiej Soboty, kiedy można [jej] udzielać [...] poza liturgią jedynie jako Wiatyku” (I.1.3; II.1.2). Niekiedy nawet dodawano, że „od tej zasady Stolica Apostolska nie dopuszcza wyjątków” (VI.3.2). Zdarzały się też jednak twierdzenia dokładnie przeciwne: „Ze względu na szczególne okoliczności w czasie Triduum Paschalnego można udzielać wszystkim, a nie tylko chorym, Komunii świętej zawsze, gdy o to poproszą” (I.3.3).

Bardzo obszernie traktowano w omawianych dokumentach kwestie związane z celebracjami Triduum Paschalnego. W zgodzie z dekretami Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz wskazaniem Prezydium KEP w sposób dość jednolity polecano przede wszystkim, aby uprościć lub pominąć niektóre obrzędy (można było jednak zauważyć rozbieżności dotyczące na przykład organizowania tzw. ciemnicy i Bożego Grobu oraz związanych z nimi procesji). Niektórzy biskupi podejmowali przy tym decyzje o wyjątkowym wyłączeniu możliwości udziału wiernych (z wyjątkiem koniecznej asysty) w celebracjach Triduum Paschalnego (np. III.1.2), niekiedy zalecając nawet, aby („dla uniknięcia trudności”) zamknąć kościół nie później niż na godzinę przed celebracją (np. V.3.1). W niektórych wypadkach do tego typu postanowień dodawano wyjaśnienie, że ich celem jest niedopuszczenie „do bolesnej dla kapłanów i wiernych konieczności wypraszania wiernych z kościoła dla zachowania obowiązujących przepisów władz państwowych, co do dozwolonej liczby uczestników” (III.3.3).

Nie całkiem jednolite były również decyzje i zalecenia dotyczące odwiedzania chorych z posługą sakramentalną. Z reguły decydowano o zawieszeniu pierwszopiątkowych i przedświątecznych wizyt u chorych, dodając jednak, „że

chorzy, nawet w tym czasie, nie mogą być pozbawieni opieki duchowej i posługi sakramentalnej. Dlatego, gdy chory wyraża pragnienie przyjęcia kapłana, ten nie może odmówić, chyba że stan zdrowia duszpasterza miałby zaszkodzić choremu”. Polecano też, aby „względem chorych objętych kwarantanną [...] przestrzegać postanowień kompetentnych władz” i korzystać z telefonu w celu dodania chorym otuchy, zachęcenia ich do wzbudzenia żalu doskonałego czy też przyjęcia komunii duchowej (II.1.2; podobnie np. IV.3.3). Niekiedy posuwano się dalej, postanawiając: „Posługę wobec osób chorych i w podeszłym wieku ograniczam do sytuacji, w których znajdują się one w niebezpieczeństwie śmierci” (IV.1.2; podobnie: V.2.2). Zdarzali się jednak biskupi, którzy w tym samym czasie podtrzymywali polecenie, „aby – przy zachowaniu należytych zasad higieny – kapłani odwiedzali chorych i starszych parafian z posługą sakramentalną, w szczególności tych, którzy o to proszą” (np. VI.1.2).

W ostatnich dniach marca oraz pierwszych dniach kwietnia 2020 r. opublikowano też kilka kolejnych dokumentów firmowanych przez gremia funkcjonujące w ramach Konferencji Episkopatu Polski. Treści zawarte w tych dokumentach były kierowane bezpośrednio do wiernych i nie wymagały żadnych decyzji, które byłyby podejmowane na poziomie diecezjalnym. W dniu 26 marca 2020 r. opublikowane zostało oświadczenie Rady ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski pt. *Czas odpowiedzialności, solidarności, sprawiedliwości*. Formułując w nim wezwania dotyczące pożądanych w czasie epidemii zachowań społecznych w zgodzie z nauką Kościoła, wyraźnie zwrócono się do wszystkich „o dalsze cierpliwe podejmowanie [...] szlachetnego wysiłku” ograniczenia aktywności „w formie określonej przez władze publiczne”. Natomiast odnosząc się do wprowadzanych ograniczeń, skomentowano, iż „słusznie się [na nie] zdecydowaliśmy”.

Jedynie szczątkowe odniesienia do obowiązujących przepisów państwowych (co, biorąc pod uwagę przedmiot dokumentu, w żadnym razie nie może dziwić) znalazły się też w nocie Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa pt. *Jezus żyje i chce, abys żył*, którą opublikowano w ostatnim dniu marca 2020 r. (XVI.0.7). Skoncentrowano się tu na właściwym rozumieniu epidemii w świetle Objawienia. Pisząc w ostatnich zdaniach o ograniczeniach „swobody przemieszczania się i gromadzenia”, zwrócono uwagę, że są one „szczególnie bolesne dla wiernych, pozbawionych

bezpośredniego dostępu do Eucharystii i sakramentów Kościoła”. Określono je jednak jako „konieczne dla walki z epidemią”.

Istotne znaczenie z punktu widzenia życia religijnego posiadał następnie komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP z dnia 2 kwietnia 2020 r. Dokument ten zatytułowano *Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii*, a jego treść w pełni odpowiadała tytułowi (XVI.0.8). Odwołując się do dobrze dobranych wypowiedzi właściwych dykasterii Stolicy Apostolskiej, wyjaśniono, że „prawo kościelne czysto pozytywne nie obowiązuje przy poważnej przeszkodzie”, w związku z czym należy przyjąć, iż w sytuacji utrudnionego lub wręcz niemożliwego dostępu do spowiedzi i komunii świętej nie dochodzi do przerwania „ciągłości owoców duchowych pobożnej praktyki, pod warunkiem dokończenia jej zaraz, gdy będzie to możliwe”. Zalecono jednocześnie, aby w takiej sytuacji w odpowiednim dniu wzbudzić intencję właściwą danej praktyce oraz skorzystać z możliwości przyjęcia komunii świętej duchowej i oczyszczenia sumienia przez akt żalu doskonałego.

Z punktu widzenia stosunku władz kościelnych do obowiązujących w państwie ograniczeń warto zwrócić następnie uwagę na list otwarty Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski do Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2020 r.²⁵ W kontekście przewidzianego powrotu do 50-osobowego limitu uczestników ceremonii religijnych oraz obowiązujących już przepisów uzależniających dopuszczalną liczbę osób jednocześnie obecnych w niektórych placówkach handlowych od liczby stanowisk kasowych abp Stanisław Gądecki zwrócił uwagę na „potrzebę bardziej spójnego, proporcjonalnego i sprawiedliwego kryterium ograniczania dopuszczalnej liczby wiernych w kościołach”. Wyraźnie zaproponował przy tym, aby przyjąć, iż liczba osób obecnych wewnątrz budynków sakralnych powinna wynikać z zastosowania reguły, zgodnie z którą jedna osoba może przypadać na 9 m², a liczba przebywających poza budynkiem powinna podlegać przepisom dotyczącym otwartej przestrzeni. Jak przy tym wynika z treści opublikowanego pisma, był to już drugi list, z jakim Przewodniczący KEP wystąpił do Premiera w tej sprawie (pierwszy nie został jednak upubliczniony). Trzeba też zauważyć, że w piśmie znalazły się wyrazy szacunku,

²⁵ Zob. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-apeluje-o-proporcjonalne-kryterium-ustalania-liczby-wiernych-w-kościele/> [dostęp: 10.06.2021].

z jakim Kościół katolicki w Polsce przyjął „działania Państwa polskiego, których celem [była] ochrona zdrowia i życia Polaków w sytuacji pandemii”.

Zmiana państwowych przepisów, której kształt był odpowiedzią na omówiony wyżej apel Przewodniczącego KEP, stała się impulsem do wydania kolejnej serii dokumentów sygnowanych przez poszczególnych biskupów diecezjalnych. Ukazywały się one w ostatnich dniach drugiej dekady kwietnia lub w pierwszych dniach trzeciej dekady tego miesiąca. Poświęcano je w pierwszym rzędzie przekazaniu informacji o złagodzeniu ograniczeń dotyczących sprawowania kultu publicznego, powtarzając przy tym apele o dalsze stosowanie się do przepisów państwowych. Powszechnie informowano też o przedłużeniu (zwykle do odwołania) dyspensy od obowiązku uczestniczenia we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane, nadal zachęcając korzystających z niej do modlitewnej łączności ze wspólnotami zgromadzonymi w kościołach. W związku ze złagodzeniem epidemicznych restrykcji niektórzy biskupi kierowali też jednak do wiernych zachęty do stopniowego powracania do świątyń (np. III.1.3; IX.2.2) i – na przykład – uczestniczenia we Mszy świętej przynajmniej raz w miesiącu (I.2.4). Tam, gdzie Msze święte były dotąd sprawowane przy drzwiach zamkniętych, zezwalało teraz „na odprawianie Mszy św. z ludem” (V.2.4). Dość często biskupi zalecali duchownym, aby w związku ze zmianami przepisów stworzyli wiernym szersze możliwości odbycia spowiedzi i przyjęcia komunii świętej, a wiernych zachęcali, aby pojednali się z Bogiem w trwającym jeszcze okresie wielkanocnym. Zdarzały się też jednak apele, aby „podstawową formą pojednania z Bogiem i Kościołem” nadal pozostawał „akt żalu doskonałego” (choć jednocześnie apelowano do duchownych, aby nigdy nie odmawiali proszącym o to wiernym możliwości przystąpienia do spowiedzi; V.3.2). W niektórych diecezjach nadal ograniczano posługę duszpasterską wobec osób chorych do sytuacji niebezpieczeństwa śmierci (np. IV.1.4). W ostatnich fragmentach omawianych dokumentów biskupi zwykle dziękowali kapłanom za ofiarną posługę w czasie Wielkiego Postu, a zwłaszcza w czasie Triduum Paschalnego i Świąt Wielkanocnych, a wiernym świeckim – za zrozumienie dla obowiązujących ograniczeń, modlitwę i chrześcijańską postawę miłości bliźniego. We wskazaniach jednego z biskupów na czas wielkanocny znalazł się też jednak wymowny wyraz dezaprobaty dla działań duszpasterskich podejmowanych przez niektórych duchownych w Wielkim Tygodniu wbrew

wcześniejszym wskazaniom biskupim („Nie pochwalam akcji duszpasterskich przeprowadzonych w Wielkim Tygodniu w niektórych parafiach diecezji wbrew moim wcześniejszym wskazaniom”; XII.2.4).

Zapowiedź zniesienia ograniczeń dotyczących liczby uczestników ceremonii religijnych spowodowała, że 27 maja 2020 r. Przewodniczący KEP opublikował odnoszący się do tego komunikat. Obok wyrazów wdzięczności skierowanych do członków służb medycznych i sanitarnych oraz obietnicy modlitwy za osoby dotknięte chorobą, w tym za zmarłych, Autor wystąpienia z radością przyjął wspomnianą zapowiedź, a w związku z tym zachęcił biskupów diecezjalnych do odwoływania udzielonych wcześniej ogólnych dyspens od obowiązku udziału w niedzielnej Mszy świętej. Jednocześnie zasugerował, aby dyspensy utrzymać w odniesieniu do wiernych należących do niektórych kategorii (osób w podeszłym wieku, osób z objawami infekcji oraz osób, które czują obawę przed zarażeniem). „Przypomniał” jednocześnie „o konieczności zachowania w kościołach dystansu dwóch metrów i obowiązku zakrywania ust i nosa” oraz zachęcił biskupów do zmiany podjętych przez nich uprzednio decyzji, „mając na uwadze dzisiejsze decyzje służb medycznych, zgodnie z którymi w zgromadzeniach poza budynkami kultu może uczestniczyć do 150 osób przy zachowaniu innych zaleceń sanitarnych, co umożliwi organizowanie procesji Bożego Ciała”. Zachęcił też wszystkich wiernych do korzystania z posługi duszpasterskiej w parafiach, a szczególnie z możliwości odbycia spowiedzi oraz udziału w Eucharystii.

Z apelem „o konsekwentne stosowanie się do aktualnych zaleceń sanitarnych”, a zwłaszcza „o zasłanianie ust i nosa lub zachowanie dystansu 2 metrów od innych uczestników zgromadzenia” Przewodniczący KEP zwrócił się do wiernych również w komunikacie z 9 czerwca 2020 r., wydanym w związku ze zbliżającą się Uroczystością Bożego Ciała (11 czerwca). W kontekście wyrazów radości ze zniesienia limitu uczestników zgromadzeń religijnych przypomniał o konieczności dalszego stosowania prewencyjnych zasad bezpieczeństwa w działalności duszpasterskiej, zgodnie z zaleceniami biskupów diecezjalnych. Zachęcił ponadto, aby przy udzielaniu komunii świętej rozdzielić wiernych przyjmujących ją w sposób tradycyjny od tych, którzy przyjmują ją na rękę. Zaapelował też o dołożenie wszystkich starań, aby „w poczuciu odpowiedzialności za siebie i innych – godnie i bezpiecznie celebrować święte tajemnice naszej wiary”.

Rządowe decyzje o znoszeniu kolejnych ograniczeń dotyczących sprawowania kultu publicznego, a także odnoszące się do nich komunikaty Przewodniczącego KEP, wywoływały rezonans również w dokumentach kierowanych do wiernych przez poszczególnych biskupów diecezjalnych. Przedmiotem tych dokumentów, wydawanych z reguły w ostatnich dniach maja 2020 r., były w pierwszym rzędzie nowe postanowienia dotyczące udzielonych wcześniej dyspens od obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedziele i inne święta nakazane. Zgodnie z apelem Przewodniczącego KEP dyspensy te były powszechnie odwoływane. W ich miejsce udzielano nowych (lub zdecydowano o zakresowym utrzymaniu dotychczas udzielonych), obejmując zwolnieniem od obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej z reguły osoby w podeszłym wieku, osoby z objawami infekcji oraz czujących obawę przed zakażeniami (np. II.3.2; VI.1.4; VII.1.3; IX.1.4; XI.2.6; XII.1.5; XIII.3.2). Niekiedy natomiast dyspensą obejmowano też inne grupy (jak w szczególności osoby przebywające na kwarantannie; VII.2.1). Osoby korzystające z dyspensy, podobnie jak w poprzednich miesiącach, dość powszechnie zachęcano do łączności ze wspólnotą Kościoła z wykorzystaniem dostępnych transmisji Mszy świętych. Daty wejścia w życie nowych decyzji biskupich dotyczących dyspens nie były całkowicie jednolite, i mieściły się pomiędzy 1 czerwca (np. IV.1.6, VII.2.1) a 1 lipca (np. II.3.2). Niekiedy jednak odwołaniu udzielonych w przeszłości dyspens nie towarzyszyło ustanowienie nowych (czy też częściowe utrzymanie starych). Zamiast tego wyjaśniano, że obowiązkowi uczestnictwa we Mszy świętej nie podlegają nie tylko ci wierni, których objęła właściwie udzielona dyspensa udzielona, ale też ci, „których usprawiedliwia poważna przyczyna natury fizycznej i moralnej” (X.2.2; podobnie: IV.1.6). Zdarzało się również, że w kontekście informacji o odwołaniu dyspensy przypomniano, „że wierni zobowiązani są do uczestnictwa w kościele we Mszy św. niedzielnej i [w] święta nakazane” i że opuszczenie Mszy świętej „bez ważnego powodu [...] jest grzechem”, chyba że racją nieobecności jest choroba, niedyspozycja związana z podeszłym wiekiem czy inny ważny powód uniemożliwiający pójście do kościoła” (IV.3.5). Osobno w omawianych dokumentach zajmowano się zagadnieniami związanymi z organizacją procesji Bożego Ciała. W odniesieniu do tej kwestii informowano zwykle, że nowe przepisy państwowe umożliwiają jej zorganizowanie. Dość powszechnie (zapewne za

komunikatem Przewodniczącego KEP) podawano przy tym, że do tych procesji odnoszą się przepisy, zgodnie z którymi „w zgromadzeniach poza budynkami kultu może uczestniczyć nie więcej niż 150 osób” (V.2.6; podobnie np: VI.2.5; VII.3.5; XI.2.6). W związku z założeniem, że podany limit odnosi się do procesji Bożego Ciała postanawiano niejednokrotnie: „nie organizuje się procesji Bożego Ciała ulicami parafii” i/lub zalecano, aby procesja została zorganizowana jedynie wokół kościoła (np. IX.1.4; V.2.6). Dodawano nawet, iż możliwość dopilnowania przestrzegania tego limitu stanowi „warunek organizacji procesji” (VI.2.5). Tylko w niektórych dokumentach, zgodnie z brzmieniem przepisów, informowano, że „podczas procesji eucharystycznej [...] nie obowiązuje limit 150 osób”, zalecając jednak organizowanie procesji „po każdej Mszy św. z mniejszą liczbą osób” (np. XIV.2.4, gdzie – powołując się na uzgodnienia Episkopatu z Ministrem Zdrowia – skorygowano informacje podane wcześniej w XIV.2.3). Niektórzy biskupi podejmowali w omawianych dokumentach również kwestię obowiązku przyjęcia komunii świętej w okresie wielkanocnym. O ile jednak niektórzy wyraźnie decydowali o wyjątkowym przedłużeniu okresu przewidzianego na spełnienie tego obowiązku w 2020 r. do Święta Podwyższenia Krzyża Świętego, a więc 14 września (np. VIII.2.6; IX.1.4; IX.2.2), o tyle inni trzymali się zwykłych reguł (np. XI.2.3). Niejednokrotnie wzywano również duchowieństwo i wiernych świeckich do dalszego stosowania się do obowiązujących przepisów państwowych w celu wspólnego przyczyniania się do „tworzenia poczucia bezpieczeństwa dla wszystkich osób pragnących uczestniczyć w nabożeństwach w świątyniach” (VI.1.4; podobnie: VI.4.3).

Za ostatni istotny dokument kościelny z okresu objętego niniejszą analizą należy uznać komunikat Przewodniczącego KEP opublikowany 26 czerwca 2020 r. Jego podstawową treścią był apel o konsekwentne stosowanie się do przepisów przyjętych w związku ze zwalczaniem epidemii i innych zasad zapewniających bezpieczeństwo sanitarne również podczas wakacji. Autor komunikatu przypomniał przy tym konkretnie, że uczestniczący w nabożeństwach – oprócz celebransów – są zobowiązani zasłaniać usta i nos. Ponownie też zaapelował o stwarzanie wiernym możliwości przyjmowania komunii świętej na rękę. Komunikat zamknęły życzenia udanego i bezpiecznego wakacyjnego odpoczynku.

3. Oceny, konkluzje i rekomendacje

Przeprowadzona wyżej analiza treści komunikatów kierowanych do duchowieństwa i wiernych świeckich oraz otoczenia zewnętrznego przez przedstawicieli Kościoła w Polsce pozwala na sformułowanie ocen i konkluzji odnoszących się do co najmniej kilku kwestii. Jest przy tym jasne, że formułując tego rodzaju obserwacje należy mieć świadomość wyjątkowej trudności zadania, przed jakim stanęli (nie tylko) polscy biskupi w związku z rozprzestrzenianiem się epidemii i rządowymi decyzjami podejmowanymi w odpowiedzi na to zjawisko. Wydaje się jednak, że od odnoszącej się do tego dyskusji nie należy się uchylać. Za jej podjęciem przemawia przede wszystkim świadomość możliwego powtórzenia się trudnej sytuacji epidemicznej, z jaką mieliśmy do czynienia okresie 13 marca – 30 czerwca 2020 r.

Z uznaniem trzeba przede wszystkim dostrzec, że przedstawiciele polskiego Episkopatu nie mieli kłopotów ze zrozumieniem najpierw potencjalnego, a następnie realnego wpływu rozprzestrzeniania się epidemii na życie religijne katolików. Słusznie też przyjęli, że w tej sprawie należy zachowywać stały kontakt z duchowieństwem i wiernymi, bez zwłoki przekazując im decyzje i zalecenia będące odpowiedzią na rozwój wydarzeń. Pierwszy komunikat Przewodniczącego KEP w tej sprawie został opublikowany 28 lutego 2020 r., a więc już na kilka dni przed oficjalnym potwierdzeniem pierwszego przypadku zarażenia tym patogenem w Polsce (4 marca 2020 r.). Jeszcze przed ogłoszeniem stanu zagrożenia epidemicznego opublikowany został kolejny komunikat Przewodniczącego KEP z dnia 10 marca 2020 r. oraz zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej z 12 marca 2020 r. Natomiast w dniu ogłoszenia tego stanu ukazał się jeszcze jeden komunikat Przewodniczącego KEP, wyraźnie nawiązujący do ograniczeń ustanowionych wówczas przez Ministra Zdrowia. Z publicznymi wystąpieniami Przewodniczącego KEP wiązała się także rządowa decyzja o zmniejszeniu limitu uczestników ceremonii religijnych do 5 osób, a w kolejnych tygodniach – również stopniowe łagodzenie covidowych restrykcji. W ślad za wystąpieniami kierownictwa Episkopatu podążali poszczególni biskupi diecezjalni, przekazując diecezjanom informacje o podjętych przez siebie decyzjach oraz różnorodne zalecenia i apele.

Generalnie rzecz ujmując, pozytywnie należy ocenić również treściową kompletność omawianych komunikatów. W oficjalnych dokumentach publikowanych najpierw przez kierownictwo KEP a następnie przez poszczególnych biskupów z należytą uwagą traktowane były niemal wszystkie kwestie, które posiadały poważniejsze znaczenie praktyczne w warunkach rozprzestrzeniania się epidemii koronawirusa. Dotyczy to zwłaszcza takich zagadnień, jak: udział wiernych świeckich we Mszy świętej i wiążące się z tym dyspensy, sposoby przyjmowania komunii świętej, organizacja wielkopostnych nabożeństw oraz procesji w uroczystość Bożego Ciała, korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania, wypełnienie II i III przykazania kościelnego, przeżywanie Triduum Paschalnego czy też rola i znaczenie żalu doskonałego i komunii duchowej. Uważniejsze spojrzenie na treść omawianych komunikatów nakazuje jednak również sformułowanie pewnych uwag krytycznych, a na przyszłość – zasugerowanie ponownego przemyślenia

Należy zauważyć, że omówione wyżej interwencje Przewodniczącego, Prezydium i Rady Stałej KEP w zamierzeniu miały niewątpliwie służyć m.in. ukierunkowaniu i ustandaryzowaniu decyzji podejmowanych przez poszczególnych biskupów diecezjalnych. Była to bez wątpienia intencja słuszna, niełatwo byłoby bowiem znaleźć argumenty za zróżnicowaniem rozwiązań przyjmowanych w różnych polskich diecezjach. Jak na to jednak wskazuje przeprowadzona analiza, obowiązujące w poszczególnych diecezjach zasady i zalecenia dość znacząco się między sobą różniły. Za przykład mogą posłużyć decyzje dotyczące dyspens od obowiązku uczestniczenia we Mszy świętej w niedziele i inne święta nakazane. Koncentrując się na kwestiach o istotniejszym znaczeniu, należy zwrócić uwagę, że o ile większość biskupów przy podejmowaniu decyzji o przedłużeniu dyspens udzielonych w pierwszych dniach epidemii koronawirusa w Polsce obejmowała postanowieniami zwalnającymi od obowiązku udziału we Mszy świętej wszystkich wiernych przebywających na terenie powierzonych im diecezji, o tyle niektórzy wciąż wyraźnie wskazywali objęte dyspensami grupy (*implicite* wyłączając tym samym osoby do tych grup nienależące). Niecałkowicie jednolite były też decyzje, które w sprawie dyspens podejmowano w związku z łagodzeniem epidemicznych ograniczeń. Wydawanymi wówczas, nowymi dyspensami obejmowano zazwyczaj członków grup zasugerowanych przez Przewodniczącego

KEP w komunikacie z 27 maja 2020 r. Niektórzy biskupi rozszerzali jednak podmiotowy zakres udzielanych dyspens (w tym na osoby, które dyspens w ogóle nie potrzebowały, ponieważ nie mogły uczestniczyć we Mszy świętej „z poważnych przyczyn”, do jakich niewątpliwie należało odbywanie nałożonej na nich kwarrantanny), natomiast inni odwoływali je całkowicie. Niejednolite były też terminy wejścia w życie odnoszących się do tego nowych postanowień biskupich. Jeśli przy tym zdecydowana większość hierarchów do informacji o udzielonych dyspensach dodawała kierowane do osób z nich korzystających zachęty do modlitwy oraz duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła z wykorzystaniem dostępnych transmisji Mszy świętych, to niektórzy ujmowali to w kategoriach formalnych zobowiązań. Dokonując oceny opisanego stanu rzeczy, należy stwierdzić, że podejmując odnoszące się do tego decyzje, poszczególni hierarchowie działali w ramach posiadanych uprawnień. Decydując się na przyjęcie rozwiązań odbiegających od rekomendacji Przewodniczącego KEP i nie starając się o uzgodnienie swojego stanowiska z innymi biskupami, nie tylko przyczyniali się też jednak do wytworzenia sytuacji nieuzasadnionej i trudnej do zrozumienia przez wiernych zróżnicowania obowiązujących zasad w zależności od diecezji oraz do wiążącej się z tym dezorientacji co do zasad obowiązujących w poszczególnych diecezjach, ale i nie brali pod uwagę tego, że spora część wiernych i tak zda się na uogólniające informacje medialne, a ustanawianie w tej sytuacji unormowań partykularnych odbiegających od dominujących tendencji z praktycznego punktu widzenia może się okazać działaniem nieskutecznym. Istnienie pomiędzy biskupami różnicy poglądów nie jest oczywiście niedopuszczalne; nie jest nawet dziwne. Wydaje się jednak, że przed podjęciem formalnych decyzji w ważnych sprawach powinno dojść do poważnie potraktowanej próby uzgodnienia stanowisk, aby przekaz skierowany do duchowieństwa i wiernych świeckich był przynajmniej zasadniczo jednolity, a ustanowienie diecezjalnych reguł odbiegających treściowo od zasad obowiązujących w innych polskich diecezjach powinno posiadać szczególnie mocne uzasadnienie.

Poważne wątpliwości dotyczą w szczególności niecałkowitej jednolitości decyzji i komunikatów na temat jednoczesnej absencji wielu penitentów bez uprzedniego wyznania przez nich grzechów ze względu na istnienie poważnej konieczności, o której mowa w kan. 961 § 1 n. 2 KPK. W tym zakresie kierunek

rozwiązań przyjmowanych w Polsce dość powszechnie został w praktyce wyznaczony przez *Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski* z 21 marca 2020 r. Znalazły one bowiem wyraźne odzwierciedlenie w dokumentach opublikowanych w kolejnych dniach przez licznych biskupów diecezjalnych. Wskazując warunki dopuszczalności równoczesnego rozgrzeszenia wielu penitentów bez uprzedniej spowiedzi, Prezydium KEP odwołało się do *Obrzędów Pokuty dostosowanych do zwyczajów diecezji polskich* oraz do porozumienia osiągniętego przez polskich biskupów w 1978 r. Przypomniano, że zgodnie z tym porozumieniem „Kapłan może udzielić ogólnego rozgrzeszenia po ogólnej spowiedzi tylko wtedy, gdy indywidualna spowiedź jest niemożliwa, mianowicie: 1) w niebezpieczeństwie śmierci; 2) penitentom innej narodowości przebywającym w Polsce, z którymi nie może się porozumieć z powodu braku znajomości języka”. Jednak – jak na to zwracano uwagę wyżej – przynajmniej w jednym dokumencie sygnowanym przez biskupa diecezjalnego zakomunikowano o udzieleniu zezwolenia, „na udzielenie abszolucji generalnej kilku penitentom bez indywidualnego wyznania grzechów”²⁶.

Bez apriorycznego upraszczania sytuacji niełatwo jest jednoznacznie ocenić decyzje podejmowane na różnych poziomach w sprawie dopuszczalności jednoczesnego rozgrzeszenia wielu penitentów bez uprzedniej spowiedzi z uwagi na istnienie poważnej konieczności, o której mowa w kan. 961 § 1 n. 2 KPK. Odnosząc się do wyżej przytoczonej decyzji biskupa diecezjalnego, łatwo zauważyć, że – z jednej strony – pozostawała ona w czytelnym napięciu ze *Wskazaniami* Prezydium KEP z 21 marca 2020 r. oraz z decyzją polskiego Episkopatu z 1978 r. Z drugiej jednak strony nie sposób nie dostrzec, że znajdowała ona oparcie w nocie Penitencjarii Apostolskiej z 19 marca 2020 r. Podobnie niejednoznaczne uwagi można odnieść do wspomnianych *Wskazań* Prezydium KEP. One z kolei pozostają w napięciu z notą Penitencjarii Apostolskiej z 19 marca 2020 r., chociaż odpowiadają decyzji polskiego Episkopatu z 1978 r. Pomimo formalnych

²⁶ Zgodnie z informacjami medialnymi, decyzję o dopuszczeniu możliwości rozgrzeszenia ogólnego z odwołaniem się do kan. 961 § 1 n. 2, po konsultacji z Penitencjarią Apostolską, podjęli również (w odniesieniu do okresu 16 grudnia 2020 r. – 6 stycznia 2021 r.) biskupi należący do Konferencji Biskupów kościelnego regionu Triveneto. Zob. F. Dal Mas, *I vescovi del Nordest. In questo Natale (anche) assoluzione generale e comunitaria*, <https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/confessione-nella-terza-forma> [dostęp: 10.06.2021].

odwołań do wskazanej noty Prezydium KEP zupełnie dezaktywowało bowiem niektóre treści w niej zawarte (wyrażono w niej wszak przekonanie, „że szczególnie w miejscach najbardziej dotkniętych zarazą pandemiczną i dopóki zjawisko to nie zostanie opanowane, istnieje poważna konieczność, o której mowa w kan. 961 § 2 KPK”), a efekt w postaci dezaktywacji niektórych treści tego dokumentu został dodatkowo wzmocniony przez sformułowania, których użyto w pkt 4 *Wskazań* Prezydium KEP dotyczących sakramentu pokuty i pojednania. Nakreślono tu bowiem alternatywę: albo spowiedź indywidualna (gdy fizyczna obecność penitenta jest możliwa), albo żał doskonały. Za całkowicie wolne od kontrowersji trudno też uznać przyjęcie przez Penitencjarię, „że szczególnie w miejscach najbardziej dotkniętych zarazą pandemiczną i dopóki zjawisko to nie zostanie opanowane, istnieje poważna konieczność, o której mowa w kan. 961 § 2 KPK”. W omawianym kanonie „poważna konieczność” wyjaśniona jest wszak jako sytuacja, w której liczba habitualnie dostępnych spowiedników nie odpowiada liczbie penitentów, którzy w związku z tym „bez własnej winy muszą pozostawać przez długi czas bez łaski sakramentalnej albo Komunii św.” Podobne zastrzeżenia można zresztą podnieść także w odniesieniu do decyzji polskiego Episkopatu o dopuszczeniu możliwości zastosowania rozgrzeszenia ogólnego w przypadku penitentów innej narodowości, z którymi nie można się porozumieć z powodu braku znajomości języka. Ona bowiem również nie odwołuje się do fizycznego braku spowiedników. Przecież „nikomu nie zabrania się spowiadać za pośrednictwem tłumacza [...]” (kan. 990 KPK).

Kompleksowe omówienie problematyki dopuszczalności stosowania rozgrzeszenia ogólnego w sytuacji rozprzestrzeniania się groźnej dla zdrowia i życia choroby zakaźnej wymagałoby odrębnego, gruntownego studium i znacząco wykracza poza ramy niniejszej analizy. Za konieczne należy jednak uznać podjęcie w Kościele pogłębionej refleksji nad adekwatnością obowiązujących obecnie w tym zakresie unormowań, które jawią się jako niespójne i wymagające wzajemnego zharmonizowania.

Z podjętym wyżej zagadnieniem dopuszczalności wyjątkowego stosowania rozgrzeszenia ogólnego wiąże się kwestia optyki przyjętej w omawianych dokumentach kościelnych. W wielu z nich dominuje ujęcie skoncentrowane na obciążających wiernych obowiązkach i ewentualnych zwolnieniach (dyspen-

sach) od ich wypełnienia. Tymczasem korzystanie z sakramentów i otrzymywanie od własnych pasterzy pomocy z duchowych dóbr Kościoła stanowi też (i przede wszystkim) prawo wiernych, gwarantowane *expressis verbis* w kan. 213 KPK. W tym kontekście same decyzje o zwolnieniu z obowiązku uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy świętej czy też informacje, że obowiązek wynikający z III przykazania kościelnego nie musi być realizowany przed Wielkanocą – chociaż potrzebne – z pewnością nie są w pełni adekwatne. Należy akcent powinien zostać położony również na przysługujące wiernym prawo dostępu do dóbr duchowych Kościoła z wykorzystaniem wszystkim możliwości przewidzianych przez kanoniczne prawo powszechne (choć oczywiście z troską o przestrzeganie określonych tym prawem warunków)²⁷.

Na uwagę zasługuje również kwestia odniesień do prawa polskiego, często występujących w dokumentach kościelnych omówionych w drugiej części niniejszej analizy. Warto, po pierwsze, zadać pytanie o zasadność kanonizowania państwowych przepisów ograniczających wolność kultu religijnego. Zdarzało się to zwłaszcza w pierwszych dniach epidemii koronawirusa w Polsce, kiedy to niektórzy biskupi nie tylko podejmowali decyzje o wprowadzeniu na forum kanonicznym ograniczeń zbieżnych z tymi, które na forum państwowym wprowadzone zostały przez Ministra Zdrowia, ale i nakazywali ich bezwarunkowe przestrzeganie „ze świadomością konsekwencji” wynikających m.in. z prawa kościelnego.

Praktyka uznawania obowiązywalności norm prawa świeckiego na forum kanonicznym jest oczywiście Kościołowi znana (zob. w szczególności kan. 197, kan. 1290 i kan. 1714 KPK)²⁸. Trzeba mieć też jednak świadomość, że powinna być ona realizowana z uwzględnieniem odnoszącej się do wzajemnych relacji Państwo – Kościół zasady autonomii i niezależności, która jest przyjęta nie tylko

²⁷ W liście skierowanym do Przewodniczących Konferencji Biskupów Kościoła katolickiego w dniu 15 sierpnia 2020 r. kard. Robert Sarah, prefekt Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, zwrócił m.in. uwagę na potrzebę uznania i respektowania prawa wiernych do otrzymywania Ciała Chrystusa i do czczenia Pana obecnego w Eucharystii bez ograniczeń, które wykraczają poza to, co jest przewidziane w przepisach sanitarnych wydawanych przez władze publiczne lub biskupów (Let us return to the Eucharist with joy! Letter on the celebration of the liturgy during and after the COVID 19 pandemic to the Presidents of the Episcopal Conferences of the Catholic Church, <https://www.catholicnewsagency.com/news/45815/full-text-cardinal-sarah-let-us-return-to-the-eucharist-with-joy>; [dostęp 5.08.2021]).

²⁸ Zob. R. Sobański, Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny, „Państwo i Prawo” 1999, nr 6, s. 10–11.

w nauce Kościoła (zob. GS nr 76)²⁹, ale i na gruncie polskiej Konstytucji (art. 25 ust. 3) oraz w Konkordacie między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (art. 1)³⁰ a także – przy użyciu innych sformułowań – w ustawie z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 2)³¹. Ma ona swoje oczywiste konsekwencje w odniesieniu do wzajemnej relacji prawa kanonicznego do prawa państwowego, które pozostają względem siebie niezależne i z założenia obejmują sprawy należące odpowiednio do własnego zakresu działania obu społeczności. Jednocześnie przyjęcie tej zasady jako obowiązującej w stosunkach Państwo – Kościół oznacza, że powinny się one powstrzymać od regulowania własnymi normami spraw należących do „własnego zakresu” drugiej strony tych relacji oraz że są wzajemnie zobowiązane do poszanowania tworzonych w ten sposób porządków prawnych³². W tej sytuacji za właściwsze należałoby raczej uznać, że przepisy wydawane przez państwowe organy prawodawcze w związku z epidemią obowiązują na forum państwowym, a Kościół – jako podmiot podlegający prawu państwowemu w sprawach należących do właściwości tego prawa – po prostu się im podporządkowuje (z zachowaniem prawa do sprzeciwu zawsze wtedy, gdy przepisy te wkraczają w zakres spraw własnych Kościoła lub gdy są sprzeczne z prawem Bożym).

Zasygnalizować jednak również wypada, że na krytykę zasługuje postawa przyjęta przez władze państwowe w analizowanym okresie trwania epidemii

²⁹ Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000, s. 105–123; P. Sobczyk, *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa: Santiago, 2005, s. 149–198; M. Sitarz, *Zasady relacji Kościół – państwo w nauczaniu Soboru Watykańskiego II*, w: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa Dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Sitarz, P. Stanisław, H. Stawniak, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2014, s. 239–249.

³⁰ Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

³¹ Dz. U. z 2019 r. poz. 1347.

³² Zob. Z. Zarzycki, *Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa – czym naprawdę jest?*, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. P. Kroczyk, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014, s. 69–117; P. Stanisław, *Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie*, w: *Katolickie zasady relacji Państwo – Kościół a prawo polskie*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2015, s. 159–185; W. Uruszczak, *Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim*, „*Annales Canonici*” 2007, t. 3, s. 5–21.

koronawirusa w Polsce, która polegała na jednostronnym określaniu ograniczeń wolności kultu religijnego z pominięciem konsultacji z przedstawicielami Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych (na brak takich konsultacji wskazuje pośrednio treść omówionego wyżej pisma Przewodniczącego KEP do Prezesa RM z dnia 15 kwietnia 2020 r.)³³. Tymczasem zgodzić się trzeba z tezą, że współpraca między państwem a związkami wyznaniowymi (nie mówiąc już o dialogu stanowiącym jej przesłankę), przynosząc pozytywne efekty w stanach zwyczajnego funkcjonowania państwa, staje się szczególnie istotna w sytuacjach szczególnych zagrożeń³⁴.

Pozostając jeszcze przy odesłaniach do przepisów prawa państwowego, które są obecne w omawianych dokumentach kościelnych, należy ponadto zauważyć, że nie zawsze precyzyjnie informowano w nich o treści obowiązujących ograniczeń. Jak to wynika z przeprowadzonej wyżej analizy, pisząc o obowiązującym w pierwszym okresie epidemii 50-osobowym limicie uczestników ceremonii religijnych, pomijano często fakt, że odnosi się on również do osób pozostających na zewnątrz budynków sakralnych. Natomiast odnosząc się na przykład do procesji Bożego Ciała, niejednokrotnie twierdzono, że również w jej przypadku znajduje zastosowanie 150-osobowy limit uczestników zgromadzeń organizowanych na podstawie ustawy z dnia 24 lipca 2014 r. – Prawo o zgromadzeniach³⁵. Wydaje się jednak, że brak precyzji nie jest tu podstawowym problemem, chociaż niewątpliwie przyczyniał się on do potęgowania szumu informacyjnego dotyczącego dokładnej treści obowiązujących w danej chwili ograniczeń. Statyczne odwołania do konkretnej treści przepisów państwowych w dynamicznej sytuacji rozprzestrzeniania się choroby zakaźnej w oficjalnych dokumentach mają też wadę, że zmiana tych przepisów powoduje przynajmniej częściową dezaktualizację samego dokumentu. Trzeba mieć przy tym świadomość, że prawodawcy państwowemu zdarza się zmieniać przepisy jeszcze przed ich wejściem w życie, chociaż już po ich ogłoszeniu. Z tego typu sytuacją mieliśmy do czynienia m.in. przed Świątami Wielkanocnymi, kiedy to opublikowano rozporządzenie,

³³ Już po zakończeniu prac nad niniejszą analizą Przewodniczący KEP otwarcie skrytykował brak takich konsultacji. Zob. S. Gądecki, Duszpasterstwo po pandemii, <https://www.niedziela.pl/arttykul/70780/Abp-Stanislaw-Gadecki-Duszpasterstwo-po> [dostęp: 06.08.2021].

³⁴ M. Hill, Coronavirus and the curtailment of religious liberty, „Laws” 2020, vol. 9, z. 4, s. 18.

³⁵ Dz. U. z 2019 r. poz. 631.

zgodnie z którym od 12 kwietnia 2020 r. miał nastąpić powrót do 50-osobowego limitu uczestników ceremonii religijnych. Następnie jednak przywrócenie tego limitu przesunięto o tydzień, aby potem (wciąż przed jego wejściem w życie) całkowicie zmienić kształt odnośnego przepisu. Wyraźna informacja, że od 12 kwietnia 2020 r. następuje powrót do omawianego limitu znalazła się jednak w niektórych dokumentach biskupich. Wydaje się więc, że jeśli wprowadzane przez państwo przepisy nie są kwestionowane, a intencją autora dokumentu jest wezwanie czy też zachęta do ich przestrzegania, należałoby się ograniczyć do odesłań dynamicznych (a więc do odesłań do przepisów obowiązujących w danym momencie), a precyzyjną informację o treści wiążących unormowań przekazywać z wykorzystaniem takich środków komunikacji, które pozwalają na większą elastyczność niż oficjalne dokumenty wydawane przez biskupów.

Nie można jednak w tym miejscu zupełnie pominąć pytania o adekwatność postawy przyjmowanej przez przedstawicieli Kościoła wobec wprowadzanych ograniczeń. W literaturze formułowano już bowiem zarzuty, że w okresie pierwszych miesięcy epidemii koronawirusa w Polsce katolicy hierarchowie przyjmowali ograniczenia wolności religijnej w sposób nazbyt spolegliwy i bezkrytyczny, afirmując *ex ante* działania władz w tym zakresie³⁶. Odnosząc się do tej kwestii, należy zauważyć, że rzeczywiście nawet w adresowanym do Premiera piśmie Przewodniczącego KEP z 15 kwietnia 2020 r., w którym zaapelowano o bardziej adekwatne i sprawiedliwe określenie liczby osób obecnych w trakcie ceremonii religijnych, nie znalazły się żadne treści, które mogłyby być uznane za choćby ślad nawoływania do jakiegokolwiek nieposłuszeństwa w tej sprawie. Zarzut nadmiernej spolegliwości polskiego Episkopatu wobec wprowadzanych ograniczeń należy jednak uznać za zbyt daleko idący. Za taką opinią przemawia po pierwsze przekonanie, że ograniczenia te – będąc niekiedy niewłaściwie wyważone i z reguły wprowadzane w niewłaściwym trybie³⁷ – nie były przecież z gruntu nieuzasadnione i bez wątpienia były przyjmowane z myślą o dobru wspólnym. Należały przy tym do najłagodniejszych w Europie³⁸. Ocena ich ade-

³⁶ G. Maroń, *Polskie prawodawstwo*, s. 42 i 46.

³⁷ Zob. przypis 16.

³⁸ Zob. P. Mazurkiewicz, *Religious Freedom in the Time of the Pandemic*, „Religions” 2021, 12, s. 4–8.

kwatności w pierwszym okresie epidemii była zresztą szczególnie trudna i również dzisiaj poważniejsze zarzuty dotyczą zwykle braku należytych proporcji pomiędzy ograniczeniami dotyczącymi różnych sfer życia, a nie ich generalnej zasadności. Trzeba ponadto zauważyć, że również treść pisma Przewodniczącego KEP z 15 kwietnia 2020 r. przemawia przeciwko omawianemu tu zarzutowi; było ono bowiem wszak apelem o zmianę przyjętych unormowań, które oceniano jako niewłaściwie ukształtowane. Interwencja ta przyniosła zresztą efekt, co dodatkowo potwierdza trafność przyjętego sposobu postępowania. W rozporządzeniu z dnia 19 kwietnia 2020 r. limit osób mogących uczestniczyć w ceremoniach religijnych wewnątrz budynków sakralnych – zgodnie z postulatami Przewodniczącego KEP i wymogami proporcjonalności – został po raz pierwszy uzależniony od ich powierzchni (choć przy przyjęciu przelicznika, który był mniej korzystny od proponowanego).

Na uwagę zasługują wreszcie także role, jakie były przyjmowane przez przedstawicieli Konferencji Episkopatu Polski oraz poszczególnych biskupów diecezjalnych w procesie podejmowania decyzji związanych z rozprzestrzenianiem się epidemii oraz komunikowania o ich treści. Można przyjąć, że przy formułowaniu komunikatów do duchowieństwa i wiernych świeckich Przewodniczący KEP działał w ramach uprawnień przyznanych Prezydium KEP zgodnie z art. 31 obowiązującego Statutu KEP. Zgodnie z brzmieniem tego postanowienia „Prezydium może zająć stanowisko w sprawach publicznych, kiedy wymaga dobro Kościoła albo konkretne potrzeby wiernych, a nie jest możliwa interwencja Rady Stałej, zgodnie z opinią, przynajmniej domniemaną, członków Konferencji” (trudno jednak nie zauważyć, że omawiane wystąpienia, zgodnie z ich tytułami, były komunikatami Przewodniczącego, a nie Prezydium KEP).

Zdarzały się jednak sytuacje, w których Przewodniczący KEP niezasadnie cofał się przed poinformowaniem o treści obowiązującego prawa kanonicznego, apelując o wypełnienie tego zadania przez innych. Z tego typu sytuacją mieliśmy do czynienia w komunikacie z 28 lutego 2020 r., którego Autor zwrócił się do biskupów diecezjalnych, aby to oni przekazali wiernym informację na temat „możliwości przyjmowania Komunii świętej duchowej lub na rękę”. Poinformowanie wiernych o tych możliwościach bezpośrednio przez Przewodniczącego KEP w żaden sposób nie naruszyłoby jednak kompetencji biskupów diecezjal-

nych. Nie chodziło wszak o decyzje, których podjęcie należałoby do ich kompetencji, lecz o prostą informację na temat obowiązujących już zasad. O dopuszczalności na terenie Polski przyjmowania komunii świętej na rękę Konferencja Episkopatu Polski wypowiedziała się już przed kilkunastu laty. Jako zasadę wyraźnie wskazano wówczas, co prawda, iż „Komunii św. udziela się przez podanie Hostii wprost do ust”. Uzupełniono to jednak o zalecenie, że jeżeli „ktoś prosi o Komunię na rękę przez gest wyciągniętych dłoni, należy mu w taki sposób jej udzielić” (*Wskazania Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego, przyjęte na 331 Zebraniu Plenarnym KEP 9 marca 2005 r.*). Formuła zastosowana w komunikacie z 28 lutego 2020 r. mogła pozostawiać wiernych w niepewności co do tego, czy możliwość przyjęcia komunii świętej na rękę nie zależy przypadkiem w poszczególnych diecezjach od decyzji właściwych biskupów. „Dwustopniowość” procesu komunikowania wiernym obowiązujących zasad została słusznie pominięta już w komunikacie z 20 marca 2020 r. Wszystkie zawarte w nim apele, wskazania i informacje zostały przez Przewodniczącego KEP skierowane bezpośrednio do ich ostatecznych adresatów (duszpasterzy i wiernych świeckich).

Wątpliwości innej natury dotyczą zarządzenia nr 1/2020 Rady Stałej z 12 marca 2020 r. Nie odnoszą się one oczywiście ani do rekomendacji skierowanej do biskupów diecezjalnych w sprawie udzielenia dyspensy, ani też do informacji na temat obowiązujących zasad prawa liturgicznego czy też skierowanych do wiernych zachęt i apeli. W tym zakresie można uznać, że Rada działała zgodnie z art. 23 Statutu Konferencji Episkopatu Polski, w którym wyraźnie upoważniono ją do zajmowania stanowisk „w sprawach publicznych, kiedy tego wymaga dobro Kościoła albo konkretne potrzeby wiernych, zgodnie z opinią, przynajmniej domniemaną, członków Konferencji”. Analogicznej opinii nie można jednak wyrazić w odniesieniu do intencji podjęcia przez Radę Stałą aktów z zakresu władzy rządzenia (co sugeruje nie tylko sam tytuł dokumentu i jego pierwsze zdanie, ale i jego niektóre treści szczegółowe). Należy przypomnieć, że zgodnie z kan. 381 § 1 KPK to „biskupowi diecezjalnemu w powierzonej mu diecezji przysługuje wszelka władza zwyczajna, własna i bezpośrednia, jaka jest wymagana do jego pasterskiego urzędu, z wyłączeniem tych spraw, które na mocy prawa lub dekretu Papieża są zarezerwowane najwyższej lub innej władzy kościelnej”. Natomiast

Konferencja Biskupów jest instytucją powołaną do wspólnego wypełniania i koordynowania podejmowanych zadań pasterskich, a jej kompetencje prawodawcze ograniczają się do wydawania dekretów ogólnych „jedynie w tych sprawach, w których przewiduje to prawo powszechnie, albo określa szczególne polecenie Stolicy Apostolskiej”. W innych wypadkach „pozostaje nienaruszona kompetencja poszczególnego biskupa diecezjalnego i ani Konferencja, ani jej przewodniczący nie mogą działać w imieniu wszystkich biskupów, chyba że wszyscy i poszczególni biskupi wyrażają na to zgodę” (kan. 455 § 1 i 4 KPK)³⁹. Dążenie do maksymalnego ujednoczenia rozwiązań wprowadzanych w poszczególnych diecezjach z uwagi na epidemię należy oczywiście uznać za słuszne. Zgodnie ze Statutem Konferencji Episkopatu Polski jej zadaniem jest wszak m.in. troska o pielęgnowanie wśród biskupów „jedności działania dla większej chwały Bożej i dobra Kościoła” (art. 2). Jednak realizacja tego celu powinna uwzględniać kompetencje poszczególnych biskupów diecezjalnych. Fakt ten szybko uświadomiła sobie zresztą również Rada Stała KEP. Zarządzenie nr 1/2020 pozostało bowiem jedynym dokumentem w swoim rodzaju.

Przeprowadzone analizy pozwalają również na sformułowanie kilku rekomendacji. Z uznaniem odnosząc się do aktywnego reagowania, zarówno przez kierownictwo KEP, jak i przez poszczególnych biskupów, na pytania i problemy wiążące się ze zmianami sytuacji epidemicznej i prawnej, również na przyszłość należy rekomendować przyjmowanie postawy aktywnej, polegającej na bezzwłocznym podejmowaniu i upublicznianiu decyzji dotyczących organizacji życia religijnego w istniejących warunkach. Jednocześnie jednak warto zwrócić uwagę, że na pierwszym planie w tych komunikatach powinna być troska o maksymalne zapewnienie wiernym prawa do korzystania z „duchowych dóbr Kościoła” (zob. kan. 213 KPK) w warunkach obowiązujących ograniczeń. Nie powinny być one natomiast zdominowane przez logikę, w której fundamentalne znaczenie posiadają same ograniczenia oraz obciążające wiernych obowiązki i odpowiadające im zwolnienia (choć wątki tego dotyczące są niewątpliwie potrzebne). Przynajmniej pośrednio wiąże się to również z kwestią tytułów nadawanych publikowanym dokumentom. Powinny one odzwierciedlać

³⁹ Zob. J. Dyduch, Kształt prawny Konferencji Episkopatu Polski, „Prawo Kanoniczne” 2013, nr 2, s. 12–13.

ich prawno-kanoniczny i pastoralny charakter. W związku z tym należałoby rekomendować rezygnację z terminologii charakterystycznej dla aktów prawa państwowego (jak np. rozporządzenie) na rzecz pojęć powszechnie używanych w praktyce Kościoła (jak np. dekrety czy instrukcje – zob. tytuł III Księgi I KPK).

Zdecydowanie pozytywnie oceniając działania kierownictwa KEP zmierzające do ujednoczenia rozwiązań przyjmowanych na poziomie poszczególnych diecezji, należałoby jednak zarekomendować wzmocnienie uprzednich mechanizmów konsultacyjnych. Wydaje się przy tym konieczne szersze wykorzystywanie bardziej elastycznych metod prowadzenia dyskusji w ramach polskiej Konferencji Biskupów. Z jednej strony jest bowiem jasne, że w zwyczajnym trybie (zebrania plenarne, posiedzenia Rady Biskupów Diecezjalnych) trudno w odpowiednim czasie zareagować na dynamicznie zmieniające się uwarunkowania. Z drugiej jednak trzeba wziąć pod uwagę fakt, że efektywność dążeń ujednoczających zależy od przekonania poszczególnych biskupów diecezjalnych, od których jednak należałoby również oczekiwać maksymalnego wpisania się w logikę przyjętych ustaleń – jeśli oczywiście nie istnieją racje poważnie uzasadniające zastosowanie w konkretnej diecezji oryginalnych rozwiązań.

Zróżnicowanie decyzji podejmowanych w niektórych sprawach przez poszczególnych biskupów diecezjalnych nakazuje również postawić postulat przeprowadzenia w ramach Konferencji Episkopatu Polski gruntownej, wewnętrznej dyskusji na temat adekwatności i właściwości rozwiązań zastosowanych w okresie tzw. pierwszej fali epidemii koronawirusa w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza kwestii dopuszczalności zastosowania rozgrzeszenia ogólnego, przy analizie której nie można pomijać m.in. stanowiska zajmowanego przez Penitencjarię Apostolską. Powinno to doprowadzić do nowego sformułowania kryteriów, które dla biskupów diecezjalnych mają stanowić punkt odniesienia przy określaniu wypadków „poważnej konieczności”, o której mowa w kan. 961 KPK. Należy też zarekomendować wyraźnie powszechniejsze przypominanie duchownym o przewidzianej w powołanym kanonie dopuszczalności zastosowania absolucji generalnej w niebezpieczeństwie śmierci.

Na rekomendację nie zasługuje kanonizowanie państwowych przepisów ograniczających wolność kultu religijnego. Natomiast odnosząc się w dokumentach kościelnych do przepisów prawa państwowego za właściwsze należy uznać

dynamiczne odesłania do unormowań obowiązujących aktualnie (zawsze z zachowaniem prawa do sprzeciwu w razie wkroczenia przez nie w wewnętrzne sprawy Kościoła lub przekroczenia prawa Bożego). Ominie się w ten sposób nie tylko ryzyko publicznego zniekształcenia treści przepisów państwowych, które – jak na to wskazuje przeprowadzona analiza – wcale nie ma charakteru wyłącznie teoretycznego, ale i konieczność publikowania nowych dokumentów przy każdej zmianie unormowań państwowych (jeśli oczywiście nie chce się przyczynić do potęgowania bałaganu informacyjnego, które i tak już charakteryzował pierwszy okres epidemii koronawirusa w Polsce). Precyzyjne informacje o treści aktualnie wiążących unormowań państwowych w ramach struktur kościelnych powinny być raczej przekazywane z wykorzystaniem mniej sformalizowanych kanałów informacyjnych.

Część II

Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym – ujęcie pragmalingwistyczne

Analiza pragmalingwistyczna¹ związanych z pandemią komunikatów i informacji przekazywanych przez Kościół katolicki wiernym w okresie pierwszej fali pandemii w Polsce dotyczyć będzie wyłącznie ich strony językowej (komunikacja werbalna rozumiana jako ‘proces porozumiewania się ludzi za pomocą znaków językowych’) zgodnie z założeniem, że kanał słowny jest używany głównie do przekazywania informacji, podczas gdy kanał niewerbalny służy głównie ustaleniu stosunków międzyludzkich.

Komunikaty źródłowe ze względu na parametry sytuacji komunikacyjnej a priori klasyfikowane być muszą jako akty komunikowania religijnego, przy szerokim rozumieniu tegoż – za R.J. Pastwą – jako sposobu „organizacji życia religijnego w obrębie instytucji religijnej (w tym wypadku instytucji Kościoła katolickiego) na różnych jego poziomach, od centralnego przez diecezjalny, aż po parafialny”².

¹ Istotą językoznawstwa pragmatycznego jest postrzeganie języka jako części społecznego działania człowieka. W opisach pragmalingwistycznych podkreśla się komunikacyjno-psychologiczne aspekty mówienia, w tym: intencje nadawcy, procesy rozumienia i odczytywania informacji przez odbiorców, wpływ warunków zewnętrznych i kulturowych na rozumienie wypowiedzi, skutki wypowiedzi powstające w odbiorcach”. R. Grzegorzczkova, Wstęp do językoznawstwa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 63.

² R.J. Pastwa, Komunikowanie religijne..., s. 40–41.

Komunikacja, a zwłaszcza właściwa komunikacja w tym czasie, postrzegana była z perspektywy Kościoła nie tylko jako konieczność, ale też wartość³, a służące tej komunikacji środki były przez kościelnych hierarchów nie tylko szczegółowo wymieniane, lecz i akcentowane (i wysoko plasowane) w rejestrowanych w dokumentach blokach podziękowań⁴.

Biorąc pod uwagę lingwistyczne stratyografie stylu (języka) religijnego, źródła reprezentują po części jego odmianę urzędową (dokumenty o charakterze prawnym i administracyjnym), po części zaś retoryczną (listy pasterskie, kazania i homilie). Gwoli precyzji należy dodać, że odmiana urzędowa jako substyl funkcjonalny (in. styl administracyjny), występuje w pododmianach urzędowo-kancelaryjnej (styl oficjalnych pism i dokumentów) i urzędowo-prawnej (styl aktów normatywnych).

1. Dokumenty o charakterze prawnym i administracyjnym

1.1. Ogólna genologiczna charakterystyka źródeł

W odniesieniu do gatunku przyjmujemy jego klasyczne, opierające się na ustaleniach Michaiła Bachtina, rozumienie, tj. widzimy w nim względnie trwałą, typową formę ukształtowania wypowiedzi. Doprecyzować – za B. Witosz – można, że owa forma jest tworzona przez „sieć parametrów wzajemnie się warunkujących, obejmujących plan kognitywny, funkcjonalny, sytuacyjno-interakcyjny, strukturalny, aksjologiczny oraz intertekstowy”⁵. Gatunek na-

³ Por. zachętę bpa warszawsko-praskiego Romualda Kamińskiego: „Nie wszystkie działania można określić w zarządzeniach, czy nawet dekretach. Zachęcam do wzajemnej wymiany, bogactw już w tym czasie, doświadczeń poszczególnych duszpasterzy i diecezjan”, <https://diecezja.waw.pl/6919>.

⁴ Por. „Wyrażam wdzięczność lekarzom, służbie zdrowia i tym, którzy narażają się na niebezpieczeństwo ze względu na epidemię, władzom za mądre i roztropne decyzje. Wyrażam także wdzięczność Środkom Społecznego Przekazu istniejącym na terenie naszej diecezji. To dzięki Wam możemy nieść słowo nadziei do wiernych, do radiosłuchaczy” (B 18).

⁵ B. Witosz, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005, s. 109.

leży postrzegać w dwóch planach: „jako twór abstrakcyjny (model, wzorzec) mający jednak różnorodne konkretne realizacje w formie wypowiedzi, a także jako zbiór konwencji, które podpowiadają członkom określonej wspólnoty komunikatywnej, jaki kształt nadać interakcjom”⁶. Przedmiotem naszej refleksji będą indywidualne tekstowe realizacje gatunku. W oglądzie zwracamy uwagę na (istotny dla definicji gatunku) stały zespół cech pozwalających jednoznacznie sklasyfikować dany tekst i odróżnić go od innych typów tekstu⁷, a także na wpływ czynników pragmatycznych na jego kształt oraz obecność w miarę stałych, identyfikujących, środków językowych.

W tytułach dokumentów, odautorskich lub pochodzących od administratorów witryn, będących wykładnikiem świadomości gatunkowej nadawcy tekstu pojawiały się następujące jednostki: apel, dekret, dyspensa, instrukcja, komunikat, reskrypt, wskazanie, wytyczne, zalecenia, zarządzenie. W zbiorze nazw gatunkowych szczególną uwagę zwraca reskrypt, z perspektywy komunikacyjnej ta nazwa gatunkowa dla niewyspecjalizowanego odbiorcy⁸ jest nieczytelna, dezorientująca.

Inną kwestią jest nazewnictwa adekwatność. Generalizując, można jednak stwierdzić, że w analizowanych źródłach o charakterze regulującym zachowane zostały gatunkowe reguły. Odrębną rzeczą jest gatunkowe przenikanie (hybrydyczność)⁹. Dokumenty o charakterze prawnym i administracyjnym (dekrety i zarządzenia) w swych częściach finalnych zawierały np. właściwe dla listów pasterskich (odmiana retoryczna) błogosławieństwa. Por.: „Wszystkich miesz-

⁶ M. Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004, s. 16. W podobny sposób pojęcie definiuje A. Wilkoń, pisząc, iż: „gatunek jest typem tekstów blisko spokrewnionych, mających tę samą (lub podobną) funkcję, dystrybucję semantyczną i formalną określonych cech językowych oraz związek z kulturą i pragmatyką komunikacji danej wspólnoty etnicznej”; por. tenże, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2002, s. 200.

⁷ Podstawowym indeksem klasyfikującym jest oczywiście nazwa gatunkowa – kryterium to, przypomnijmy, stanowiło jedno z elementów selekcji źródeł.

⁸ W polszczyźnie ogólnej, specjalistyczny prawniczy (zakres prawa kanonicznego) lexsem stanowiący nazwę gatunkową opatrywany jest kwalifikatorem *przestarzałe* i definiowany jako ‘rozporządzenie panującego, zarządzenie władz’. [hasło *reskrypt*] *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa: PWN, 1995, t. 3, s. 46.

⁹ W genologicznej teorii mówić można o adaptacyjnych wzorach gatunku, tj. wzorach korzystających z gatunkowych kontaminacji – te wyróżnia się obok realizacji kanonicznej i alternatywnej (redukującej lub rozszerzającej wzorzec kanoniczny).

kańców i przebywających na terenie Diecezji Włocławskiej ogarniam modlitwą i z serca błogosławię” (IV.3.1); „Wszystkich ogarniam modlitwą i z serca błogosławię” (IV.3.4); „Ogarniam wszystkich, w tym trudnym czasie, szczególnie modlitwą i z serca błogosławię” (XIII.2.2), „Z serca wszystkim błogosławię” (VII.1.2). Genologiczne (i co z tego także wypływa stylistyczne) kontaminacje sporadycznie zaobserwować można także w inicjalnych fragmentach dekretów. Por.: formułę adresatywną zarządzenia metropolity przemyskiego z 25.03.2020 r. – „*Drodzy Kapłani, Czcigodni Diecezjanie!*” (X.1.2) czy formułę otwarcia dekretu zanoszącego dyspensę od uczestnictwa we mszy świętej:

tytuł „Dekret o obowiązku uczestnictwa we Mszy św”.

tekst główny:

W Najświętszej Eucharystii, która urzeczywistnia Komunię z Bogiem i jedność Ludu Bożego jest obecny sam Chrystus, nasza Pascha i Chleb Żywy (por. PO 5, KKK 1325)

Dlatego przyjmując z radością zniesienie ograniczeń sanitarnych dotyczących liczby uczestników liturgii odprawianej wewnątrz świątyni, postanawiam, że dyspensa od obowiązku uczestnictwa we Mszy św. w niedziele i dni nakazane, udzielona 12 marca br. i przedłużona 21 maca, obowiązuje jedynie do dnia 31 maja br. włącznie” (VII.2.2).

1.2. Charakterystyka sytuacji komunikacyjnej

Nadawcą analizowanych źródeł był – w uproszczeniu mówiąc – urząd Kościoła. Formalnie określona jednostka struktury Kościoła w Polsce (Komisja Episkopatu Polski, diecezja) – dokumenty imiennie sygnowane były przez biskupów i kanclerzy kurii lub innych jej urzędników, np. dyrektorów wydziałów katechetycznych¹⁰. Sytuacja nadawczo-odbiorcza *de facto* określana być może jako złożona (szufladkowa), pośrednicząca. Prymarnymi odbiorcami analizowanych dokumentów byli „wierni” – duchowni (w układzie hierarchicznym podwładni względem nadawcy) i świeccy. Z odbiorców duchownych specjal-

¹⁰ Dostępne na stronach diecezji teksty przejęte, np. z dykasterii watykańskich czy KEP, miały swoich własnych indywidualnych lub instytucjonalnych nadawców.

ny komunikacyjny status miał proboszcz (administrator) danej jednostki kościelnej – stawał się on bowiem z urzędu przekazicielem i komentatorem treści, nadawcą drugiego poziomu, w rozciągniętym w czasie procesie komunikacji, do niego należało *przypominanie, pouczanie, wyjaśnienie*, por.:

Duszpasterze zobowiązani są do:

- rezydencji na probostwie i pozostania do pełnej dyspozycji wiernych, pomimo wymienionych wyżej ograniczeń w funkcjonowaniu parafii; zachęcam do modlitwy i duchowego wsparcia wspólnoty parafialnej;
- przekazania i wyjaśnienia wiernym moich zaleceń oraz do regularnego przypominania o nich np. przed każdą Mszą św. (V.1.1).

Duszpasterze powinni przypomnieć wiernym, że ani II przykazanie kościelne ani też przepis kan. 989 KPK nie obligują ich do skorzystania z sakramentu pokuty i pojednania w okresie poprzedzającym święta Wielkiej Nocy. Nadto powinni pouczyć wiernych, że ze względu na nadzwyczajne i poważne okoliczności są uprawnieni do skorzystania z nadzwyczajnej drogi pojednania jaką jest wzbudzenie żalu doskonałego podjętego z miłości do Boga, który daje przebaczenie nawet grzechów śmiertelnych, jeśli zawiera w sobie: mocne postanowienie przystąpienia do sakramentu pokuty i pojednania, gdy tylko będzie to możliwe; wyznanie grzechów odpuszczonych w sposób nadzwyczajny w sakramentalnej spowiedzi pod sankcją wpadnięcia na nowo w grzech śmiertelny (V.2.2).

Zaznaczyć przy tym trzeba, że pośrednik jako ogniwo komunikacyjne usytuowane pomiędzy nadawcą prymarnym a komunikatem i odbiorcą, mógł zarówno nie wpływać na treść komunikatu (powielenie dokumentu zwierzchnika), jak i znacząco oddziaływać na jego formę (wybór treści) i odbiór (komentarz)¹¹.

Jak zaznaczono we wstępnej części raportu, materiał źródłowy wykazuje charakterystyczną dla oficjalnej komunikacji Kościoła katolickiego w okresie pierwszej fali pandemii¹² gatunkową i stylistyczną nieproporcjonalność. Dominację tekstów o charakterze administracyjno-prawnym (kanonicznym), duszpasterskim i społecznym wiązać można z regułami zachowania w sytuacji kry-

¹¹ Zob. J. Puzynina, Komunikacja językowa i jej zakłócenia, w: Sposoby istnienia. Działanie wobec siebie i innych, red. J. Rudniański, K. Murawski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, s. 113.

¹² Zob. A. Draguła., Listy, których nie było. Teologiczna interpretacja czasu epidemii w listach pasterskich biskupów polskich, „Roczniki Teologiczne” LXVIII (2021), z. 1, s. 17–35.

zysowej, reagowania na sytuacje kryzysowe czy – jak się to podkreśla w pracach z zakresu komunikacji politycznej – zarządzania kryzysem¹³.

1.3. Językowa funkcja dokumentów administracyjnych Kościoła

Podstawowa funkcja dokumentów administracyjny Kościoła wynika z jednej z ogólnych funkcji języka jako takiego, tj. założenia, że język jest podstawowym narzędziem regulowania międzyludzkich stosunków społecznych. Funkcję tę w oczywisty sposób realizują wszelkiego rodzaju instrukcje czy zarządzenia, zawierające przepisy określające prawa i obowiązki obywateli, nakazy i zakazy postępowania itp.

Kryterium typu odbiorcy pozwala na teoretyczne wyodrębnienie w komunikacji urzędowej dwóch rodzajów sytuacji komunikacyjnych: zindywidualizowanej i niezindywidualizowanej. Pierwsza ma miejsce wtedy, gdy odbiorcą danego komunikatu jest określona osoba fizyczna lub osoba prawna, druga – gdy nadawca kieruje komunikat do pewnej kategorii osób (w tym wypadku wiernych (archi)diecezji / parafii lub innej jednostki kościelnej). W świetle powyższego kryterium analizowane źródła reprezentują niezindywidualizowaną sytuację komunikacyjną. *Komunikację* rozumiemy przy tym ogólnie jako ‘przekazywanie wiadomości, porozumiewanie się’¹⁴, a *komunikowanie się* jako ‘porozumiewanie się z kimś, kontaktowanie się’¹⁵. W ujęciu specjalistycznym tak rozumianą komunikację różnicuje się na *językową* (werbalną) i, towarzyszącą jej, uzupełniającą bądź zastępującą, *pozasłowną* (niewerbalną). Uściśla się też definiowanie, w pierwszym wypadku do wartości ‘proces porozumiewania się

¹³ Samo pojęcie *kryzysu* pojawiło się w analizowanych źródłach w kontekście prób (teologicznego) definiowania pandemii: „Czas epidemii, jak każdy czas napięcia, kryzysu czy sytuacji granicznej, może być przez nas twórczo wykorzystany. Nie ulegajmy przygnębieniu, nie potęgujemy paniki. Korzystajmy tylko z wiarygodnych źródeł wiedzy, nie powielajmy fałszywych informacji. Wspierajmy się wzajemnie dobrym słowem i modlitwą. (...)” (VI.2.1).

¹⁴ SWJP, t. 1, s. 400 (5. znaczenie w hasle *komunikacja*).

¹⁵ Por. [hasło] *komunikować się* w SWJP: ‘porozumiewać się z kimś, kontaktować się’, t. 1, s. 400.

ludzi za pomocą znaków językowych¹⁶, w drugim wskazuje się zaś elementy tej komunikacji (zachowania gestyczne, mimiczne, audialne i przestrzenne)¹⁷.

Rozpatrując komunikację jako składnik praktyki społecznej, pamiętać należy, że nie jest ona „tylko przesyłaniem sygnałów czy przekazywaniem informacji, lecz zarazem ustanawianiem pewnych stosunków społecznych między komunikującymi się ludźmi, działaniem w uniwersum osób i grup. Charakter tego działania zależy między innymi od użytej techniki komunikacji; rodzaj kanału komunikacyjnego określa układ społeczny, w którego obrębie komunikacja się odbywa, a także formy i treści komunikatu”¹⁸.

Z perspektywy komunikacyjnej właściwościami analizowanych wypowiedzi były: a) oficjalny, nieemocjonalny, typ kontaktu między nadawcą a odbiorcą komunikatu; b) niesymetryczność relacji nadawczo-odbiorczej (nadawcami komunikatu był: prawodawca / instytucja / osoba reprezentująca instytucję), c) asynchroniczność przekazu (kontakt za pośrednictwem pisma). Z perspektywy stylistycznej za typowe (dające się ująć w kategoriach cech stylowych) dla źródeł z tej grupy uznać należy szablonowość i dyrektywność.

1.4. Kanał komunikacji

Co wielokrotnie już w literaturze przedmiotu zauważono, środki masowego przekazu, definiowane jako ‘środki techniczne, za pomocą których dokonuje się przekazywania informacji na masową skalę¹⁹, w okresie pierwszej fali pandemii, były dla Kościoła w Polsce, jak ujął to R.J. Pastwa niemal wyłączną platformą kontaktu i dotarcia do wiernych i opinii publicznej²⁰. Przy czym media stały się zarówno przekąźnikiem informacji jaki i liturgii²¹.

¹⁶ [hasło: *komunikacja językowa*] w MSSiP], s. 87.

¹⁷ [hasło: *komunikacja niewerbalna*] w MSSiP], s. 87.

¹⁸ J. Lalewicz, *Komunikacja językowa i literatura. Formy komunikacji językowej*, [w:] *Społeczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk: 1974, s. 345.

¹⁹ SWJP, t. 2, s. 405.

²⁰ Zob. R.J. Pastwa, *Komunikowanie religijne...*, s. 56.

²¹ W ocenie Pastwy: „Komunikowanie religijne to proces, który obejmuje również przestrzeń i sposób kontaktu człowieka z Bogiem i drugim człowiekiem – także za pośrednictwem mediów” W okresie pandemii „(...) ograniczony dostęp do kościołów spowodował wzrost liczby transmisji mszy, nabożeństw oraz rekolekcji online. Wzrosło zapotrzebowanie na treści o charak-

Stałym elementem treści analizowanych dekretów, zarządzeń, wskazań były zobowiązania nakładane przed nadawcą na – niewskazywanych imiennie czy instytucjonalnie – „urzędowych” pośredników w akcie komunikacji (zarazem jednych z odbiorców) do upowszechnienia określonych dokumentów nie tylko przez wywieszenie w gablocie, ale i – jeśli nie przede wszystkim - powieślenie w komunikatorach społecznych. Pierwszym miejscem publikacji omawianych dokumentów, z perspektywy odbiorcy dodać należy, że nie zawsze najlepiej wykorzystanym, były witryny internetowe poszczególnych (archi)diecezji, por.:

Niniejsze zarządzenie należy podać do wiadomości wiernym za pośrednictwem dostępnych środków masowego przekazu (X.1.2).

Niniejsze zarządzenie wchodzi w życie z dniem podpisania i obowiązuje do odwołania. Treść zarządzenia należy niezwłocznie opublikować na stronie internetowej Archidiecezji Częstochowskiej (II.1.2).

Z uwagi na dynamikę wydarzeń i możliwość zaostrzenia lub złagodzenia niektórych przepisów prawa polskiego, mogą ulec zmianie także niektóre zapisy tego i poprzednich zarządzeń. Proszę zatem o śledzenie informacji zamieszczanych na stronie internetowej Archidiecezji Częstochowskiej oraz wiadomości przesłanych pocztą elektroniczną (II.1.2)

(...) Księża Proboszczowie są proszeni o zamieszczenie, z wyprzedzeniem, na parafialnych stronach internetowych oraz w gablotach ogłoszeniowych informacji dotyczących kwestii poruszonych w niniejszym zarządzeniu (V.2.2).

Komunikacyjnie znamienne były też zobowiązania do częstego sprawdzania poczty elektronicznej i przekazania bieżących informacji „braciom niekorzystającym z niej”. Wzmoczone społeczne zapotrzebowanie na zapośredniczony głos kościoła hierarchicznego owocował też adresowanymi do kapłanów biskupimi przypomnieniami typu:

Przypominam, że na każdy wywiad i wypowiedź do mediów dotyczące nauki katolickiej lub obyczajów kapłani Archidiecezji mają uzyskać zgodę Arcybiskupa Metropolity Białostockiego (KPK 772 § 2, 804 § 1 i 831 § 2). Wymagana zgoda dotyczy również wszelkich transmisji liturgicznych poprzez środki społecznego

terze religijnym, niezbędne do modlitwy i rozważań o charakterze indywidualnym i prywatnym”. Ibidem, s. 44.

przekazu. Wymóg ten nie obejmuje transmisji liturgicznych przeprowadzanych za pomocą mediów parafialnych (I.1.4).

Wskazania odnoszące się do medialnego przekazu liturgii przybierały postać informacji (szczegółowy wykaz możliwych źródeł i form transmisji) oraz próśb i zachęt:

Zwracam się do Księży, aby za pomocą mediów społecznościowych (np. Facebooka, Twittera, YouTube) organizowali transmisje Mszy Świętych i nabożeństw (Drogi Krzyżowej, Gorzkich żali, nabożeństw pokutnych, rozważań Słowa Bożego) ze swoich kościołów parafialnych. Wykorzystajmy te środki do kontaktu z naszymi wiernymi w czasie, gdy nie mogą przychodzić do naszych świątyń (XIII.2.2).

Wszystkie parafie, które technicznie są w stanie przeprowadzić transmisje internetowe z własnych kościołów parafialnych proszone są o realizację tego dzieła (V.2.2).

Biskup Włocławski (...) zachęca parafie do korzystania z możliwości, jakie dają media społecznościowe do kontaktu z wiernymi i transmisji nabożeństw i modlitw z kościołów parafialnych (IV.3.3).

Duszpasterzy zachęcam usilnie do organizowania transmisji w mediach społecznościowych i ogłoszenia ich terminów swoim wiernym, by mogli duchowo przeżywać tajemnice Świętego Triduum Paschalnego (VI.1.3).

Przy czym kwestia transmisji (i teologicznego statusu) zmediatyzowanej eucharystii (zwłaszcza zaś jej retransmisji) stosunkowo szybko znalazła swoje doprecyzowanie i wytyczne:

8. Transmisje internetowe

Drogą internetową transmitujemy jedynie Msze św. i udostępniamy katechezy formacyjne. Możliwość ta zakłada konieczność wzorcowego przygotowania i celebracji liturgii w odniesieniu do wierności przepisom liturgicznym, doboru śpiewów, opracowania homilii czy katechezy. Nie należy udostępniać nagrań obrzędów Mszy św. po ich zakończeniu. Mogą być one jedynie transmitowane w czasie rzeczywistym.

Z internetowych stron parafialnych należy zatem usuwać archiwalne nagrania celebracji, a wiernym wyjaśniać sens duchowego uczestnictwa w dokonującej się

aktualnie czynności liturgicznej. Wskazują na to dokumenty kościelne, ostatnio Dekret Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 25 marca 2020 r.: „Wierni powinni zostać poinformowani o godzinie rozpoczęcia uroczystości, aby mogli przyłączyć się do modlitwy w swoich domach. Pomocne mogą być środki przekazu nadające na żywo, nie nagrane” (V.1.2.).

W dokumentach z końcowego okresu pierwszej fali pandemii wybrzmiewają już głosy opozycyjnie zestawiające *rzeczywiste* i *wirtualne* życie duchowe. Za typową formę ich uzewnętrznienia uznać należy akty zachęty do uczestnictwa w „tradycyjnym” życiu sakramentalnym. Medialnie zapośredniczony udział we Mszy świętej ujmowany jest w kategoriach „sposobu przetrwania”:

Zachęcam do podjęcia wysiłku przywracania rzeczywistego życia sakramentalnego. Należy więc uczynić wszystko, co możliwe, aby wierni korzystali z Mszy św. i innych sakramentów, w dni powszednie, w oczekiwaniu na decyzję, kiedy w niedzielę będzie można bez ograniczeń uczestniczyć w Eucharystii. Przestrzeń wirtualna nie może zastąpić rzeczywistego uczestnictwa we Mszy św., a jest sposobem przetrwania w postawie pragnienia większego dobra, jakie daje realne bycie we wzajemnej wspólnotce miłości i sakramentów (I.1.5).

Dla omawianych tu dokumentów, medialnie upowszechnianych, właściwym rejestrem jest prymarna piśmienność (komunikacyjny kontakt za pośrednictwem pisma). I mimo iż w środowisku cyfrowym słowo pisanemu często towarzyszą obrazy i dźwięki, w oficjalnych dokumentach administracyjno-prawnych kod ikoniczny de facto ograniczał się do wykorzystania biskupich herbów.

1.5. Reaktywność

W znacznym stopniu analizowane teksty reprezentują zbiór wypowiedzi reaktywnych, co więcej układających się w wielopoziomowy ciąg nawiązań. W uproszczeniu mówić można o czterech podstawowych modelach działań reaktywnych: 1) reakcji kościelnego X-a na zarządzenie państwowe i / lub zarządzenie / wskazanie / rekomendacje nadrzędnej względem X-a władzy kościelnej; 2) nawiązaniu X-a do własnej wypowiedzi (generowanie kolejnego tekstu w ciągu); 3) nawiązaniu X-a do zapytań odbiorcy wypowiedzi (wyjaśnienie,

uściślenie); 4) publicystycznym nawiązaniu Y-a do zarządzenia / wskazania / rekomendacji X-a, przedstawiciela władzy kościelnej. Trzeci i czwarty typ działań reaktywnych ma znamiona dialogowości (zob. opis dyskursu publicystycznego).

Reprezentatywne dla pierwszego modelu są, lokalizowane w inicjalnej części dokumentów, formuły o strukturze: *mając na uwadze... (oraz...); zgodnie z..., postanawiam / zarządzam / przekazuję / wprowadzam; stosując się do..., postanawiam / zarządzam / przekazuję / wprowadzam; (działając) w oparciu o... (oraz...) postanawiam / zarządzam / przekazuję / wprowadzam,*

Mając na uwadze dokumenty Penitencjarii Apostolskiej z dnia 20 marca 2020 roku oraz nowe decyzje Rządu RP z dnia 24 marca 2020 roku przekazuję Rozporządzenie dotyczące wykonywania posługi duszpasterskiej w czasie stanu epidemii (IV.1.2).

Pragnę przytoczyć słowa Ojca świętego Franciszka wypowiedziane podczas rozważania na *Regina coeli* w ostatnią niedzielę (17.05.2020). Papież, mówiąc o ogólnej zasadzie postępowania, zachęcił, byśmy szli *naprzód przestrzegając norm i przepisów, jakie zostały wydane*. Przepisy zaś powoli zdejmują z nas wcześniejsze ograniczenia, dając możliwość bardziej swobodnego organizowania duszpasterstwa. Abp Stanisław Gądecki, przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, w liście z 14.05.2020 r. napisał: zachęcam wszystkich wiernych, aby korzystali coraz odważniej z parafialnej posługi duszpasterskiej (...) do uczestnictwa we Mszy świętej, nie tylko w niedzielę, ale i w dni powszednie, przy zachowaniu należytych środków bezpieczeństwa sanitarnego (...). Zachęcam księży do podejmowania nowych inicjatyw duszpasterskich, zwłaszcza do aktywności w ramach małych grup formacyjnych oraz cyklicznych spotkań katechetycznych.

Mając powyższe na uwadze, niniejszym postanawiam (...) (I.2.4).

Mając na uwadze wzrost zakażeń koronawirusem także w naszym kraju i wynikające z niego zagrożenia zdrowia i życia, zwłaszcza dla osób starszych i chorych, zgodnie z rekomendacjami Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski zarządzam wprowadzenie następujących prewencyjnych środków ostrożności (...) (I.1.1).

W związku z wprowadzeniem stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce oraz stosując się do rozporządzeń organów państwowych z 13 marca br., które ograniczyły liczbę uczestników zgromadzeń do 50 osób, postanawiam dla Archidiecezji Poznańskiej, co następuje: (...) (IX.1.2).

W oparciu o Dekret Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 19 marca br., Dekret i Notę Penitencjarii Apostolskiej z dnia 19 marca br. oraz Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla Biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach w Archidiecezji Białostockiej wprowadzam następujące zarządzenia (...) (I.1.3).

Działając w oparciu o kan. 87 §1; kan. 1245 i kan. 1248 §2 KPK, mając na uwadze niebezpieczeństwo związane z panującą epidemią koronawirusa, niniejszym udzielam dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej do dnia 29 marca br. następującej grupie wiernych (...):... (IV.3.1).

Formuły odsyłające do nadrzędnych aktów / dokumentów prawnych oraz verba wyrażające typ dokonanej czynności prawnej traktować tu należy jako stały wykładnik tekstów urzędowych, związany z prawnie i komunikacyjnie pożądaną precyzyjnością.

Nowość sytuacji i tempo zmian w podejściu do niej przez władze państwowe w naturalny sposób przekładały się na oficjalną komunikację Kościoła z wiernymi nie tylko w aspekcie jakościowym (gatunki komunikatów), ale i – jeśli nie przede wszystkim – ilościowym. Znamienny był tu marzec 2020 r., obfitujący w dokumenty wydawane w niewielkich odstępach dniowych, skrajnie co dzień²². Mnogość tych komunikatów, skutkująca z pragmatycznej perspektywy *szumem komunikacyjnym*, z pewnością nie sprzyjała skutecznej komunikacji.

Generowanie kolejnego tekstu, zazwyczaj zarządzenia lub komunikatu, w ciągu innych niejednokrotnie łączyło się z nawiązaniem X-a do wcześniejszej własnej wypowiedzi. Za reprezentatywny metatekstowy sygnał takich zależności uznać można formułę: *decyzje zawarte w moim rozporządzeniu z dnia... (z wyjątkiem...) pozostają w mocy / tracą moc*.

W następstwie wprowadzenia w Polsce w dniu 13 marca 2020 r. stanu zagrożenia epidemicznego i związanych z tym rozporządzeń władz państwowych oraz komunikatu Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, pragnę poinformować, że decyzje zawarte w moim rozporządzeniu z dnia wczorajszego po-

²² Jak wskazuje Pastwa: „[n]a oficjalnych stronach internetowych 41 diecezji w Polsce znalazły się – w dniach od 12 do 15 marca – 102 oficjalne dokumenty podpisane przez biskupów diecezjalnych bądź wchodzących w skład prezydium KEP, a także przewodniczącego KEP”. R. J. Pastwa, *Komunikowanie religijne...*, s. 54.

zostają w mocy, za wyjątkiem punktu 4 c, który w obecnej sytuacji musi zostać zmieniony. Tak więc:

[1] Zawieszam na terenie Diecezji Drohiczyńskiej wszelkie rekolekcje parafialne, zachęcając zarazem do skorzystania z form ćwiczeń duchowych indywidualnych oraz dostępnych w środkach społecznego przekazu (...) (I.2.2).

Trzeci z wyróżnionych wyżej modeli działań reaktywnych polegał na nawiązaniu X-a do zapytań odbiorcy wypowiedzi i w praktyce sprowadzał się do operacji wyjaśnienia, uściślenia, które przekładać się mogły na nowe teksty lub komentarzowe dopiski dołączane (*a posteriori*) do opublikowanych dokumentów. Od strony technicznej dopiski te miały strukturę właściwą *post scriptum* lub *przypisom*:

[2.] Nowe rozporządzenia organów państwowych pozwalają na zwiększenie ilości wiernych uczestniczących w zgromadzeniach liturgicznych. Ilość osób biorących udział w liturgii powinna być ustalona zgodnie z metrażem powierzchni kościoła, biorąc pod uwagę 1 osobę na 15m². Uczestnicy zgromadzeń liturgicznych mają obowiązek zakrywania ust i nosa oraz zachowania odpowiedniej odległości (min. 2 m). Obowiązek ten nie dotyczy celebransa i osób posługujących w liturgii w czasie pełnienia ich funkcji. W innych przestrzeniach posługi duszpasterskiej np. przyjmowanie interesantów w kancelarii kapłana obowiązuje zakrywanie ust i nosa.

[*po dokumencie pod kreską dodatek*]

Uzupełnienie odnośnie punktu 2.

W związku z pojawiającymi się zapytaniami oraz wątpliwościami, pragnę doprecyzować, że na chwilę obecną, z obowiązku zakrywania ust i nosa podczas sprawowania liturgii są zwolnieni jedynie duchowni sprawujący kult religijny (I.1.4).

Składową złożonej sytuacji komunikacyjnej w omawianym aspekcie było także współistnienie (skorelowanie) gatunków (np. dekretu i objaśniającego go komunikatu czy zarządzenia i dookreślających go wskazań). W procesie komunikacji dekrety funkcjonowały jako załączniki do komunikatów. Sygnałem tekstowych zależności były tu metatekstowe wtrącenia, przede wszystkim nawiasowe typu: „(zob. treść dekretu w załączeniu)” (IV.31). W układzie strony WWW odbiciem tej sytuacji były linki lub okna o treści „pliki do pobrania” / „pliki do ściągnięcia”, „do pobrania” (np. VI.1.3, X.1.2). W tekstach skorelowanych treściowo, lecz formalnie niepołączonych wykładnikiem międzytekstowych

relacji były precyzyjne odniesienia do aktu nadrzędnego (tytuł, z lokalizacją czasową i adresem publikacji) oraz czasownikowe wskazania dokonanej w akcie podrzędnym czynności prawnej, np.: „Uszczegóławiając zasadę zdefiniowaną w punkcie 26. *Zarządzenia w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu, w Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego*, opublikowanego w *Okólniku Kurii Metropolitalnej w Częstochowie* nr 2/4 z dnia 25 marca 2020 r., Referat Katechetyczny określa następujące zasady organizacji uroczystości pierwszej Komunii świętej na terenie archidiecezji częstochowskiej (...)”²³.

Od strony językowych funkcji źródła zdominowane są przez informacyjność, tj. służą przede wszystkim funkcji komunikatywnej. Pamiętać przy tym należy, że: „[k]omunikacja, komunikowanie, komunikowanie się to coś więcej niż informacja, informowanie, ale przecież nie ma ani komunikacji, ani komunikowania się, ani komunikowania bez informacji i/lub informowania”²⁴.

Kościół jako instytucjonalny (na różnym poziomie) nadawca tekstu konkretnego komunikatu przedstawia się jako przewodnik, który „czuje się ściśle związany wspólną odpowiedzialnością z rodzajem ludzkim i jego dziejami” („Gaudium et spes”, nr 1).

1.6. Wyjaśnianie

Informacje łączyły się z wyjaśnianiem. Obecne w dokumentach partie metatekstowe o charakterze wyjaśniającym i definicyjnym z komunikacyjnego punktu widzenia ocenić należy pozytywnie (w perspektywie teologicznej ujawnia się tu wąsko rozumiana nauczycielska funkcja Kościoła). Maria Wojtak tego typu tekstowe wstawki występujące w modlitewnikach nazywa katechetycznymi i definiuje jako wypowiedzi objaśniające o strukturze *X polega*

²³ Wskazania Referatu Katechetycznego Kurii Metropolitalnej w Częstochowie w sprawie Pierwszej Komunii Świętej. (odniesienie do II.1.2) <https://archichest.pl/zapowiedzi/wskazania-referatu-katechetycznego-kurii-metropolitalnej-w-czestochowie-w-sprawie-pierwszej-komunii-swietej,1585565553.html> [dostęp: 2.02.2021].

²⁴ W. Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008, s. 15.

na...²⁵. W analizowanym zbiorze tekstów produktywny jest także schemat definicyjny (*skorzystanie z*) *x oznacza, że...* Pojawiał się on szczególnie często w kontekście informacji nt. udzielonej wiernym (pewnej kategorii lub wszystkim) dyspensy.

1. Zgodnie z kan. 87§1 Kodeksu Prawa Kanonicznego, udzielam dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej do dnia 29 marca br. następującym wiernym:

- a. osobom w podeszłym wieku,
- b. osobom z objawami infekcji (np. kaszel, katar, podwyższona temperatura, itp.),
- c. dzieciom i młodzieży szkolnej oraz dorosłym, którzy sprawują nad nimi bezpośrednią opiekę,
- d. osobom, które czują obawę przed zarażeniem.

Skorzystanie z dyspensy oznacza, że nieobecność na Mszy niedzielnej we wskazanym czasie nie jest grzechem. Jednocześnie gorąco zachęcam, aby osoby korzystające z dyspensy trwały na osobistej i rodzinnej modlitwie w łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe Mszy Świętych i innych nabożeństw (I.1.1).

Udzielona dyspensą nie jest równoznaczna z zakazem uczestnictwa we Mszach Świętych w kościołach (IV.3.1)

czy też jej zniesienia:

Zniesienie dyspensy oznacza, że wierni zobowiązani są do uczestnictwa w kościele w Mszy św. niedzielnej i święta nakazane. Nie będzie już usprawiedliwione uczestnictwo we Mszy św. w domu, transmitowanej za pomocą środków społecznego przekazu. Obecność na Mszy jest obowiązkowa i bez ważnego powodu nie można jej opuścić, gdyż takie zachowanie jest grzechem

W pięciu przykazaniach kościelnych uczestniczenie we Mszy Świętej w niedziele i dni święte jest pierwszym, najważniejszym przykazaniem. Ten wymóg jest również wyraźnie określony w Kodeksie Prawa Kanonicznego:

Kan. 1247 – W niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane, wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej oraz powstrzymać się od wykonywania tych prac i zajęć, które utrudniają oddawanie Bogu czci, przeżywanie radości

²⁵ M. Wojtak, Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2011, s. 51.

właściwej dniowi Pańskiemu oraz korzystanie z należącego odpoczynku duchowego i fizycznego.

Kan. 1248 – § 1. Nakazowi uczestniczenia we Mszy świętej czyni zadość ten, kto bierze w niej udział, gdziekolwiek jest odprawiana w obrządku katolickim, bądź w sam dzień świąteczny, bądź też wieczorem dnia poprzedzającego.

Brak uczestnictwa we Mszy św. niedzielnej nie jest grzechem, jeśli powodem nieobecności jest choroba, niedyspozycja związana z podeszłym wiekiem czy inny ważny powód uniemożliwiający pójście do kościoła. (IV.3.5).

Statystycznie znaczącą grupę objaśnień stanowiły także te dotyczące sposobu przyjmowania komunii oraz odbywania spowiedzi, w tym z potencjalnym wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej:

[7] Zgodnie z notą Penitencjarii Apostolskiej o sakramencie pokuty w aktualnej sytuacji pandemii z dnia 20.03.2020 r., zaleca się możliwość spowiedzi poza konfesjonalem (KPK kan. 964 § 3). Spowiedź poza konfesjonalem powinna odbywać się w miejscu dobrze przewietrzonym, z zachowaniem odpowiedniego dystansu (Stolica Apostolska dopuszcza nawet używanie maseczek ochronnych przez spowiednika), zwracając absolutną uwagę na sakrament i konieczną dyskrecję.

[8] W obecnych warunkach można sprawować ten sakrament np. w kościele, w kaplicy, w zakrystii, w sali katechetycznej, w biurze parafialnym lub w innym godnym miejscu po odpowiednim przystosowaniu, pozwalającym na zachowanie prywatności, właściwej przestrzeni i zasad bezpieczeństwa. Miejsce sprawowania sakramentu pokuty i pojednania należy odpowiednio oznaczyć, by było łatwo dostępne dla penitenta. Pomieszczenia należy często wietrzyć.

[9] W takich kaplicach/pomieszczeniach penitent może spowiadać się klęcząc lub siedząc z zachowaniem odpowiedniej odległości od spowiednika. Na czas rozgrzeszenia penitent winien uklęknąć. Spowiedników obowiązuje komża i stuła. Jeżeli gdzieś jeszcze praktykuje się zwyczaj całowania stuły po spowiedzi, należy go zaniechać.

[10] Wierni winni oczekiwać na spowiedź zajmując miejsce we wskazanych ławkach, a nie stojąc obok siebie w kolejce (zachowanie odległości między ludźmi, jak również troska o dochowanie tajemnicy spowiedzi). Na ławkach można rozłożyć materiały duszpasterskie służące przeprowadzeniu rachunku sumienia.

[11] Jeżeli jednak spowiedź miałyby się odbywać w konfesjonale, to z uwzględnieniem następujących zasad: zawiesza się możliwość spowiedzi w zamkniętych konfesjonalach. Należy spowiadać w otwartych konfesjonalach (otwartych za-

równy dla spowiednika, jak i penitenta) i zabezpieczyć kratki folią. Folię należy dezynfekować lub zmieniać codziennie. Do tego celu najlepiej wykorzystać przezroczyste folie typu stretch (wytrzymałe, samoprzylepne) (IV.3.3).

Nie jest możliwa spowiedź przez środki komunikacji elektronicznej (np. telefon, komunikator internetowy itp.). Stolica Apostolska nigdy nie zezwoliła na spowiedź przez telefon, w wszystkie dotychczasowe wypowiedzi wyraźnie zakazują spowiedzi „na odległość” (por. Denzinger, nr 1994) i wskazują, że w przestrzeni wirtualnej „nie ma sakramentów” (Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, „*Kościół a Internet*” z dnia 22.02.2002 w pkt. II) (II.1.2).

Przykłady z pierwszej grupy (IV.3.3), wyimki z komunikatu biskupa włocławskiego z 21.03.2020 r. dobrze pokazują możliwą szczegółowość zarządzeń – uwagi dotyczące spowiedzi są w nim strukturalnie wyodrębnione w 13-punktowy blok o tytule *Sakrament pokuty*. Negatywną stroną dążenia nadawcy do precyzji jest w tym (i w innych wypadkach) nie służące komunikatywności wielosłowie, jego wymiarem jest m.in. powtarzalność treści. Z pragmalingwistycznego punktu widzenia stwierdzić tu trzeba naruszenie konwersacyjnych implikatur (maksym) P. Grice’a – *ilości* (‘przeznacz tyle informacji, ile trzeba dla osiągnięcia celu, nie więcej’ / ‘mów tyle, ile trzeba’) i *sposobu* (‘mów zrozumiale, zwięźle, w sposób uporządkowany’)²⁶.

Tekstowe fragmenty o charakterze przypomnień katechizmowo-doktrynalnych, wyjaśnień i pouczeń niejednokrotnie miały w poszczególnych dokumentach diecezjalnych tożsamą (kliszową) postać i zasadne jest przyjęcie tezy, że stanowiły formę (nieoznaczonego) cytatu o wyjściowej lokalizacji w dokumentach z wyższego decyzyjnego poziomu (KEP)²⁷.

²⁶ W swojej teorii Grice wyróżnił także maksymę odniesienia (‘mów na temat’) oraz jakości (‘mów to, czego jesteś pewien’ / ‘mów prawdę, tzn. mów tylko to, co uważasz za prawdę’).

²⁷ Rejestrujemy też, pojawiające się w różnej funkcji, cytaty oznaczone, np. w dokumencie bpa rzeszowskiego: „1. Należy wziąć pod uwagę, że tak jak szpitale leczą choroby ciała, tak kościoły służą m.in. leczeniu chorób ducha, dlatego jest niewyobrażalne, abyśmy nie modlili się w naszych kościołach (Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, abp. S. Gądeckiego, 10.03.2020). W związku z tym zachęcam wiernych, którzy nie będą uczestniczyć we wspólnej liturgii, aby poza nią nawiedzali kościoły na gorliwą modlitwę osobistą. Stąd polecam duszpasterzom, aby: a. kościoły pozostawały otwarte w ciągu dnia, b. kapłani troszczyli się o dodatkowe okazje do spowiedzi i adoracji Najświętszego Sakramentu, c. przy zachowaniu należytych zasad higieny – kapłani i nadzwyczajni szafarze odwiedzali chorych i starszych parafian z posługą sakramentalną, o ile o to poproszą (X.2.1).

1.7. Instruktaż

W aspekcie ilościowo-jakościowym za charakterystyczne dla analizowanych dokumentów, co pokazały już cytowane wcześniej przykłady, uznać należy wstawki o charakterze instruktażowym (komentarz instruktażowy). Te, podobnie jak wstawki informacyjne, tłumaczy przede wszystkim nowość sytuacji. Instruktażami w funkcjonalnym sensie nazwać należy powszechne marcowe zarządzenia biskupów odnośnie do pracy duszpasterskiej, szczególnie zaś sprawowania sakramentów i celebracji Wielkiego Tygodnia oraz Triduum Paschalnego. W aspekcie prawnym były to teksty reaktywne na dekret Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w sprawie sprawowania Triduum Paschalnego w miejscach dotkniętych epidemią (19.03.2020) i wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski (21.03.2020). Zarządzenia te zazwyczaj miały bardzo szczegółowy charakter, co przekładało się też na objętość dokumentów (np. tekst źródłowy II.1.2 jest 12-stronnicowy). Dobrą praktyką była wewnętrzna segmentacja dokumentów (punkty²⁸, tytułowane bloki tematyczne²⁹). Przykłady ograniczmy do wskazań dotyczących przyjmowania komunii oraz posługi chorym:

Komunia Święta wiernych – zaleca się i zachęca się do przyjmowania Komunii Świętej na rękę. Duszpasterze winni przed Mszą świętą wytłumaczyć wiernym, jak należy przyjmować Komunię Świętą na rękę. Obowiązkiem wiernego jest spożycie Komunii Świętej przy kapłanie, a obowiązkiem kapłana dopilnowanie, aby wierny to uczynił. Nie wolno odchodzić z hostią na dłoni od ołtarza. Nikomu jednak nie można nakazywać przyjęcia Komunii Świętej na rękę, można tylko do tego zachęcać (IV.3.3).

Ręce należy zdezynfekować przed, jak i po wizycie u chorego. W przypadku udzielania sakramentu namaszczenia chorych nie należy używać rękawic ochronnych. W uzasadnionym przypadku wystarczy jedno namaszczenie na

²⁸ Wyliczenie traktować należy jako stałą organizację tekstów urzędowych, z funkcjonalnego punktu widzenia ułatwiająca osiągnięcie precyzji.

²⁹ Dla przykładu przedstawmy segmentację korpusu w źródle X.1.2: *I. Msza Święta, II. Pogrzeby, III. Komunia Święta, IV. Spowiedź, V. Nabożeństwa, VI. Spotkanie Młodych Archidiecezji Przemyskiej, VII. Triduum Paschalne, VIII. Zgromadzenia zakonne, IX. Uroczystości I Komunii Świętej.*

czole lub innej części ciała i wypowiedzenie całej formuły (por. Kan. 1000 §1 KPK) (IV.3.3).

Wskażmy też przykłady instruktaży komunikacyjne chybionych – nieprecyzyjnych, ujawniających zrazem jedną ze stałych tekstów urzędowych – konflikt celów komunikacyjnych – i trud redakcji komunikatu spełniającego jednocześnie trzy pożądanе cechy: (prawną) jednoznaczność, precyzję i zrozumiałość:

[2] Jest wskazane, aby Księża Proboszczowie zaopatrzyli się w płyn dezynfekujący i używali go we wspomnianych wyżej sytuacjach, a ponadto co jakiś czas zlecili przetarcie nim klamek, niektórych elementów ławek, konfesjonałów, balustrad itp. (I.2.3).

Tematycznie i stylistycznie instruktaże oscyływały między sacrum i profanum. Ich znamioną cechą była bezdyskusyjna dyrektywność. Jeśli, zazwyczaj duchownemu, odbiorcy dokumentów pozostawiano wolność działania w jakimś obszarze, regulatorem potencjalnych zachowań było *roztropne rozeznanie*³⁰, por.:

(...) mogą odbywać się rekolekcje parafialne (na chwilę obecną nie ma zarządzeń przeciwnych ich organizowaniu); sprawę rekolekcji pozostawia się roztropnemu rozeznaniu księży proboszczów (IV.3.2).

5. Sprawę rekolekcji dla dorosłych oraz organizację innych spotkań parafialnych pozostawiam roztropnemu rozeznaniu księży proboszczów (VI.1.1).

Według roztropnej oceny rządców parafii, po konsultacji z osobami odpowiedzialnymi za formację, z zachowaniem wszelkich środków ostrożności takich jak: zasłanianie ust i nos, odpowiednia odległość między osobami, dezynfekcja dłoni, regularna dezynfekcja pomieszczeń, dopuszczona jest organizacja spotkań formacyjnych dla grup parafialnych. W przypadku grup dziecięcych i młodzieżowych należy bezwzględnie wziąć pod uwagę ewentualny sprzeciw rodziców (V.2.6).

Wolność działania była też warunkowana możliwością wyegzekwowania realizacji przepisów władz państwowych:

Zaleca się by kościoły nadal pozostały otwarte celem umożliwienia wiernym indywidualnej modlitwy, mając jednak na uwadze ograniczenie do 5 liczby osób

³⁰ Teksty zawierają też formuły odwoławcze do *zdrowego rozsądku*.

przebywających w kościele. Odpowiedzialność za realizację tego ograniczenia spoczywa na księżach proboszczach. W razie braku możliwości wyegzekwowania realizacji przepisów władz państwowych księża proboszczowie mogą podjąć decyzję o ograniczeniu czasu otwarcia świątyni, a nawet o jej czasowym zamknięciu (V.2.2).

Można zorganizować procesję Bożego Ciała tylko wokół kościoła z zachowaniem wszystkich norm sanitarnych (dystans 2 m lub maseczki oraz maksymalna liczba 150 wiernych). Warunkiem organizacji procesji jest pewność, że ksiądz proboszcz/administrator jest w stanie dopilnować, by wzięło w niej udział nie więcej niż 150 osób (VI.2.6).

Decyzyjna wolność wiernych świeckich wybrzmiewała głównie we fragmentach tekstów odnoszących się do uroczystości Pierwszej Komunii świętej, por.:

[5.] Uroczystość Wczesnej i Pierwszej Komunii św.

Ze względu na niemożliwość określenia czasu zakończenia pandemii, polecam proboszczom zorganizowanie w najbliższym czasie uroczystości wczesnej i pierwszej Komunii św. w ścisłej współpracy z rodzicami i katechetami dla pojedynczych lub kilku rodzin, tak by zachować obowiązujące zasady sanitarne. Odkładanie i planowanie uroczystości komunijnej dla części lub całej grupy dzieci na bliżej nieokreśloną przyszłość nie będzie służyło duchowemu dobru dzieci. Tym niemniej ostateczną decyzję niech podejmują w tej sprawie rodzice, zawsze w porozumieniu z proboszczem (V.1.2).

1.8. Dyrektywność

W analizowanych komunikatach, reprezentujących głównie akty mowy typu dyrektywnego (tj. – akty mające na celu wywarcie nacisku na odbiorcę i wpłynięcie na jego zachowanie: zakazy, nakazy, polecenia, zalecenia oraz prośby), jak już zaznaczono, dominuje komunikatywna funkcja języka. Dyrektywność postrzegać należy jako ich cechę stylową,

Zgodnie z regułami dyrektywnych tekstów urzędowych nadawca komunikatu nałożył na ich odbiorcę obowiązek określonego zachowania się. Zakazy, nakazy, polecenia, zalecenia systemowo na poziomie leksykalnym formułowane są przez czasowniki niewłaściwe: *powinien*, *należy* oraz frazy dyrektywne typu: *jest zalecane*, *jest zakazane*, *jest dozwolone*. Jak zauważa D. Zdunkiewicz-Jedy-

nak, w polszczyźnie w tej funkcji „stosunkowo rzadko używa się form trybu rozkazującego. Rozkazniki przybierają postać bezosobową (...) Dyrektywność wzmacniana jest leksemami typu: *bezwzględnie, niezwłocznie, natychmiast* oraz znakami wykrzyknienia i groźbami sankcji w wypadku zachowania innego niż zalecane”³¹. W tym zakresie analizowane teksty odwzorowują urzędową praktykę komunikacyjną.

Do listy wskazanych przez Zdunkiewicz-Jedynak wykładników stopnia dyrektywności dodać należy *kategorycznie*:

Kategorycznie zabraniam wszystkim duchownym głoszenia lub powielania w związku z epidemią koronawirusa twierdzeń obcych Ewangelii, apokaliptycznych proroctw budzących pośród wiernych lęk i daleki od ducha Bożego niepokój, a także propagowania praktyk pobożnych i sakramentaliów czynionych w sposób zabobonny lub wypaczający ich sens. Zakaz dotyczy także krytyki, łamania lub nawoływania do nieszanowania przepisów państwowych (II.1.2).

Określenie stopnia zobowiązania odbiorcy dyrektywnego aktu mowy do jego wykonania postrzegane jest jako niezwykle istotne zadanie dla pragmalingwistycznej analizy komunikacji językowej. W opinii D. Pytel-Pandey „[p]oziom przymusu/braku przymusu może być bowiem jednym z czynników warunkujących powodzenie w osiągnięciu zamierzeń nadawcy”³². Poza komunikacyjnymi przesłankami sine qua non zawiązanymi z aktami dyrektywnymi, takim jak: 1) zrozumienie wypowiedzi nadawcy; 2) uznanie prawdziwości wypowiedzi nadawcy oraz ogólnej potrzeby postępowania według woli nadawcy; 3) przyjęcie postawy gotowości do realizacji wytycznych (działań) proponowanych przez nadawcę komunikatu dyrektywnego („choćby minimalne zainteresowanie problemem, z jakim zwraca się do niego [odbiorcy] nadawca” i akceptacja zasadności podjęcia sugerowanego przezeń działania); 4) możliwość wykonania działania, którego domaga się nadawca³³ w ocenie siły zobowiązania aktu, czy ujmując rzecz z innej strony – w określeniu stopnia jego kategoryczności pod uwagę bierze się dodatkowo następujące kryteria (czynniki): a) miejsce

³¹ D. Zdunkiewicz-Jedynak, Wykłady ze stylistyki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, s. 163.

³² D. Pytel-Pandey, Dyrektywne akty mowy – klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia” CLIV (2011), s. 149.

³³ Za Pytel-Pandey. Zob. Taż, Dyrektywne akty mowy...

w hierarchii społecznej zajmowane przez nadawcę i odbiorcę komunikatu, b) układ ról, w jakim się oni względem siebie znajdują, c) możliwość wyciągnięcia przez nadawcę aktu konsekwencji wobec odbiorcy w wypadku odmowy przez niego wykonania określonych działań; d) rodzaj konsekwencji, jakie (potencjalnie) może wyciągnąć nadawca aktu mowy względem jego odbiorcy w wypadku odmowy wykonania danego aktu; e) rodzaj czynności, jakie muszą zostać podjęte, aby doprowadzić do realizacji określonego aktu, f) siłę determinacji, z jaką działają uczestnicy aktu komunikacji³⁴.

Z definicji zarządzenia, zakazy, regulaminy itd. należą do obligatoryjnych dyrektywnych aktów mowy stanowionych zgodnie z prawem, to jest też prawnie uzasadnionych, mieszczących się w ramach społecznie przyjętych norm. Nadawca takiego aktu ma „prawo do wyartykułowania danego aktu na mocy zajmowanego przez siebie urzędu, stanowiska lub miejsca w hierarchii społecznej”³⁵.

Paradoks zakazów pandemicznych w sferze życia religijnego polegał na tym, że akty dyrektywne (ograniczenie lub zakaz) objęły zachowania religijne „nakazane” (np. niedzielną msza święta) lub uświęcone tradycją, to, co – jak wyraził to w swoim liście pasterskim bp J. Stepnowski – „do tej pory jawiło się jako normalne” (B 25):

Z racji na najnowsze dyspozycje Władz Państwowych, ograniczam możliwość uczestnictwa wiernych we Mszach św. w kościołach i kaplicach (w niedziele i w dni powszednie) do osób zamawiających intencję mszalną, a w wypadku pogrzebu, do najbliższej rodziny. We wszystkich Mszach, wraz z duchowieństwem parafialnym, posługującymi w liturgii i uczestnikami może brać udział maksymalnie 50 osób (I.1.2).

Pierwszeństwo uczestnictwa w danej celebracji mają osoby związane z zamówioną intencją lub – w przypadku Mszy pogrzebowej – najbliższa rodzina. Pozostałe osoby mogą w niej uczestniczyć w miarę wolnych miejsc (VI.4.1).

W okresie przedświątecznym zabrania się duszpasterzom odwiedzania chorych z sakramentami w domach, chyba, że osoba chora znajduje się w niebezpieczeństwie śmierci. W takim wypadku kapłan powinien zachować jak najdalej idące środki ostrożności pamiętając o możliwości udzielenia sakramentu namaszcze-

³⁴ Ibidem.

³⁵ Pytel-Pandey. Dyrektywne akty mowy..., s. 151.

nia chorych pędzelkiem lub patyczkiem kosmetycznym, zaś komunii świętej za pomocą łyżeczki (V.2.2).

Duszpasterzom zabrania się organizowania i celebrowania tradycyjnego błogosławienia pokarmów na stół wielkanocny (V.2.2).

Nie wolno urządzać żadnych procesji z Najświętszym Sakramentem, relikwiami, świętymi obrazami czy figurami (także, kiedy bierz w nich udział tylko sam kapłan), które nie są przewidziane przez prawo (XIV.1.1).

Odrębną rzeczą jest prawne umocowanie tychże dyrektyw³⁶. Z perspektywy odbiorcy analizowanych dokumentów obligatoryjność zarządzeń (czyli w komunikacyjnej teorii ich obiór w kategoriach zobowiązujących aktów mowy) nie była jednak, szczególnie wobec braku sankcji, bezdyskusyjna³⁷. Zmienną zakłócającą był tu też niejednorodny modus wskazań, por.:

Zaleca się zdezynfekowanie rąk bezpośrednio przed udzielaniem Komunii Świętej (IV.3.3 – dokument z 21. 03.2020)

Kapłan udzielający Komunii św. musi obowiązkowo zdezynfekować ręce zarówno przed jej rozdaniem, jak i po zakończeniu obrzędu (V. 2.4– dokument z 21. 03.2020)

Liczne w źródłach takie akty mowy, jak: zachęty, wskazówki, rady, instrukcje z uwagi na przynależną odbiorcy możliwość autonomicznego podjęcia decyzji odnośnie do realizacji aktu (czyli również odpowiedź w wymiarze „nie”), formalnie kwalifikowane są jako nieobligatoryjne dyrektywne akty mowy (niezobowiązujące dyrektywne akty mowy; fakultatywne dyrektywne akty mowy). W aktach tego typu dominują, osłabiające illokucyjną dyrektywność, sugestie i zalecenia wyrażone za pomocą trybu rozkazującego (z inkluzywnym *my*³⁸) oraz czasowników *można* i *zaleca się / poleca się*:

³⁶ Ocena uzasadnień ograniczeń w korzystaniu z wolności religii np. w: M. Olszówka, K. Dyda, Analiza konstytucyjności ograniczeń w korzystaniu z wolności religii podczas pandemii koronawirusa w Polsce, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 23, s. 441–469.

³⁷ Jak zauważa D. Pytel-Pandey: „Nadrzędne pytanie pozwalające określić, czy dany dyrektywny akt mowy ma charakter obligatoryjny dla osoby adresata, czy też nie, powinno brzmieć: czy adresat musi bezwzględnie wykonać to, z czym zwraca się do niego nadawca?”. Taż, Dyrektywne akty mowy..., s. 151.

³⁸ W ocenie D. Zdunkiewicz-Jedynak: „[p]łynący z 1.osoby l.mn. pragmatyczny wniosek, iż system wyznawanych poglądów jest wspólny dla nadawcy i odbiorcy, obliuguje bardziej, niż wszel-

Unikajmy w tym trudnym czasie zabobonnego i magicznego podejścia do wiary, typowego dla religii pierwotnych. Katolicy zawsze wyróżniali się właściwym pojmowaniem relacji wiary i rozumu. Nie odwołujmy się do prorocत्व i przepowiedni, a trzymajmy się zdrowej nauki (por. 2 Tes 2,15), pamiętając, by być zawsze gotowymi na przyjście Pana (XIII.2.2).

W związku z zaistniałą sytuacją polecam, aby w tym roku nie przygotowywać tradycyjnego Grobu Pańskiego. Zachęcam, aby – jeśli to możliwe – jedynie umieścić figurę Chrystusa przed ołtarzem głównym (XV.0.5).

Rzadziej pojawia się modus powinnościowy, wyrażany czasownikiem *na-
leży*. Modus ten występuje w tekstach (ich struktura powierzchniowa) także pośrednio, zrekonstruować można go w formule: *(uwazam / sądzę, że) jeśli to możliwe... powinno się...* Tak tworzone zalecenia łągodzone są formułami *w miarę możliwości czy jeżeli jest taka możliwość*:

Przypominam kapłanom o szczególnym zachowaniu zasad higieny oraz o odpowiedzialności za świeckich współpracowników (m.in. ministrantów, organistów, kościelnych itp.). Stąd wydaje się słuszne, by w najbliższych dniach ściślejszej izolacji w miarę możliwości zrezygnować z ich posługi (X.1.2).

Oceniając z perspektywy pragmalingwistycznej wykorzystanie tych aktów przez nadawcę tekstu, stwierdzić należy, że sugestie i zalecenia obudowane są ogólnym komentarzem uzasadniającym (zapobieganie epidemii).

Nadal korzystajmy z telewizyjnych, radiowych i internetowych transmisji Mszy św. i nabożeństw (VI.4.1).

Zaleca się by kościoły nadal pozostały otwarte celem umożliwienia wiernym indywidualnej modlitwy, mając jednak na uwadze ograniczenie do 5 liczby osób przebywających w kościele. Odpowiedzialność za realizację tego ograniczenia spoczywa na księżach proboszczach. W razie braku możliwości wyegzekwowania realizacji przepisów władz państwowych księża proboszczowie mogą podjąć decyzję o ograniczeniu czasu otwarcia świątyni, a nawet o jej czasowym zamknięciu (V.2.2).

Osobliwy status w dyrektywnym kontekście mają akty prośby. Akty te ze swej natury zakładają bowiem możliwość reakcji odmownej. Nadawca prośby, wypowiedzi o mniejszej sile nacisku, jak przyjmuje się w teorii aktów mowy, powinien być świadomy tego, że odbiorca jego komunikatu nie musi wykonać czynności, o którą jest proszony. W wypadku jej niewykonania nie dotyczą go też żadne sankcje. W akcie prośby ginie niejako istotna dla nakazu i zakazu (hierarchiczna) dominacja nadawcy nad odbiorcą.

1.9. Uzasadnienia dyrektyw i próśb

Ograniczające możliwość praktykowania zakazy werbalizowane były przez hierarchów Kościoła jako „bolesne decyzje”, stąd liczne są w biskupich dokumentach prośby, kierowane i do kapłanów, i bezpośrednio do wiernych o ich zrozumienie oraz adresowane do duchownych zalecania objaśnień nt. ich konieczności, motywowanej nadrzędnie „zachowaniem obowiązujących przepisów władz państwowych”:

[1.] W Diecezji Toruńskiej obchody Niedzieli Palmowej i Triduum Paschalnego (Wielki Czwartek, Wielki Piątek i Wielka Sobota) należy sprawować tylko w kościołach parafialnych bez udziału ludu, przy drzwiach zamkniętych. Tę wyjątkowo trudną decyzję podejmujemy, by nie doprowadzić do bolesnej dla kapłanów i wiernych konieczności wypraszania wiernych z kościoła dla zachowania obowiązujących przepisów władz państwowych, co do dozwolonej liczby uczestników. Zachęca się, by wyjaśnić wiernym, że decyzja ta jest bolesna dla kapłanów i zdajemy sobie sprawę, że napawa bólem także parafian (III.3.3)

W świetle analizy dokumentów źródłowych stwierdzić należy, że wysoką rangę w zbiorze kategorii uzasadniających (argumentem) konieczność podjęcia (i wykonania) takich czy innych decyzji była kategoria troski, rozumianej w polszczyźnie zarówno jako: 1. ‘uczucie zaniepokojenia, lęku spowodowane trudną sytuacją lub przewidywaniem wystąpienia takiej sytuacji; niepokój, obawa, także jako (troska 2), jak i 2. ‘zabieganie o coś, o kogoś; zainteresowanie kimś, czymś, dbałość o kogoś, coś, życzliwość, pieczołowitość, oddanie’³⁹

³⁹ SWJP, t. 2: 443.

W związku z sytuacją epidemiologiczną w kraju i w trosce o dobro wiernych oraz minimalizowanie zagrożeń rozszerzania się choroby powodowanej przez koronawirus COVID-19, biskup wrocławski Wiesław Mering, w nawiązaniu do Zarządzenia Rady Stałej KEP z dnia 12 marca 2020 roku, w dniu 13 marca br. podjął następujące decyzje: (...) (IV.3.2).

W źródłach troska pojawiła się także jako jedna z cech kapłana-dobrego pasterza:

Zachęcam pozostałych, by troszczyli się o swoich parafian, angażując świeckich, grupy i wspólnoty (wyłącznie osoby pełnoletnie). Wtedy bowiem dopiero okazujemy się prawdziwie dobrymi pasterzami, gdy realizujemy troskę o powierzonych sobie wiernych w najtrudniejszych sytuacjach (II.1.2).

Kategoriami uzasadniającymi były także odpowiedzialność

(...) decyzje podejmuję będąc świadomym ich niedogodności, ale liczę na zrozumienie, że motywowane są wyłącznie odpowiedzialnością za naszych wiernych, ale także za duchowieństwo (II.1.2).

W duchu odpowiedzialności za wszystkich wiernych, zarówno tych, którzy z racji na wypełnianie obowiązków zawodowych służą innym i podejmują zleconą im pracę, jak i tych, którzy ze względu na wprowadzone od 25 marca br. nowe regulacje pozostają w domach rodzinnych, zobowiązuję wszystkich kapłanów do bezwzględnego przestrzegania zasad mających na celu ograniczenie rozprzestrzeniania się epidemii. Wszystkich wiernych proszę o zrozumienie sytuacji i przestrzeganie wprowadzonych poniżej rozporządzeń (X.1.2).

oraz solidarność i jedność

Solidaryzując się z apelem władz państwowych prosi się wiernych, by także w niedziele i święta nakazane pozostali w domach i korzystali z udzielonej im dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej lub świątecznej Mszy świętej (V.2.2).

Bardzo proszę kapłanów i wiernych, aby w duchu jedności podporządkowali się powyższym zarządzeniom (IX.1.2).

Przy czym „duch jedności” stanowił element zobowiązania do posłuszeństwa, element budowania wspólnoty *poczucia bezpieczeństwa*

Zachęcam, aby zarówno duszpasterze jak i wierni przez stosowanie się do zaleceń sanitarnych (zachowanie odpowiedniej odległości, zasłanianie ust i nosa

w przestrzeniach zamkniętych, korzystanie z płynów dezynfekujących, itp.) wspólnie przyczyniali się do tworzenia poczucia bezpieczeństwa dla wszystkich osób pragnących uczestniczyć w nabożeństwach w świątyniach (VI.1.4)

elementem egzaminu z *solidarności społecznej*:

Dni, w których koronawirus wystawia na próbę wiarę i wytrwałość wielu osób, dają nam okazję do coraz pełniejszego rozumienia, jak bardzo ważne jest odkrywanie Chrystusa nie tylko w sakramentach świętych, ale także w służbie drugiemu człowiekowi. Zdajmy ten egzamin z solidarności społecznej, budowania więzi i patriotyzmu. Ufajmy, że gdy przyszło nam zmierzyć się z tajemnicą zła moralnego i fizycznego, pozwoli nam to jeszcze bardziej zawierzyć nas i nasze rodziny Bożemu Miłosierdziu, przez wstawiennictwo Maryi, przyzywanej jako Uzdrawienie chorych (XIII.2.2).

W odniesieniu do perswazji obecnej w źródłach podkreślić należy chętnie sięganie przez nadawców źródeł po argument z autorytetu (głos hierarchów, Magisterium) czy odwołania do dokumentów państwowych:

W trwającym okresie wielkanocnym zachęcam wszystkich do sakramentalnego pojednania się z Bogiem, gdyż „u tych, którzy przyjmują sakrament pokuty z sercem skruszonym i z pobożnym nastawieniem, zwykle nastają po nim pokój i pogoda sumienia wraz z wielką pociechą duchową” (KKK 1468) (VI.4.1).

Odrębną kategorią służącą wywarceniu wpływu (nacisku) na zachowanie odbiorcy wykorzystywaną przez nadawcę, dobrze ukazującą zarazem typ relacji nadawco-odbiorczej, było zobowiązanie w sumieniu:

Jednocześnie zobowiązuję w sumieniu osoby korzystające z tej dyspensy do uczestnictwa we Mszy Świętej w domu, transmitowanej za pomocą środków społecznego przekazu i przyjęcia Komunii św. duchowej. Zachęcam także do pogłębionej modlitwy osobistej i rodzinnej (IV.3.1).

W kontekście takich odwołań, stwierdzić należy, że religijna perspektywa interpretacji (i uzasadnień) nałożonych ograniczeń proponowana była wiernym w oficjalnych dokumentach sporadycznie, kluczowymi pojęciami były tu wyrzeczenie i ofiara:

Podjęte przez nas wyrzeczenia, mające na celu ograniczenie epidemii potraktujemy jako szczególną formę przeżywania tegorocznego Wielkiego Postu (VI.2.1).

Najskuteczniejszym sposobem na zahamowanie rozprzestrzeniania się koronawirusa – w zgodnej opinii ekspertów – jest pozostanie w domu. Proszę więc wszystkich wiernych o ograniczenie kontaktów z innymi ludźmi. W oczekiwaniu na Wielkanoc traktujmy Wielki Post jako wyrzeczenie się działań, które mogą przyczynić się do rozwoju tej groźnej choroby (IX.1.2).

Mając na uwadze ograniczenie zgromadzeń do 5 osób, co dotyczy również uczestników Mszy świętej, zachęcam wszystkich wiernych, by wobec niemożności udziału w celebracjach liturgicznych oddali Panu tę wielką ofiarę, jaką przynosi brak Mszy Świętej i uczestnictwa w Stole Eucharystycznym, żyjemy w komunii ze wszystkimi, którzy także z powodu braku kapłanów nie mają przywileju codziennego uczestnictwa w Świętej Ofierze (kard. João Braz de Aviz). Złożenie tej ofiary w bieżącym roku duszpasterskim, w którym w sposób szczególnie pochylamy się nad tajemnicą Eucharystii, będzie wyrazem odpowiedzialności za Kościół, troski o siebie i miłości bliźniego. Ufam, że obudzi to także większą tęsknotę za Eucharystią i zaowocuje w przyszłości głębszym jej przeżywaniem. Niech w ramach limitu 5 osób, we Mszy świętej uczestniczą te, które zamówiły intencję (X.1.2).

Podobnie w skali globalnej niską tekstową frekwencję miały w dokumentach administracyjno-prawnych presupozycje odnośnie do duchowych owoców pandemii:

Niech ten czas próby i doświadczenia umocni nas i stanie się okazją do pogłębienia wiary i praktykowania miłości, zwłaszcza w gronie najbliższych. Jeszcze raz proszę wszystkich o odpowiedzialność i pozostanie w domach (VI.2.1).

Obecna pandemia, o niespotykanych w historii konsekwencjach dla życia codziennego obywateli oraz funkcjonowania instytucji życia społecznego i gospodarczego, szczególnie bolesna jest dla wiernych, pozbawionych dostępu do Eucharystii i sakramentów Kościoła. Ufamy, że Bóg miłosierny wyprowadzi dobro także z obecnych trudnych doświadczeń, z których wyjdziemy odnowieni duchowo i umocnieni w wierze i miłości (VII.1.2).

Zastrzec jednak należy, że naturalną ich przestrzenią winny być teksty nauczające.

Wracając do kwestii uzasadnień dyrektyw i prośb, podkreślić trzeba tę ich część, gdzie do głosu dochodzi emocjonalne „ja” nadawcy, przełamujące tym samym stylistykę dokumentu oficjalnego⁴⁰.

⁴⁰ Jak zauważył R.J. Pastwa: „Żaden z oficjalnych dokumentów podpisanych przez biskupów diecezjalnych i opublikowanych na oficjalnych stronach diecezji w dniach od 12 do 15 marca

1.10. Emocjonalność

Emocjonalność (ekspresywność) prymarnie wiązać należy z obecnością w danym tekście znaków emocjonalnych, tj. znaków predykatywnych, w których „obok intelektualnych komponentów konstytutywnych istnieje naddany, indeksalny komponent uczuciowego oglądu treści”⁴¹. W takim znaku uwidaczniają się różnego typu emocjonalne ustosunkowania się nadawcy do komunikowanej treści. Przy czym istotne jest założenie, że: „[w]yrażenia emocjonalne zakładają pewną bazę przeżyciową mówiącego. Nie znaczy to, że baza ta nie może być pozorowana”⁴². Podstawowym środkiem komunikowania uczuć i werbalizacji przeżyć wewnętrznych, co istotne w sposób bezpośredni, w analizowanych dokumentach są leksemy i wyrażania nazywające stany emocjonalne i relacje z nimi związane – predykaty stanu psychicznego, zdania uzewnętrzniające emocje (sądy i wolicje), opis zachowań podmiotu uczuć. Zdecydowanie najczęściej werbalizowanym stanem emocjonalnym w dokumentach z marca są smutek i troska, w maju i czerwcu do głosu dochodzi radość.

2. Dokumenty o charakterze nauczycielskim

W klasyfikacjach stylu (języka) religijnego, jak to już zaznaczono, teksty o funkcji nauczycielskiej wiążane są z odmianą retoryczną tegoż i traktowane jako typowe dla religijnego dyskursu. W perspektywie teologicznej samo nauczanie, szczególnie to związane z osobami biskupów, wiąże się z podstawową pasterską funkcją Kościoła⁴³. Biskupiemu przepowiadaniu w świecie współcze-

2020 nie ma wyłącznie charakteru administracyjnego czy prawno-kanonicznego (...). Dekrety, komunikaty i zarządzenia mają charakter również duszpasterski, społeczny i ewangelizacyjny, a niekiedy nawet osobisty”. *Komunikowanie religijne...*, s. 54–55.

⁴¹ S. Grabias *Pojęcie językowego znaku ekspresywnego*, w: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978, s. 112.

⁴² N. Fries, *Emocje. Aspekty eksperymentalne i lingwistyczne*, w: *Wartościowanie w języku i tekście na materiale polskim i niemieckim*, red. G. Falkenberg, N. Fries, J. Puzynina, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, s. 110.

⁴³ Zob. Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Pastores gregis” o biskupie słudze Ewangelii Jezusa Chrystusa dla nadziei świata*, Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2003.

snym stawia się wiele oczekiwań, m.in. tzw. przepowiadanie interpretatywne, czyli „nie tyle przekaz prawd wiary, co interpretację rzeczywistości w optyce „znaków czasu” (*signa temporis*)”⁴⁴. W opinii A. Draguły „[z]a „znaki czasu” należy (...) uznać wszystkie wydarzenia, potrzeby, pragnienia, które przez swoją powszechność dotyczą cały świat”⁴⁵, w tym kluczu też Draguła interpretuje epidemię koronawirusa, widząc w niej także *wezwanie teologiczne*, wezwanie skłaniające do pytań o jej duchowy (nadprzyrodzony) sens.

2.1. Ogólna genologiczna charakterystyka źródeł

Wyselekcjonowany korpus źródłowy (w postaci finalnej 26 tekstów) przyjęty do analizy dokumentów o podstawowej funkcji nauczycielskiej obejmuje listy i słowa pasterskie oraz kazania i homilie. Znikomą obecność tego typu elementów komunikacji religijnej dostrzeżono już na pierwszym etapie kwerendy objętych analizą witryn. W odniesieniu do listów znamienne są tu konstatacje A. Draguły zawarte w artykule o znaczącym tytule: *Listy, których nie było. Teologiczna interpretacja czasu epidemii w listach pasterskich biskupów polskich*:

Wydawać by się mogło, że sytuacja epidemii jest okolicznością, która powinna sprowokować do wydania okolicznościowego listu pasterskiego. Okazuje się jednak, że w tym czasie biskupi polscy powszechnie wydawali dekryty, rozporządzenia, publikowali komunikaty i okolicznościowe słowa, które skupiały się przede wszystkim na kwestiach organizacyjnych, kanonicznych czy duszpasterskich. Rzadko biskupi ujawniali w swoich wypowiedziach potrzebę przejścia z poziomu organizacyjnego na teologiczno-duchowy⁴⁶,

Biskupi diecezjalni w okresie pierwszej fali koronawirusa w Polsce (marzec–czerwiec 2020 r.)⁴⁷ wydali łącznie 19 listów i słów pasterskich, kierowanych do ogółu wiernych diecezji (duchownych i świeckich) lub wybranych grup odbiorców (np. kapłanów i diakonów⁴⁸ czy pracowników służby zdro-

⁴⁴ A. Draguła, *Listy, których nie było...*, s. 19.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ A. Draguła, *Listy, których nie było...*, s. 21.

⁴⁷ Analogicznie w badaniach Draguły.

⁴⁸ Zob. H. Janiak, Słowo Biskupa Kaliskiego do kapłanów i diakonów diecezjalnych i zakonnych Kościoła Kaliskiego (5.04.2020): <https://diecezja.kalisz.pl/news/slowo-biskupa-kaliskiego-do-kaplanow-i-diaconow-diecezjalnych-i-zakonnych-kosciola-kaliskiego> [dostęp: 1.02.2021].

wia⁴⁹, w tym osób niewierzących). Liczba ta może zaskakiwać w egzystencjalnym kontekście (waga sytuacji), nie dziwi jednak w ujęciu statystycznym – list pasterski, mimo iż z od strony teologicznej traktowany jest jako „uprzywilejowana” forma przepowiadania biskupiego⁵⁰, nie jest jej formą „codzienną”⁵¹. Odmienne w pastoralnej praktyce przedstawiają się homilia i kazanie. Wyraźnie jednak zaznaczyć trzeba, że te podstawowe gatunkowe formy podawcze dla pastoralnie zdefiniowanej i zalecanej przez dokumenty kościelne⁵² posługi biskupa w utrwalonej na piśmie (całościowej) postaci analizowane witryny www rejestrują marginalnie⁵³. Nieoczywisty jest także dostęp do nich (architektonika poszczególnych witryn).

Gwoli ścisłości zaznaczyć jednak trzeba, że wyciągi z homilii czy kazań pojawiają się w licznych na internetowych diecezjalnych (i skojarzonych z nimi⁵⁴) stronach tekstach sprawozdawczo-informacyjnych. Część takich tekstów zawie-

⁴⁹ Zob. W. Depo, List Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego do pracowników służby zdrowia (20.03.2020): <https://archiczesz.pl/zapowiedzi,35/list-arcybiskupa-metropolity-czestochowskiego-do-pracownikow-sluzby-zdrowia,267.html> [dostęp: 1.02.2021].

⁵⁰ Zob. Kongregacja ds. Biskupów, Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum sucesores”, w: Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł, red. W. Kacprzyk. M. Sitarz, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006, s. 558–559. Implcytnie kategoria *znaków czasu* funkcjonuje w wielu dokumentach źródłowych, jedną z możliwych form uzewnętrznienia ich indywidualnej interpretacji mogą być świadectwa, por. apel bpa Sławoja Leszka Głodzia z wydanego 3.06.2020 r. dekretu dotyczącego posługi pasterskiej po zniesieniu ograniczeń ilościowych w zgromadzeniach liturgicznych: „[punkt 13. Świadectwa wiary z czasu epidemii] Zachęcam, osoby duchowne i wiernych świeckich, do spisania lub nagrania doświadczeń wiary w czasie pandemii. Świadectwa z życia wspólnot parafialnych należy zachować oraz można je przesłać do Kurii Metropolitalnej Gdańskiej”; <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/komunikaty-i-ogloszenia/64385/koronawirus-komunikaty-konferencji-episkopatu-polski-i-kurii-metropolitalnej-gdanskiej> [dostęp: 1.02.2021].

⁵¹ Por. swoiste usprawiedliwienie biskupa łomżyńskiego: „Kolejny już raz w ostatnim czasie zwracam się do Was słowami listu pasterskiego. Chwila bowiem jest bardzo wyjątkowa...” (B 25).

⁵² A. Draguła, Listy, których nie było..., s.20.

⁵³ Zob. witryny archidiecezji łódzkiej (teksty i nagrania homilii i konferencji abpa Grzegorza Rysia dostępne są na stronie Archidiecezji Łódzkiej w zakładce „Nauczanie abpa Grzegorza Rysia” i na kanale YouTube Archidiecezja Łódzka oraz na stronie www.biskup-rys.pl) i diecezji opolskiej (zakładka „Audio”).

⁵⁴ Za takie uważamy np. witryny diecezjalnych stacji radiowych. Zob. np. strony kieleckiego Radia eM – tu m. in. tagowane hasłem *koronawirus* krótkie homilie bpa Jana Piotrowskiego: <http://em.kielce.pl/kosciol/37446-co-apostolowie-mowia-nam-o-zmartwychwstalamy-chrystusie> (12.04.2020) [dostęp: 30.06.2021]; <http://em.kielce.pl/kosciol/37672-bp-jan-piotrowski-przez-brak-pokory-czlowiek-wyzuty-jest-z-milosci-boga-i-blizniego> (19.04.2020) [dostęp: 30.06.2021]; <http://em.kielce.pl/kosciol/38307-bp-jan-piotrowski-modlitwa-post-i-jalmuzna-to-droga-doprzemiany-i-nawrocenia> (14.05.2020) [dostęp: 30.06.2021].

ra też odsyłacze typu „Posłuchaj całej homilii”. Uzupełnijmy też, że w odniesieniu do listu pasterskiego prymarnie (konwencja gatunkowa) funkcjonującego w postaci pisanej jednostkowo rejestrujemy jako oboczną postać mówioną (B 22).

2.2. Charakterystyka źródeł

Listy pasterskie biskupów polskich z okresu pierwszej fali pandemii Covid-19 zostały satysfakcjonująco omówione przez A. Dragułę, który, szukając w nich teologicznej odpowiedzi na pytanie, czym jest epidemia koronawirusa, w swojej analizie zwraca uwagę na zawarte w tekstach: 1) analogie teologiczne (czas epidemii a historie biblijne) i interpretacyjne głosy 2) *epidemia to kara* (prezentowane w aspekcie aprobatywnym i polemicznym), 3) *epidemia to czas nawrócenia i pokuty*, 4) *epidemia to próba* oraz 5) *epidemia to szansa*⁵⁵.

Wobec powyższego uwagi własne wyrazimy przede wszystkim w odniesieniu do tekstów nieuwzględnionych w korpusie Draguły. Znamienny jest tu, opublikowany 10.06.2020 r. list biskupa elbląskiego na uroczystość Bożego Ciała (B 11). I w nim (część finalna listu) wybrzmiewa profilowanie epidemii w kategoriach szansy („Modłę się, aby obecne trudności i doświadczenia umocniły Waszą więź z Chrystusem. Nasza pomoc u Pana, który stworzył niebo i ziemię [por. Ps 124, 8]”, w kontekście pandemicznych ograniczeń (i omówionych wyżej tekstów urzędowo-prawnych) uwagę przykuwa, objętościowo znaczący, fragment korpusu listu:

Prawo do wyznawania religii, a także do publicznego wyrażania uczuć religijnych należy do najbardziej podstawowych uprawnień każdej osoby. Żadna władza publiczna nie może pozbawiać i ograniczać tego podstawowego prawa. Jest to prawo wolnościowe, wpisane w naszą naturę przez Stwórcę. Na szczęście żyjemy w państwie demokratycznym, które respektuje to prawo wobec jednostek i społeczności wyznaniowych.

W tym roku dotknęły nas ograniczenia, zresztą występujące w całej Europie i dalej jeszcze, związane z epidemią koronawirusa. Ograniczenia te zostały poddyktowane jednak nie zamiarem uderzenia w religię, ale wynikały one z troski

⁵⁵ A. Draguła, Listy, których nie było..., s. 22–31.

o zdrowie obywateli naszego kraju. Były i są dolegliwe, ale też posiadają charakter przejściowy. Ograniczenia stały się dla nas swoistym testem, sprawdzianem naszej odpowiedzialności za innych, których możemy zarazić, albo też ochronić przed niebezpieczną chorobą. Tak więc tegoroczna uroczystość Bożego Ciała posiada specyficzne tło (B 11).

Wstępny fragment przytoczenia odbija, jak można przyjąć, społeczny dialog. Artykułowane przez część wiernych (świeckich i duchownych) zastrzeżenia odnośnie do narzuconych przez władze państwowe i przyjmowanych przez Kościół ograniczeń. Przyjęte przez autora listu argumenty na rzecz ograniczeń w sferze publicznego wyznawania wiary (*dotkliwych, lecz przejściowych*), które można ująć w formule *tak, ale...* są powieleniem dowodzenia uzasadniającego występującego w oficjalnych wypowiedziach o funkcji regulującej, tj. stwierdzeń, że ograniczenia wynikają z pasterskiej troski, są egzaminem (*testem, sprawdzianem*) z miłości bliźniego.

Podobnie argumentuje się w homiliach i kazaniach, samej zaś sekwencji można przypisać status frekwencyjnie znaczący:

Oczywiście, w tych dniach ze zrozumieniem musimy się odnieść do wielorakich ograniczeń korzystania ze świętych sakramentów. Racje są niepodważalne. Trzeba dbać o to, aby nie narażać siebie i innych na zakażenie wirusem, a przez to jak najbardziej ograniczać możliwości rozprzestrzeniania się wirusa. Stąd, nasza powinność stosowania się do wydawanych rozporządzeń władz państwowych i kościelnych. Ograniczenie przyścia na Mszę św. do kościoła i w ogóle ograniczenie wychodzenia z domu jest w tych dniach konkretną formą miłości bliźniego (B 1).

W tym kontekście moja decyzja, z którą na pewno zdołaliście się, Moi Drodzy, zapoznać, zachęcająca do sprawowania Mszy świętych bez udziału ludzi w ciągu najbliższych dwóch tygodni (...) Bo troską najwyższą musi być zagwarantowanie wszystkim bezpieczeństwa w kontaktach wzajemnych, by jak najdalej wyeliminować groźbę zarażenia. Proszę nie traktować mojego zamysłu jako zamykania się na korzystanie ze źródeł łaski nadprzyrodzonej. Wręcz przeciwnie! Może tylko w taki sposób uda nam się uczciwiej spojrzeć na wartość każdego życia, które w obecnej sytuacji jest realnie zagrożone; może docenimy rolę postawy pokornej, szczerze wykazującej naszą odpowiedzialność za naszych bliźnich, zwłaszcza star-

szych, chorych, narażonych w pierwszym rzędzie na uderzenie choroby. Może też pomoże nam właściwie o sobie samych myśleć w wymiarze wielkiej wspólnoty.

Moi Drodzy! Nie tylko ja jestem świadomy duchowego nastawienia, że nikt nie chce ograniczeń i niedogodności – ale w aktualnej sytuacji nie ma innej drogi, jak tylko zdyscyplinowanie, a przy tym roztropność i poczucie odpowiedzialności za siebie i innych. Nieodzowne jest niewpadanie w panikę, lecz świadome stosowanie wspólnych zarządzeń, stojących na straży dobra wspólnego (B 16).

W tym kontekście przytoczmy dokonaną przez Dragułę ocenę „pandemicznych” listów pasterskich:

(...) w czasie trwania epidemii biskupi czuli się przede wszystkim rządcami, a nie nauczycielami. Postanowienia, decyzje, nakazy czy dyspensy pojawiały się nie tylko w wydawanych zarządzeniach, dekretach, instrukcjach, lecz także w listach pasterskich, w których element organizacyjny i duszpasterski dominował nad *stricte* teologicznym⁵⁶.

Przykładu ilustrującego powyższą tezę dostarcza choćby list pasterski biskupa łomżyńskiego z passusem przypominającym o udzielonej dyspensie i zarządzeniach w związku z sytuacją pandemii oraz powtórzeniem zachęt i przyjętych zasad:

(...) Zachęcam, aby w tym czasie rodziny modliły się w domach, odmawiając Różaniec, odprawiając Drogę Krzyżową, albo śpiewając Gorzkie Żale. Radio Nadzieja przygotowało rekolekcje radiowe oraz transmisje Mszy św. i wieczorny program modlitewny.

W czasie liturgii należy przestrzegać w kościołach następujących zasad:

- kapłani przed rozpoczęciem liturgii powinni dokładnie umyć ręce i kierować się zasadami higieny;
- przepisy liturgiczne Kościoła przewidują przyjmowanie Komunii św. na rękę – ty, bardziej jest to właściwe w obecnej chwili (...)
- należy zrezygnować z całowania krzyża i relikwii. Cześć krzyżowi należy oddawać przez przyklęknięcie lub głęboki skłon;
- znak pokoju przekazujemy przez sinienie głową, bez podawania ręki (...) (B 25).

Przeniesienie do listu pasterskiego znanych już z innych dokumentów treści tłumaczyć pragmatycznie może inna ranga tego dokumentu – jego szerszy i,

⁵⁶ A. Draguła, Listy, których nie było..., s. 31.

co istotne, obligatoryjny społeczny obieg (listy odczytywane są podczas mszy), zapewniający dotarcie z informacją do założonego odbiorcy. Stąd w tekstach pasterskich wracano do kwestii szczególnie istotnych w wymiarze regulacji życia religijnego w sytuacji epidemii lub „nowych” – takich jak np. sposób przyjmowania komunii z jednej strony a komunii duchowa czy doskonały akt żalu z drugiej:

Księżę proszę, aby na każdej (!) Mszy św., bezpośrednio przed obrzędem Komunii zwracali się do Wiernych z komentarzem, nie tylko podkreślającym konieczność przyjmowania Komunii na rękę, ale także objaśniającym poprawne wykonanie, a przede wszystkim SENS tego gestu (choćby w formie przedstawionej przeze mnie powyżej) (B 22).

[12.] Ponieważ większość członków wspólnot parafialnych jest w tych dniach pozbawiona możliwości przyjmowania Komunii Świętej, dlatego potrzebne jest przybliżenie im nauki Kościoła na temat tzw. Komunii duchowej. Również to przeżycie, podobnie jak wzbudzenie doskonałego aktu żalu, aby uzyskać przebaczenie grzechów, jest dla wielu wiernych czymś nowym, dlatego trzeba się do niego dobrze przygotować. Odpowiednie pomoce na ten temat zostaną zamieszczone na stronie internetowej naszej archidiecezji. Można je zamieścić również na stronach parafialnych (B 14).

W kontekście zaleceń odnośnie do przyjmowania komunii świętej na rękę odnotować jednak należy rozbieżność głosów hierarchów, stanowiącą – jak można założyć – echo społecznego nastawienia do tej kwestii:

Nie lękaj się, Sostro i Bracie, jeśli tylko możesz, przyjmować Świętej Komunii na kolanach i do ust. Ta postawa dojrzewała przecież w Kościele świętym poprzez wieki, jako najdoskonalsza forma przyjmowania Pana. Warto ją zachować i z pietyzmem pielęgnować, podobnie, jak z pietyzmem podchodzą do świętych czynności eucharystycznych kapłani – szafarze Świętej Komunii. Kapłani – aktem osobistej wiary, duchowym rozmodleniem, wręcz adoracją, stosując też dokładnie odpowiednie oczyszczenia i obmycia dłoni lub palców, są dla nas przykładem właściwej postawy eucharystycznej. Oczywiście, Kościół Święty w określonych sytuacjach dopuszcza również postawę stojącą. Na prośbę wiernego dopuszcza także Komunię świętą na rękę, o ile prośba jest pełna wiary, dłoń dokładnie oczyszczona, a Ciało Pana z pobożnością przyjmowane od razu, w obecności szafarza. Chodzi tu przecież o Ciało Jezusa Chrystusa – o Jego Przenajświętsze Serce, Które w Komunii świętej przyjmujemy. Proszę jednak wszystkich Was – jeśli nie zachodzą okoliczności rzeczywiście nadzwyczajne – nie proście o Komunię Świętą na rękę, chociaż formalnie macie w Kościele takie prawo. A Wy

– Bracia kapłani – udzielajcie Komunii Świętej zawsze z miłością i radością serca każdemu, kto z wiarą i czystym sercem o Nią prosi (B 5).

Efektem takich wypowiedzi były komunikacyjne dysonanse.

Przytoczona wyżej surowa ocena listów pasterskich sformułowana przez Dragułę z perspektywy teologiczno-pastoralnej w perspektywie genologicznej wydaje się zbyt ostra. Deficycyjną cechą listu pasterskiego, interpretowanego jako urzędowa forma nauczania biskupa, w ujęciu K. Skowronek jest np. pokrewieństwo z innymi gatunkami religijnymi, przede wszystkim kazaniem, ale także dokumentami o funkcji regulatywnej (instrukcje, odezwy) czy dydaktycznej (naukowej) jak np. traktat teologiczny⁵⁷. Na marginesie dodać trzeba, że teksty regulatywne też nie było funkcjonalnie „czyste” – w dokumentach administracyjnych pojawiały się bowiem wstawki nauczycielskie (por. uwagi nt. hybrydyczności gatunków i konkluzje Pastwy).

W analizowanym zbiorze źródeł znajdziemy też dokumenty dobrze pokazujące hierarchicznych nauczycieli, wartościowy w tym kontekście jest tekst (określany przez administratora witryny formułą słowo pasterskie) abpa Wacława Depy „Odkryć radość płynącą z wiary w trudnym czasie Ojczyzny i świata” stanowiący kierowane do wiernych świeckich wezwanie i zachętę do podjęcia katechezy rodzinnej wraz z konkretną podpowiedzią służących tej katechezie pomocy (Nowy Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Kompendium KKK)⁵⁸. Zaznaczyć należy, że z listem skorelowany był dokument wydany przez Referat Katechetyczny kurii, odsyłający do szczegółowych informacji oraz pomocniczych materiałów do takiej katechezy⁵⁹.

⁵⁷ Zob. K. Skowronek, *Między sacrum a profanum. Studium językoznawcze listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski (1945–2005)*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS 2006, s. 53.

⁵⁸ Por.: „Dzisiaj, kiedy przeżywamy trudny czas zagrożenia pandemią koronawirusa, z przepisami obostrzenia życia społecznego, kulturowego i religijnego, w tym braku dostępu do otwartej edukacji i katechezy, pragnę wezwać do nowego pochylenia się nad źródłami biblijnymi, Katechizmem Kościoła i Kompendium. Dlatego całym sercem zachęcam, aby nasze wspólnoty rodzinne wykorzystały ten czas na odczytywanie wybranych haseł i pytań, które zapraszają rodziców – pierwszych nauczycieli wiary – do dialogów ze swoimi dziećmi i ludźmi młodymi” (B 4).

⁵⁹ Zob. <https://katecheza.archiczesz.pl/katecheza-rodzinna-informacje-dla-rodzicow/> [dostęp 1.02.2021].

W homiliach i kazaniach⁶⁰, podobnie jak w listach pasterskich, koronawirus nie jest z reguły tematem naczelnym⁶¹, może jednak pojawiać się w kontekście czytań mszalnych z dnia lub wybranych scen biblijnych jako podstawa analogii, inaczej mówiąc, czas epidemii jest w nich teologicznie (biblijnie) oświetlany, próby takiej (formalnie zbieżnej z dokonaną w liście pasterskim) podjął się np. w homilii na IV Niedzielę Wielkiego Postu (22.03.2020) biskup opolski A. Czaja:

Pozwolę sobie wprost wyrazić takie życzenie w stronę każdego z nas: Oby pandemia, z którą się zmagamy zadziałała jak błoto nałożone na oczy niewidomego; sprawiło, że ten który był przyzwyczajony do życia w ciemności bez zwlekania poszedł do sadzawki i obmył się. Daj więc Boże, by pandemia przynagliła nas do bardziej radykalnego nawrócenia i odnowienia przymierza z Bogiem. Dlatego, módlmy się wiele o łaskę ocalenia, ale też o łaskę przemiany dla nas!

Św. Paweł woła dziś w naszą stronę: „Zbudź się o śpiący i powstań z martwych, a zajaśnieje ci Chrystus”. Otóż tego właśnie nam najbardziej potrzeba: zobaczenia w Chrystusie na nowo i uznania w Nim Zbawiciela, który jest mocny i nigdy nie zawodzi! Apostoł podpowiada również konkretną drogę ku takiej odnowie ducha. Trzeba, byśmy jako chrześcijanie odkryli na nowo swoją tożsamość i misję. Mówi wprost: „Niegdyś byliście ciemnością, lecz teraz jesteście światłością w Panu: postępujcie jak dzieci światłości. [...] Badajcie, co jest miłe Panu” (B 1)

gliwicki biskup Jan Kopiec, w wygłoszonym w III niedzielę Wielkiego Postu kazaniu „Gdzie nam szukać opieki” (15.03.2020):

Proszę o to z tego miejsca, byśmy się stali na wzór Samarytanki z dzisiejszej Ewangelii, przemienionej w gorliwą, wierzącą głęboko niewiastą, o czym relacjonuje autor natchniony: „Wielu Samarytan z owego miasta zaczęło wierzyć w Jezusa dzięki słowu kobiety świadczącej: «Powiedział mi wszystko, co uczyniłam»... I o wiele więcej ich uwierzyło na Jego słowo, a do tej kobiety mówili: «Wierzymy już nie dzięki twemu opowiadaniu, na własne bowiem uszy usłyszeliśmy i jesteśmy przekonani, że On prawdziwie jest Zbawicielem świata»” (J 4,39; 41–42). To dzięki niej tyle dobra mogło się dokonać! Czy z nami będzie podobnie? Czy z bardzo dojmującego położenia będzie możliwe wyprowadzenie ku jaśniejszej

⁶⁰ Badaniem objęto 7 tego typu źródeł dostępnych na objętych eksploracją witrynach diecezjalnych.

⁶¹ Wyraźnie w aspekcie treści dominuje np. w wygłoszonym w Wigilię Paschalną (11.04.2020) kazaniu biskupa polowego WP Józefa Guzdkę (B 8).

przyszłości? Ale najpierw przejść nam trzeba przez trudny egzamin rzeczywistych działań, unikających wszelkich ryzykownych zachowań. W przymusowej niemal zmniejszonej naszej aktywności można żarliwiej nawiązać w modlitwie kontakt z Bogiem, by zyskać duchowe siły (B 16)

czy prymas Polski abp. Wojciech Polak w homilii wygłoszonej w Gnieźnie w Wielką Sobotę 2020 r. (11.04):

Po zmartwychwstaniu nic już nie było i nie będzie takie samo. I oni nie byli już tacy sami. Nic nie wróciło po traumie ciemnej nocy męki i śmierci Jezusa w stare koleiny. To nie był tylko jakiś zły sen, który minął. To wydarzenie naprawdę wybiło świat ze starych i utartych torów. Nie było mu równego w przeszłości i nie będzie w przyszłości. To jest punkt zwrotny. Zastanawiamy się pewnie i my, czy po pandemii, która nas wszystkich tak boleśnie dotyka, wrócimy do dawnego życia, czy może nic już nie będzie takie samo. Mamy obawy, a może mamy nadzieję, że zacznie się coś nowego. Nie umiemy jeszcze tego określić, ale przecież podobne pytania rodzą się nam w głowach. I my wiemy, że nie będzie to powrót do przeszłości, że otrzymaliśmy mocne wezwanie, aby i na naszą przeszłość, na to, czym żyliśmy, do czego dążyliśmy, co było i jest dla nas wciąż ważne, spojrzeć dziś inaczej. Tak, to prawda, przynajmniej dziś jeszcze raz za papieżem Franciszkiem, że czuliśmy się silnymi i zdolnymi do wszystkiego. *Chciwi zysku daliśmy się pochłonąć rzeczom i oszołomić pośpiechem*. Dziś zaś unieruchomieni, odizolowani, zatrzymani w codziennym pędzie i my, jak wtedy uczniowie Jezusa, słyszemy z ust kobiet, które o świecie przyszły do Jego grobu: *Powstał z martwych i oto udaje się przed wami do Galilei. Tam Go ujrzycie*. Co więc oznacza dla nas, że *powstał z martwych*? Co znaczy, że zmartwychwstały idzie przed nami do Galilei? Co to znaczy, że tam właśnie *Go ujrzymy*? (B 20).

Dostępne, co trzeba zaznaczyć, w ograniczonym wyborze dokumenty o charakterze nauczycielskim są składową różnych aktów mowy. Między innymi życzeń (zjawisko to ilustrowały już zamieszczone wyżej przytoczenia) – w których, ich nadawcy, naturalnie niejako, wykorzystują pandemiczny kontekst i stałe interpretacyjne (*epidemia to próba / egzamin*):

Z okazji świąt Zmartwychwstania Pańskiego z całego serca życzę, aby doświadczenia ostatnich dni i tygodni przyniosły dobre i trwałe owoce. Obyśmy wszyscy wyszli z tej wielkiej próby umocnieni w wierze i miłości. Obyśmy zdali egzamin z odpowiedzialności i miłości bliźniego (B 8).

Do inkrustujących homilie i kazania aktów mowy zaliczyć należy też wyrażane (eksplicytnie lub implicytnie) podziękowania adresowane do zarówno czynnie zaangażowanych w walkę z pandemią, jaki i do (respektującego ograniczenia) społeczeństwa.

Z wielką wdzięcznością myślimy dzisiaj o lekarzach, pielęgniarkach i całej służbie zdrowia, o wolontariuszach, o siostrach zakonnych, księżach i innych osobach, które w ostatnich zwłaszcza dniach zdecydowały się na pozostanie w izolacji wraz z chorymi, aby im po prostu służyć, o Caritas Polska, o służbach mundurowych, o rządzących naszym państwem, którzy w tych trudnych czasach nie szczędząc sił dźwigają odpowiedzialność za Polskę. Myślimy również z troską o tym wszystkim, co w najbliższej i dalszej przyszłości czeka naszą Ojczyznę. Wiemy przecież dobrze, jak wiele najrozmaitszych trudności i wyzwań piętrzy się jeszcze przed nam (B 13).

Czy, najbliższe nauczaniu, przypomnienia, wskazania:

Czas izolacji jaki wszyscy przeżywamy jest również okazją do podejmowania czynów miłosierdzia, co do duszy. Przypomnijmy je sobie: grzeszących upominać; nieumiejętnych pouczać; wątpiącym dobrze radzić; strapionych pocieszać; krzywdy cierpliwie znosić; urazy chętnie darować; modlić się za żywych i umarłych.

Kiedy słyszymy ów katalog uczynków, jakby automatycznie otwiera się przed nami przestrzeń ich powszechnego praktykowania. Wydaje się, że uczynki miłosierdzia to gotowy program na czas izolacji i pandemii, tym bardziej, że może być realizowany zdalnie, bez konieczności wychodzenia z domu, bo modlitwą możemy opatrywać każdego chorego i wszystkie rany naszego społeczeństwa. Zdalnie również – korzystając ze znanych sposobów komunikacji – możemy: pouczać, dobrze radzić, upominać, pocieszać, urazy darować (B 24)

i apele:

Budujmy miłosierdziem, uczynkami miłosierdzia nasze rodziny, parafie i społeczeństwo. To ozdrowieńcza terapia! (B24).

3. Wnioski i rekomendacje

Komunikowanie religijne jako celowe komunikowanie o religii w obszarze duchowym i instytucjonalnym⁶² uzewnętrzniło się w analizowanych źródłach przede wszystkim w perspektywie praktycznej (duszpasterskiej) – kontekście praktyk religijnych.

Przyjmując, iż: „[k]omunikowanie religijne nie zakłada jedynie osiągnięcia określonych celów w perspektywie doczesnej, społecznej, politycznej, ekonomicznej czy kulturowej, ale komunikowanie w tym zakresie ma przyczyniać się do zbawienia i do niego prowadzić”⁶³, w odniesieniu do tekstów pastoralnych stwierdzić trzeba braki w dziedzinie odnoszącej się do „tu i teraz” komunikacji orędzia ewangelicznego (przepowiadanie słowa Bożego dającego teologiczną interpretację pandemii).

Zgodzić należy się z diagnozą R.J. Pastwy „Sytuacja związana z pandemią zmusiła niejako Kościół katolicki do jeszcze szerszego wykorzystania mediów, w tym mediów społecznościowych w procesie komunikowania religijnego. Przy okazji, ujawniły się słabe strony tego procesu zarówno techniczne, jak i merytoryczne, co jest tematem na oddzielne opracowanie”⁶⁴.

Wyartykułować należy także niedialogiczny charakter analizowanej komunikacji. Możliwa od strony technicznej (a przez badaczy komunikacji sieciowej traktowana jako standard) dialogowość bardzo rzadko w praktyce sprowadzona była do odpowiedzi na pytania nieokreślanego imiennie odbiorcy tekstu udzielanych przez administratorów stron lub specjalistów z zakresu zagadnienia (np. prawa kościelnego)⁶⁵.

Chcąc ocenić analizowane dokumenty regulujące z perspektywy pragmatycznej, zauważyć należy obecność tekstów (informacji) niespełniających implikatur (maksym) konwersacyjnych P. Grice’a, Naruszane były zwłaszcza maksyma *ilości* i *sposobu*.

⁶² Zob. R. J. Pastwa, *Komunikowanie religijne...*, s. 41.

⁶³ Tamże, s. 56.

⁶⁴ Tamże, s. 57.

⁶⁵ Przykłady takich rozwiązań znajdujemy np. na stronie: <https://diecezja.legnica.pl/komunikat-legnickiej-kurii-biskupiej-16-kwietnia-2020-aktualizacja-g-12-00/> [dostęp 1.02.2021].

W ogólnej jednak ocenie, zważywszy na wielokrotnie podkreślaną w dokumentach nadzwyczajność sytuacji i niespotykane dotąd wyzwania duszpasterskie, komunikację Kościoła z wiernymi w okresie pierwszej fali pandemii Covid-19 tę uznać należy za dobrą. Co istotne, respondenci biorący udział w badaniu ankietowym na ten temat wysoko ocenili komunikatywność języka interesujących nas tekstów (zob. czwarta część raportu, wykres nr 8 i jego omówienie). W opinii 43,8% ankietowanych język oficjalnych komunikatów kościelnych instytucji był jasny i w pełni zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy, dla 34,7% zaś dość jasny i zrozumiały. Opinię jednoznacznie negatywną na temat języka w komunikacji Kościoła – wierni w badanym okresie (język niejasny i niezrozumiały dla przeciętnego odbiorcy) wyraziło – można powiedzieć zaledwie – 10,6% ankietowanych. Ocena ta najlepiej chyba pokazuje, że czas pandemii traktowany jako czas próby w aspekcie komunikacyjnym został zweryfikowany pozytywnie i, parafrazując słowa źródła, Kościół zdał w tym obszarze trudny egzamin.

1) Dokonana z perspektywy pragmalingwistycznej ocena regulujących dokumentów kościelnych prowadzi do uogólnionych wniosków o ich częściowo zakłóconym genologicznie statusie, nieprecyzyjnie widocznym odbiorcy lub odbiorcy uogólnionym (przedstawiciele różnych stanów Kościoła) i naruszeniach implikatur (maksym) konwersacyjnych – zwłaszcza *ilości* ('przełącz tyle informacji, ile trzeba dla osiągnięcia celu, nie więcej' / 'mów tyle, ile trzeba') i *sposobu* ('mów zrozumiale, zwięźle, w sposób uporządkowany').

Twórcom przyszłych komunikatów zalecić należy w tym kontekście

- troskę o zachowanie gatunkowych norm wypowiedzi (poziomą strukturę, treść, język i styl);
- precyzyjne zaprojektowanie odbiorcy dokumentu (rozgraniczenie kręgów adresatów) i dostosowanie do niego strategii komunikacyjnych (formułowanie wypowiedzi w sposób uporządkowany, jasny i zwięzły);
- wykorzystanie sieciowych rozwiązań technicznych umożliwiających nawiązanie dialogu (standard komunikacyjny);
- „wejście” w kompetentny dialog (udzielenie głosu specjalistom z zakresu poszczególnych zagadnień: prawo kanoniczne, liturgia).

2) Analiza tekstów duszpasterskich (listy pasterskie, homilie i kazania) prowadzi do wniosku nt. ograniczanego przepowiadania słowa Bożego dającego teologiczną interpretację pandemii. Z uwagi na wąski korpus źródłowy wnioski te formułować jednak należy ostrożnie.

Część III

Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z okresu I fali pandemii Covid-19 w dyskursie medialnym

Analiza dyskursu w naukach społecznych jest jedną z propozycji metodologii analizy złożonych materiałów badawczych, dostarczającą ogólnych ram pojęciowych na potrzeby badań społecznych ukierunkowanych problemowo¹. Najogólniej dyskurs rozumiany jest jako działanie językowe w komunikacji pisemnej, wizualnej, werbalnej bądź niewerbalnej podejmowane przez aktorów społecznych w konkretnym otoczeniu, określonym przez reguły, normy i konwencje społeczne². Analiza dyskursu opiera się na badaniu rozbudowanych aktów mowy i pisemnych tekstów, będących w relacji do ich kontekstów społecznych³. Konteksty społeczne są dość niejednoznacznie definiowane jako „specyficzne subiektywne konstrukty aktorów uczestniczących w określonych interakcjach”⁴.

W medioznawstwie analiza dyskursu rozwinęła się na podłożu analizy zawartości i treści, która została opracowana w latach 40. XX wieku. Na gruncie

¹ R. Wodak, Wstęp: badania nad dyskursem – ważne pojęcia i terminy, w: Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, 2011, s. 12-13.

² Tamże, s. 16.

³ A. Duszak, N. Fairclough, Krytyczna analiza dyskursu, Kraków: Universitas, 2008, s. 9.

⁴ T. van Dijk, Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 113.

rosnącej krytyki ilościowej analizy treści ukształtowało się ujęcie dyskursywne proponujące, by pojęcie „treści” zastąpić dyskursem, metody ilościowe uzupełnić i poszerzyć użyciem metod jakościowych, a dyskurs publiczny, głównie medialny, analizować i rozumieć w kontekście rzeczywistości społecznej, w której jest tworzony i odbierany przez uczestników dyskursu, a nie w izolacji od społecznego kontekstu⁵.

1. Założenia badawcze analizy dyskursu

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym raporcie jest dyskursywne komunikacja Kościoła katolickiego w mediach katolickich w określonej sytuacji społecznej, tj. w warunkach pierwszej fali stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce, wywołanego przez wirus SARS-CoV-2. Dyskurs tworzą materiały medialne (informacyjne i publicystyczne), które spełniają trzy kryteria: po pierwsze, w warstwie merytorycznej wiążą się z oficjalnymi komunikatami Kościoła katolickiego odnoszonymi się do problemu epidemii w kontekście życia religijnego, po drugie, są to publikacje interpretujące oficjalne komunikaty, wprowadzające wiele nowych publicystycznych wątków tematycznych, po trzecie zaś, kanałem rejestru przekazów są media internetowe.

Podstawowym celem przeprowadzonej analizy jest ukazanie, w jaki sposób komunikacja Kościoła katolickiego w okresie pierwszej fali pandemii realizowana była w przekazach medialnych z uwzględnieniem następujących zagadnień szczegółowych:

- treść dyskursu (ilościowa analiza zawartości),
- forma dyskursu (zróżnicowanie gatunkowe, nasycenie dyskursu elementami wizualnymi),
- cel dyskursu (określenie celów, opis środków służących do ich osiągnięcia),
- efekty dyskursu (przewidywane skutki funkcjonowania dyskursu w przestrzeni społecznej).

⁵ T. Sasińska-Klas, Analiza dyskursywne i jej zastosowanie w badaniach na gruncie nauk społecznych, w: *Odmiany współczesnej nauki o polityce*, red. P. Borowiec, R. Kłosowicz, P. Ścigaj, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s.424.

Uniwersum dyskursu⁶, czyli zasób materiałów stanowiących źródło danych dla analizy dyskursu, stanowią publikacje medialne na temat oficjalnej komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce opublikowane na stronach internetowych ogólnopolskich mediów katolickich portali katolickich w okresie od początku ogłoszenia w Polsce stanu zagrożenia epidemicznego do końca września 2020 roku.

Zastosowana metoda doboru źródeł polegała na tzw. procedurze „z góry na dół” (*top down approach*) – punktem wyjścia było uniwersum możliwych przekazów, a następnie stopniowe zawężanie przedmiotowe i liczbowe zgromadzonych publikacji. Wyselekcjonowany materiał badawczy na opisanej zasadzie pochodzi z pięciu witryn portali katolickich o istotnych zasięgach: <https://pl.aleteia.org/>, <https://deon.pl/> <https://www.fronda.pl/>, <https://opoka.org.pl/>, <https://www.wiara.pl/>. Drugim rodzajem źródeł są publikacje z archiwum cyfrowych wydań trzech ogólnopolskich tygodników katolickich „Gość Niedzielny”, „Niedziela”, „Tygodnik Powszechny”: <https://www.gosc.pl/> (łącznie z dodatkami lokalnymi), <https://www.niedziela.pl/>, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/>.

Publikacje wyselekcjonowano za pomocą następujących słów kluczowych:

- *koronawirus, kościół,*
- *koronawirus, komunikacja Kościoła katolickiego,*
- *koronawirus, sakramenty online,*
- *koronawirus praktyki religijne online,*
- *koronawirus, eucharystia online,*
- *koronawirus, praktyki religijne,*
- *koronawirus, eucharystia,*
- *koronawirus, sakramenty.*

Ogółem materiał do analizy własnej stanowi: 99 publikacji z portali oraz 135 publikacji z tygodników, co daje w sumie 234 publikacje.

Na potrzeby szczegółowej analizy opracowano: (1) książkę kodową, (2) klucz kategoryzacyjny, w oparciu o które przeprowadzono kodowanie materiałów medialnych. Zapis wyników kodowania zawiera (3) matryca kodowa.

Treść dyskursu medialnego Kościoła katolickiego opracowana została w oparciu o klucz kategoryzacyjny ze wskazaniem na:

⁶ Definicja za: A. Bell, *The Language of New Media*, Oxford: Blackwell, 1991, s.10.

- typologię tytułów⁷ z uwzględnieniem ich funkcji komunikacyjnej;
- tematy główne i szczegółowe dyskursu zawarte w materiale badawczym;
- autorów i współautorów dyskursu (w znaczeniu aktorów społecznych dyskursu);
- towarzyszący przekazom materiał wizualny.

2. Analiza tytułów publikacji

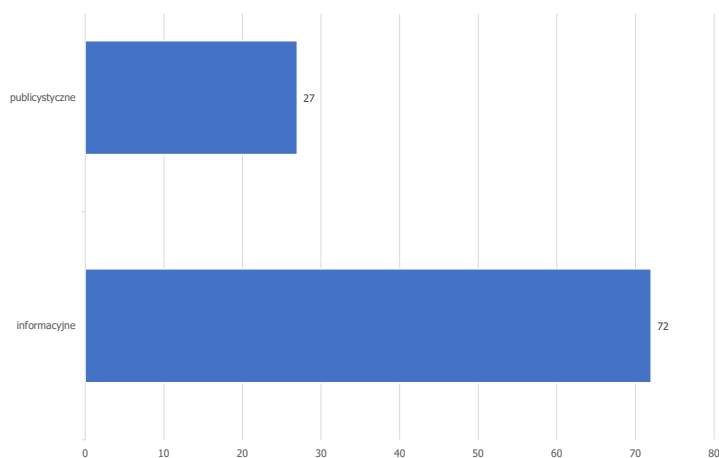
Teksty medialne modelowo powinny zawierać tytuły nadające określone znaczenia przekazom. W lingwistycznych analizach tekstów przyjęte jest założenie, że „każdy tekst ma swoje pozycje strategiczne, to znaczy takie, na których zwiększa się uwaga odbiorcy, jednocześnie pozycje te są celowo konstruowane przez nadawców”⁸. Nie bez powodu tytuły zajmują jedną z ważniejszych pozycji strategicznych w kontekście komunikacyjnym. Tytuły poddane analizie dyskursywnej ocenione zostały ze względu na ich komunikacyjne funkcje, tj. orientującą i inicjacyjną – w mniejszym zaś zakresie z uwzględnieniem kryterium składniowego, stylistycznego i leksykalnego. Szczegółowa analiza tytułów publikacji pozwoliła na podstawową klasyfikację tytułów w korpusie badawczym.

Zdecydowaną przewagę należy odnotować w grupie tytułów informacyjnych 72 – na portalach i 96 na stronach tygodników, niezawierających opinii autora i nienacechowanych emocjonalnie. Informacyjne tytuły sprawiają wrażenie bezstronności i obiektywizmu artykułu, dzięki zastosowanym jednoznacznym i neutralnym środkom językowym. Mniej – 27 na portalach i 39 na stronach tygodników tytułów ma charakter publicystyczny. Te tytuły zawierają określenia zdradzające nastawienie autora, wskazują główną myśl, jakąś konkluzję, subiektywny osąd mający wywołać określone reakcje, niektóre są perswazyjne i nasycone ładunkiem emocjonalnym.

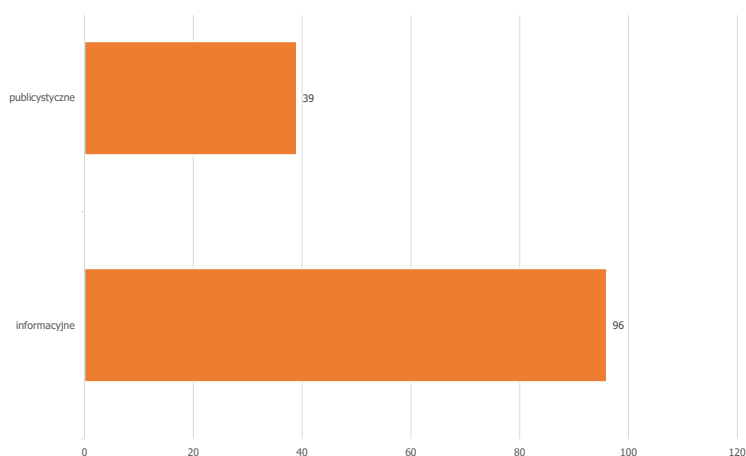
⁷ W opracowaniu używane jest pojęcie *tytułu* a nie *nagłówek* z uwagi na to, że w badanym materiale nie występują nadtytuły i podtytuły będące elementami nagłówek. Zob. Słownik terminologii medialnej, red. W. Pisarek, Kraków: Universitas, 2006, s. 127.

⁸ U. Żydek-Bednarczuk, Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu, Kraków: Universitas, 2005, s. 171.

Wykres 1. Klasyfikacja tytułów na portalach

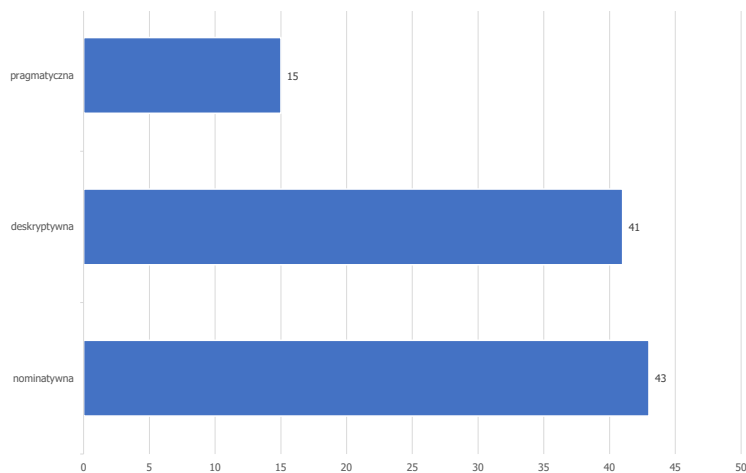
Wykres 2. Klasyfikacja tytułów w tygodnikach

Tytuły pełnią kilka funkcji: m.in. nominatywną – nazywają i tematyżują osoby, obiekty, wydarzenia, sytuacje będące przedmiotem publikacji; deskryptywną – przedstawiającą opis treści materiału w formie streszczenia – konkluzji i pragmatyczną, wyrażającą się w umiejętnym zainteresowaniu, skłonieniu do refleksji, do zajęcia określonego stanowiska oraz oddziaływaniu na odbiorców z zamiarem przekonania ich do wyrażanych treści⁹.

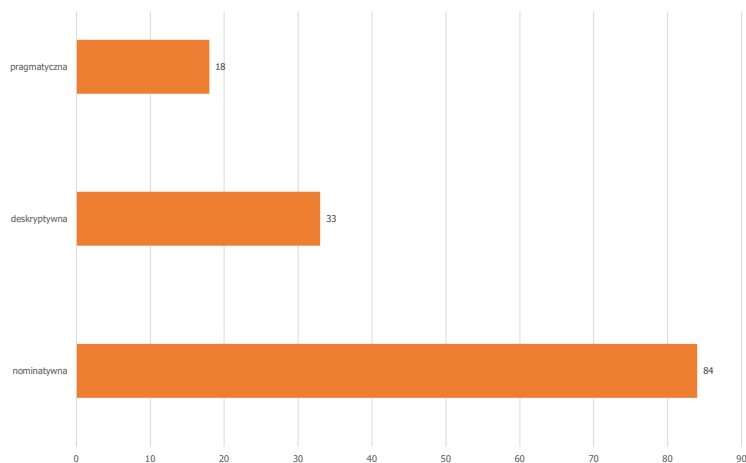
⁹ S. Gajda, Społeczna determinacja nazw własnych tekstów (tytułów) , „Socjolingwistyka”, 1987, nr 6, s. 83; A. Sadowska, Tytuły prasowe – ich budowa i funkcja, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, 2007, nr 9, s. 403; I. Pawłowska, Nagłówek w sieci. Budowa

Wykres 3. Funkcje tytułów na portalach

Na portalach wybranych do analizy szczegółowej tytuły rozkładają się na następujące liczebności: do nominatywnych zaliczono 43 tytuły, do deskryptywnych – 41 i do pragmatycznych 15.

Wykres 4. Funkcje tytułów w tygodnikach

i funkcja nagłówków prasowych na przykładzie internetowego portalu miejskiego e-sosnowiec.pl, „Rocznik Prasoznawczy”, 2010, nr 4, s. 108.

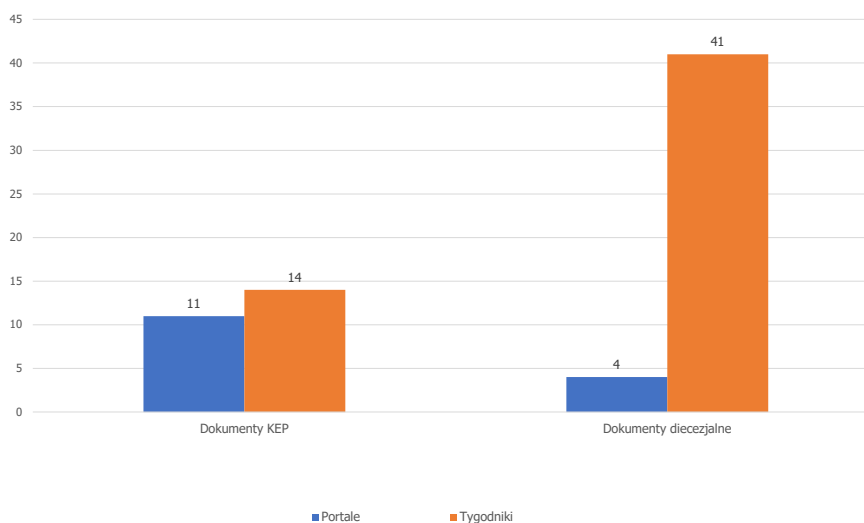
Konfiguracja tytułów z analizowanych tygodników cechuje się przewagą tytułów nominatywnych, których jest 84, deskryptywnych – 33, pragmatycznych zaś 18.

3. Tematy główne dyskursu

Tematami głównymi są wątki, które stanowią punkt wyjścia dla całej wypowiedzi dziennikarskiej i wokół których rozwijane są pozostałe, uszczegóławiające elementy treściowe.

W pierwszej kolejności warto przyjrzeć się rodzajom oficjalnych dokumentów Kościoła, którym w materiałach medialnych poświęcono uwagę.

Wykres 5. Rodzaje dokumentów oficjalnych

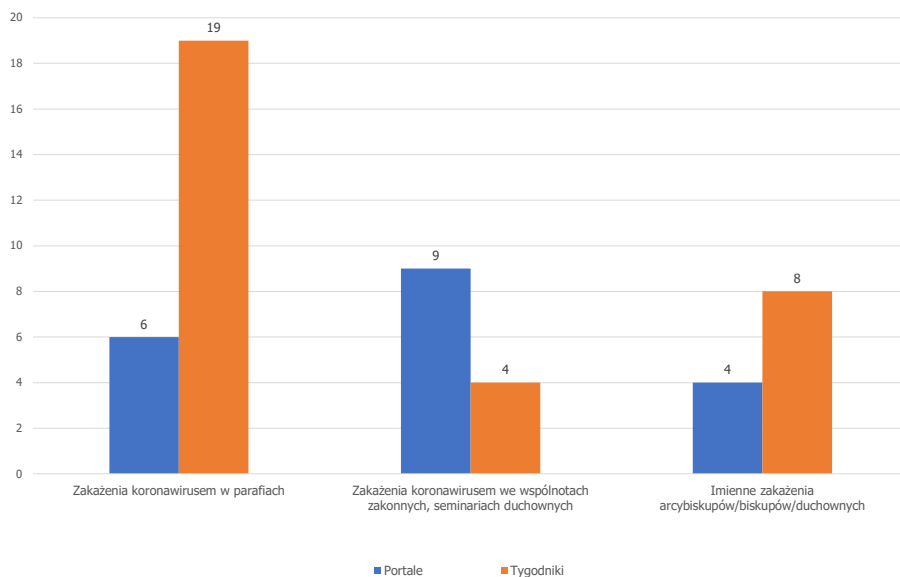
Zauważalne jest zróżnicowanie zarówno typologiczne, jak i ilościowe poszczególnych dokumentów w zależności od rodzaju mediów. Dokumenty diecezjalne okazały się ważniejszym przedmiotem materiałów medialnych dla ogólnopolskich tygodników. Na portalach największym zainteresowaniem cieszyły się oficjalne dokumenty Konferencji Episkopatu Polski (odnotowano 11 publikacji, w których były tematem głównym) i tylko cztery publikacje poświęcone

dokumentom diecezjalnym. W tygodnikach (z uwagi na regionalne dodatki) zdecydowaną przewagę mają tematy związane z dokumentami diecezjalnymi (poświęcono im 41 publikacji), przy mniejszej liczbie publikacji o dokumentach KEP (poświęcono im 14 publikacji).

Informacje o zakażeniach koronawirusem, które dotknęły różne podmioty życia religijnego, to kolejny temat główny, którym poświęcano całe publikacje – okazały się dość częstym motywem w materiale badawczym.

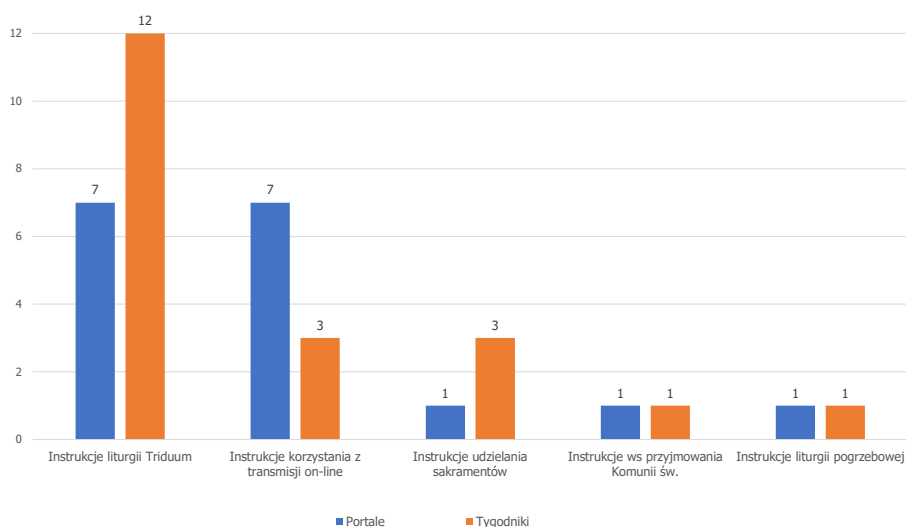
W tygodnikach odnotowano najwięcej publikacji informujących o przypadkach zakażeń SARS-CoV-2 w parafiach – 19, na portalach największą liczbę uzyskały publikacje o zakażeniach we wspólnotach zakonnych i seminariach duchownych – 9, nieco mniej, bo 6 publikacji na portalach zawiadamiało o zakażeniach w parafiach i 4 publikacje w tygodnikach o zakażeniach we wspólnotach zakonnych. Wiadomości spersonalizowane o chorobie duchownych, w tym także biskupów były także upowszechniane w obu kanałach medialnych z różną częstotliwością (8 przypadków w tygodnikach i 4 na portalach) (Wykres 6).

Wykres 6. Informacje o zakażeniach koronawirusem

Kolejnym ważnym tematem dyskursu okazały się instrukcje duszpasterskie sprawowania czynności liturgicznych i sakramentalnych w okresie pandemii (Wykres 7).

Wykres 7. Instrukcje liturgiczne i sakramentalne

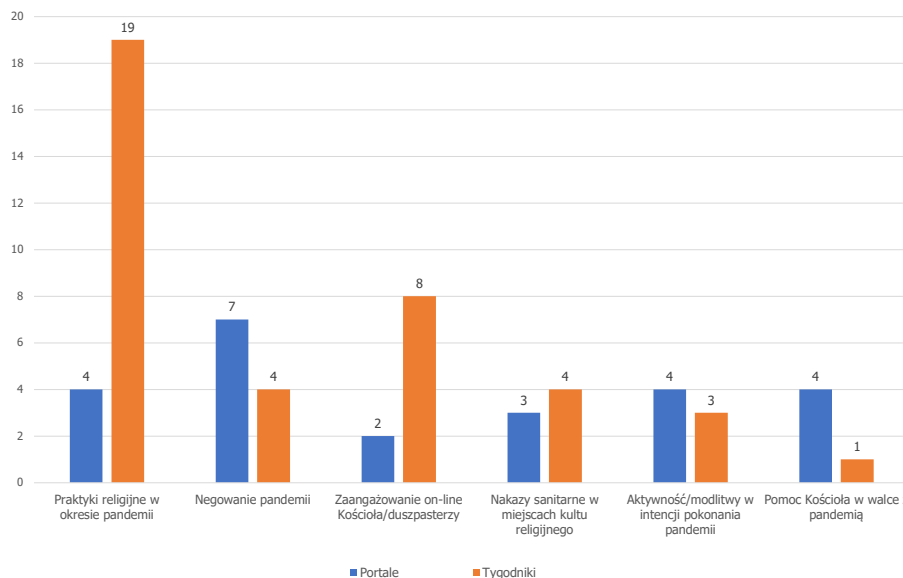

Analizując zagadnienia związane z urzędowymi instrukcjami w zakresie sprawowania liturgii Mszy świętej i nabożeństw religijnych oraz poszczególnych sakramentów w okresie pandemii, zauważamy pewną prawidłowość. Zarówno na portalach, jak i w tygodnikach wskazania i rekomendacje dotyczące najważniejszego wydarzenia w roku liturgicznym – Triduum Paschalnego – zajmują czołowe pozycje, odpowiednio: w tygodnikach – 12 publikacji, na portalach – 7 publikacji. Na dalszych miejscach pod względem częstotliwości pojawiania się tematu odnotować należy zalecenia i wytyczne korzystania z religijnych transmisji on-line (7 na portalach i 3 w tygodnikach) – układają się one w przewodniki po wirtualnych praktykach ze szczegółowymi informacjami na temat godzin transmisji Mszy świętej i nabożeństw. Mniejszym zainteresowaniem analizowanych mediów cieszyły się kolejne tematy istotne dla wiernych i ich indywidualnych praktyk religijnych: ogólne instrukcje udzielania sakramentów i szczegółowe – przyjmowania Komunii świętej oraz rekomendacje w zakresie zasad obowiązu-

jących w liturgii pogrzebowej. Z pewnością zabrakło wytycznych precyzujących korzystanie z sakramentu pokuty (te, które się pojawiły dotyczyły technicznych informacji nt. „otwartych” konfesjonałów na powietrzu lub określenia przestrzeni/pomieszczeń spełniających wymogi sanitarne dla sprawowania sakramentu).

Pozostałe tematy główne analizowanego dyskursu ilustruje wykres numer 8.

Wykres 8. Pozostałe tematy główne dyskursu

Wiedza na temat istoty i znaczenia sprawowania praktyk religijnych w okresie pandemii to kolejny temat główny dyskursu częściej podejmowany w tygodnikach (19 tematów głównych), niż na portalach (4 tematy główne). W tym obszarze tematycznym wyjaśniane są wątpliwości dotyczące np. komunii duchowej i sakramentalnej, praktyki Pierwszych Piątków Miesiąca, spowiedzi i żalu doskonałego za grzechy, upowszechniana jest lista miejsc indywidualnych adoracji Najświętszego Sakramentu. Relatywnie popularnym tematem okazało się negowanie pandemii i upowszechnianie podważających ją różnorodnych interpretacji, np. stwierdzenia, że to wymysł rządów państw lub korporacji medialnych, by zaburzyć życie społeczeństw, by laicyzować społeczeństwa, że to zaplanowany atak, aby wierni nie mogli przyjmować sakramentów, że należy bagatelizować pandemię w zestawieniu z Boską wszechwładzą (13 publikacji:

7 na portalach i 6 w tygodnikach). Zaangażowanie on-line instytucji Kościoła i indywidualnego duchownych w poszczególnych diecezjach to następny temat główny warty skomentowania. Zaangażowanie, o którym mowa, jest dostrzegane i pozytywnie oceniane, choć nowy model „wirtualnego” duszpasterstwa nie pasuje idealnie do relacyjnej i społecznej natury Kościoła, a korzystanie z mediów internetowych może być potraktowane raczej jako uzupełnienie tradycyjnego duszpasterstwa. Należy też zwrócić uwagę na to, że nie wszyscy proboszczowie podjęli inicjatywy on-line wykorzystujące najnowsze technologie. Niektórzy postawili na „przeczekanie”, a bierność skutkowałą osłabieniem relacji na linii duszpasterze – wierni, czego przejawem było zjawisko nazywane „churchingiem” – wędrownymi wiernymi w poszukiwaniu tego, co optymalnie zaspokoi ich religijne i duchowe potrzeby. Pozostałe wyróżnione tematy rzadziej się pojawiają i dotyczą, m. in. nakazów reżimu sanitarnego w miejscach zbiorowego kultu (współpraca urzędu Kościoła z inspektorem sanitarnym, przestrzeganie dezynfekcji, noszenia maseczek i dystansu społecznego); zachęty do modlitwy w intencji pokonania pandemii; form proaktywnego wsparcia: inicjatyw pomocowych i charytatywnych w walce z pandemią (pozytywne aspekty działalności Kościoła katolickiego).

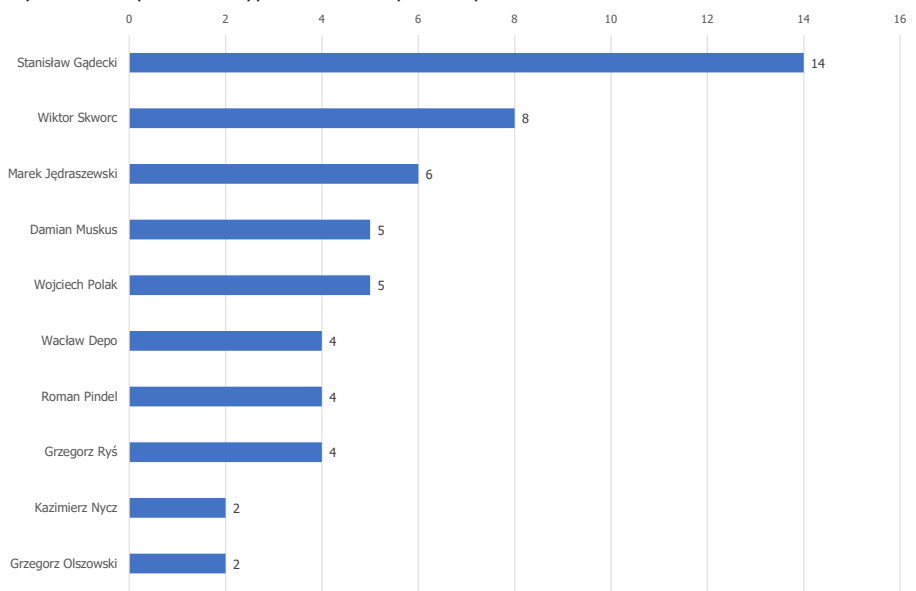
4. Autorzy i współautorzy dyskursu

Do autorów i współautorów (w znaczeniu aktorów społecznych) analizowanego dyskursu medialnego zaliczyć należy w pierwszej kolejności przedstawicieli władz Konferencji Episkopatu Polski – arcybiskupów/ biskupów poszczególnych diecezji.

W dyskursie medialnym na portalach katolickich pojawiło się najwięcej wypowiedzi (w sumie 14) przewodniczącego KEP abpa Stanisława Gądeckiego. Są to: wystąpienia w kontekście komentarzy i uzupełnień do oficjalnych dokumentów Kościoła, apele i zachęty do dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii, informacje o zasadach przyjmowania sakramentów (komunii duchowej, spowiedzi usznej), nawoływanie do ostrożności i przestrzegania zasad reżimu sanitarnego, podziękowania kierowane w stronę kapłanów i służb

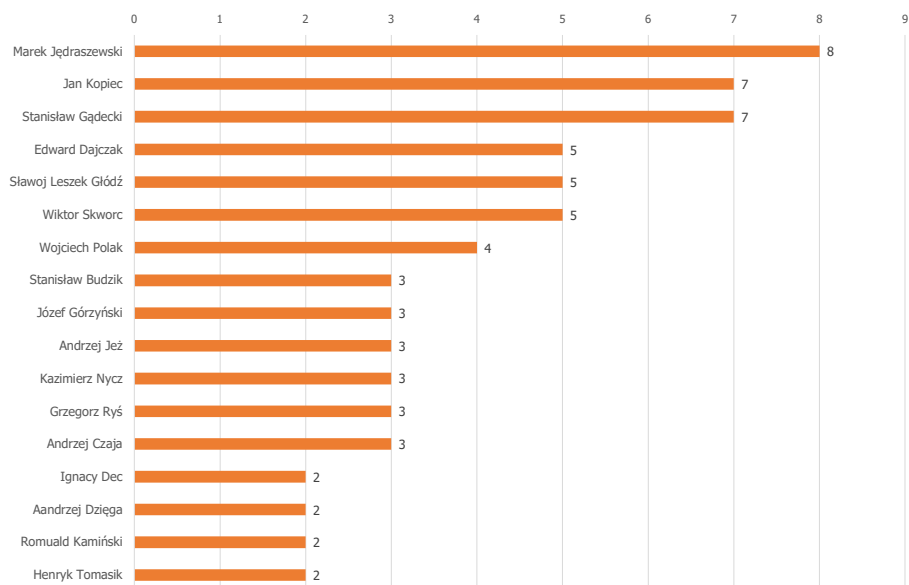
medycznych za podejmowane aktywności, a także pozytywne ustosunkowanie do rozporządzeń organów państwowych dotyczących pandemii. Abp Wiktor Skworec wykazał się zwiększoną aktywnością z uwagi na kierowanie diecezją katowicką, o wysokim stopniu zakażeń w pierwszej fali pandemii Covid-19 w skali Polski (jego słowa przytaczano w 8 publikacjach). Wypowiedzi dotyczyły „duchowego klucza” do zrozumienia obowiązujących zarządzeń, zachęt do dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej Mszy świętej, słów skierowanych do zakażonych górników, podziękowań dla pielęgniarek, apeli o oddawanie krwi przez ozdrowieńców, zaleceń oszczędności i rezygnacji z nowych inwestycji parafialnych. W czołówce aktywnych arcybiskupów znalazł się także metropolita krakowski abp Marek Jędraszewski (6 publikacji). Poza ogłoszonymi komunikatami i dekretami, zachęcający do modlitwy w łączności z papieżem Franciszkiem za osoby chore i przebywające na kwarantannie oraz błogosławiący Kraków Najświętszym Sakramentem. Aktywności pozostałych arcybiskupów i biskupów są niższe i dotyczą podobnych zagadnień tematycznych.

Wykres 9. Aktywności i wypowiedzi biskupów na portalach

Kolejny wykres (nr 10) ilustruje aktywności i wypowiedzi hierarchów Kościoła w ogólnopolskich tygodnikach.

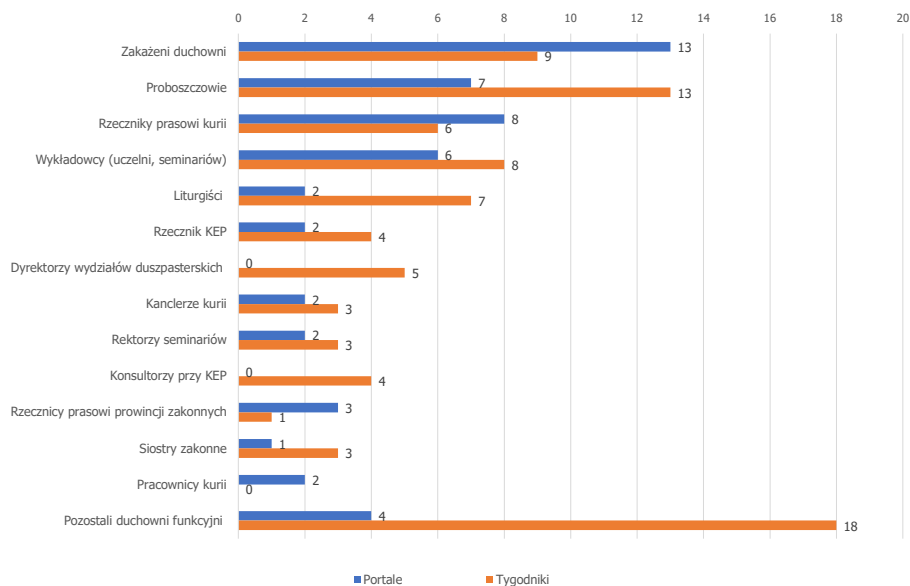
Wykres 10. Aktywności i wypowiedzi biskupów w tygodnikach

Na witrynach internetowych tygodników, podobnie jak na portalach, zaznaczają się grupy mniej i bardziej aktywnych hierarchów. Do pierwszego grona zaliczymy abpa Marka Jędraszewskiego (8 publikacji – liczbę podbija *Tygodnik Powszechny*). Arcybiskup zwraca się z prośbą o oddalenie pandemii w łączności z papieżem Franciszkiem, błogosławi diecezjan Najświętszym Sakramentem, ogłasza dekrety organizujące życie religijne w okresie pandemii, zawiera Polskę Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Niepokalanemu Sercu Maryi, zachęca z jednej strony do dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej Mszy świętej, a z drugiej mobilizuje do udziału w procesji Bożego Ciała. Abp Stanisław Gądecki i diecezjalny biskup gliwicki – Jan Kopiec zaliczają się do względnie aktywnych w kontekście ogłaszania dekretów, kierowanych podziękowań dla kapłanów za ich posługę, apeli o dalsze zaangażowanie duszpasterskie. Abp S. Gądecki wyraża dodatkowo zaniepokojenie o relacje międzyludzkie po okresie pandemii i przewiduje dramatyczne skutki dla jedności Kościoła, jakie wywołają „wirtualne” praktyki religijne, oraz modli się zawierając Polskę Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Niepokalanemu Sercu Maryi.

Obok wymienionych podmiotów dyskurs medialny współtworzony jest przez inne grupy duchownych, których liczbowe zestawienie przedstawia wykres numer 11.

Wykres 11. Współautorzy dyskursu (inne grupy duchownych)

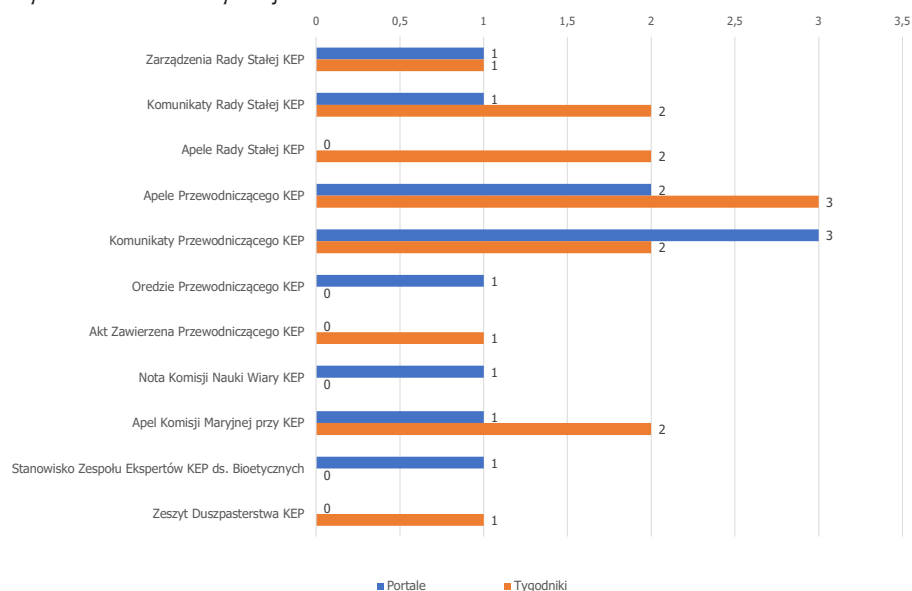

Kolejne grupy według częstotliwości pojawiania się w publikacjach to zakazeni duchowni, proboszczowie, rzecznicy prasowi kurii, wykładowcy uczelni wyższych i seminariów oraz liturgiści. Są to osoby, które z natury swojej są najbliższej praktyki duszpasterskiej lub wyjaśniające określone zasady funkcjonowania np. liturgii czy sakramentów. Liczne reprezentowane są osoby duchowne pełniące inne funkcje instytucjonalne, mające jednak mniejsze znaczenie w kontekście interesującego nas tematu oficjalnej komunikacji Kościoła. Uwaga powyższa dotyczy witryn ogólnopolskich tygodników (pozostali duchowni funkcyjni).

5. Rodzaje dokumentów instytucjonalnych w dyskursie medialnym

Dokumenty instytucjonalne podzielone zostały na dwie klasy: pierwszą stanowią dokumenty KEP, drugą natomiast dokumenty diecezjalne.

Wykres 12. Dokumenty oficjalne KEP

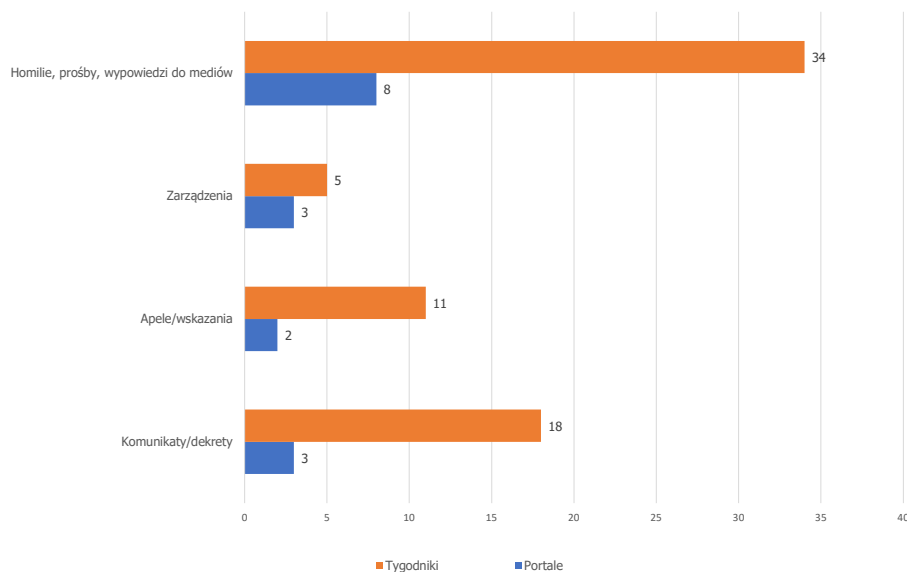

Katalog oficjalnych dokumentów Konferencji Episkopatu Polski zawiera kilkanaście różnorodnych form urzędowej komunikacji. Najczęściej przywoływanymi zarówno na stronach portali, jak i tygodników są komunikaty i apele przewodniczącego KEP (pojawiają się w sumie 10 razy). Do tego doliczyć należy akt zawierzenia Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Niepokalanemu Sercu Maryi i orędzie telewizyjne abpa S. Gądeckiego wygłoszone 14 kwietnia 2020 roku. Na drugim miejscu wymienić trzeba komunikaty, apele i zarządzenia Rady Stałej KEP (pojawiają się w sumie 7 razy). Trzecie miejsce zajmują dokumenty wypracowane przez komisje przy KEP: Nota Komisji Nauki Wiary, Apel Komisji Maryjnej, stanowisko Zespołu Ekspertów ds. Bioetycznych (w sumie pojawiają się 6 razy). Uzupełnieniem zestawienia jest przywołanie innych dokumentów, wśród

których znalazły się: Wytyczne Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich w Polsce, Dekret Penitencjarii Apostolskiej (przyznanie specjalnych odpustów), Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów.

Warto też przyjrzeć się podobnemu zestawieniu dokumentów diecezjalnych.

Wykres 13. Dokumenty arcybiskupów/biskupów diecezjalnych

Jeśli chodzi o katalog dokumentów diecezjalnych, to zdecydowanie więcej omawianych jest na stronach tygodników – zwłaszcza regionalnych dodatków, gdzie najliczniej reprezentowane są homilie, prośby biskupów skierowane do kapłanów oraz parafian, a także wypowiedzi do mediów (34), w dalszej kolejności oświadczenia biskupów diecezjalnych: komunikaty i dekrety (18), apele, wskazania (11) i zarządzenia (5). Skromniej wypadają poszczególne rodzaje dokumentów na portalach: homilie, prośby i wypowiedzi do mediów – 8, komunikaty/dekrety i zarządzenia po 3, a apele/wskazania – 2.

6. Tematy szczegółowe w dokumentach

Kolejny wykres (wykres 14) prezentuje wykaz tematów szczegółowych dokumentów instytucjonalnych, które zostały wyakcentowane w publikacjach lub wywołały inne – pochodne zagadnienia w omówieniach, interpretacjach i komentarzach publicystycznych na analizowanych portalach.

Wykres 14. Tematy szczegółowe w dokumentach instytucjonalnych i materiałach publicystycznych nt. komunikacji na portalach

Zgodnie z zebranymi danymi do najpopularniejszych uszczegółowień tematów na portalach należą: zobowiązanie lub zachęta do przestrzegania zasad sanitarnych w miejscach kultu religijnego (łączy je ogólnikowość i typowy komunikat „należy zachować wszystkie zalecenia”), instrukcje dla aktywności duszpasterskiej i udzielania sakramentów w czasie pandemii, zachęta do korzystania z dyspensy od uczestnictwa we Mszy świętej oraz udziału w transmisji on-line Mszy świętych i nabożeństw.

Podobny wykaz tematów szczegółowych opracowano dla publikacji tygodników (wykres 15).

Wykres 15. Tematy szczegółowe w dokumentach instytucjonalnych i materiałach publicystycznych nt. komunikacji w tygodnikach

Na stronach tygodników najczęściej podejmowane tematy szczegółowe mają nieco odmiennie rozkłady. Na pierwszym miejscu znalazły się zalecenia dotyczące formy przyjmowania sakramentów (z wysoką częstotliwością pojawiania się wątku – 21 razy). W dalszej kolejności pojawiły się rekomendacje dotyczące celebracji uroczystości Wielkiego Tygodnia, zachęta do korzystania z dyspensy od uczestnictwa we Mszy świętej (wskazane wątki potwierdzają istotne znaczenie pobożności sakramentalno-liturgicznej wśród polskich katolików), respektowanie i pozytywny stosunek do rozporządzeń organów państwowych oraz zobowiązania do przestrzegania zasad sanitarnych w miejscach kultu religijnego.

W obu omawianych przypadkach spotykamy odniesienie się do wielu szczegółowych aspektów życia religijnego. Zauważalna jest polaryzacja tematów – w jednej grupie można zgromadzić te, które są zgodne z treściami i intencją komunikatów oficjalnych Kościoła (te tematy dominują), do drugiej natomiast takie, które wyrażają stanowiska odmiennie od linii oficjalnej komunikacji. Wśród tych drugich należy wymienić: rozpowszechnianie teorii spiskowych nt. pandemii; lekceważenie zasad sanitarnych w miejscach kultu; nadużycia prawa liturgicznego (przykładami mogą być loty samolotem z Najświętszym Sa-

kramentem w monstrancji czy „procesje” eucharystyczne na dachach świątyni); pojawienie się grupy aktywnych duchownych – celebrytów, którzy emocjonalnie uzależniają odbiorców od własnego przekazu i eksponują przede wszystkim siebie, narażając wiernych na niebezpieczny ekskluzywizm (tylko oni „prawdziwie ewangelizują”); upowszechnianie „łękliwej” pobożności, w której wizja karzącego i sprawiedliwego Boga zajmuje centralne miejsce.

7. Analiza materiałów wizualnych

W analizie dyskursu medialnego za istotny uznano związek elementów tekstowych i wizualnych w kontekście komunikacyjnym. Obrazowe postrzeganie rzeczywistości przyczynia się do wzbogacania języka komunikacji, generuje nowe formy percepcji, nową składnię myślenia i wyobraźnię wizualną. Dla przeciętnego odbiorcy fotografia medialna jest „przekazem bez dodatkowego kodu”, czyli obiektywnym oddaniem realiów świata. Nie sposób więc zaprzeczyć, że sytuacja ze zdjęcia jest rzeczywista, wiarygodna i zdarzyła się naprawdę. Każdy komunikat wizualny odwołuje się do społecznie i kulturowo ugruntowywanych instrukcji, dotyczących sposobu prezentowania treści i reguł ich odczytu.

Zgromadzony materiał wizualny tworzy katalog 222 fotografii towarzyszących wyselekcjonowanym przekazom medialnym (wybrane fotografie zamieszczono w aneksie). Procedura badawcza obejmowała opis gatunków fotograficznych oraz zakodowanie częstotliwości ukazywania na fotografiach kategorii wybranych z klucza do analizy zawartości.

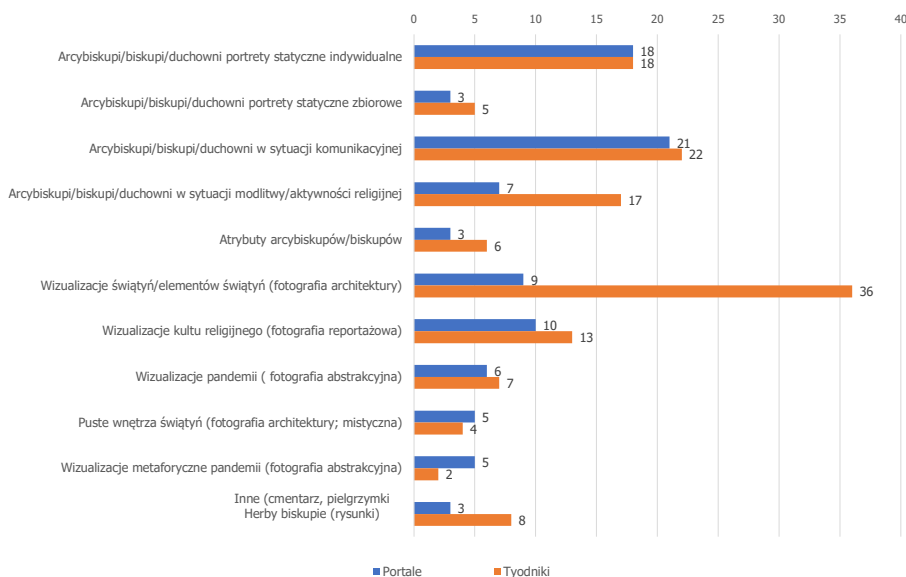
Do uporządkowania katalogowego fotografii wykorzystano systematykę fotografii zaprezentowaną przez Torstena A. Hofmana¹⁰. Przywołany autor zaproponował praktyczny podział fotograficznych materiałów na fotografię reportażową (dokumentującą życie ludzi w społeczeństwie); fotografię miejską – uliczną (pokazującą życie miejskich ulic); fotografię krajobrazową (odsłaniającą wyjątkowość pejzaży); fotografię architektury (ukazującą tajemniczość i niezwykłość budynków); fotografię melancholijnych nastrojów (zachody słońca,

¹⁰ T. A. Hoffmann, *Sztuka czarno-białej fotografii. Od inspiracji do obrazu*, tłum. T. Boszko, Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2009.

plaże, melancholie chwili zapisane na twarzach modeli); fotografię abstrakcyjną (pokazującą grę form nierzeczywistych, wszelkiego rodzaju kolaże, fotomontaże); fotografię surrealistyczną (prezentowanie takich elementów, jakie nie występują w rzeczywistości); fotografię portretową (kadr przedstawiający oświetloną twarz); fotografię człowieka i jego otoczenia (dla pokazania charakteru człowieka poprzez miejsce w którym żyje, które go dookreśla); fotografię mistyczną (ukazującą różne wymiary egzystencji człowieka, ujęcia poprzez które fotograf chce dotrzeć do natury rzeczy); fotografię panoramiczną (jej sztuka polega na wypełnieniu całej przestrzeni kadru lub nadaniu pionowemu zdjęciu stabilnej struktury obrazu)¹¹. W odczycie fotografii zastosowano dwa poziomy: pierwszy – zadeklarowany w podpisie, drugi – autorską wizję zamkniętą w wizualizacji. Założono także, że fotografia w przekazie wizualnym niesie sugestie o sposobie odczytania i zinterpretowania tematu – kompozycja wizualna może wzmacniać lub osłabiać podjęte wątki tematyczne.

Ilościowe zestawienie gatunkowe przeanalizowanych fotografii przedstawia wykres numer 16.

Wykres 16. Analiza materiału wizualnego

¹¹ Tamże s. 56.

Bogatszą ilustracyjnością odznaczają się materiały dziennikarskie w zamieszczone na stronach tygodników katolickich – katalog materiałów ilustracyjnych składa się ze 132 fotografii towarzyszących. Na portalach odnotowano 90 zdjęć.

Najczęściej portretowanymi osobami i jednocześnie głównymi podmiotami komunikacji Kościoła katolickiego w czasie pandemii są hierarchowie Konferencji Episkopatu Polski oraz inni duchowni, piastujący różnorodne funkcje w diecezjach (62 fotografie portretowe w tygodnikach i 49 fotografii portretowych na portalach).

Cechą fotografii portretowych indywidualnych i zbiorowych (takich jest 23 w tygodnikach i 21 na portalach) jest neutralne ustawienie modelu lub modeli, prosta i uboga w ogólnym wrażeniu kompozycja sprowadzająca się do frontalnego i symetrycznego ujęcia fotografowanej postaci bez wyrazistego tła. Zdarzają się nieliczne zdjęcia biskupów z atrybutami kompozycyjnymi, np. na tle stylowego zegara, biblioteki książek, w akcie podpisywania dokumentów. Można przypuszczać, że spokojne, wyważone i starannie dopracowane, statyczne kompozycje w zamierzeniu autorów miały nadać portretom majestatycznego charakteru i najpełniej wydobywać autoprezentację postaci. Bohaterom fotografii portretowych przypisana jest rola potwierdzania i „ożywiania” argumentów dotyczących regulacji porządkowo-sanitarnych, liturgicznych i prawnych. Wypełnianie tej funkcji można uznać za uzasadnienie dla dominującej liczebności fotografowanych hierarchów. Wydaje się jednak, że fotografie sytuacyjne, bogatsze kompozycyjnie i estetycznie o podobnym znaczeniu kontekstowym (reprezentacje i potwierdzanie oficjalnej komunikacji z zastosowaniem stylistyki obrazowania bliższej sytuacjom codziennym) są atrakcyjniejsze dla odbiorców dzięki wieloznaczności, umożliwiają większe prawdopodobieństwo odniesienia do skojarzeń z przedmiotami i sytuacjami o bogatej semantyce oraz nie narażają na efekt „opatrzenia”.

Jeśli chodzi o kategorię portretów zbiorowych, to obejmują one dwa ujęcia – biskupów w relacjach z innymi hierarchami (6) oraz biskupów otoczonych wiernymi (2). Nieco odmienne kompozycje odnotowano na portretach osób duchownych w sytuacjach komunikacyjnych. Tu odnotować należy podobne liczebności – 22 w tygodnikach i 21 na portalach. Są to także kompozycje cen-

tralne, ale wzbogacone o kilka detali. Wizualizacja sytuacji komunikacyjnej polega na uchwyceniu modelu na ambonie, mównicy, przy stole prezydialnym, w studiu nagrań lub na „ściance” medialnej. Nieodłącznym atrybutem i równocześnie identyfikatorem omawianych sytuacji są mikrofony.

Kolejna grupa fotografii portretowych w liczbie 24 (17 na stronach tygodników i tylko 7 na stronach portali) reprezentuje biskupów i duchownych w okolicznościach sprawowania liturgii Mszy świętej, nabożeństw, indywidualnej modlitwy w pozycji klęczącej lub innych, nowych aktywności religijnych, których przykładem może być błogosławieństwo parafian i przestrzeni miejskich objętych kwarantanną z wieży miejskiej monstrancją z Najświętszym Sakramentem.

Drugą pod względem liczebności kategorią fotografii są wizualizacje świątyń, ich elementów lub motywów – takich zdjęć zgromadzono 45 (36 na stronach tygodników i 9 na stronach portali) oraz pustych wnętrza kościołów (9 fotografii). Są to typowe wizualizacje architektoniczne – frontalne ujęcia polskich świątyń, symbolizujące miejsca, objęte kwarantanną po wykryciu zakażenia wirusem SARS-CoV-2.

W materiałach wizualnych nie odnaleziono wielu fotografii reportażowych (w sumie stanowią liczbę 23, a w tym 13 w tygodnikach i 10 na portalach). Dokumentują one zachowania religijne wyznaczone reżimem sanitarnym, np. modlitwy wiernych w maseczkach, indywidualne modlitwy w świątyniach w wydzielonych miejscach, przyjmowanie komunii świętej, „bezosobowe”, jedno- lub dwuosobowe adoracje Krzyża w Wielki Piątek, dezynfekcje rąk przed wejściem do świątyni, rodzinne uczestnictwo we Mszy świętej online, obrzędy pogrzebu w warunkach reżimu sanitarnego.

Kolejną grupę fotografii stanowią ujęcia o abstrakcyjnej stylistyce przedstawienia pandemii i jej skutków dla życia religijnego (20 fotografii), wśród których można wyróżnić wizualizacje realne (13) i metaforyczne (7). Obrazy przedstawiają połączenia domen znaczeniowych, w których powtarzają się pewne dominanty kompozycyjne: puste wnętrza świątyń, zużyte rękawiczki i maseczki jednorazowe, molekuły koronawirusa, różańce, narzędzia technologiczne: laptop, smartfon z wizualizacją eucharystycznego przeistoczenia na ekranie, otwarta księga Pisma św., okulary.

Katalog fotografii towarzyszących analizowanym przekazom zamyka kategoria pozostałych 11 ujęć, dokumentujących wydarzenia religijne, a w tym cmentarze i pielgrzymki w warunkach reżimu sanitarnego.

8. Forma, cele i efekty dyskursu

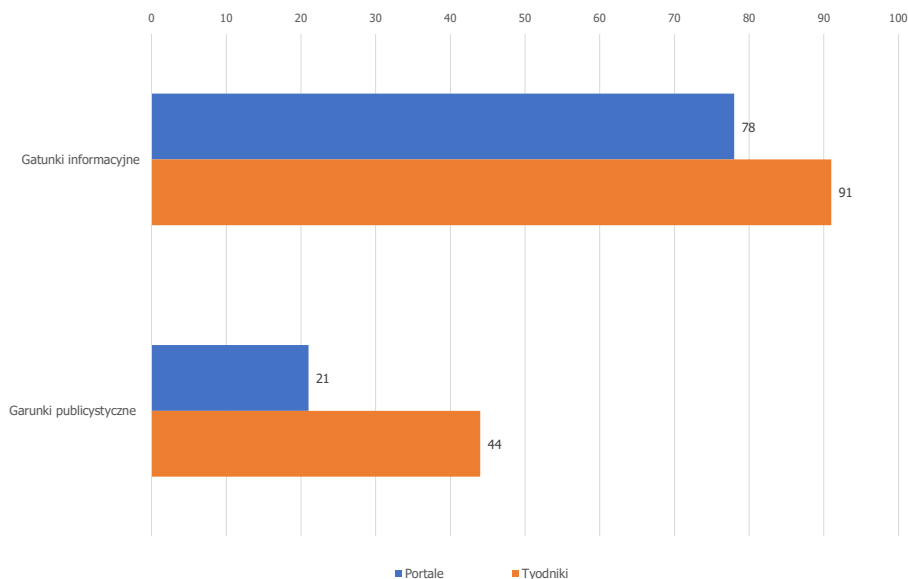
Eksploatowany dyskurs składa się z przekazów internetowych należących do dwóch klas jednostek tekstowych: po pierwsze, napisanych i skomponowanych specjalnie dla witryn www (teksty prymarnie internetowe) oraz po drugie, adoptowanych do witryn internetowych. Te ostatnie są rezultatem modyfikacji tekstów drukowanych w papierowych wydaniach tygodników na użytek sieci (teksty sekundarnie internetowe)¹².

Od strony kompozycyjnej teksty elektroniczne cechuje niejednorodność stopień wyróżnień graficznych poszczególnych komponentów. Ekspozycja miejsc strategicznych realizowana jest z wykorzystaniem podstawowych środków, do których należy zaliczyć: wyboldowanie tytułów i zwiększony rozmiar czcionki, wyboldowanie leadów i śródtytułów wraz z zastosowaniem białych spacji, zmiany kroju czcionek dla oznaczenia eksponowanych fragmentów tekstu. Zabiegiem uatrakcyjniającym przekaz jest jego ilustracyjność w postaci towarzyszących zdjęć. Scharakteryzowana typograficzna kompozycja tekstów korpusu z pewnością ułatwia „fragmentaryczne” rozpakowywanie treści przez użytkowników i usprawniana nawigację po tekście – zarówno pierwotną, jak i wtórną. Należy ją ocenić jako poprawną, ale nie wyróżniającą się jakimiś elementami wpływającymi na memoryczność dyskursu, czyli formułę utrwalenia i zapamiętania wyróżnionych graficznie detali.

Analizy korpusu tekstów z uwzględnieniem zróżnicowania gatunkowego pozwalają na generalny wniosek o przewadze informacyjnych gatunków dziennikarskiej wypowiedzi nad publicystycznymi.

¹² Rozróżnienie na prymarność i sekundarność tekstów podano za: A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1987, s. 42.

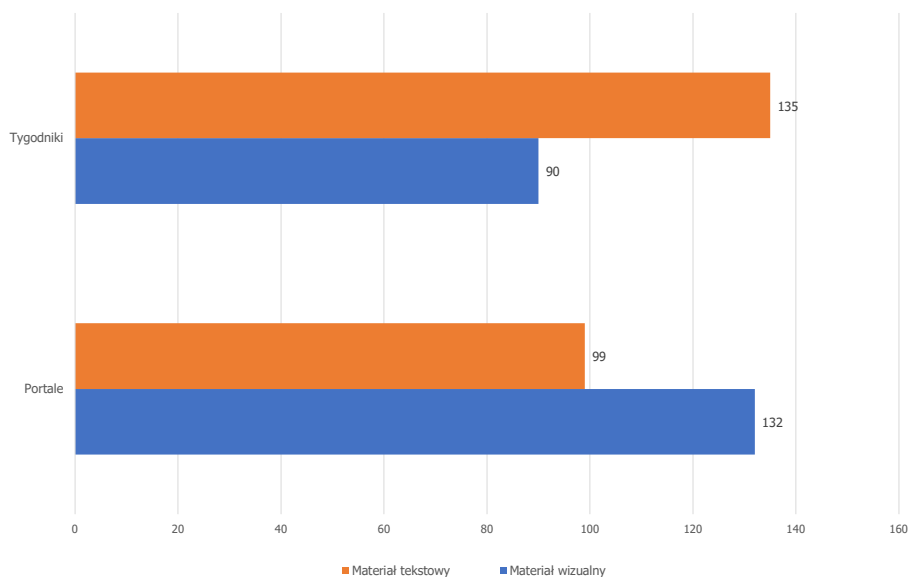
Wykres 17. Zróżnicowanie gatunkowe

Prawidłowość wyraźnie daje się zauważyć w przypadku portali (dominacja wzmianek, notatek informacyjnych, sprawozdań –78). Realizują one podstawowe zadanie mediów jakim jest powiadamianie i poszerzanie wiedzy na określony temat – w przypadku realizowanego projektu motywem przewodnim jest charakterystyka medialnej komunikacji Kościoła katolickiego dotyczącej zachowań religijnych w okresie pandemii Covid-19 (portal opoka.pl najbardziej wyróżnia się obecnością wypowiedzi o charakterze publikacyjnym). W elektronicznych publikacjach ogólnopolskich tygodników podobnie dominują gatunki informacyjne (91) o zamiarze upowszechniania i utrwalania określonej wiedzy, choć odnotować należy relatywnie większą liczbę gatunków publicystycznych: artykułów i komentarzy (44), w których funkcja informacyjna połączona jest z interpretacją, wyjaśnianiem, poszukiwaniem kontekstów i kształtowaniem autorskich punktów widzenia.

Jeśli chodzi o ocenę relacji między elementami tekstowymi i wizualnymi analizowanych publikacji i ich znaczenie komunikacyjne, to dostrzec należy zróżnicowanie proporcji w zależności od typu mediów.

Wykres 18. Nasycenie wizualne publikacji

Uzyskane dane wskazują, że zarówno materiały tekstowe, jak i wizualne wchodzą we wzajemne relacje i wzmacniają znaczenia w opisywanym dyskursie. W tygodnikach niewielka przewaga zaznacza się po stronie materiałów tekstowych nad wizualnymi. Materiał z witryn portali katolickich cechuje natomiast nieco większa liczba ilustracji, towarzyszących poszczególnym tekstom.

W dyskursie cele (jawne lub ukryte) mogą być wyrażone wprost (eksplicytnie) lub nie wprost (implicitnie). W przeprowadzonych pomiarach tekstowych nie doszukano się jawnych sformułowań dotyczących celów wypowiedzi. Możemy zatem wnioskować na ich temat na podstawie poruszanej tematyki, określenia głównego przesłania publikacji, ekspozycji poszczególnych miejsc strategicznych konstytuujących teksty, np. w postaci struktur narracyjnych (wprowadzenie, przedstawienie tematu, podsumowanie). Wymienione elementy wpisują się w ogólnie sformułowany, wzorcowy cel każdego dyskursu, którym jest społeczne tworzenie i podtrzymywanie złożonych systemów wiedzy¹³ oraz nadawanie znaczeń za pomocą środków językowych lub innych nośników semantycznych (np. wizualnych o nasyceniu symbolicznym). Podstawowym

¹³ K. Ehlich, *Discurs*, w: *Metzler Lexicon Sprache*, Stuttgart: Metzler, 2000, s. 162.

celem omawianego dyskursu jest zatem wskazanie tematów i nadanie im istotnego znaczenia w przestrzeni medialnej. Do eksponowanych motywów należy zaliczyć po pierwsze, omówienie i interpretacje zawartości dokumentów oficjalnych, regulujących życie religijne w okresie pandemii, po drugie, informacje o zakażeniach koronawirusem i chorobach osób duchownych, oraz po trzecie, instrukcje liturgiczne i sakramentalne obowiązujące w okresie pandemii. Cechą omawianego dyskursu jest rozprzestrzenianie się tematów głównych na inne pola problemowe i multiplikowanie nowych pobocznych wątków (szczegółowych toposów dyskursu).

Kolejnym celem dyskursu, wskazywanym w ujęciach teoretycznych, tym razem na poziomie leksyki, jest kształtowanie określonych konstrukcji i reprezentacji rzeczywistości przez dobór odpowiednich środków językowych. Jednak z uwagi na neutralny, nieemocjonalny i nieocenny charakter opisywanego dyskursu trudno bardziej szczegółowo scharakteryzować wskazany cel. Niełatwo znaleźć środki językowe, które mają wyraźne ocenne zabarwienie, wyrażające się tzw. „biegunowością oceną”. Może ona wyróżniać się ujemną (negatywne nacechowanie semantyczne) lub dodatnią (pozytywne nacechowanie semantyczne) biegunowością¹⁴. Przeprowadzone analizy prowadzą do wniosku o dominacji internetowych leksyk neutralnych, precyzyjnych i zobiektywizowanych, charakteryzujących styl oficjalny¹⁵ i czysto informacyjny.

Skomentowania wymaga jeszcze jeden cel, jakim jest tworzenie wspólnot dyskursu. Wspólnoty definiujemy na poziomie podmiotowym jako społeczności, które cechuje powszechnie akceptowalny zbiór wspólnych dążeń publicznych, wspólne wartości, język, opinie itp. Drugi poziom – przedmiotowy opisuje wspólnoty z uwzględnieniem mechanizmów wzajemnej komunikacji członków grupy za pomocą własnego słownictwa, własnych form gatunkowych, zakre-

¹⁴ S. Hunston, *Counting the Unconutable: Problems of Identifying Evaluation in a Text and in a Corpus*, w: *Corpora and Discourse*, red. A. Partington, J. Morley, L. Haarmann, Bern: Peter Lang, 2004, s.157; J. Channel, *Corpus-Based Analysis of Evaluative Lexis*, w: *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*, red. S. Hunston, G. Thompson, Oxford: Unio versity Press, 2000, s. 41.

¹⁵ Stopień oficjalności w internecie jest zazwyczaj niższy niż w komunikacji „realnej”. W sieci najczęściej mamy do czynienia z sytuacjami komunikacyjnymi półoficjalnymi i nieoficjalnymi. Styl oficjalny spotykamy na profesjonalnych witrynach internetowych. Szerzej: J. Grzenia, *Komunikacja językowa w Internecie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 95.

su treści, umiejętności dyskursywnych¹⁶. Przegląd strategii tworzenia wspólnot dyskursu pozwala na wskazanie w pierwszej kolejności budowania wspólnotowości podmiotowej wśród osób duchownych (apele skierowane do księży o dostosowywanie się do zaleceń, podziękowania za zrozumienie i przestrzeganie zarządzeń sanitarnych, słowa uznania za duszpasterską pracę, zachęta do rozwijania form duszpasterstwa indywidualnego). Na drugim miejscu sytuuje się praca autorów/aktorów społecznych dyskursu nad wzmacnianiem wspólnoty dyskursu ogółu wiernych (kardynałna zachęta, by wierni racjonalnie podchodzili do sytuacji epidemii), w tym także osób młodych (ogólna zachęta, aby młodzi podejmowali dzieło ewangelizacji w internecie). Zastosowane środki budowania więzi emocjonalnej pomiędzy nadawcą i odbiorcą komunikatu umiarkowanie angażują wymienione strony. Na trzecim miejscu wymienić należy służby medyczne i charytatywne włączone w walkę z pandemią (podziękowania, liczne apele i prośby o modlitwy za medyków, o pomoc materialną dla nich). Przy okazji omawiania wspólnot dyskursu nie sposób nie podjąć zagadnienia dotyczącego strategii nawiązywania dobrej relacji pomiędzy autorami dyskursu a odbiorcami. Modelowe strategie polegają na zadawaniu pytań retorycznych, odwoływaniu się do zdrowego rozsądku, budowaniu wartości „my” opierającej się na wspólnocie interesów i solidarności między nadawcą i odbiorcą¹⁷. Poszukując opisanych strategii, zwrócić należy uwagę, że polscy hierarchowie (akto-ry dyskursu) przekonują do swoich racji, odwołując się najczęściej do poczucia współodpowiedzialności za bliźnich, do zasad posłuszeństwa i pokory, utrzymują, że jest to wyraz miłości, troski o dobro wspólne i miłości Boga, obecnego w drugim człowieku.

Dla badaczy dyskursów pytanie o ich rezultaty należy do kluczowych zagadnień. Przeprowadzona analiza pozwala na określenie intencjonalnych efektów dyskursu, niestety bez ich zweryfikowania za pomocą narzędzi badawczych stosowanych w naukach społecznych. W tym celu należałoby przeprowadzić dodatkowe badania wśród wspólnot dyskursu. Efekty możemy podzielić

¹⁶ J. Corbett, *Genre and Genre Analysis*, w: *Encyclopaedia of Language and Linguistics* red. K. Brown, Amsterdam: Elsevier, 2006, s. 29.

¹⁷ G. Mautner, *Analiza gazet, czasopism i innych mediów drukowanych*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, 2011, s. 70.

na krótkofalowe wpisane w projekty komunikacyjne zakładające np. zmianę przekonań, opinii, ocen, nastawień i zakresu wiedzy. Analizowane teksty publikacyjne stanowią przede wszystkim źródło informacyjno-powiadamiająco-wyjaśniające o funkcji poszerzania zakresu wiedzy na temat regulacji praktyk i społecznych zachowań religijnych w okresie pandemii. Mniejsza uwaga poświęcona jest wysiłkom służącym pogłębianiu religijności w wymiarze indywidualnym – przykłady pozytywne dotyczą zachęt biskupów do rozwijania form duszpasterstwa indywidualnego w okresie pandemii i aktywizują do refleksji nad osobistą pobożnością. Można przypuszczać, że pośrednio wpływają na reorientację przekonań, ocen i opinii dotyczących przedmiotowych zagadnień. I o ile przekazywany zakres wiedzy (może nawet zbyt szeroki i szczegółowy) pozytywnie wpisuje się w cel dyskursu, to nie można pominąć faktu, że rolą liderów Kościoła – biskupów i księży jest edukowanie, ale także wychodzenie naprzeciw indywidualnym, duchowym potrzebom wiernych – a te potrzeby w sytuacji epidemii możemy zamknąć w triadzie: troska o nas, o nasze zbawienie i naszą relację z Bogiem.

Efekty długofalowe, zdefiniowane na ogólnym poziomie społeczno-kulturowym, obejmującym społeczne postawy, przekonania, stereotypy i uprzedzenia, wartościowanie grup społecznych, zjawisk lub wydarzeń można wygenerować po upływie określonego czasu społecznego funkcjonowania dyskursu – wykraczają one zatem poza zakładane ramy problemowe niniejszego opracowania.

9. Wnioski i rekomendacje

Przeprowadzona analiza dyskursu pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków:

1. Dyskurs medialny pokazuje, że Kościół katolicki w sytuacji pierwszej fali zagrożenia epidemią Covid-19 wykazał się aktywnością i zdecydowaniem. Szybko pojawiły się oficjalne komunikaty regulujące zachowania religijne: m.in. dyspensa od uczestnictwa w niedzielnej Mszy świętej, propozycje indywidualnego przeżywania sakramentów (przyjmowanie komunii świętej duchowej), Wielkiego Postu i Triduum Paschalnego, pomoce duszpasterskie i poradniki

korzystania z transmisji on-line, zachęta do prywatnej adoracji Najświętszego Sakramentu, regulacje dotyczące procesji Bożego Ciała, odwołanie spotkań duszpasterskich grup formacyjnych, zawieszenie posługi nadzwyczajnych szafarzy, przeniesienie terminów bierzmowania, Pierwszej Komunii świętej (pozwolenie na jej przeżywanie w małych grupach).

2. W dyskursie medialnym dominują trzy partie głównych tematów – rozwijanych w szereg uszczegółowionych:

- Dokumenty episkopalne i diecezjalne (klucz ich prezentowania jest następujący: umieszczenie pełnej wersji dokumentu, streszczenie najważniejszych treści, komentarze).
- Informacje o zakażeniach koronawirusem, które dotknęły różne podmioty życia religijnego: parafie, wspólnoty zakonne i seminaria duchowne, a także osoby indywidualne, pełniące różne funkcje instytucjonalne w Kościele. Są one potwierdzeniem, że parafie, świątynie, zgromadzenia religijne, a także wspólnoty zakonne i seminaria są miejscem transmisji wirusa i kontrargumentem dla interpretacji typu: *Msze św. to święte akty, które nie są miejscem rozprzestrzeniania się koronawirusa*. Podawane precyzyjnie i wyczerpująco (określenie miejsca, dokładna nazwa, liczba zakażonych, okres kwarantanny, prośba o modlitwę). Swoją formą wpisują się w podjęte starania o otwartą i przejrzystą oficjalną komunikację Kościoła katolickiego.
- Instrukcje duszpasterskie sprawowania czynności liturgicznych i sakramentalnych oraz wyjaśnienia dotyczące istoty i znaczenia praktyk religijnych w okresie pierwszej fali pandemii (cenne włączenie do dyskursu liturgistów oraz przedstawicieli środowisk akademickich). Dyskurs pokazuje, że życie kościelne w Polsce jest mocno skoncentrowane na pobożności sakramentalno-liturgicznej. Treści medialne o istocie i znaczeniu sakramentów (zwłaszcza np. komunii duchowej) są obszerne treściowo, charakteryzują się trudnym, teologicznym językiem. Istnieje zatem potrzeba przekładu teologicznych treści na zrozumiały język dla przeciętnej odbiorcy. Epidemia koronawirusa okazała się być idealną okazją, aby przypomnieć wagę sakramentu chorych –

w materiale medialnym nie odnotowano oficjalnych wypowiedzi Kościoła katolickiego na ten temat.

3. Odniesienie się hierarchów do wielu aspektów życia religijnego w omawianym dyskursie intencjonalnie miało uporządkować poszczególne wymiary zgodnie z przesłaniem: (...) *chcemy by wierni podeszli racjonalnie, nie bagatelizowali zaistniałej sytuacji, ale nie chcemy siać paniki*¹⁸. Jednak szczegółowość i nadmierna liczba komunikatów, a także ich zróżnicowanie gatunkowe (zarządzenia, zalecenia, dekrety, noty do dekretów, wskazania, komunikaty, apele, nowe wytyczne, listy, homilie,) wprowadziła zniechęcenie do ich starannego studiowania oraz pewien rodzaj zagubienia intelektualnego wiernych (niezrozumienie uczestnictwa w transmisjach Mszy świętej i nabożeństw, jako formy uczestnictwa zastępczego, a nie obowiązującego, lęk przed „odłączeniem” od sakramentów). O ile komunikaty oficjalne i materiały towarzyszące mają silnie zaznaczoną linię apelatywno-mobilizacyjną, o tyle niewyraźnie zaznacza się ich rama uspokajająca. Powinna ona bardziej wyraźnie pełnić zadanie wyjaśnienia sposobu przeżywania sytuacji zagrożenia epidemicznego dla ludzi wierzących, by mogli oni zapewnić sobie większy spokój w wymiarze życia nadprzyrodzonego (spokój sumienia). Kościół katolicki skupił się na nienagannej organizacji na poziomie przekazywanych treści i zaniedbał nieco wymiar duchowej relacji z Bogiem (troska o zbawienie wierzących), a jest to zadanie fundamentalne liderów duchownych.

4. Na podstawie materiałów medialnych możemy mówić o zaangażowaniu wielu ludzi Kościoła w inicjatywy duszpasterstwa „wirtualnego” i w formy wsparcia ludzi w potrzebie. Nie miały one charakteru reaktywnego w odpowiedzi na działania innych, a raczej proaktywnej działalności i podejmowania nowych ról w zakresie przenoszenia życia religijnego w świat wirtualny. Wśród akcji charytatywnych należy wymienić: pomoc materialną (dowożenie posiłków potrzebującym), zakup testów na Covid-19 dla wykluczonych (np. osób bezdomnych), przekazywanie funduszy na zakup respiratorów, akcje typu „Pomoc dla medyków”, „Pomoc dla seniorów”. W materiałach wskazywane są także

¹⁸ Abp Polak: Kościół informuje wiernych o koronawirusie, PAP, <https://www.niedziela.pl/artukul/49849/Abp-Polak-Kosciol-informuje-wiernych-o> [dostęp:16.07.2021].

parafie bierne „proboszczów starej daty”, stawiające na „przeczekanie”, niepodjmujące inicjatyw, by dotrzeć do parafian (zapewne spowodowane kłopotami z technologią internetową i brakiem kompetencji w tym zakresie). Inne przykłady są potwierdzeniem bogactwa inicjatyw duszpasterskich (nabożeństwa online, objazdy parafii z Najświętszym Sakramentem internetowe rekolekcje, „koronaserwisy parafialne”, zorganizowanie diecezjalnej telewizji internetowej).

5. Od pierwszych dni epidemii w mediach zaznacza się silna polaryzacja środowisk kościelnych z dominacją reprezentantów zgodnego, oficjalnego przekazu, definiującego epidemię jako zagrożenie i konieczność zachowania reżimu sanitarnego (Episkopat, rządzący i opozycja mówią jednym głosem). Tej linii towarzyszy autorefleksja nad pogłębieniem życia duchowego, spojrzenie na pandemię w kategoriach wiary (uświadomienie sobie świętości każdego życia, wartości zdrowia, pokory wynikającej z niemożności i bezradności człowieka) Obok nich pojawia się szereg opinii negujących pandemię i krytykujących przesadne jej wyolbrzymianie. Do tego dochodzą także sprzeczne, nielogiczne interpretacje, w które zaangażowany był/jest autorytet Kościoła w osobie kapłanów głoszących niezgodne treści z linią oficjalnej komunikacji.

Część IV

Spółeczny odbiór komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19 – diagnoza socjologiczna

1. Założenia i metodyka badania

Celem przeprowadzonych badań było określenie sposobów odbioru, jego wybranych uwarunkowań i konsekwencji, komunikatów Kościoła katolickiego w Polsce dotyczących sytuacji pandemii i zasad zachowania bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego oraz podczas nabożeństw i uroczystości religijnych.

Szczegółowe problemy badawcze dotyczyły następujących zagadnień:

- Jaki jest stopień poinformowania wiernych o działaniach Kościoła katolickiego dotyczących zapewnieniu bezpieczeństwa w sytuacji pandemii?
- W jaki sposób wierni uzyskiwali i uzyskują ze strony instytucji Kościoła katolickiego informacje dotyczące pandemii i zapewniania bezpieczeństwa?
- Jak sytuacja pandemii wpłynęła na praktyki religijne wiernych?
- W jaki sposób wierni oceniają działania komunikacyjne Kościoła katolickiego w okresie pandemii?

Założono, iż badania zostaną zrealizowane z zastosowaniem metody sondażu socjologicznego za pomocą techniki ankiety internetowej, która będzie obejmowała wymienione zagadnienia. Ze względu na specyfikę badań reali-

zowanych za pomocą internetu, zrezygnowano z założenia o wysokim stopniu reprezentatywności próby. Przyjęto natomiast, że badaniami objęci zostaną wierni świeccy z całej Polski z różnych diecezji i środowisk (np. małe parafie wiejskie, duże parafie miejskie), o różnym stopniu zaangażowania religijnego, w różnym wieku.

Badaniami zostali objęci wyłącznie ci, którzy deklarują się jako członkowie Kościoła katolickiego, ponieważ komunikaty dotyczące bezpieczeństwa w okresie pandemii skierowane były przede wszystkim do wiernych. Jak się wydaje, Kościół katolicki nie podejmował większych akcji informacyjnych dotyczących funkcjonowania parafii i innych instytucji kościelnych w związku z sytuacją pandemii dla ogółu społeczeństwa (w sensie ludzi niezwiązanych z Kościołem).

Przyjęto, że ankiety internetowe zostaną zebrane wśród 1000 respondentów, a liczba ta będzie wystarczająca, aby wnioskować o rozpowszechnieniu i zróżnicowaniu społecznych opinii. Warunkiem wzięcia udziału w badaniu była formalna przynależność do Kościoła katolickiego oraz pełnoletniość respondentów. Założono też, że badani będą respondenci z każdej diecezji z uwzględnieniem liczby wiernych należących do poszczególnych z nich. W procesie doboru próby wzięto pod uwagę wyłącznie diecezje Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego i jednocześnie wykluczono ordynariat polowy Wojska Polskiego. Ze względu na to, że liczebność poszczególnych diecezji różni się dość znacznie, założono, że z każdej diecezji zostanie przebadanych co najmniej 20 respondentów, co automatycznie będzie zakładać zmniejszenie liczby respondentów z diecezji najbardziej licznych. Szczegółową liczbę planowanych do zebrania ankiet w poszczególnych diecezjach zaprezentowano w tabeli znajdującej się w dalszej części niniejszego raportu.

1.1. Narzędzie badania

Kwestionariusz ankiety internetowej składał się ogółem z 43 pytań, w tym 34 pytań merytorycznych i 9 pytań metryczkowych. Przeważająca większość z nich, bo 40, były to pytania zamknięte lub półzamknięte, gdzie respondenci z gotowej listy wybierali preferowane odpowiedzi. Pozostałe 2 pytania były pytaniami otwartymi – odpowiadając na nie, respondenci samodzielnie wpisywa-

li odpowiedzi. Prawie wszystkie pytania zostały też oznaczone jako wymagane (z wyjątkiem pytań otwartych), stąd niemal nie występują sytuacje braku danych.

Pytania kwestionariusza ankiety internetowej dotyczyły wszystkich problemów przewidzianych do zbadania. W szczególności obejmowały one następujące kwestie: kontakt z komunikatami dotyczącymi sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego i podczas obrzędów religijnych publikowanymi przez oficjalne instytucje Kościoła, a także opinie o tych komunikatach; kontakt z podobnymi komunikatami na poziomie poszczególnych parafii i kościołów oraz opinie o tych komunikatach; korzystanie z różnych źródeł informacji o zasadach bezpieczeństwa w różnych falach pandemii; obecność tematyki pandemii w kazaniach, które mieli okazję wysłuchać respondenci; szczegółowe zasady dotyczące bezpieczeństwa wiernych oraz ich ocena i przestrzeganie; sposoby organizacji uroczystości i udzielania komunii świętej w kościołach, do których uczęszczają respondenci; realizacja praktyk religijnych w czasie pandemii, w tym w okresie świąt Wielkiej Nocy i obchody Triduum Paschalnego podczas pierwszej fali, a także zmiany w zakresie praktyk religijnych spowodowane pandemią. Z kolei pytania metryczkowe obejmowały takie zmienne jak: płeć, wiek, wykształcenie, diecezja, do której należą respondenci, wielkość miejscowości zamieszkania, autodeklaracja religijna, częstotliwość modlitwy osobistej, częstotliwość uczestnictwa we mszy świętej oraz korzystanie z mediów katolickich.

1.2. Procedura badania

Ankieta internetowa została przygotowana z wykorzystaniem formularza Google, link do którego był udostępniany respondentom. Wypełniającym ankietę zapewniono niezbędny poziom anonimowości. Właściwe badania były poprzedzone pilotażem służącym przede wszystkim kontroli poprawności i jasności pytań. W wyniku pilotażu, podczas którego zebrano ponad 30 wypełnionych ankiet, dokonano w kwestionariuszu niezbędnych korekt i uzupełnień. W procesie udostępniania linku do internetowego formularza właściwej ankiety wykorzystano osobiste kontakty członków zespołu badawczego, którzy za pomocą maili przesyłali do konkretnych osób link do ankiety. Maile zawierające

ten link były także rozsyłane do szkół katolickich zlokalizowanych w różnych miejscach kraju z prośbą o jego udostępnienie personelowi szkół i rodzicom uczniów. W podobny sposób przekazywano link do ankiety do stowarzyszeń i organizacji społecznych, zwłaszcza tych, które posiadają oddziały lub członków rozrzuconych po całej Polsce. Kolejnym sposobem pozyskiwania respondentów było udostępnianie linku do ankiety poprzez grupy na Facebooku zrzeszające internautów zamieszkałych w określonych regionach i miejscowościach Polski. Taki sposób docierania do respondentów podyktowany był przede wszystkim dążeniem do spełnienia założeń zawartych w planie badań, a w szczególności usiłowaniem objęcia próbą badawczą obszaru całej Polski.

Zbieranie danych rozpoczęto w dniu 1 lutego 2021 r., a ostatnia osoba wypełniła formularz ankiety 4 kwietnia 2021 r. Warto zauważyć, że był to okres stosunkowo wysokiej transmisji koronawirusa, kiedy liczba wykrytych zakażeń wynosiła codziennie kilka tysięcy przypadków. Sam proces wypełniania ankiet w liczbie przewidzianej dla poszczególnych diecezji był systematycznie monitorowany – kiedy liczba ankiet była już wystarczająca, blokowano możliwość wypełniania dla reprezentantów danej diecezji. Ponieważ czynność tę przeprowadzano na zakończenie każdego dnia, w przypadku niektórych diecezji liczba zebranych ankiet przekroczyła liczbę wstępnie zakładaną.

Generalnie trzeba stwierdzić, że stopień zainteresowania wypełnianiem ankiety był dość niewielki. W mailach wielokrotnie przypomniano i apelowano o wypełnienie formularza. Również na poszczególnych grupach na Facebooku linki do ankiet umieszczano wiele razy, prosząc o pomoc w zebraniu danych. Wprawdzie komentarze internautów bywały dość liczne, ale chętnych do wypełnienia przybywało bardzo powoli. Jeśli chodzi o treść komentarzy, to bywały one różne: niektórzy wyrażali uznanie dla prowadzenia badań, ale w większości bywały to komentarze niezbyt życzliwe, zarówno w odniesieniu do samych badań, jak i Kościoła katolickiego. Dość często kwestionowano na przykład zasadność badań w związku z wątpliwościami co do samego faktu istnienia pandemii koronawirusa.

Przeciętnie wypełnianie formularza ankiety trwało ok. 15-20 minut, choć oczywiście zdarzali się respondenci udzielający odpowiedzi etapami, np. przez dwa dni.

Ogółem udało się uzyskać 1058 wypełnionych w całości ankiet, a dane w nich zawarte stanowią podstawę niniejszego raportu. Ze względu na sprawozdawczy charakter niniejszego opracowania zrezygnowano z prezentacji szczegółowych i bardziej zaawansowanych analiz statystycznych na rzecz większej przejrzystości wyników.

1.3. Charakterystyka próby badawczej

Zrealizowana próba badawcza nieco odbiegała od wstępnych założeń pod względem rozmieszczenia terytorialnego respondentów. W wypadku niektórych diecezji, mimo wielokrotnych monitów kierowanych do różnych instytucji, wielokrotnego udostępniania linków do ankiety w mediach społecznościowych, a także wykorzystania różnego rodzaju kontaktów osobistych, niemożliwe okazało się uzyskanie zaplanowanej liczby ankiet. Konsekwencją takiego stanu było zwiększenie, względem pierwotnie planowanej, liczby ankiet w odniesieniu do niektórych diecezji. Wyraźnie większa od planowanej liczba ankiet została zebrana z diecezji: koszalińsko-kołobrzeskiej, lubelskiej, poznańskiej i siedleckiej, natomiast mniejsza od planowanej liczba ankiet wystąpiła w diecezjach: bielsko-żywieckiej, bydgoskiej, gnieźnieńskiej, kaliskiej, łódzkiej, szczecińsko-kamińskiej i toruńskiej.

Mimo tych niedogodności, typowych dla niemal wszystkich badań opierających się na technice ankiety internetowej, gdzie nieuniknione są trudności w precyzyjnej kontroli przebiegu procesu badawczego, próbę zrealizowaną można uznać za dość dobrze obejmującą całe terytorium kraju. Respondenci pochodzą ze wszystkich diecezji Kościoła katolickiego w Polsce, co pozwala na określenie referowanych badań jako ogólnopolskich. Należy jednak poczynić zastrzeżenie, że nie mogą być one traktowane jako w pełni reprezentatywne pod względem rozmieszczenia terytorialnego respondentów. Założenie o pełnej reprezentatywności próby nie przyświecało też planom badawczym, gdyż zespół realizujący badania zdawał sobie sprawę z utrudnień towarzyszących zbieraniu danych za pomocą techniki ankiety internetowej.

Największą liczbę ankiet udało się zebrać wśród katolików należących do archidiecezji poznańskiej i lubelskiej, natomiast najmniejszą wśród należących do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Tabela 1: Planowana i zrealizowana liczba ankiet z poszczególnych diecezji

Diecezja	Planowana liczba ankiet	Zebrana liczba ankiet	Udział w próbie zrealizowanej
białostocka	20	26	2,5%
bielsko-żywiecka	20	14	1,3%
bydgoska	20	17	1,6%
częstochowska	21	25	2,4%
drohiczyńska	20	22	2,1%
elbląska	20	20	1,9%
ełcka	20	20	1,9%
gdańska	25	25	2,4%
gliwicka	20	24	2,3%
gnieźnieńska	20	8	0,8%
kaliska	21	13	1,2%
katowicka	41	44	4,2%
kielecka	21	21	2,0%
koszalińsko-kołobrzaska	22	33	3,1%
krakowska	45	38	3,6%
legnicka	21	29	2,7%
lubelska	29	58	5,5%
łomżyńska	20	23	2,2%
łowicka	20	19	1,8%
łódzka	41	25	2,4%
opolska	24	20	1,9%
pelplińska	20	20	1,9%
płocka	23	21	2,0%
poznańska	43	66	6,2%
przemyska	21	21	2,0%
radomska	25	25	2,4%
rzeszowska	20	20	1,9%
sandomierska	20	28	2,6%
siedlecka	21	31	2,9%
sosnowiecka	20	25	2,4%
szczecińsko-kamieńska	28	19	1,8%
świdnicka	20	21	2,0%
tarnowska	31	36	3,4%

toruńska	20	16	1,5%
warmińska	20	23	2,2%
warszawska	26	28	2,6%
warszawsko-praska	30	30	2,8%
włocławska	21	23	2,2%
wrocławska	32	35	3,3%
zamojsko-lubaczowska	20	20	1,9%
zielonogórsko-gorzowska	28	26	2,5%
Ogółem	1000	1058	100,0%

Wśród wypełniających ankietę internetową zdecydowaną większość stanowiły kobiety – było ich 62,3%, podczas gdy mężczyzn 37,7%. Jeśli chodzi o strukturę wiekową, to wśród respondentów przeważały osoby w wieku raczej dojrzałym. W badaniach internetowych zazwyczaj dominują osoby młodsze, dla których internet jest naturalnym środowiskiem życia, pracy i nauki, ale w naszym sondażu takie zjawisko nie wystąpiło. Prawdopodobnie wynikało to ze specyfiki tematu, który nie przyciągnął większej uwagi młodszych internautów. Osoby w wieku do 24 lat stanowiły 14,1% próby, a osoby w wieku od 25 do 34 lat – 17,9%. Jak już wspomniano, przeważającą część badanej grupy stanowili ci, którzy mieszczą się w przedziale od 35 do 54 lat (51,4%). Znacznie mniej, bo jedynie 17,0%, było respondentów, którzy ukończyli co najmniej 55 lat.

Biorąc pod uwagę poziom wykształcenia formalnego, stwierdzić trzeba, że struktura próby badawczej jest mocno homogeniczna. Ponad trzy czwarte respondentów (77,0%) legitymuje się wykształceniem wyższym (przynajmniej licencjackim), co piąty (20,0%) – wykształceniem średnim, podnagimnazjalnym lub policealnym, a tylko 2,9% posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe lub gimnazjalne lub podstawowe. Tematyka badania okazała się zatem atrakcyjna przede wszystkim dla osób o wyższych poziomach wykształcenia formalnego. Sytuacja taka mogła być również wynikiem faktu, iż linki do ankiety internetowej, prócz udostępnienia ich na portalach społecznościowych, rozsyłane były przede wszystkim poprzez sieć szkół i stowarzyszeń, gdzie – z oczywistych powodów – osoby z wykształceniem wyższym są łatwiej dostępne.

Przeważającą część osób badanych stanowili mieszkańcy miast (80,0%), natomiast na wsi zamieszkuje co piąty respondent (20,0%). Taki rozkład próby

może być skutkiem wspomnianej wcześniej procedury udostępniania linku do ankiety internetowej za pośrednictwem szkół i stowarzyszeń zlokalizowanych przeważnie w miastach. Również na portalach społecznościowych funkcjonują przede wszystkim grupy zrzeszające mieszkańców określonych miast. Niemniej jednak udało się przebadać reprezentantów środowisk miejskich różnej wielkości znajdujących się we wszystkich regionach Polski. Stosunkowo najwięcej, bo 25,6% wypełniających ankietę, to mieszkańcy miast od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców i niemal tyle samo, bo 25,2%, to mieszkańcy miast od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców. Tych, którzy mieszkają w miastach liczących powyżej 500 tys. mieszkańców, jest 16,7%, a 12,4% respondentów mieszka w miastach do 20 tys. mieszkańców.

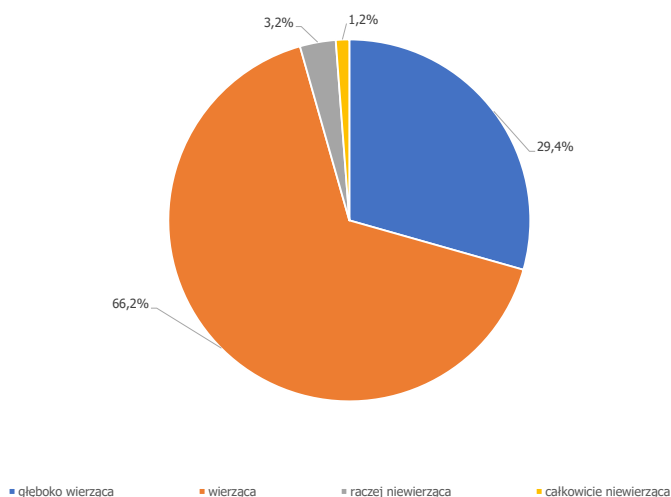
Tabela 2: Struktura społeczno-demograficzna próby badawczej

	Liczba	Procent
Płeć		
Kobieta	659	62,3
Mężczyzna	399	37,7
Wiek		
Do 24 lat	149	14,1
25–34 lata	189	17,9
35–44 lata	262	24,8
45–54 lata	279	26,4
55–64 lata	139	13,1
65 i więcej lat	40	3,9
Wykształcenie		
Podstawowe i gimnazjalne lub poniżej	20	1,9
Zasadnicze zawodowe	11	1,0
Średnie, ponadgimnazjalne, policealne	212	20,0
Wyższe licencjackie lub magisterskie	815	77,0
Miejsce zamieszkania		
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	177	16,7
Miasto 100–500 tys. mieszkańców	271	25,6
Miasto 20–100 tys. mieszkańców	267	25,2
Miasto do 20 tys. mieszkańców	131	12,4
Wieś	212	20,0
Razem	1058	100,0

Zdecydowana większość uczestników badania określa się jako osoby wierzące – ci badani stanowią 66,2% całej badanej grupy. Drugą pod względem liczebności kategorię stanowią osoby określające siebie jako głęboko wierzące – jest ich 29,4%. Takich, którzy uznają siebie za raczej niewierzących, wśród wypełniających ankietę było jedynie 3,2%, a całkowicie niewierzących – 1,2%. Pod względem autodeklaracji religijnej próba jest więc raczej jednorodna. Wynikać to może z różnych przyczyn, z których dwie wydają się najważniejsze. Pierwszą stanowi sama tematyka badania, która dla osób wierzących ma niewątpliwie większe znaczenie niż dla osób niewierzących. Natomiast druga wiąże się ze wspomnianą już specyfiką procedury gromadzenia materiału badawczego, gdzie w szerokim zakresie korzystano z pośrednictwa szkół i stowarzyszeń związanych z Kościołem katolickim. Korzystano także z pośrednictwa księży i katechetów, aby dotrzeć do respondentów potencjalnie zainteresowanych tematyką komunikacji Kościoła katolickiego.

Można więc powiedzieć, że z punktu widzenia celu badawczego, który koncentruje się na kwestii odbioru komunikatów Kościoła przez samych katolików, próba może zostać uznana za właściwą do jego realizacji, pomimo faktu, iż z pewnością nie odzwierciedla statystycznego rozkładu wierzących i niewierzących w polskim społeczeństwie.

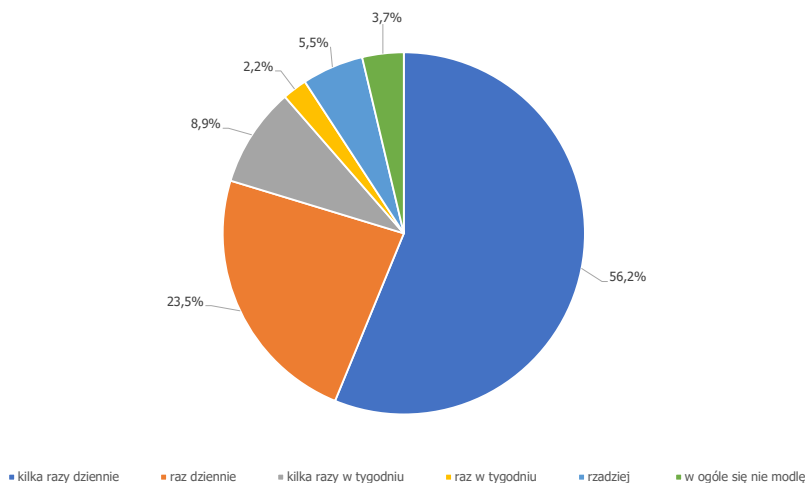
Wykres 1. Autodeklaracja religijna respondentów

Fakt uwzględnienia w badaniach osób wierzących, a więc potencjalnie zainteresowanych komunikatami Kościoła na temat zasad bezpieczeństwa podczas obrzędów i nabożeństw religijnych, potwierdzają odpowiedzi ukazujące zaangażowanie w modlitwę osobistą i wspólnotową.

Ponad połowa respondentów (56,2%) deklaruje, że modli się kilka razy dziennie, a prawie jedna czwarta (23,5%), że modli się raz dziennie. Inaczej mówiąc, prawie 80% uczestników badań modli się codziennie przynajmniej jednokrotnie. Osób modlących się kilka razy w tygodniu jest w próbie 8,9%, a raz w tygodniu – 2,2%. Stosunkowo nieliczni modlą się jeszcze rzadziej niż raz w tygodniu (5,5%), a ci, którzy w ogóle się nie modlą, stanowią 3,7% ogółu badanych. Można więc stwierdzić, że zaangażowanie w modlitwę osobistą uczestników badań (oczywiście mierzone jej częstotliwością) jest relatywnie wysokie.

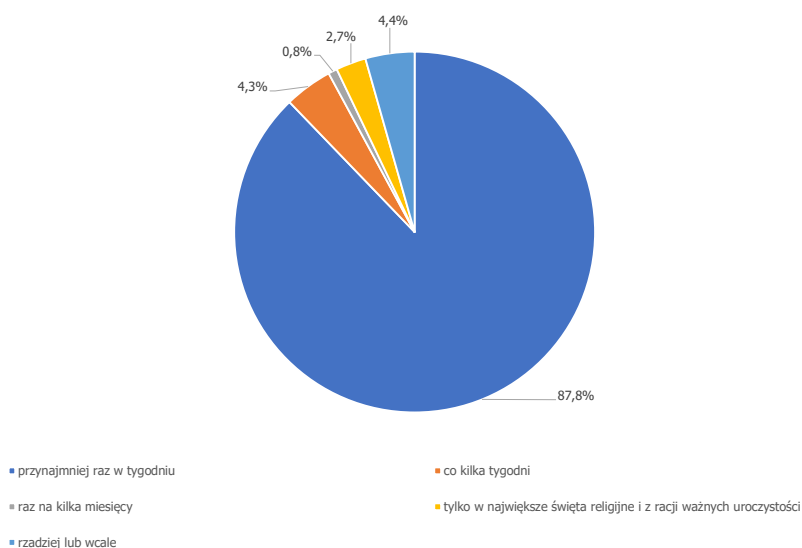
Wykres 2. Deklarowana częstotliwość modlitwy osobistej

Również relatywnie wysokie jest zaangażowanie w modlitwę wspólnotową, które w przeprowadzonym badaniu diagnozowano za pomocą pytania o częstotliwość udziału w Mszach świętych. Zdecydowana większość respondentów, bo 87,8% deklaruje, że uczestniczy we Mszy świętej przynajmniej raz w tygodniu. Ci, którzy biorą udział w obrzędach Mszy świętej co kilka tygodni, stanowią 4,3% badanych, a ci, którzy biorą w nich udział tylko w największe święta i z racji ważnych uroczystości – 2,7%. W próbie badawczej znalazł się

także stosunkowo niewielki odsetek (4,4%) takich respondentów, którzy deklarują, że uczestniczą we Mszy świętej jeszcze rzadziej lub w ogóle nie uczęszczają na mszę świętą. Powyższe dane wskazują, że próbą badawczą udało się objąć osoby potencjalnie żywo zainteresowane komunikatami Kościoła dotyczącymi obostrzeń i zachowania bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego. Ponieważ niemal wszyscy badani w miarę regularnie biorą udział w nabożeństwach w kościołach, można przyjąć, że komunikaty te dotyczą ich osobiście.

Wykres 3. Deklarowana częstotliwość uczestnictwa we Mszy świętej

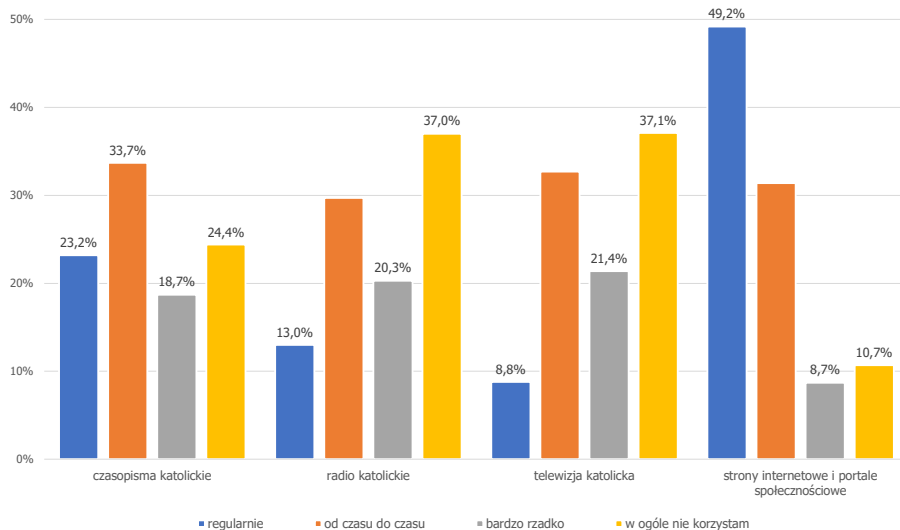

Badania dotyczące społecznego odbioru komunikatów Kościoła katolickiego wymagały również uwzględnienia faktu korzystania przez respondentów z mediów katolickich, gdzie informacje o tych komunikatach ukazują się z dużą częstotliwością.

Zebrane dane wskazują, że respondenci najczęściej korzystają ze stron internetowych poszczególnych mediów katolickich i prowadzonych przez nich profili na portalach społecznościowych. Prawie połowa badanych (49,2%) korzysta z takiej formy komunikacji regularnie, a prawie jedna trzecia (31,4%) od czasu do czasu. Badani rzadziej korzystają z tradycyjnych czasopism katolickich: prawie co czwarta osoba (23,2%) korzysta z nich regularnie, a co trzecia (33,7%) od czasu do czasu. Jeszcze rzadziej respondenci słuchają katolickiego

radia (13,0% badanych deklaruje, że słucha go regularnie, a 29,7% – od czasu do czasu) oraz oglądają katolicką telewizję (8,8% badanych ogląda ją regularnie, a 32,7% – od czasu do czasu). Biorąc pod uwagę tych, którzy w ogóle nie korzystają z żadnych mediów katolickich, można zauważyć, że w próbie takich osób znalazło się nie więcej niż jedna dziesiąta. Taki bowiem odsetek (10,7%) zadeklarował, że w ogóle nie przegląda katolickich stron internetowych i profili na portalach społecznościowych. Co czwarta osoba badana (24,4%) w ogóle nie korzysta z tradycyjnych papierowych czasopism katolickich, a częściej niż co trzecia osoba badana w ogóle nie słucha katolickiego radia (37,0%) i nie ogląda katolickiej telewizji (37,1%). Można zatem stwierdzić, że zdecydowana większość uczestników badań ma do czynienia z komunikatami Kościoła na temat obostrzeń i zasad bezpieczeństwa w związku z pandemią Covid-19 dostępnymi w mediach katolickich. Pozwala to domniemywać, że osoby uczestniczące w badaniach posiadają dość dobre rozeznanie w poruszanej w nich tematyce.

Wykres 4. Korzystanie przez respondentów z mediów katolickich

2. Kontakty z informacjami na temat sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa

Zdecydowana większość osób biorących udział w referowanych badaniach słyszała o jakichś komunikatach i apelach ze strony Episkopatu Polski poświęconych tematyce zachowania bezpieczeństwa wiernych w sytuacji pandemii. Prawie trzy czwarte badanych (72,3%) deklaruje, że słyszało o takich komunikatach i zapoznawało się z ich treścią, a dalsze 17,7% – że wprowadzie o komunikatach słyszało, ale nie zapoznawało się z ich treścią. O żadnych komunikatach i apelach publikowanych w związku z pandemią przez Episkopat Polski nie ma żadnej wiedzy co dziesiąta osoba badana (10,0%).

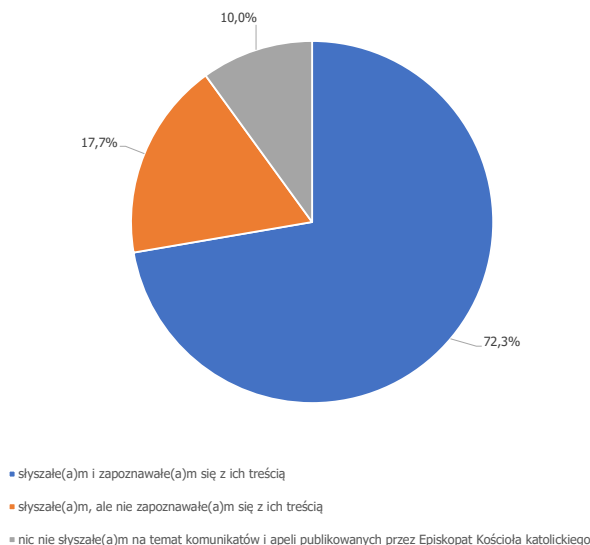
W świetle tych danych można stwierdzić, że komunikaty i apele Episkopatu Polski dotyczące kwestii epidemii Covid-19 oraz zasad bezpieczeństwa są respondentom dość dobrze znane. Respondenci nie tylko wiedzą o fakcie publikacji tych komunikatów, ale też zapoznawali się z ich treścią. Prawdopodobnie czynili tak, korzystając z różnego rodzaju mediów i kanałów przekazywania informacji, zarówno katolickich, jak i ogólnych.

Równocześnie jednak trzeba pamiętać, że w próbie znalazły się wyłącznie osoby deklarujące się jako katolicy i o dość wysokim stopniu zaangażowania w praktyki religijne. W tym kontekście fakt, iż co dziesiąta osoba w ogóle nie słyszała o żadnych komunikatach ze strony Episkopatu, nabiera nieco innego znaczenia – okazuje się, że komunikaty te nie docierają do wszystkich, nawet tych, którzy regularnie uczęszczają na Msze święte. Odsetek tych, którzy nie słyszeli o żadnych komunikatach, jest porównywalny z odsetkiem niekorzystających z katolickich stron internetowych.

Uczestników badań poproszono w ankiecie internetowej o wyrażenie opinii na temat dostępności komunikatów Episkopatu Polski. Zdaniem ponad połowy badanych osób (57,8%) komunikaty te były łatwo dostępne i dotarcie do nich nie wymagało większego wysiłku. Co piąta osoba badana (21,3%) uważa jednak, że wprowadzie komunikaty te były łatwo dostępne, to potrzeba było pewnego wysiłku, aby do nich dotrzeć. Można domyślać się, że chodziło tutaj po prostu o podjęcie jakichś poszukiwań tych komunikatów, np. poprzez przeglą-

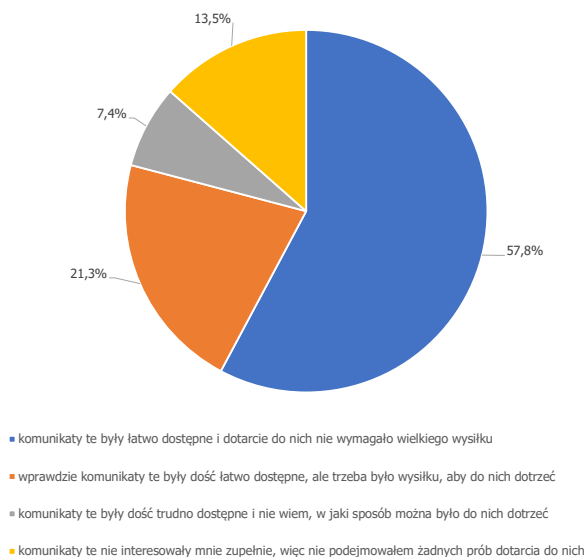
danie stron internetowych, czytanie tradycyjnych gazet lub ogłoszeń parafialnych. Takich, którzy uważają, że komunikaty były trudno dostępne i nie wiedzą, w jaki sposób można było do nich dotrzeć, jest wśród respondentów 7,4%. Natomiast 13,5% badanych stwierdza, że zupełnie nie interesowało się takimi komunikatami i nie podejmowało żadnych prób dotarcia do nich.

Wykres 5. Kontakt respondentów z komunikatami dotyczącymi zachowania bezpieczeństwa w sytuacji pandemii publikowanymi przez Episkopat Polski

Powyższe dane wskazują, że komunikaty Episkopatu docierały do większości katolików w Polsce bez konieczności podejmowania z ich strony jakichś bardziej zaawansowanych poszukiwań. Ci, którzy byli rzeczywiście zainteresowani komunikatami, stosunkowo łatwo docierali do ich treści. Jest jednak dość liczna, bo obejmująca około jednej siódmej badanej próby, część wiernych, która nie była zainteresowana takimi komunikatami. Źródła takiego braku zainteresowania mogą być oczywiście różne, ale warto zwrócić uwagę na dwa. Pierwszym może być sama tematyka, czyli fakt, że komunikaty dotyczące pandemii, nie wzbudzają większej uwagi, gdyż w medialnym obiegu ciągle pojawiają się nowe. Drugie źródło może wiązać się z nadawcą komunikatów – Episkopat może nie być uznawany za właściwy podmiot publikujący komunikaty dotyczące pandemii.

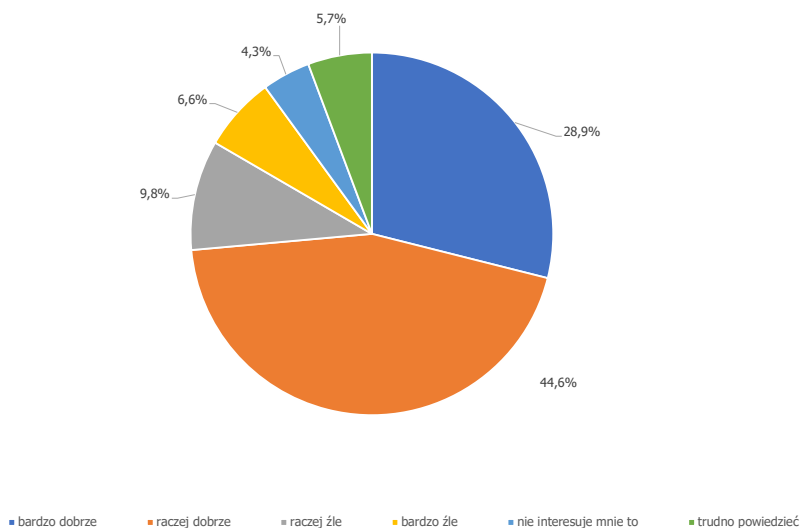
Wykres 6. Opinie respondentów na temat dostępności komunikatów Episkopatu Kościoła katolickiego w Polsce

W innym pytaniu poproszono respondentów o wyrażenie swojej ogólnej opinii na temat sposobu informowania przez oficjalne instytucje Kościoła katolickiego w Polsce (nie tylko KEP) o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa w kościołach. Komunikaty takie były bowiem publikowane przez wiele różnych podmiotów, w tym biskupów diecezjalnych i zgromadzenia zakonne.

Większość osób badanych wyraża pozytywne opinie o tym sposobie informowania, chociaż oceny są dość zróżnicowane. Częściej niż co czwarty (28,9%) respondent bardzo dobrze ocenia sposób informowania ze strony oficjalnych instytucji Kościoła o sytuacji pandemii, a prawie połowa (44,6%) ocenia ten sposób raczej dobrze. Ogółem pozytywne opinie wyraża więc 73,5% uczestników badań, a więc prawie trzy czwarte respondentów. Co dziesiąta osoba (9,8%) ocenia jednak ten sposób raczej źle, a co piętnasta (6,6%) – bardzo źle. Ogółem tych, którzy formułują oceny negatywne, jest więc 15,4%. Niektórym respondentom (5,7%) trudno było wyrazić własną ocenę, natomiast dalsze 4,3% badanych stwierdziło, że w ogóle nie interesują się tą sprawą.

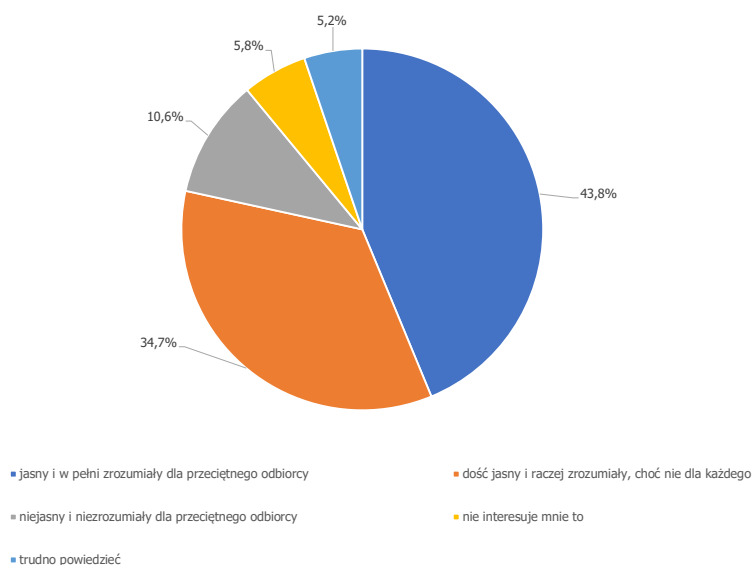
Wykres 7. Ogólna ocena sposobu informowania przez oficjalne instytucje Kościoła katolickiego w Polsce o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa w kościołach

Uczestnicy badań zostali także poproszeni o ocenę języka komunikatów ze strony oficjalnych instytucji Kościoła katolickiego dotyczących sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa. Komunikaty mogą być bowiem przekazywane z wykorzystaniem różnych środków językowych i charakteryzować się różnym stopniem skomplikowania. Wiele takich komunikatów publikowanych przez oficjalne instytucje Kościoła katolickiego, niekoniecznie dotyczących sytuacji pandemii, jest szeroko dyskutowanych w mediach, właśnie pod kątem zastosowanego języka.

Ponad dwie piąte badanych osób (43,8%) stwierdza, że język komunikatów oficjalnych instytucji Kościoła na temat pandemii jest jasny i w pełni zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy, a ponad jedna trzecia (34,7%), że jest on dość jasny i raczej zrozumiały, choć nie dla każdego odbiorcy. Ogółem takie opinie o pozytywnym wydźwięku wyraża 78,5% całej badanej próby. Jednak co dziesiąty respondent (10,6%) uważa język takich komunikatów za niejasny i niezrozumiały dla przeciętnego odbiorcy. Co dwudziestej osobie badanej (5,2%) trudno jest wyrazić konkretną opinię na temat języka komunikatów i niemal tyle samo uczestników badań (5,8%) stwierdza, że w ogóle tym się nie interesuje.

Wykres 8. Ocena języka komunikatów ze strony oficjalnych instytucji Kościoła katolickiego w Polsce dotyczących sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa w kościołach

W badaniach koncentrujących się wokół odbioru komunikatów Kościoła katolickiego dotyczących pandemii oraz związanych z nią zasad zachowania bezpieczeństwa podczas obrzędów i nabożeństw religijnych niezbędne było zidentyfikowanie źródeł, z których respondenci czerpali tego typu informacje. Postawione w ankiecie internetowej pytania odnoszące się do tej tematyki były tak sformułowane, aby wyodrębnić pierwszą falę pandemii (pierwszy lockdown z wiosny 2020) oraz kolejną, drugą falę. Taki sposób zadawania pytań wynikał z faktu, że formularz ankiety przygotowywany był w trakcie trwania drugiej fali pandemii wywołanej przez koronawirusa SARS-CoV-2 (jesień 2020). Jednak sam proces zbierania danych został uruchomiony dopiero podczas fali trzeciej (zima 2021), stąd nie można wykluczyć, że respondenci wypowiadając się na temat fali drugiej brali pod uwagę przede wszystkim czas trwania badań. Uzyskane dane pozwalają więc na dokonanie porównań pomiędzy stanem początkowym (pierwsza fala), a stanami późniejszymi (druga i trzecia fala).

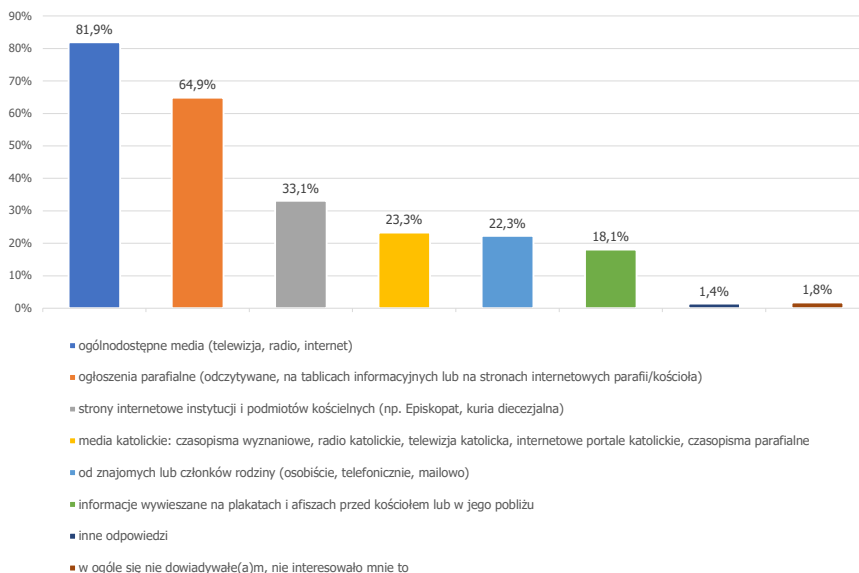
Podczas pierwszej fali pandemii Covid-19 najczęściej wybieranym źródłem, za pośrednictwem którego respondenci zapoznawali się z komunikatami dotyczącymi uczestnictwa w obrzędach i nabożeństwach religijnych, były media

ogólnodostępne, takie jak: telewizja, radio, internet. Korzystanie z takich szeroko profilowanych mediów deklaruje 81,9% badanych. Prawie dwie trzecie respondentów (64,9%) podczas pierwszej fali pandemii korzystało również z ogłoszeń parafialnych, zarówno odczytywanych podczas Mszy świętych, jak też zamieszczanych na tablicach informacyjnych lub na stronach internetowych parafii lub kościoła, do którego badani uczęszczają. Co trzeci respondent (33,1%) jako źródło informacji w pierwszej fali pandemii wskazywał strony internetowe instytucji i podmiotów kościelnych, takich jak Episkopat czy diecezje. Natomiast prawie co czwarty respondent (23,3%) deklaruje korzystanie z mediów katolickich (czasopisma, telewizja, radio katolickie, czasopisma parafialne, internetowe portale katolickie). Nieznacznie mniejsza liczba osób badanych (22,3%) wskazywała z kolei na znajomych i członków rodziny jako źródło informacji o tych regulacjach. Rzadziej niż co piąta osoba badana (18,1%) wykorzystywała przede wszystkim informacje wywieszane na tablicach przed kościołem lub w jego pobliżu. Zdecydowanie dominującymi źródłami informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w nabożeństwach i obrzędach religijnych były zatem media ogólne oraz ogłoszenia w kościołach i parafiach. Media katolickie i katolickie portale odgrywały tu znacznie mniejszą rolę.

Osoby biorące udział w badaniach deklaruje przeważnie, że podczas drugiej i trzeciej fali pandemii (jesień 2020 – wiosna 2021) korzystali z tych samych źródeł informacji, co podczas fali pierwszej. Pozyskiwanie informacji za pośrednictwem ogólnodostępnych mediów (telewizja, radio, internet) z taką samą częstotliwością jak podczas pierwszej fali potwierdza 61,5% badanych. Podobny odsetek respondentów (63,4%) deklaruje równie częste jak w pierwszej fali korzystanie z ogłoszeń parafialnych odczytywanych podczas Mszy świętej lub umieszczanych na tablicach informacyjnych czy stronach internetowych parafii. Połowa uczestników badań (51,7%) tak samo często w obu falach korzystała z mediów katolickich: czasopism parafialnych, stron internetowych, katolickich telewizji i radia. Nieznacznie mniejszą częstotliwość (48,5%) deklaracji również korzystania w obu falach pandemii odnotowujemy w przypadku stron internetowych oficjalnych podmiotów i instytucji kościelnych: Episkopatu i diecezji. Tak wysokie odsetki respondentów stwierdzających, że korzystali oni z tych samych źródeł informacji w obu falach, wskazują, iż badani uznają owe

źródła za właściwe, wiarygodne i sprawdzone. Nie są zauważalne jakieś większe przepływy w zakresie liczby osób korzystających z określonego źródła w fali pierwszej, a innego podczas fali drugiej.

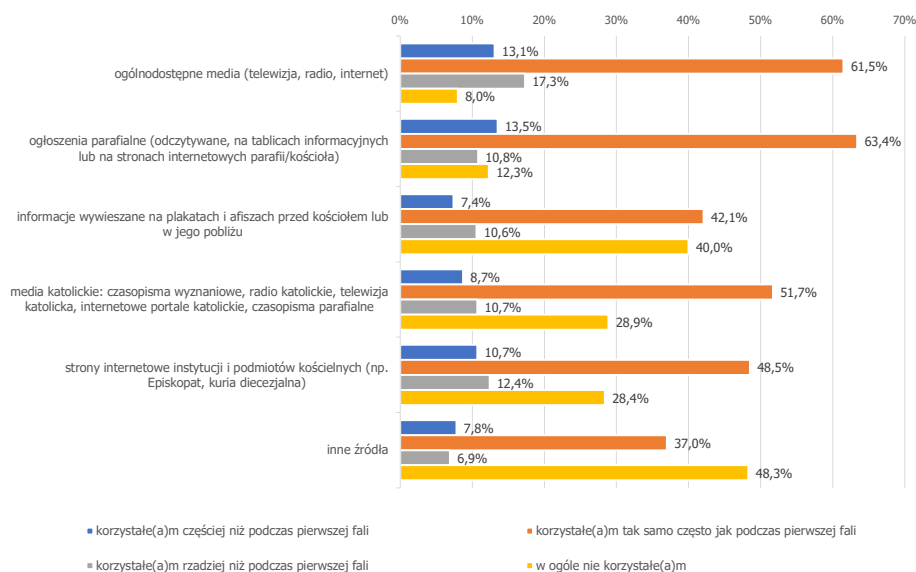
Wykres 9. Źródła informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach w kościele w pierwszym okresie pandemii (wiosna 2020, pierwszy lockdown)

Warto jednak przyrzeć się również odsetkom tych, którzy wskazują, że w ogóle nie korzystali z danego źródła, zarówno w pierwszej, jak i drugiej fali pandemii. Można zauważyć, że informacje dotyczące epidemii i związanych z nią ograniczeń dotyczących udziału w nabożeństwach i obrzędach religijnych najrzadziej pozyskiwane były za pośrednictwem znajomych i rodziny (48,3%), a w następnej kolejności za pośrednictwem informacji wywieszanych na plakatach i tablicach informacyjnych przed kościołem lub w jego pobliżu (40,0%). Można przypuszczać, że osoby badane te właśnie źródła informacji o wspomnianych regulacjach i obostrzeniach traktują jako mniej wiarygodne, mniej godne zaufania, mniej pełne bądź też po prostu jako mniej aktualne. Kierują się raczej ku bardziej nowoczesnym mediom, gdzie informacje są szersze i ciągle aktualizowane. Częściej niż co piąta osoba badana w obu falach pandemii w ogóle nie

korzystała z takich źródeł informacji jak strony internetowe instytucji i podmiotów kościelnych (28,4%) oraz media katolickie (28,9%). Prawdopodobnie wynikało to z faktu, że w innych mediach o ogólnym profilu wszystkie informacje dotyczące regulacji obowiązujących w kościołach i tak były dostępne.

Wykres 10. Korzystanie z wybranych źródeł informacji o epidemii i związanych z nią ograniczeniach dotyczących udziału w obrzędach religijnych i nabożeństwach w drugiej fali w porównaniu do pierwszej

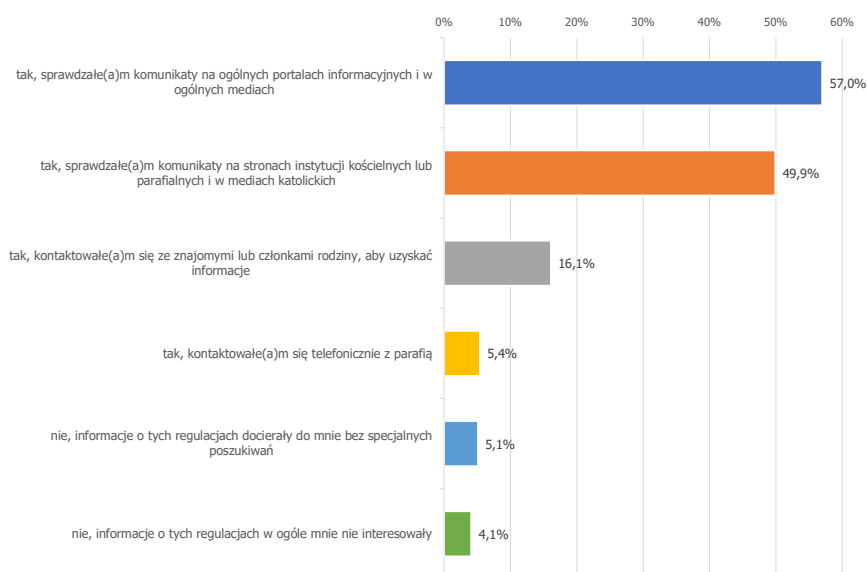

Respondentów zapytano także, czy sami aktywnie poszukiwali jakichś informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w nabożeństwach i obrzędach religijnych. Zdecydowana większość uczestników badań deklarowała aktywność w tym zakresie. Takich, którzy nie poszukiwali żadnych informacji, ponieważ ich to zupełnie nie interesowało, jest w badanej grupie jedynie 4,1% respondentów, a takich, którzy uważają, że aktywne poszukiwania nie były potrzebne, ponieważ informacje i tak do nich docierały – 5,1% ogółu respondentów. Ci, którzy poszukiwali informacji dotyczących uczestnictwa w nabożeństwach i obrzędach religijnych, najczęściej czynili to poprzez sprawdzanie komunikatów na ogólnych portalach informacyjnych i w ogólnych mediach (57,0%) lub też poprzez sprawdzanie komunikatów na stronach instytucji kościelnych lub

parafialnych i w mediach katolickich (49,9%). Rzadziej kontaktowali się w tej sprawie ze znajomymi lub członkami rodziny (16,1%), a jeszcze rzadziej telefonicznie ze swoją parafią (5,4%).

Uzyskane dane wskazują więc, że badani byli dość mocno zainteresowani informacjami o możliwościach udziału w nabożeństwach i obrzędach religijnych, przyciągały one ich uwagę, a chęć ich uzyskania pobudzała do aktywności.

Wykres 11. Aktywne osobiste poszukiwanie informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach

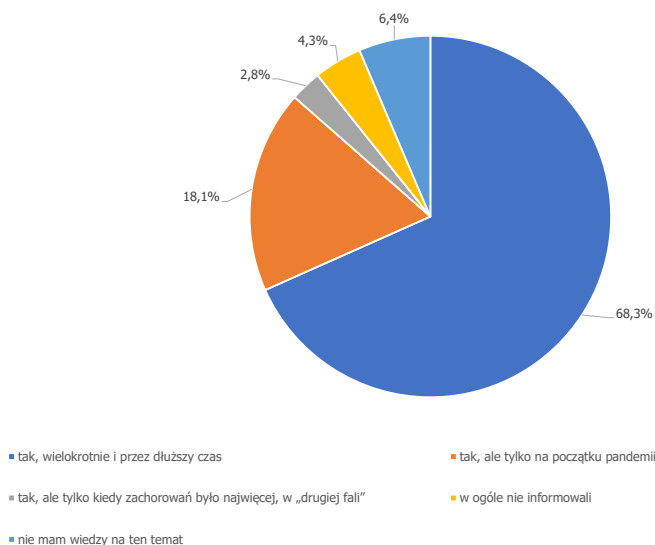

Uczestnicy badań w przeważającej większości potwierdzają, że o regulacjach dotyczących zachowania bezpieczeństwa i możliwości uczestnictwa w nabożeństwach i obrzędach religijnych byli też informowani przez swoich kapłanów w kościołach parafialnych lub kościołach, do których najczęściej uczęszczają. Dwie trzecie respondentów (68,3%) deklaruje, że wielokrotnie i przez dłuższy czas informacje takie były im przekazywane i przypominane. Prawie co piąta osoba badana (18,1%) uważa natomiast, że w ich kościele przekazywano takie informacje, ale tylko w początkowej fazie pandemii. Stosunkowo nieliczni (2,8%) wskazali natomiast, że informacje były przekazywane przez księży dopiero w drugiej fali, kiedy zachorowań było najwięcej. Również nie-

wielu respondentów (4,3%) nie zauważyło żadnych informacji przekazywanych w ich kościołach, zarówno w pierwszej, jak i w następnej fali pandemii. Pozostałe 6,4% badanych stwierdza, że nie wie, czy tego typu informacje były przekazywane czy też nie.

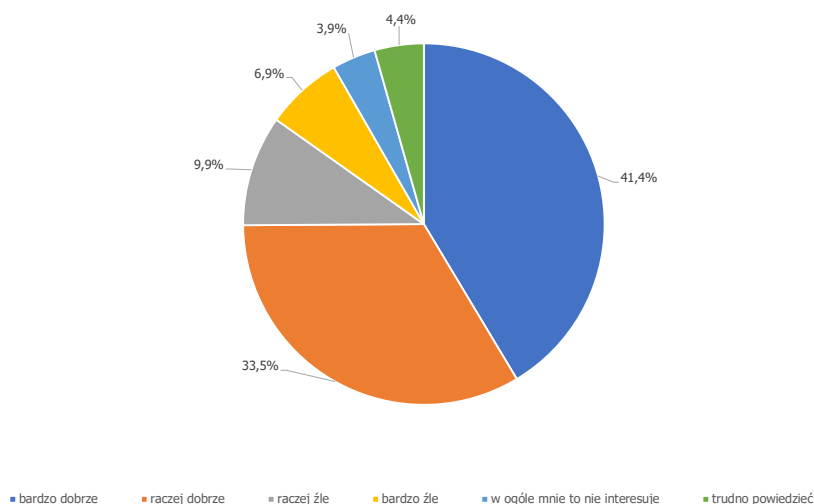
Wyniki te pozwalają wnioskować, że w przeważającej większości kościołów w Polsce przekazywano wiernym informacje dotyczące zasad zachowania bezpieczeństwa w sytuacji pandemii.

Wykres 12. Informowanie przez kapłanów o przepisach dotyczących zachowania bezpieczeństwa w kościołach parafialnych respondentów

Respondenci zazwyczaj pozytywnie oceniają sposób informowania o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa przez księży w ich kościołach parafialnych lub kościołach, do których najczęściej uczęszczają. Ogółem pozytywne oceny formułuje trzy czwarte (74,9%) badanych osób, w tym 41,4% ocenia ten sposób bardzo dobrze, a 33,5% – raczej dobrze. Co dziesiąty respondent (9,9%) stwierdził, że sposób informowania w jego kościele jest raczej zły, a co czternasty (6,9%) – że bardzo zły. Niektórym (4,4%) trudno było wyrazić jednoznaczną ocenę, a jeszcze inni stwierdzili, że w ogóle ich nie interesuje ta sprawa (3,9%).

Wykres 13. Ogólna ocena sposobu informowania o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa przez księży w kościele parafialnym lub kościele, do którego najczęściej uczęszczają

Oprócz informacji o różnego rodzaju zasadach dotyczących zachowania bezpieczeństwa, restrykcjach i ograniczeniach, w kościołach przekazywano wiernym również informacje o inicjatywach duszpasterskich, formacyjnych, akcjach charytatywnych i innych, które były tworzone, rozwijane lub przekształcane w związku z tymi obostrzeniami i koniecznością limitowania sieci bezpośrednich kontaktów międzyludzkich. Uczestników badań poproszono zatem o wypowiedź na ten temat.

Zebrane dane wskazują, że nie wszyscy badani mają wiedzę o takich inicjatywach, być może nie interesowali się tego typu informacjami, a być może w kościołach, do których uczęszczają, nie rozwijano żadnych szczególnych inicjatyw duszpasterskich i akcji, o których należałoby specjalnie informować. Ogólnie rzecz biorąc, około jednej trzeciej respondentów wykazuje brak rozeznania w zakresie takich inicjatyw. Pozostałe dwie trzecie potwierdza, że informacje o tych inicjatywach były przekazywane w ich kościołach i docierały do nich.

Wśród informacji o nowych inicjatywach duszpasterskich respondenci najczęściej wskazywali rekolekcje on-line, o których informacje – ich zdaniem – były przekazywane często (27,4%) i czasami (26,9%). Warto tutaj podkreślić, że badania internetowe prowadzone były częściowo w okresie Wielkiego Postu,

kiedy to w parafiach organizowane są rekolekcje wielkopostne, co mogło sprzyjać zwracaniu uwagi na te informacje. Z drugiej jednak strony, wiadome jest, że nie we wszystkich kościołach rekolekcje miały formę on-line, więc dane powyższe mogą też być interpretowane jako wskaźnik częstości tego typu działania duszpasterskiego.

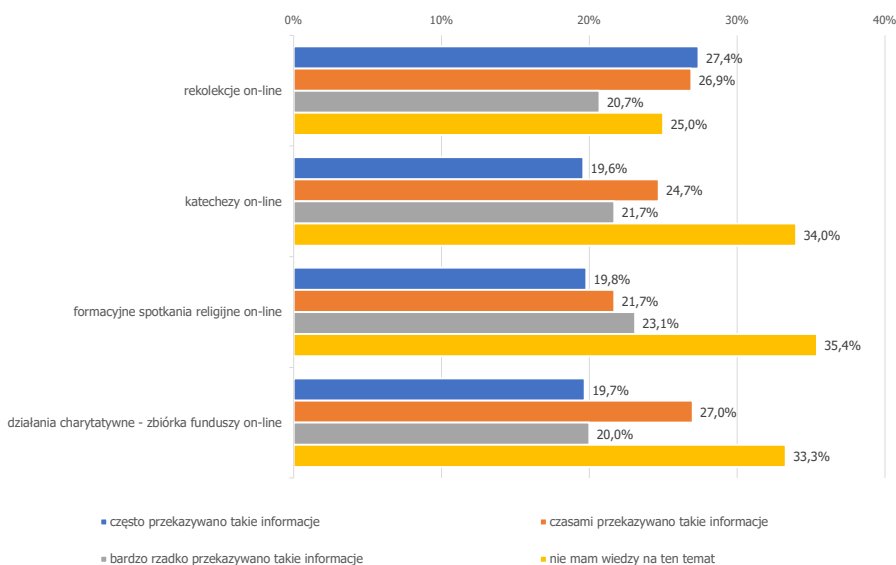
Nieco rzadziej respondenci zauważają przekazywanie przez księży informacji o takich działaniach jak: katechezy on-line, spotkania formacyjne on-line czy działania charytatywne (zbiórka funduszy) on-line. W przypadku katechez on-line 19,6% twierdzi, że często przekazywano informacje ich dotyczące, 24,7% – że czasami, a 21,7% – że bardzo rzadko. W przypadku spotkań formacyjnych on-line odpowiednie odsetki wynoszą: często – 19,8%, czasami – 21,7% i bardzo rzadko – 23,1%, a w przypadku działań charytatywnych: często – 19,7%, czasami – 27,0% i bardzo rzadko – 20,0%.

Wspomniany już stosunkowo wysoki, bo sięgający jednej trzeciej badanych, odsetek tych, którzy nic nie wiedzą o żadnych inicjatywach duszpasterskich czy akcjach charytatywnych prowadzonych za pośrednictwem komunikacji internetowej, wskazuje, że nie wszędzie jest obecna ta forma działalności Kościoła. Z pewnością w odsetku tym mieszczą się również osoby nieuczęszczające do kościoła oraz niezainteresowane rekolekcjami, katechezami bądź spotkaniami. Można jednak przypuścić, że wiele parafii nie podejmuje żadnych działań duszpasterskich i formacyjnych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii internetowych, co w sytuacji ograniczonych ze względów bezpieczeństwa możliwości osobistego, bezpośredniego uczestnictwa w tego typu wydarzeniach wydaje się istotnym brakiem.

Tematyka pandemii, w każdej ze swych fal, ogniskuje uwagę w zasadzie wszystkich, szeroko omawiana jest w przekazach medialnych, a także poruszana w codziennych rozmowach. Trudno jest zatem przypuszczać, że będzie ona całkowicie pomijana czy przemilczana przez księży głoszących homilie, kazania lub konferencje. W związku z tym, osoby biorące udział w badaniach zostały zapytane, czy ten temat pojawia się w kazaniach¹, które mieli okazję słyszeć w swoich kościołach parafialnych lub kościołach, do których najczęściej uczęszczają.

¹ Ze względu na przypuszczalną lepszą znajomość terminu *kazania* takiego właśnie zwrotu użyto w ankiecie internetowej, kierowanej wprawdzie wyłącznie do rzymskich katolików, ale

Wykres 14. Przekazywanie w kościołach parafialnych lub innych, do których uczęszczają respondenci, informacji o inicjatywach duszpasterskich wspólnot i instytucji kościelnych podejmowanych w związku z pandemią

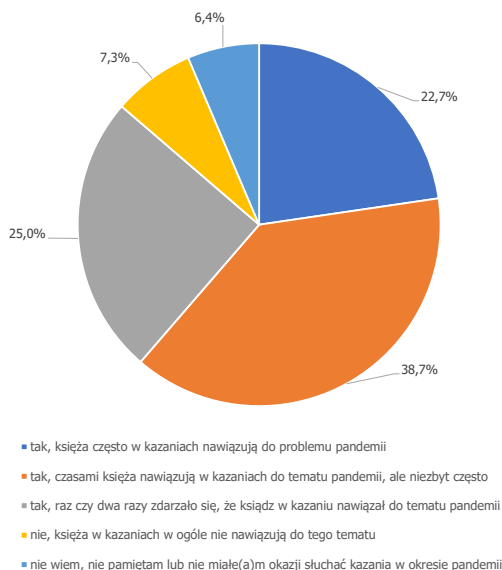

Zdaniem większości badanych osób księża nie pomijają w kazaniach tematyki pandemii. Częściej niż co piąty respondent (22,7%) uważa, że księża często nawiązują w kazaniach do tej tematyki, częściej niż co trzeci (38,7%) – że czasami pojawia się ona w kazaniach, a co czwartemu respondentowi (25,0%) zdarzyło się raz czy dwa razy słyszeć kazanie nawiązujące do pandemii. Takich badanych, którzy w ogóle nie zauważają nawiązań do pandemii w kazaniach, jest 7,3% ogółu badanej próby, natomiast 6,4% respondentów nie pamięta treści kazań lub nie miało okazji ich słuchać w okresie pandemii. Można zatem powiedzieć, że zdaniem ponad połowy badanych tematyka pandemii była podejmowana w kazaniach i homiliach głoszonych w kościołach, do których oni uczęszczają lub kazaniach i homiliach, których wysłuchali za pośrednictwem internetu. Obecność tej tematyki w przepowiadaniu religijnym jest niezwykle istotna dla osób wierzących, gdyż dostarcza religijnych interpretacji głębokiego i dojmującego kryzysu wywołanego pandemią. Uzyskane dane wskazują jed-

o mocno zróżnicowanym stopniu zaangażowania i wiedzy religijnej. Kierowano się tutaj przede wszystkim motywacją maksymalnego uproszczenia pytania.

nak, że nie wszyscy katolicy biorący udział w badaniach mieli okazję zetknąć się z takimi interpretacjami.

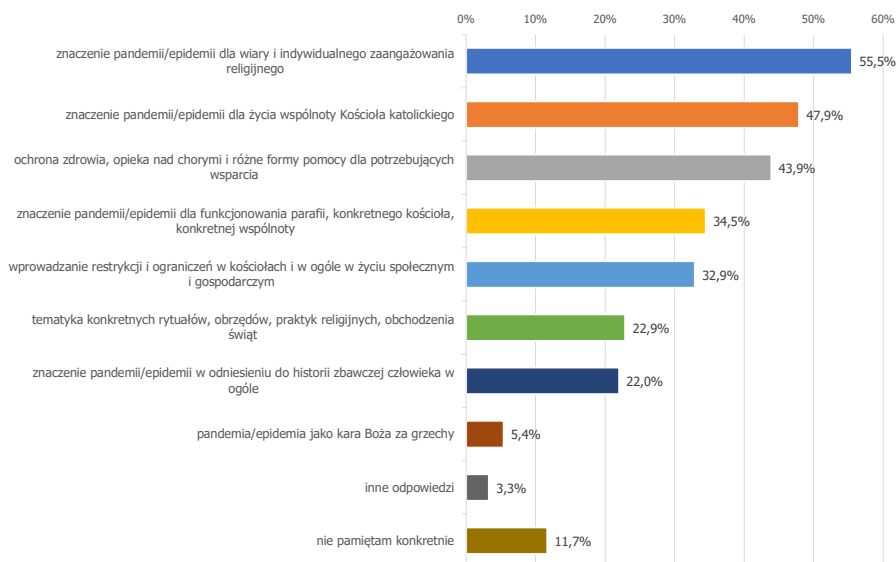
Wykres 15. Dostrzeganie tematyki pandemii w kazaniach księży, które respondenci słyszeli w czasie epidemii

Wśród konkretnych tematów, które pojawiały się w kazaniach, jakie mieli okazję wysłuchać respondenci, najwyraźniej zarysowały się trzy: znaczenie pandemii/epidemii dla wiary i indywidualnego zaangażowania religijnego (wskazuje ten temat 55,5% respondentów dostrzegających tematykę pandemii w kazaniach), znaczenie pandemii/epidemii dla życia wspólnoty Kościoła katolickiego (47,9% respondentów) oraz kwestie ochrony zdrowia, opieki nad chorymi i form pomocy dla potrzebujących wsparcia (43,9% respondentów). Nieco mniejsza liczba badanych osób zauważa poruszanie w kazaniach takich tematów jak: znaczenie epidemii/pandemii dla funkcjonowania parafii, konkretnego kościoła, konkretnej wspólnoty religijnej (34,5%), wprowadzania restrykcji i ograniczeń w kościołach i w ogóle w życiu społecznym i gospodarczym (32,9%), tematykę konkretnych rytuałów, obrzędów, praktyk religijnych, obchodzenia świąt (22,9%) oraz znaczenia epidemii/pandemii w odniesieniu do historii zbawczej człowieka w ogóle (22,0%). Stosunkowo nieliczni zauważa-

ją, że księża w kazaniach podejmują temat pandemii jako kary Bożej za grzechy (5,4%). Nie wszyscy też spośród dostrzegających obecność tematyki pandemii w kazaniach (11,7%) potrafią sobie dokładnie przypomnieć treść kazań i kontekst, w jakim ta tematyka się pojawiała.

Wykres 16. Konkretny tematami nawiązujące do sytuacji pandemii pojawiające się w kazaniach księży

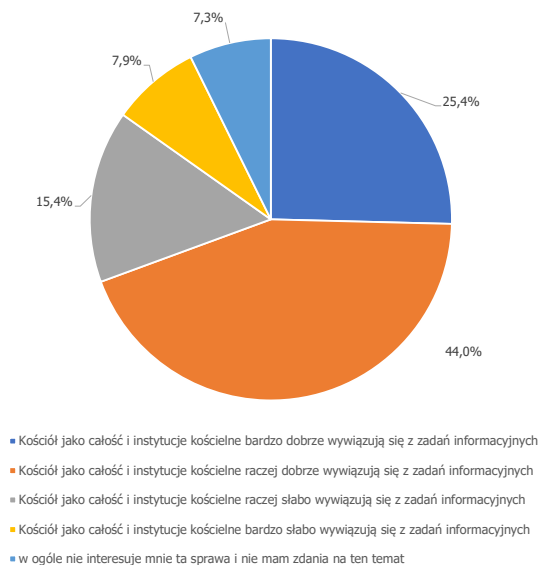
3. Ocena działań komunikacyjnych Kościoła katolickiego

Uczestników badań poproszono także o wyrażenie ogólnej opinii o działaniach informacyjnych Kościoła katolickiego w Polsce i instytucji kościelnych, dotyczących ogólnie życia religijnego w sytuacji pandemii i ograniczeń z nią związanych.

Respondenci są dość zróżnicowani w swoich poglądach na ten temat, ale generalnie dominują opinie pozytywne. Co czwarta osoba badana (25,4%) uważa, że Kościół i instytucje kościelne bardzo dobrze wywiązują się ze swoich zadań w tym zakresie, a ponad dwie piąte (44,0%) – że wywiązują się z nich w stopniu raczej dobrym. Ogółem te pozytywne opinie dają 69,9% uczestników badań. Co szósty (15,4%) respondent twierdzi jednak, że Kościół i instytucje

kościelne raczej słabo wywiązują się z zadań informacyjnych, a co trzynasty (7,9%) – że wywiązują się bardzo słabo. Opinie negatywne liczą ogółem 23,3% badanych. Relatywnie często też respondenci stwierdzali, że nie interesuje ich ta sprawa i nie mają tutaj sprecyzowanego zdania (7,3%).

Wykres 17. Ogólna opinia o działaniach informacyjnych Kościoła i instytucji kościelnych na temat życia religijnego i praktyk religijnych w sytuacji pandemii i związanych z nią ograniczeń

Respondentom zadano również w ankiecie internetowej dwa pytania otwarte, w których umożliwiono im swobodną wypowiedź na temat pozytywnych i negatywnych aspektów działań informacyjnych Kościoła na temat życia religijnego i praktyk religijnych w sytuacji pandemii. W pierwszym z tych pytań poproszono ich o wyrażenie opinii o tym, co w działaniach komunikacyjnych Kościoła jest warte pochwały, dzięki czemu działania te można uznać za właściwe i skuteczne. Spośród wszystkich 1058 respondentów na pytanie to odpowiedziało ogółem 561 badanych. Ich odpowiedzi były bardzo zróżnicowane i koncentrowały się na wielu aspektach komunikacji Kościoła². Wprawdzie

² Wszystkie odpowiedzi zostały pogrupowane w kilka podstawowych kategorii, przy czym niektóre bardziej rozbudowane, wielowątkowe wypowiedzi konkretnych respondentów, mogły zostać zaliczone do kilku kategorii. Stąd procenty nie sumują się do 100,0%. Podstawą procentowania była liczba respondentów udzielających istotnych odpowiedzi na to pytanie.

w samym pytaniu chodziło przede wszystkim o wychwycenie tych spraw, które respondenci oceniają pozytywnie w komunikacji Kościoła dotyczącej pandemii i zasad sanitarnych, to jednak nie wszystkie odpowiedzi można uznać za akcentujące wyłącznie dodatnie jej aspekty. W wielu wypowiedziach badani zawierali jakieś zastrzeżenia i wątpliwości lub też wskazywali dodatkowe uwarunkowania. Niemniej jednak zebrane dane dostarczają interesujących informacji o tym, co katolicy rozproszeni po wszystkich regionach kraju i zamieszkujący różne środowiska, postrzegają jako właściwe i warte pochwały.

Osoby badane jako rzecz godną pochwały w komunikacji Kościoła w okresie pandemii najczęściej uznawały regularne informowanie, przypomnianie informacji, przekazywanie ich i udostępnianie w ogłoszeniach i na plakatach przez księży i różne struktury kościelne. Innymi słowy, respondenci podkreślali tu przede wszystkim to, że wszelkie potrzebne informacje były dla nich dostępne. Ciągłe i regularne informowanie o epidemii oraz regulacjach i restrykcjach z nią związanych wskazuje ogółem 39,0% wszystkich respondentów wypowiadających się na ten temat.

Oto przykładowe wypowiedzi na ten temat:

Częste przypomnianie o zasadach bezpieczeństwa; Dużo o tym mówią, przypominają o zasadach bezpieczeństwa; W mojej parafii w codziennych ogłoszeniach mowa jest o obostrzeniach; Ciągłe i systematyczne podawanie informacji o zagrożeniach; Dzięki poszczególnym konkretnym osobom, które stale namawiają do przestrzegania obostrzeń, wyjaśniają jak ważne to jest; Informują o wszystkich nowo wprowadzanych ograniczeniach i obostrzeniach oraz poluzowaniach na terenie obiektów sakralnych i cmentarzach; Informacje dotyczące przestrzegania zaleceń sanitarnych, przyjmowania komunii św. czy posługi dla chorych przez nadzwyczajnych szafarzy.

Drugą pod względem liczby wskazań kwestią uznawaną przez uczestników badań za godną pochwały jest wykorzystanie przez parafie i inne podmioty kościelne nowoczesnych form komunikowania, takich jak media, strony internetowe, portale społecznościowe. Osoby podkreślające ten aspekt komunikacji stanowią 25,3% spośród udzielających odpowiedzi na to pytanie.

Przykładami wypowiedzi akcentujących ten aspekt komunikacji mogą być następujące:

Aktywna obecność instytucji Kościoła (np. parafii) w internecie, uruchomienie nowych stron, profili w mediach społecznościowych; Organizacja życia parafii przez portale społecznościowe, umieszczanie wiadomości na stronach parafii, udostępnianie linków do ważnych informacji; Prężnie działające strony internetowe parafii. Nowe profile w mediach społecznościowych ułatwiały kontakt z parafią i kapłanami. To zdecydowanie na plus; Kościół zaczął wykorzystywać nowoczesne media społecznościowe do komunikacji z wiernymi. Dla młodszego pokolenia jest to istotne – to ich naturalne narzędzie zdobywania informacji i komunikacji; Kościół stosuje współczesne metody przekazu, dla współczesnych ludzi. Dla osób, które nie uczestniczą w nabożeństwach, wszystkie informacje zawarte są na stronie internetowej parafii; Na stronie internetowej archidiecezji można zapoznać się z wszystkimi dokumentami dotyczącymi życia Kościoła w okresie pandemii oraz informacjami, gdzie i w jakim zakresie należy szukać pomocy w przypadkach trudności w przeżywaniu pandemii. Informacje te dotyczyły zarówno życia religijnego, duchowego, emocjonalnego jak i uciążliwości związanych z życiem codziennym np. aprowizacją; Otwartość na media społecznościowe i internetowe formy komunikacji.

Kolejnym zagadnieniem, jakie pojawia się wśród wypowiedzi respondentów dotyczących tego, co jest godne pochwały, jest okazywanie troski o wiernych/parafian, podtrzymywanie bliskich relacji z wiernymi, dostępność księży dla wiernych oraz ogólna postawa księży i ich zaangażowanie. Mimo iż tematyka tych odpowiedzi nie zawsze ściśle odnosi się do kwestii komunikacji, to jednak pokazuje, jak ważne dla wiernych były postawy kapłanów w trudnych okolicznościach pandemii i wprowadzonych w związku z nią restrykcji. Tego typu wypowiedzi sformułowało 21,7% respondentów odpowiadających na to pytanie.

Oto wybrane wypowiedzi dotyczące postaw księży i ich relacji z wiernymi:

Poczucie odpowiedzialności za swych wiernych; Troska kapłanów o to, aby wierni mogli przyjmować sakramenty; Zaangażowaniu i odpowiedzialności konkretnych duszpasterzy; Bardzo dobry i zaangażowany Proboszcz; Odpowiedzialność księży za zdrowie parafian i swoje; Kapłańskie wsparcie telefoniczne, możliwość rozmowy; Osobista troska duszpasterzy o zdrowie wiernych. Troska o to, aby kościół nie był tym miejscem, gdzie covid może być dystrybuowany. Do tego dochodzi rozsądek wiernych, którzy są również częścią Kościoła i mają taki sam obowiązek jak duchowni, żeby dbać o wspólne kościelne dobro; Kapłani zawsze dostępni po mszach, pod telefonem; Reagowanie na potrzeby wiernych

stosownie do sytuacji, ale zachowując przepisy sanitarne. To było czasami trudne i nawet bolesne, ale wyczuwało się „chęć” do współpracy i znalezienia dobrego rozwiązania; Dobrze wywiązuje się tam, gdzie księża się przejmują; Księża w mojej parafii rozmawiają z wiernymi i na bieżąco przekazują informacje. Ponadto są zawsze dostępni dla parafian – można o wszystko dopytać; Relacje osobiste z proboszczem i księżmi, wypracowane wcześniej wpływają na pozytywny odbiór komunikatów i stosowanie się do restrykcji.

Dla wielu osób badanych ważna jest jakość komunikatów ze strony Kościoła, parafii czy konkretnych księży. Podkreślają oni jasność, klarowność, zrozumiałość, rzetelność, szczegółowość, adekwatność przekazywanych informacji. Tematyka ta została wyartykułowana przez 21,4% udzielających odpowiedzi na pytanie o rzeczy godne pochwały.

Wśród wypowiedzi respondentów pojawiły się na przykład takie opinie:

Informacje docierają systematycznie, są zrozumiałe dla każdego, dostępne w kościele jak i na innych portalach społecznościowych; Ogłoszenia duszpasterskie dla członków wspólnoty KK w parafii są zwykle rzetelnym źródłem informacji dla wiernych; Obiektywne spojrzenie na sytuację. Informacje przekazywane bez emocji i zbędnych komentarzy; Jasna, rzetelna informacja przekazywana bardzo często podczas nabożeństw, mszy św.; Szczegółowe podawanie informacji podczas nabożeństw i strona internetowa parafii; Dodam tylko, że rzetelnie są przekazywane informacje o zasadach bezpieczeństwa podczas trwania pandemii; Jasność i prostota przekazu; Szybka reakcja, precyzyjne komunikaty; Zwięzłe podawane informacje; Komunikaty są jasne i czytelne.

Nieznacznie mniejsza liczba badanych, bo 19,6%, za godne pochwały uznała przestrzeganie zasad bezpieczeństwa, stosowanie się do nich oraz pilnowanie ich przestrzegania. Wprawdzie wypowiedzi te nie dotyczą bezpośrednio komunikacji i działań informacyjnych, niemniej jednak ukazują recepcję zasad mających celu bezpieczeństwo wiernych w poszczególnych kościołach i parafiach.

Oto przykładowe wypowiedzi wyrażające taki pogląd:

Nakaz noszenia maseczek oraz dezynfekcja rąk kapłanów przed komunią świętą; Dezynfekcja, maseczki, komunie na rękę; Kościół trzyma się ustalonych zasad bezpieczeństwa; Zastosowanie się do wytycznych rządu i zachęcanie do ich przestrzegania; Dystans, maseczki, środki dezynfekcji; Stosowanie się do zaleceń ustanowionych ogólnie; Pełne podporządkowanie się rygorom sanitarnym;

Szybka reakcja na sytuację Arcybiskupa i wprowadzenie wytycznych w parafii; Konsekwencja w przestrzeganiu zasad w tym przez księży; Nie mam porównania z innym kościołami, ale w moim, bardzo rygorystycznie podchodzi się do bezpieczeństwa. Przestrzega się wszystkich zarządzonych zasad, ale jednocześnie nie sieje się postrachu; Godne pochwały jest to, że wierni bez większego problemu, bardzo szybko podporządkowali się do wytycznych, obostrzeń dotyczących pandemii; Stosowanie się do zaleceń biskupa (przyjmowanie komunii świętej opcjonalnie w dwóch formach); Dezynfekcja rąk przed rozdaniem komunii świętej oraz zakładanie maseczek przez kapłanów i szafarzy podczas komunikowania; Podczas ogłoszeń zawsze są przypomniane zasady reżimu sanitarnego, ksiądz zawsze dziękuje za stosowanie się do nich.

Relatywnie mniejsza liczba respondentów jako godne pochwały w działaniach komunikacyjnych Kościoła wskazała wprowadzanie nowych form duszpasterskich, w tym internetowych transmisji mszy świętej. Czynniki te podkreślony został przez 11,4% respondentów.

Zacytujmy kilka wypowiedzi akcentujących tę sprawę:

W mojej parafii jest więcej mszy św. niedzielnych, mszy on-line, w których uczestniczy coraz więcej wiernych czujących duchowy głód i tęsknotę za Panem Bogiem; Godne pochwały są liczne msze online, bardzo sobie to ceniłam, uczęszczałam częściej niż normalnie. Tak samo rekolekcje; Wykorzystanie pomieszczeń znajdujących się obok kościoła, nagłośnienie ich tak, aby nadawały się do uczestniczenia w liturgii; Informowanie o możliwości udziału w transmisji online. Zachęcanie do udziału w rekolekcjach online, zachęcanie do jeszcze większej indywidualnej modlitwy, zachęcanie do przychodzenia do kościoła w tygodniu kiedy jest mniej osób; Wiele inicjatyw online, zachęta do praktyk religijnych oraz dbanie o kontakt z wiernymi poprzez różne inicjatywy parafialne; Dostosowują swoje działania do ograniczeń, np. msza zbiorowa zamiast kolędy; Msze św. transmitowane przez Internet, rekolekcje, adoracja Najświętszego Sakramentu, seminaria Nowego życia; Liczne inicjatywy (informacyjne, duszpasterskie, integracyjne) księży i wspólnot; Od początku pandemii do wakacji codziennie głosili Słowo Boże wykorzystując sport i różne gadzety zarówno na świeżym powietrzu (z kajaka, z roweru, ze spaceru), jak i ze swojego pokoju. W niedzielne popołudnia stworzyli grę rodzinną online, w której wiele rodzin uczestniczyło i była to świetna rozrywka z wykorzystaniem wiedzy o parafii i nie tylko; Szeroka gama dostępnych transmisji i inicjatyw; Dostęp do tak wielu transmisji mszy, nabożeństw, rekolekcji online.

Przekazywanie informacji na wielu poziomach, od Episkopatu, poprzez diecezje i biskupów do konkretnych parafii oraz spójność tych informacji zostały dostrzeżone przez 5,7% badanych, którzy wypowiedzieli się na ten temat.

Wśród wypowiedzi akcentujących tę kwestię były między innymi następujące:

Przekazywanie informacji od biskupa na każdym nabożeństwie; Komunikaty Episkopatu na stronie internetowej parafii; Szczególnie dzięki postawie Episkopatu, który informował na bieżąco wiernych stosując komunikaty, które w skróconej wersji przekazywali proboszczowie i w tym miejscu warto zauważyć także ich działalność, która wymagała sprytu i wyczucia, gdyż ludziom ciężko było przyjąć obostrzenia w kościołach, a więc uważam, że wynika to z działań Episkopatu i proboszczów; Głównie poprzez wykorzystanie mediów i dobrze działającą przejrzystą stronę internetową Konferencji Episkopatu Polski. Aktualizacje na stronach parafialnych również są systematyczne i łatwo dostępne; Dostarczanie tych informacji do poszczególnych parafii i informowanie o tym w ogłoszeniach parafialnych; Informowanie na bieżąco o sprawach i wiadomościach aktualnych z życia Kościoła, parafii, diecezji; Wspólny front, komunikaty księży biskupów, które były odczytane przez proboszczów i wywieszane w gablotach i na stronach internetowych parafii; To, że na wszystkich szczeblach, te informacje były, były dostępne dla każdego, kto chciał takie informacje uzyskać; Koordynacja działań ochronnych dla wiernych na poziomie Episkopatu i diecezji.

Niemal taki sam odsetek jak poprzednio, bo 5,5% respondentów, za godne pochwały uznał zgodność komunikatów ze strony Kościoła z komunikatami rządowymi oraz przekazywanie aktualnych informacji rządowych.

Oto przykładowe opinie:

Według zaleceń rządu parafia informowała nieustannie o warunkach i nowych zasadach; Stosowanie się do zaleceń GIS, przypominanie o tych zaleceniach przez cały okres pandemii; Kościół okazał posłuszeństwo władzy państwowej, ale uczynił to ze względu na dobro i ochronę życia; Regularne informowanie w kościołach o zasadach reżimu z ogólnie przyjętymi obostrzeniami; Informacje od prymasa i biskupów powielające działania rządowe; Jasne i dostępne stanowisko dostosowane do realiów i przepisów prawa; Przede wszystkim widać pokorę do służb; Jest posłuszny obostrzeniom rządowym; Przekazują, co muszą przekazać; Brak sprzeciwu wobec ogłoszonych wymagań.

Dla 5,0% respondentów, którzy wypowiedzieli się na ten temat, ważne natomiast było zastosowanie przez różne podmioty Kościoła wielu kanałów, dróg i form komunikowania na temat pandemii i zasad bezpieczeństwa z nią związanych. W szczególności chodziło o jednoczesne korzystanie z tradycyjnych form komunikacji, jak na przykład ogłoszenia parafialne, oraz bardziej nowoczesnych, jak komunikacja za pomocą portali społecznościowych czy poczty e-mail.

Jako przykłady wypowiedzi tego typu można zacytować następujące:

Wielość możliwości dotarcia do informacji; Dzięki korzystaniu z różnorodnych form komunikowania się z wiernymi; Informacje były przekazywane w bardzo różnorodny sposób, aby dotrzeć do każdego wiernego, który by potrzebował takiej informacji. Internet, ogłoszenia, gazetki, informacje drogą telefoniczną jeżeli się zadzwoniło; Informacje, sformułowane w sposób jasny i konkretny, przekazywane są różnymi drogami (np. ogłoszenia parafialne, strony internetowe, media społecznościowe); Informuje wszystkimi możliwymi kanałami; Przekazywanie informacji różnymi sposobami: ambona, internet, tablica ogłoszeń; Informacje są wywieszane na drzwiach kościoła, w gablocie ogłoszeń oraz na stronie internetowej parafii, są również przypominane często podczas mszy świętych; Rzetelne informacje dostępne są na wielu różnego rodzaju kanałach informacyjnych, dostępnych dla każdego przy ewentualnej odrobinie wysiłku; Wykorzystanie nowoczesnych technologii, a zarazem tradycyjnych form informowania; Systematyczny przekaz informacji na temat sytuacji bieżącej przy pomocy różnych środków przekazu.

Wprawdzie omawiane pytanie dotyczyło tego, co w komunikacji Kościoła jest warte pochwały, to niektórzy odpowiadający na nie poruszyli nieco inny temat, a mianowicie kwestię braku zgodności między działaniami informacyjnymi a praktyką w konkretnych parafiach oraz wyraźnie artykułowany przez niektórych księży dystans wobec restrykcji. Opinie takie wyrażało 4,8% udzielających odpowiedzi na to pytanie.

W wypowiedziach dotyczących tego problemu wskazywano m.in.:

Komunikaty na stronie kurii diecezjalnej i na stronach mediów katolickich. Znacznie gorzej jest w parafii; W większości kościołów są zachowywane wszelkie zasady bezpieczeństwa, tylko niektórzy księża nie przestrzegają tego co episkopat i biskupi zalecają; Kościół dobrze wywiązuje się z zadań informa-

cyjnych dzięki bieżącej aktualizacji komunikatów w mediach. Respektowanie na szczeblu parafii to już inna bajka; Jasne komunikaty i zasady, choć nie zawsze odpowiednio zachowywane – to prawdopodobnie wynika z napięcia pomiędzy ryzykiem zarażenia, a chęcią umożliwienia praktyk religijnych jak największej liczbie osób; Informacje docierają do zainteresowanych osób, ale gorzej z egzekwowaniem ustalonych zasad. Jeśli ktoś w czasie mszy, ich nie przestrzega, księża reagują rzadko, bez przekonania. Raczej chodzi o działania pozorne; Niestety ze strony kurii wypowiedzi lakoniczne lub ogólne nie wprowadzają poczucia bezpieczeństwa i jasności dla zwykłych parafian; Episkopat poradził sobie z przekazywaniem informacji, które były przekazywane na poziomie ogólnopolskim. Natomiast już biskup diecezjalny poradził sobie gorzej, a jeszcze gorzej proboszcz mojej parafii nie wywiązał się w ogóle z przekazywaniem informacji o życiu religijnym i praktykach w sytuacji pandemii, bo po prostu żadnych nie proponował; W wielu parafiach problem informowania wiernych był pominięty. Również niektóre źródła katolickie straciły, dla mnie, na wiarygodności; To, że księża nie noszą maseczek choćby podczas komunii świętej i nie dezynfekują przed nią rąk jest dla mnie bardzo trudne do zaakceptowania. Taki mały gest, a przez jego brak mam opory przy chodzeniu do komunii świętej; W kościołach parafialnych sytuacja wygląda znacznie gorzej, a Episkopat w żaden sposób tego nie egzekwuje i nie porusza problemu; Zdarzały się absurdalne wypowiedzi, znane w przestrzeni publicznej, jak to, że „konsekrowane ręce nie zarażają” (z początku pandemii), czy wczorajsza krytyka obostrzeń liczebnych w kościołach, poczyniona w radiu przez pewnego zakonnika z Torunia. Jeżeli epidemiolodzy nie wypowiadają się publicznie w sprawach wiary, to analogicznie kapłani nie powinni formułować własnych, w dodatku nieprawdziwych poglądów w sprawach epidemii.

Uczestnikom badań zadano również inne pytanie otwarte, w którym poproszono ich o wskazanie tych aspektów działań informacyjnych Kościoła katolickiego, które ich zdaniem wymagają poprawy. Innymi słowy, chodziło o identyfikację obszarów w komunikacji Kościoła dotyczącej epidemii Covid-19 oraz wprowadzonych obostrzeń i zasad bezpieczeństwa postrzeganych przez respondentów jako braki, błędy czy też problemy.

Ogółem na pytanie to odpowiedziało 250 respondentów, czyli 23,6% całej próby badawczej. Ich wypowiedzi były bardzo zróżnicowane i wyrażane różnym językiem, w wielu wypadkach mocno rozbudowane o przytaczane przykłady

konkretnych sytuacji. Wielu respondentów jednak, wskazując jakieś braki czy problemy, podkreślało, że nie odnoszą się do własnej parafii, ale do szerszej rzeczywistości, na przykład ogólnopolskiej. Wypowiedzi te zostały zakodowane i przyporządkowane do kilku ogólnych kategorii³.

Najliczniejszą kategorię obejmującą 37,6% respondentów wypowiadających się na ten temat stanowiły opinie wskazujące brak przestrzegania w kościołach zasad sanitarnych mających przeciwdziałać rozprzestrzenianiu się koronawirusa. W wypowiedziach tych zwracano uwagę zarówno na zachowania samych wiernych, jak i na zachowania kapłanów. Podkreślano także brak właściwej reakcji księży na łamanie reguł bezpieczeństwa przez wiernych oraz generalnie dystansowanie się, a nawet lekceważenie tych reguł.

Przykładowymi wypowiedziami zakwalifikowanymi do tej kategorii mogą być następujące:

Księża nie pilnowali limitu, kiedy chorował jeden z księży w parafii nie poinformowali o tym wiernych; Widzę hipokryzję księży bez maseczek, a w czasie zbierania „tacy” mogliby je mieć założone; Zdarzyło się usłyszeć, że ksiądz powiedział, iż pozostawia decyzję odnośnie noszenia maseczek sumieniu każdego z osobna; Niektórzy proboszczowie mimo zagrożenia rozprzestrzeniania się wirusa COVID-19 nie zrezygnowali z corocznej wizyty duszpasterskiej; Przestrzegania regulacji u mnie w parafii nie ma ograniczeń i nikt nie stosuje się do niczego i odstępy między ludźmi nie istnieją; To, że księża nie noszą maseczek choćby podczas komunii świętej i nie dezynfekują przed nią rąk jest dla mnie bardzo trudne do zaakceptowania. Taki mały gest, a przez jego brak mam opory przy chodzeniu do komunii świętej; Nie stosują się do zalecanych obostrzeń oraz nie weryfikują tego wobec wiernych; Księża zwłaszcza w mojej parafii ograniczenia związane z pandemią mają w głębokim poważaniu; Musiałam zrezygnować z mszy świętych we własnej parafii, ponieważ nie były tam przestrzegane żadne ograniczenia, np. wierni nie nosili maseczek; Księża nie przestrzegają i nie wymagają przestrzegania ogólnych zasad pandemicznych.

Około jednej trzeciej (34,0%) odpowiadających na pytanie o braki i problemy w działaniach Kościoła w okresie pandemii wprost stwierdzało słabość

³ Niektóre odpowiedzi zostały przyporządkowane do kilku kategorii, stąd procenty nie sumują się do 100,0%. Podstawą procentowania jest liczba respondentów udzielających istotnych odpowiedzi na to pytanie.

działań informacyjnych. Wskazywano tu nieprzekazywanie informacji o zagrożeniu koronawirusem, o obostrzeniach z nim związanych, o różnych działaniach duszpasterskich zarówno w formie ogłoszeń parafialnych, jak też na stronach internetowych. Akcentowano nieaktualność, lakoniczność i niejasność tych informacji.

Oto przykłady wypowiedzi dotyczących jakości działań informacyjnych:

Brakuje podstawowej informacji co zrobić w sytuacji, gdy człowiek boi się zarażenia podczas uczestnictwa w nabożeństwach. Nie ma konkretnej informacji od strony parafii na temat np. innego sposobu uczestnictwa we mszy niż osobisty udział; Niestety, parafie często milczą i nie stosują się do zaleceń; W kwietniu 2020 została utworzona strona parafii z ogłoszeniami, ogłoszenia kończą się na dacie 16 maja 2020, dalszych informacji nie ma; Słabo działająca strona internetowa parafii, nieaktualne ogłoszenia parafialne; Z parafii nie docierają do nas informacje o tym jak w obecnej sytuacji można korzystać on-line z rekolekcji, spotkań grup on-line albo że się takowe odbywają; Nie dotarły do mnie żadne informacje o zmianie sposobu odbywania praktyk czy prowadzenia spotkań. Temat wydaje się być przykryty nakazem noszenia maseczek i dezynfekcji; Tak naprawdę większość informacji docierało do mnie od osób znajomych, niż na przykład od parafii; Brakowało mi komunikatów na temat kolędy; Podczas drugiej fali zaprzestano informowania i nie zwracano uwagi na restrykcje; Uaktualnienia informacji, jasnego przekazu odgórniego jakie są postanowienia; Informacje są podawane rzadko, a kapłani ograniczają się do przekazania ich dopiero po zarządzeniu biskupa; Brakuje jasnych i klarownych informacji co do zasad jakie obowiązują w pandemii w czasie nabożeństw; Przekazywania informacji w sposób rzeczowy i jasny, konkretny; Brakuje jasnych informacji i oznaczeń w kościołach. Brak komunikatów w trakcie mszy.

Niespójności, niekonsekwencje, brak jednolitości i chaos w działaniach informacyjnych Kościoła to kolejne problemy wskazywane przez 27,6% respondentów wypowiadających się na ten temat. Podkreślali oni przede wszystkim różnice pomiędzy poszczególnymi parafiami i diecezjami, ale także różnice między komunikatami pochodzącymi z różnych poziomów Kościoła hierarchicznego: Episkopatu, biskupów diecezjalnych i proboszczów. Ich zdaniem, w komunikacji Kościoła brakuje jednolitego stanowiska w odniesieniu do samej pandemii, wprowadzanych w związku z nią obostrzeń, a także konkretnych obrzędów liturgicznych i form kultu.

Jako przykłady wypowiedzi tego typu można przytoczyć następujące:

Pojawia się rozbieżność w diecezjach i parafiach, które wprowadzają chaos; Nie-słuchanie przez proboszczów i nie egzekwowania od wikariuszy zarządzeń Episkopatu, kurii, papieża; Jednolitego przekazu i posłuszeństwa biskupom. Na stro-nie episkopatu jasne, konkretne zasady (choć czasem dość trudnym językiem), a potem w terenie każdy po swojemu; Brak spójności komunikatów płynących od różnych podmiotów; Kościół jako instytucja powinien bardziej dbać o spójny głos i wyrażać troskę o wiernych, ich życie i zdrowie i zachęcać do różnych form uczestnictwa online; Logiki w zarządzeniach i porządku, bo w każdej diecezji by-wały kompletnie inne zasady, przez co ludzie jeździli np. do spowiedzi 15 km do sąsiedniej diecezji; Sprzeczności hierarchów kościelnych na temat przyjmowania komunii; Brak jedności w przekazywanych informacjach. Jedni biskupi przeka-zują dane informacje, inni przekazują coś sprzecznego, podobnie wśród księży. Wydane zostały dane zasady postępowania podczas pandemii, księży w para-fiach nie do końca je respektowali; Kościół za pomocą mediów radzi sobie świet-nie z przekazywaniem informacji, jednak leży przekazywanie wiadomości na niższym szczeblu. Informacje docierają do wiernych, którzy sprawnie poruszają się po mediach społecznościowych, ale nie docierają do proboszczów, którzy często ustalają sobie własne pandemiczne zasady. Co parafia to inne obostrze-nia, a te wychodzące odgórnie nie docierają raczej do niestety najbardziej nara-żonej grupy – osób starszych, które nie mają obycia medialnego i często opierają się na tym, co powiedział proboszcz; Najbardziej brakuje jednolitości. Przede wszystkim w czasie, kiedy jednak ludzie czasem chodzą do różnych kościołów, można się pogubić w różnych zasadach stosowanych w różnych parafiach; Wedle mojej wiedzy są bardzo duże różnice w ilości i jakości informacji nt. zasad epide-micznych w kościołach. Od bardzo dobrej i rzetelnej informacji przeważnie na terenach wiejskich po dość opieszale traktowanie sprawy na terenach miejskich; Głównym zarzutem jest występowanie komunikatów sprzecznych z oficjalnymi; Brakuje pewnej dyscypliny w Kościele. Kościół powinien mówić jednym gło-sem. Tymczasem każdy biskup ma swoje zdanie, nie mówiąc już o proboszczach, którzy robią co chcą; Brak konkretnego, jednolitego stanowiska. Ile parafii, tyle decyzji, ale to wynika z listu biskupa, który wszelkie poważne decyzje związane z bezpieczeństwem sanitarnym, czy organizacją wydarzeń religijnych w Kościele zostawiał „roztropnej decyzji księży proboszczów”.

Kwestie braku zaangażowania duchowieństwa oraz braku troski duszpa-sterskiej o wiernych zostały dostrzeżone przez 23,2% respondentów wskazują-

cych jakieś problemy w komunikacji Kościoła podczas pandemii. Podkreślano tu, że Kościół jako całość i poszczególni przedstawiciele hierarchii kościelnej są oderwani od realnych problemów, oddzielają się od zwykłych ludzi i nie wywiązują się właściwie z zadań duszpasterskich. Zdaniem niektórych respondentów brakowało też pogłębionej interpretacji pandemii uwzględniającej jej wymiar duchowy i teologiczny.

Wśród wypowiedzi dotyczących tych zagadnień znalazły się na przykład następujące:

Można było robić dużo więcej, aby być blisko wiernych w domach; Zaangażowania i chęci osób, które są najbliższe nas - wiernych. Tylko niektórzy robią to z powołania a nie z przymusu; Wezwania do pokuty i rachunku sumienia, wezwania do nawrócenia i refleksji, co Bóg nam mówi poprzez pandemię; Pokory i odpowiedzialności za bliźnich; Zainteresowania zwykłym wiernym, który w czasie pandemii czuł się zagrożony. Było mało wsparcia duchowego; Wydaje mi się, że brakuje chęci do rozmów, wielokrotnego tłumaczenia, do pewnego rodzaju wyjścia z jakąś inicjatywą; W czasie wojny kościół niósł posługę wiernym, pomagał ratować prześladowanych, niósł pomoc medyczną i wsparcie emocjonalne wykorzystując swoje zasoby, tu takiego zaangażowania nie widać tak jakby kierunek kościoła się zmienił z skupionego na niesienie dobra i miłości na skupienie na prowadzeniu kampanii politycznych; Zbyt mało informacji o sposobach życia blisko Pana Boga i konieczności bycia w jeszcze większej bliskości ze swoją parafią, brak zachęty do tworzenia wspólnot online. (...) Brak zachęty do zawierzenia się w trudnych chwilach Panu Bogu. Brak zachęty do analizy wartości: co jest największą wartością (życie na ziemi czy życie wieczne?); Pomijania tematu odpowiedzialności-miłości, największego przykazania po miłowaniu Boga, w powiązaniu z niekatolickimi zachowaniami w pandemii. A to alfabet – podstawa naszej wiary, tego brak, to dalej jest pustka; Szacunku kapłanów do wiernych. Trudna sytuacja dotyczy i kapłanów, i wiernych, nie tylko kapłanom jest trudno; Ukazywania duchowego wymiaru zagrożeń i właściwej postawy chrześcijanina wobec nich; Na podstawie doświadczeń w mojej parafii wierni pozostali bez jakiegokolwiek opieki duszpasterskiej. Kościół został zamknięty. Członkowie rady parafialnej sami postarali się o organizację transmisji mszy świętej online przy wielkim sprzeciwie księdza proboszcza; Biskupi oderwani są od rzeczywistości zwykłych ludzi, tak naprawdę nie mają pojęcia co dzieje w ich kościele (wspólnocie ludzi); W moim odczuciu jest to grupa ludzi oderwana w całości od

rzeczywistości i tego z czym borykają się wierni, szczególnie teraz w kontekście pandemii i spraw związanych z kryzysem wiary.

Jeszcze inne braki i problemy w działaniach komunikacyjnych Kościoła w okresie pandemii, zdaniem 11,6% respondentów je dostrzegających, dotyczyły kwestii komunii świętej. Niektórzy podkreślali, że zabrakło jasnej i pełnej informacji na temat różnych form przyjmowania Eucharystii przez wiernych. Inni natomiast stwierdzali, że w poszczególnych kościołach nie było możliwości przyjmowania komunii świętej w formie preferowanej przez konkretne osoby albo też, że nie przestrzegano zasad bezpieczeństwa podczas jej udzielania.

Przykładowymi wypowiedziami dotyczącymi tych problemów są następujące:

Brak możliwości, lub bardzo utrudnione przyjmowania komunii świętej do ust; Niektórzy księża nie chcą udzielać komunii na rękę; Zbyt rzadko zachęcano do przyjmowania komunii na rękę; Ten sam ksiądz podający komunię na zmianę do ust i na rękę, księża i ministranci bez maseczek, wierni „chuchający” sobie w kark w trakcie oczekiwania na komunię; Miałam zdarzenie, że kapłan nie dał mi komunii św. do ust. Nie wiedziałam, czy uczył mnie pokory, czy bał się covid; W ogóle nie chciano stosować środków dezynfekcji przed rozdawaniem komunii i mimo wielu przypadków zachorowań w miejscowości nie wprowadzono zasady z góry dotyczącej możliwości przyjmowania komunii na rękę; Za mało precyzyjne zasady dotyczące przyjmowania komunii; Z jednej strony dopuszczone przyjmowanie Pana Jezusa na „rękę”, a z drugiej strony ksiądz na siłę chce udzielić do ust lub daje odczuć osobie w dość bezczelny sposób, że tak nie powinna robić, że to mu się nie podoba; Brak podstawowej informacji np. że komunię świętą można przyjmować na rękę; W części kościołów komunია udzielana jest wyłącznie do ust. W mojej parafii ksiądz podczas homilii nazwał chęć udzielania komunii na rękę „kaprysem wiernych”; W wielu parafiach, brak rozróżnienia podczas udzielania komunii świętej „na rękę” lub „do ust”; Nie wszędzie kapłani (szczególnie w czasie 1. lockdownu i tuż po nim), zakładali maseczki podczas rozdawania komunii; Nie wszyscy dezynfekowali wcześniej ręce; Nie w każdej parafii umożliwiano parafianom na dezynfekcję rąk tuż przed przyjęciem komunii (szczególnie w przypadku przyjęcia na rękę); Często nie informowano i nie wyodrębniano miejsc do przyjęcia komunii na rękę, przez co w jednej kolejce przyjmowano komunię w sposób tradycyjny i na rękę; Komunia św. jest udzie-

lana do ust i jeśli ktoś chce do rąk, to może, tylko że nie oddziela się tych dwóch sposobów, czyli nic to nie daje.

Co dziesiąta osoba badana (10,4%), zauważająca pewne braki w komunikacji Kościoła w okresie pandemii, wspominała o negowaniu epidemii przez wielu księży, kwestionowaniu możliwości zakażenia się w kościele, a nawet naśmiewaniu się z tych, którzy przestrzegają zasad bezpieczeństwa. W wypowiedziach mieszczących się w tej kategorii podkreślano ignorowanie rezultatów badań naukowych oraz przeakcentowanie postawy wiary w cudowną moc modlitwy.

Oto przykłady takich wypowiedzi:

Kościół neguje pandemię, nawołuje do nieszczepienia się; Ignorancja księży. Niewiara w informacje medyczne. Ślepa wiara w cuda i brak pandemii; Odnośną wrażenie, że księża uważają, że w kościele koronawirus nie atakuje; Poinformowali moją babcię na mszy, że w kościele nie można się zarazić; Niektórzy przeciwstawiają wiarę zdrowemu rozsądkowi, np. mówią, że komunie nie zaraża; Często jest unikanie tematu i udawanie że nas to nie dotyczy; W wielu parafiach księża omijają problem pandemii, jakby jej w ogóle nie było; Był obecny w mediach głos księży/zakonników negujący możliwość zakażenia się w kościele; Mówienie że nie trzeba maski, że wystarczy się pomodlić i wręcz trzeba jechać na pielgrzymkę; W wielu parafiach księża wręcz naśmiewali się z pandemii, obostrzeń. Taka arogancja w stosunku do zaleceń Episkopatu jest demotywująca dla nas i uważam ją za naganną; Niekorzystnie wpływają na obraz kościoła w czasie pandemii, mówią, że maseczki to tylko atak na wolność i tym podobne, a zapominają o tym, jak ważne w naszej religii jest dbanie o siebie i drugiego człowieka. Wobec nich powinny zostać wyciągnięte pewne konsekwencje, kiedy szerzą takie poglądy szeroko i to czasem z ambony; Kapłani słabo przestrzegali obostrzeń lub na początku pandemii szczególnie w magiczny sposób mówili o wierze i modlitwie jako cudownym lekarstwie na jakiegoś tam wirusa.

Część respondentów, a konkretnie 5,2% spośród dostrzegających jakies problemy w komunikacji Kościoła, zauważała, że Kościół zbyt łatwo podporządkował się zaleceniom rządowym i stał się właściwie przekąźnikiem informacji. Wskazywano tutaj, że Kościół jako instytucja nie zajął własnego i wyraźnie wyartykułowanego stanowiska w kwestii pandemii i związanych z nią obostrzeń sanitarnych.

Badani podkreślający te problemy stwierdzali na przykład:

Zamiast tylko przekazywać co zostało ustalone przez osoby rządzące, powinien jasno określić również swoje stanowisko – dlaczego np. w kościele może być 1 os./15m², a w markecie tych osób może być o wiele więcej, choć w kościele są wyznaczone miejsca, a w marketach ludzie pchają się na siebie nawzajem; Ksiądz na czas wyborów bagatelizował zagrożenie w myśl słów rządzących; Kościół przesadził i stał się słupem ogłoszeniowym dla sanepidu; Prawdy, a nie przytakiwania temu co PIS gada. Kościół w sensie Episkopat się sprzedał; Ogólnie rzecz ujmując Kościół poddał się pandemii strachu; Kościół [powinien – DW] mocno stać na straży doktryny wiary i nie poddawać się poprawności politycznej; Nie powinno się zamykać kościołów dla kogokolwiek, kto chce wejść, nigdy w historii nie było czegoś takiego jak zamknięcie kościołów przez władze, a jeśli nawet, to Kościół protestował, teraz potulna zgoda; Z góry przyszło takie rozporządzenie, a księża, bez najmniejszego „ale”, się do tego dostosowali; Zbyt łatwo zgodzono się na uczestnictwo we mszy św. za pośrednictwem mediów.

Jeszcze inni badani (4,4%) wypowiadający się o tym, czego zabrakło w komunikacji Kościoła w okresie pandemii, wskazywali, że podstawowym problemem był nacisk na utrzymanie wiernych w kościołach. Podkreślali oni, że wielu księżom towarzyszył strach przed pustymi kościołami, a także obawa przed utratą dochodów.

Jako przykłady takich opinii można przytoczyć następujące:

Przedkłada dobro kościoła i jego finansów nad zdrowie wiernych. Nie liczyło się czy istnieje ryzyko zakażenia – ważne, aby na msze przychodziło wielu wiernych; Lęka się, że jeśli zachęci wiernych do pozostania w domach i uczestnictwa w mszach online to spowoduje to w dłuższej perspektywie czasu zmniejszenie się liczby uczęszczających do kościoła, gdy pandemia się skończy; Skupiają się tylko na zarobku; Kościołowi zależy na jak największej ilości wiernych w kościołach na mszach, dlatego ignoruje zalecenia i nie informuje ludzi. Kościołowi chodzi tylko o pieniądze z tacy; Księża dbają tylko o swój interes. Brakuje im pieniędzy i tematy epidemii omijają szerokim łukiem i próbują najwięcej pieniędzy ugrać dla siebie; Księżom bardzo szkoda, że ludzie nie przychodzą, bo to mniej gotówki, dlatego nie informują ludzi.

W niektórych wypowiedziach akcentowano przede wszystkim niewłaściwy język bądź styl komunikowania Kościoła z wiernymi – uważało tak 4,0% respondentów dostrzegających jakieś problemy w komunikacji. Niegodności te

zauważano zarówno w komunikatach Episkopatu, poszczególnych biskupów, jak też konkretnych księży posługujących w parafiach. Oto przykładowe wypowiedzi na ten temat:

Niestety, ale nie tylko jeśli chodzi o pandemię, Kościół posługuje się nieadekwatnym językiem. Socjolektem, który jest nie do strawienia dla przeciętnego człowieka. Dla wykształconego też nie. Od lat nie jestem w stanie słuchać listów biskupów, komunikatów. Nie mam pojęcia, kto je pisze, ale najwyraźniej Episkopatowi potrzebny jest specjalista ds. komunikacji, PR. To co przekazują wiernym, pod względem językowym jest odstręczające, mimo zapewne wartościowych treści. Chodzi mi o styl, teologiczne cytaty, które przypominają wykład znudzonego sobą samym profesora. Zero charyzmy, zero umiejętności docierania do ludzi słowem; Język jest niedostosowany do słuchaczy, ludzi bierze na torsje jak mają słuchać po raz kolejny listów biskupich – jest ich znacznie za dużo, są one znacznie za długie; Komunikaty mydlą oczy, niewiele w nich treści; Komunikaty były też niedostosowane do odbiorców (na tle innych instytucji czy jakichkolwiek związków Kościoła wypada naprawdę bardzo źle – zwłaszcza jeśli mówimy o pewnej nowoczesności); Aktualnych informacji przekazywanych zrozumiałym językiem; Komunikaty Episkopatu bardzo często są zbyt oficjalne; Informacje które przekazują choćby w listach pasterskich są niejasne, nietrafione, niezrozumiałe; Ton rozkazów i zakazów wzbudzał nieufność, strach, poczucie odrzucenia.

Omówione powyżej dane z pytań otwartych dotyczących, ogólnie rzecz biorąc, jakości działań komunikacyjnych (i nie tylko) Kościoła w okresie pandemii, wykazują zaskakujące paralele. Odpowiedzi uzyskane na oba z tych pytań kodowane były niezależnie od siebie. Okazuje się, że tematy pojawiające się jako pozytywne aspekty komunikacji Kościoła mają swe niemal lustrzane (choć odmiennie wartościowane) odbicie jako aspekty negatywne. Dane procentowe są tutaj mniej istotne, gdyż pomiędzy oboma pytaniami występowała duża dysproporcja pod względem liczby odpowiedzi. Ważniejsza jest natomiast sama ich treść.

Można więc domyślać się, że wypowiadając się na te tematy respondenci wskazali, co jest dla nich ważne w komunikacji Kościoła w kontekście pandemii, sposobu jej doświadczania i związanych z nią ograniczeń dotyczących praktyk religijnych. Istotna jest zatem dostępność informacji, ich jasność, klarowność i aktualność, wykorzystanie wielu kanałów komunikacyjnych, w tym nowocze-

сных mediów, spójność działań komunikacyjnych różnych podmiotów i agend Kościoła, zgodność praktyki i postępowania z treścią przekazywanych komunikatów, sam fakt przestrzegania zasad zapewniających bezpieczeństwo wiernych, zaangażowanie kapłanów, kontakt z wiernymi i opieka duszpasterska realizowane w trudnym czasie koronakryzysu.

Badane osoby doceniają to, iż Kościół katolicki w Polsce jako całość oraz poszczególne jego podmioty starają się podejmować intensywne działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa wiernych, zapewnienie dostępu do informacji, wykorzystanie nowoczesnych form komunikacji i poszerzenie oferty duszpasterskiej służącej wieloaspektowemu wsparciu wiernych. Z uznaniem wypowiadają się o dostępności informacji, zaangażowaniu w informowanie Konferencji Episkopatu Polski, biskupów i kapłanów posługujących w parafiach, o przestrzeganiu zasad sanitarnych wzmacniających bezpieczeństwo.

Jednocześnie jednak uczestnicy badań głęboko odczuwają wszelkiego rodzaju rozbieżności i niezgodności, zarówno na płaszczyźnie czysto informacyjnej, jak i w kwestii relacji między treścią komunikatów a konkretnymi działaniami. Dostrzegają poważne różnice między poszczególnymi diecezjami i parafiami. Różnice te dotyczą intensywności i form komunikowania o pandemii i związanych z nią regulacjach dotyczących udziału w zgromadzeniach religijnych, zakresu respektowania tych regulacji oraz sposobów ich wdrażania, oferty duszpasterskiej proponowanej wiernym przez poszczególne parafie, postaw kapłanów i duszpasterzy względem duchowych, psychicznych i materialnych potrzeb wiernych. Rezultatem tych różnic może być poczucie chaosu informacyjnego i braku kontroli nad rzeczywistością.

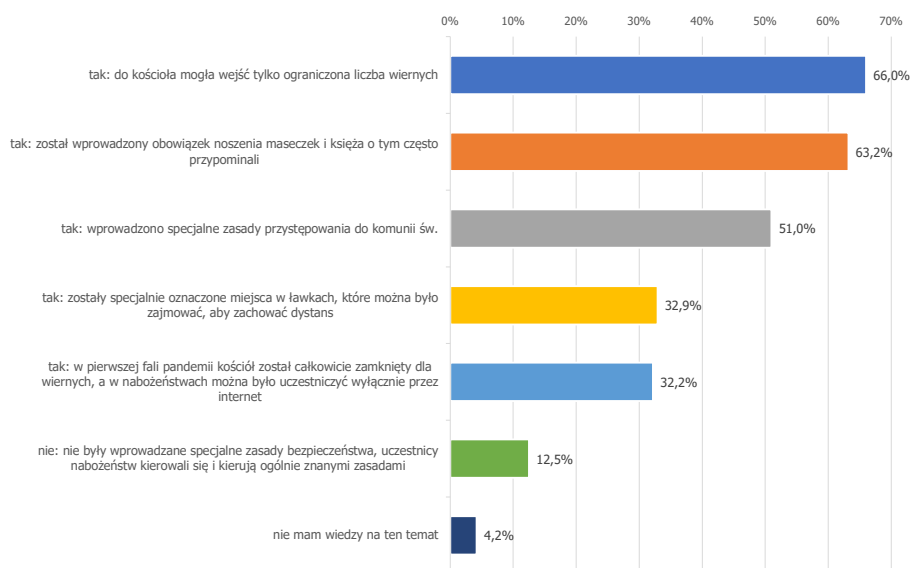
4. Zasady bezpieczeństwa odnoszące się do życia religijnego oraz opinie o nich

Uczestników badań poproszono o wypowiedź, jakie konkretnie specjalne zasady bezpieczeństwa zostały wprowadzone w ich kościołach – parafialnych bądź tych, do których najczęściej uczęszczają. Uzyskane odpowiedzi wskazują,

że takie zasady wprowadzono w prawie 90% kościołów odwiedzanych przez respondentów, a mówiąc bardziej precyzyjnie – tylko 12,5% badanych nie zauważyło wprowadzenia jakichś specjalnych zasad, natomiast pozostawiono samym wiernym troskę o przestrzeganie ogólnie obowiązujących reguł dotyczących bezpieczeństwa. Jeśli chodzi o te specyficzne zasady, które zostały wprowadzone w kościołach, to respondenci najczęściej wspominają o wprowadzeniu ograniczeń co do liczby wiernych w kościele (66,0%) oraz wprowadzeniu obowiązku noszenia maseczek w kościele, o czym przypominali księża (63,2%). Nieco rzadziej badani dostrzegają wprowadzenie specjalnych zasad przystępowania do komunii świętej (51,0%), a jeszcze rzadziej specjalne oznaczenia ławek w kościele, aby utrzymać dystans między wiernymi (32,9%) oraz fakt całkowitego zamknięcia kościoła w pierwszej fali pandemii, gdy nabożeństwa były wyłącznie transmitowane przez internet (32,2%).

Przedstawione dane wskazują, że większość kościołów w Polsce wprowadziła jakieś zasady mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa wiernych podczas pandemii.

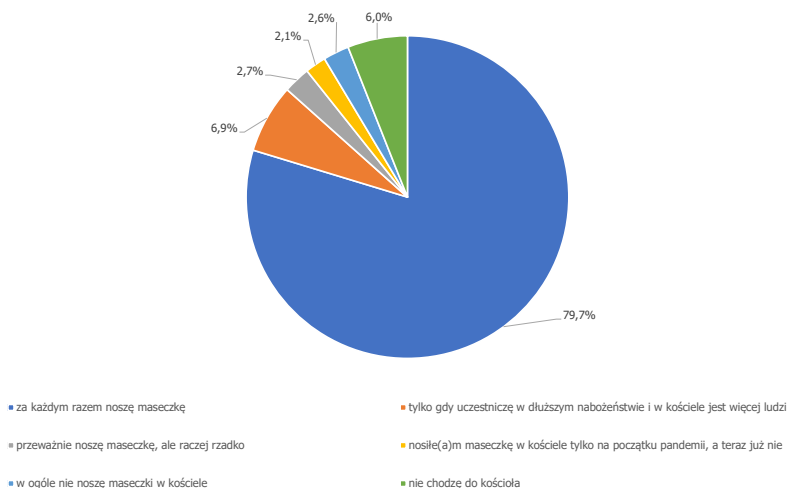
Wykres 18. Wprowadzenie w kościołach parafialnych respondentów zasad mających na celu ograniczenie możliwości zarażenia się koronawirusem

Jednym z najbardziej podstawowych i szeroko polecanych przez specjalistów zabezpieczeń przed koronawirusem jest noszenie maseczki zasłaniającej usta i nos. W rządowych regulacjach zabezpieczenie to zostało uznane za obowiązkowe dla wszystkich osób uczestniczących w nabożeństwach i obrzędach religijnych w kościołach, jak również dla wiernych wchodzących do kościołów na osobistą modlitwę. Z obowiązku noszenia maseczki zostali zwolnieni celebransi. Uczestników badań zapytano, czy oni osobiście przestrzegają zalecenia noszenia maseczki w kościele.

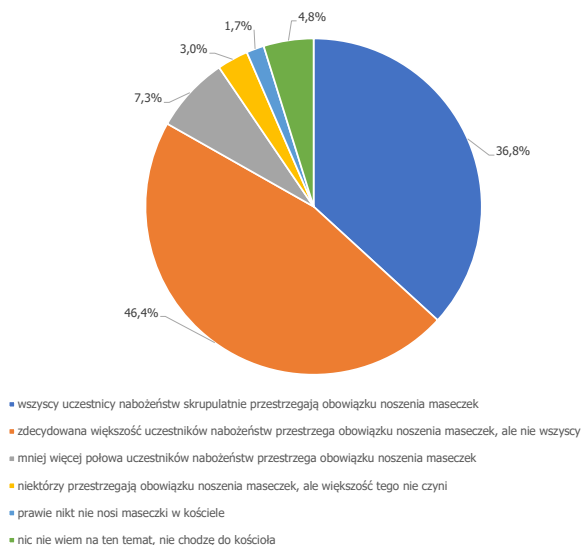
Ponad trzy czwarte respondentów (79,7%) deklaruje, że za każdym razem nosi maseczkę. Przypomnijmy, że badania, których wyniki tu referujemy, były prowadzone w miesiącach o szczególnym nasileniu zachorowań na Covid-19. Zdecydowanie mniej, bo 6,9% respondentów twierdzi, że nosi ją tylko wtedy, gdy uczestniczy w dłuższym nabożeństwie i gdy w kościele jest dużo innych ludzi, a dalsze 2,7% badanych, że nosi maseczkę, ale raczej rzadko. Nieliczni (2,6% respondentów) w ogóle nie noszą maseczki i również nieliczni (2,1%) nosili maseczkę tylko na początku pandemii, ale teraz już nie noszą. Pozostali, stanowiący 6,0% ogółu badanych, deklarują, że w ogóle nie uczęszczają do kościoła.

Wykres 19. Przestrzeganie przez respondentów zasad zasłaniania nosa i ust maseczką podczas udziału w obrzędach i nabożeństwach lub podczas osobistej modlitwy w kościele

Respondenci zostali również zapytani, jak w ogóle w kościołach, do których uczęszczają, wygląda noszenie maseczek zasłaniających usta i nos przez wiernych. Najczęściej (46,4% respondentów) zauważają oni, że zdecydowana większość uczestników nabożeństw przestrzega nakazu noszenia maseczki, ale nie wszyscy. Co trzeci respondent (36,8%) twierdzi, że wszyscy uczestnicy nabożeństw w kościele przez niego odwiedzanym skrupulatnie przestrzegają tego nakazu. Znacznie rzadsze są przypadki, kiedy mniej niż połowa (7,3% respondentów), niektórzy (3,0% respondentów) albo też prawie nikt (1,7% respondentów) nie nosi maseczki w kościele. Pozostałe 4,8% badanych stwierdziło, że nic nie wie na ten temat, ponieważ w ogóle nie chodzi do kościoła.

Wykres 20. Przestrzeganie obowiązku zasłaniania nosa i ust przez uczestników obrzędów i nabożeństw w kościele, do którego uczęszczają respondenci

Innym z zaleceń dotyczących zachowania bezpieczeństwa i ograniczenia możliwości rozprzestrzeniania koronawirusa zalecanych przez rząd i ekspertów jest obowiązek zachowania dystansu fizycznego między ludźmi. W celu jego egzekwowania wiele kościołów wprowadziło na przykład różnego rodzaju oznaczenia miejsc w ławkach, które można było zajmować, aby zachować właściwe odstępy pomiędzy poszczególnymi wiernymi. Uczestników badań zapytano

o to, jak wygląda przestrzeganie obowiązku zachowywania dystansu w tych kościołach, do których uczęszczają.

Wykres 21. Przestrzeganie obowiązku zachowania odległości przez uczestników obrzędów i nabożeństw w kościele, do którego uczęszczają respondenci

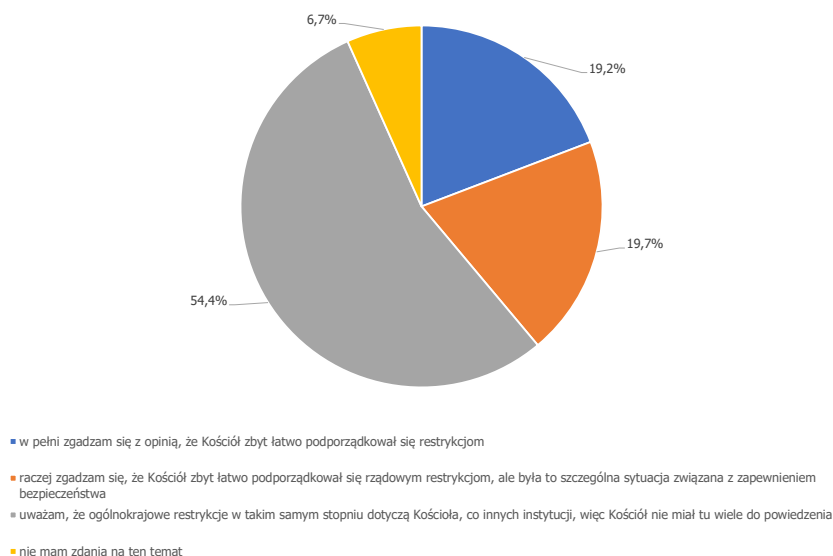

W świetle zebranych danych można zauważyć, że najczęściej stosowaną praktyką jest zdanie się na rozsądek samych uczestników nabożeństw – 40,4% respondentów twierdzi, że w kościołach przez nich odwiedzanych nie ma specjalnie wyznaczonych miejsc w ławkach, ale sami ludzie dbają o zachowanie dystansu między sobą. Stosunkowo powszechne, bo stwierdzone przez co czwartego respondenta (26,4%), jest też samorzutne zachowywanie przez wiernych dystansu z tego względu, że obecnie uczestników nabożeństw nie jest zbyt wielu. Nieco rzadsza jest praktyka specjalnego oznaczania miejsc w ławkach. Dostrzega ją w swoich kościołach ogółem 28,6% respondentów, przy czym 14,6% uważa, że mimo wyznaczonych miejsc nie wszyscy się do tych oznaczeń stosują i samodzielnie starają się dbać o zachowanie dystansu, a kolejne 14,0% twierdzi, że są wyznaczone miejsca i to decyduje o zachowaniu dystansu, ponieważ wierni kierują się tymi wskazaniem. Nieliczni (4,7%) deklarują, że nic nie wiedzą na temat zachowywania dystansu w kościele, ponieważ do kościoła nie uczęszczają.

W dyskusjach dotyczących ograniczeń i restrykcji związanych ze stanem pandemii dały się słyszeć także głosy, że Kościół katolicki zbyt łatwo im się podporządkował i w kościołach nie powinno się ich wszystkich egzekwować, ponieważ na przykład w sklepach i środkach komunikacji publicznej stopień zagęszczenia kontaktów między ludźmi jest większy. Inne stanowisko z kolei akcentowało, że wszystkie ograniczenia i zalecenia powinny w tym samym stopniu dotyczyć wszystkich instytucji, także Kościoła.

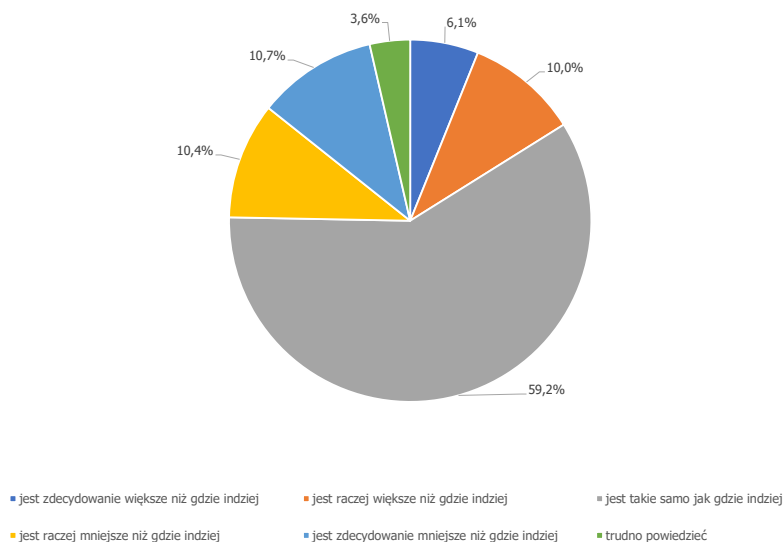
Respondenci zapytani o to, co sądzą o tych opiniach najczęściej skłaniają ku drugiemu z wymienionych stanowisk – 54,4% badanych uważa, że ogólnokrajowe restrykcje w tym samym stopniu dotyczą wszystkich instytucji i Kościoła nie ma tu wiele do powiedzenia. Co piąta osoba badana (19,2%) w pełni zgadza się jednak z opinią przeciwną – że Kościół zbyt łatwo podporządkował się rządowym restrykcjom. Niemal tyle samo respondentów (19,7%) raczej podziela opinię o zbyt łatwym podporządkowaniu się rządowym restrykcjom, ale wskazuje, że była to sytuacja szczególna związana z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa. Pozostała część badanej próby (6,7%) nie ma sprecyzowanego zdania na ten temat.

Wykres 22. Stanowisko respondentów wobec opinii, że Kościół katolicki zbyt łatwo podporządkował się restrykcjom wprowadzonym przez rząd

Większość uczestników badań uważa, że kościół jest miejscem, gdzie ryzyko zarażenia się koronawirusem jest takie samo jak gdzie indziej – takie stanowisko zajmuje 59,2% respondentów. Co szósta osoba (16,1%) twierdzi, że ryzyko zarażenia się w kościele jest większe niż gdzie indziej, przy czym zdaniem 6,1% ryzyko to jest zdecydowanie większe, a zdaniem 10,0% – jest raczej większe niż gdzie indziej. Nieco częściej badani uważają, że ryzyko to jest mniejsze (ogółem 21,1% respondentów), przy czym 10,7% twierdzi, że jest zdecydowanie mniejsze, a 10,4% – że jest raczej mniejsze. Pozostałe 3,6% respondentów nie ma wyrobionego zdania na ten temat.

Wykres 23. Opinie respondentów na temat ryzyka zarażenia się koronawirusem w kościele

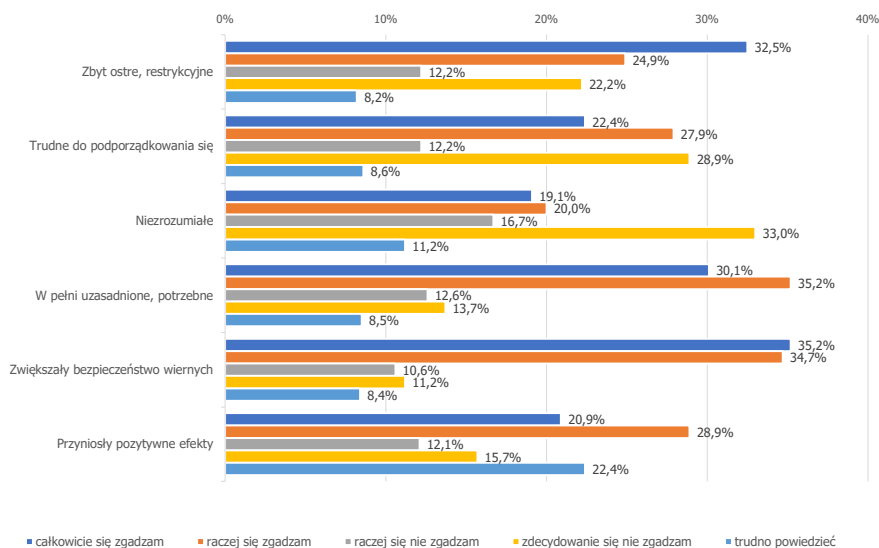

Spółeczne opinie na temat wspomnianych wyżej zaleceń i ograniczeń wprowadzanych przez rząd, a następnie stosowanych przez poszczególne parafie i kościoły były i są dość mocno zróżnicowane. W referowanych badaniach poproszono respondentów o ustosunkowanie się do niektórych z tych opinii. W zastosowanym pytaniu zamieszczono po trzy stwierdzenia wyrażające pozytywny i negatywny ogólny stosunek wobec restrykcji wprowadzonych podczas pierwszego lockdownu (wiosna 2020), a respondenci mieli wskazać, czy zgadzają się z nimi, czy też nie.

Uczestnicy badań najczęściej zgadzają się z opinią, że wprowadzone zasady zwiększały bezpieczeństwo wiernych (35,2% całkowicie się zgadza, a 34,7% raczej się zgadza), następnie, że były w pełni uzasadnione, potrzebne (30,1% całkowicie się zgadza, a 35,2% raczej się zgadza), a także, że zasady były zbyt ostre, restrykcyjne (32,5% całkowicie się zgadza, a 24,9% raczej się zgadza). Z kolei najczęściej nie zgadzali się z opiniami, że zasady te były niezrozumiałe (33,0% zdecydowanie się nie zgadza, a 16,7% raczej się nie zgadza) oraz że były trudne do podporządkowania się (28,9% zdecydowanie się nie zgadza, a 12,2% raczej się nie zgadza).

Ogólnie rzecz biorąc, pomimo tego, że zasady te były uciążliwe i w poważnym stopniu zmieniały dotychczasowe sposoby uczestniczenia w obrzędach religijnych i nabożeństwach, spotykają się wśród respondentów ze zrozumieniem i poparciem, choć bynajmniej nie bezkrytycznym. Badani dostrzegają ich uciążliwości, ale je akceptują kierując się zasadą większego dobra.

Wykres 24. Ogólna opinia o zasadach bezpieczeństwa wprowadzonych w pierwszej fali pandemii (lockdown) dotyczących udziału w nabożeństwach i obrzędach religijnych

5. Praktyki i zaangażowanie religijne

Ograniczenia i restrykcje wprowadzane przez rząd, a następnie egzekwowane na poziomie poszczególnych kościołów i parafii, obejmowały przede wszystkim sferę praktyk religijnych. Przez wiernych, a także przez kapłanów pracujących w tych kościołach, były one szczególnie dotkliwie odczuwane w pierwszym okresie pandemii wiosną 2020 r. Po raz pierwszy spotkano się z takimi ograniczeniami i często wywoływały one wewnętrzne opory. Dotkliwość tych restrykcji pogłębiał też fakt, iż w bezprecedensowy sposób ograniczyły one możliwość udziału w nabożeństwach i obrzędach najważniejszych świąt chrześcijaństwa, a więc Wielkiej Nocy i Triduum Paschalnego. W sytuacji limitowanego dostępu do wspólnotowych obrzędów i nabożeństw w świątyniach Kościoła i duszpasterze apelowali wtedy o większą aktywność w zakresie pobożności prywatnej. W naszych badaniach zapytano więc respondentów jak zmieniła się częstotliwość wybranych praktyk religijnych w okresie wprowadzenia pierwszego lockdownu w porównaniu do czasów sprzed pandemii.

Zebrane wyniki wskazują, że zmiana dotyczyła przede wszystkim formy udziału w mszach świętych – 70,8% respondentów deklaruje, że częściej niż przed pandemią oglądało transmisje mszy świętej w telewizji lub w internecie. Tylko w przypadku 3,8% badanych nastąpiła zmiana odwrotna, to znaczy w porównaniu do okresu sprzed pandemii transmisje telewizyjne i on-line mszy świętych oglądali rzadziej. Warto też zwrócić uwagę, że 15,7% uczestników badań zadeklarowało, że w ogóle nie praktykuje oglądania mszy świętych w telewizji bądź w internecie.

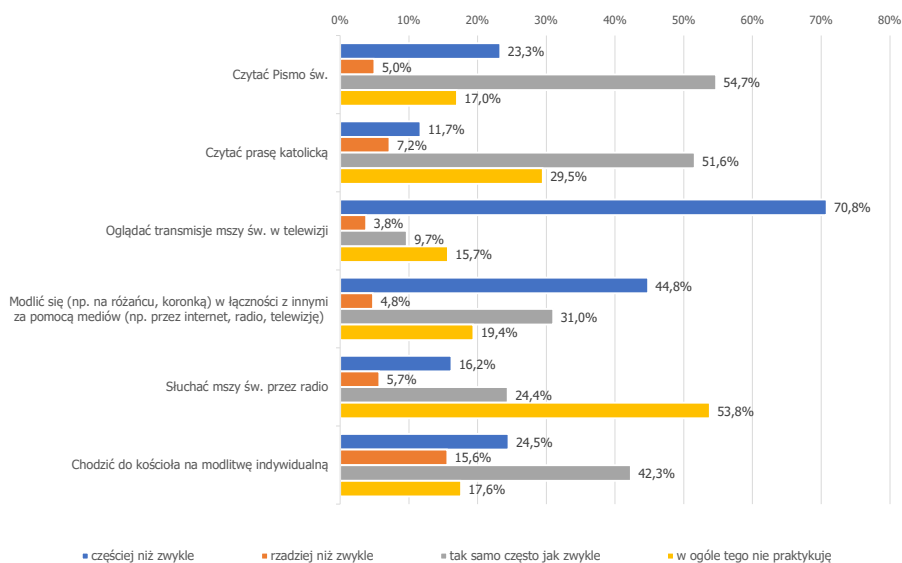
Badani również częściej, choć z już mniejszą intensywnością, podczas pierwszego lockdownu zaczęli modlić się w łączności z innymi, korzystając z pośrednictwa mediów: radia, telewizji lub internetu, na przykład w formie modlitwy różańcowej czy koronki do Miłosierdzia Bożego. Wzrost częstości tego typu praktyk w porównaniu do czasów sprzed pandemii deklaruje 44,8% badanych. Prawie co trzeci respondent (31,0%) podejmował takie modlitwy również często, jak przed pandemią, a prawie co piąty (19,4%) – w ogóle tego nie praktykuje.

Mniej więcej co czwartej osobie spośród badanych zdarzyło się również po wprowadzeniu ograniczeń wiosną 2020 częściej niż w czasach wcześniejszych

chodzić do kościoła na modlitwę indywidualną (24,5%) oraz czytać Pismo Święte (23,3%). Przeważnie jednak respondenci stwierdzali, że tego typu praktyki podejmowali z taką samą częstotliwością, jak zwykle: w przypadku czytania Pisma Świętego deklaruje to 54,7%, a w przypadku modlitwy indywidualnej w kościele 42,3% badanych. W odniesieniu do obu tych praktyk podobne odsetki stwierdziły, że w ogóle nie podejmują tego typu aktywności religijnych (czytanie Pisma Świętego – 17,0%, modlitwa prywatna w kościele – 17,6%).

Sytuacja pandemii w niewielkim stopniu zmieniła też częstotliwość czytania prasy katolickiej przez osoby uczestniczące w badaniach: 51,6% uznało, że w ich przypadku nic się w tym zakresie nie zmieniło. Co dziewiąta osoba badana (11,7%) stwierdziła jednak, że w porównaniu do czasów sprzed pandemii w okresie pierwszego lockdownu częściej sięgali po prasę katolicką. Prawie co trzeci respondent (29,5%) przyznał, że w ogóle nie korzysta z katolickiej prasy.

Wykres 25. Częstotliwość wybranych praktyk religijnych podczas pierwszej fali pandemii w porównaniu do czasów przed pandemią

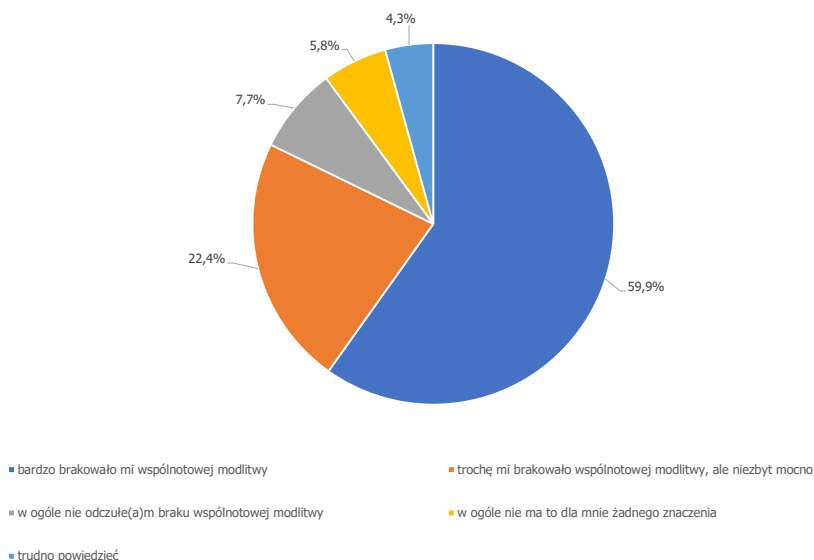

Spośród uwzględnionych w tym pytaniu różnych zachowań najrzadziej podejmowanym zarówno w czasach przed pandemią, jak i w jej początkowym okresie, okazało się słuchanie Mszy świętej przez radio: 53,8% badanych

stwierdziło, że w ogóle nie podejmuje takiej aktywności. Co czwarty respondent (24,4%) wskazuje, że podczas pierwszego lockdownu słuchał Mszy świętej przez radio tak samo często, jak zwykle, a 16,2% badanych zauważyło, że radiowych transmisji Mszy świętych słuchało częściej niż zwykle.

Uczestnicy badań w większości stwierdzają, że restrykcje wprowadzone podczas pierwszej fali pandemii oraz samoograniczenia w zakresie uczestnictwa we wspólnych obrzędach religijnych, nabożeństwach i modlitwach w kościele negatywnie wpłynęły na ich poczucie bycia częścią wspólnoty religijnej. Ponad połowa respondentów (59,9%) stwierdziła, że podczas pierwszego lockdownu bardzo brakowało im wspólnotowej modlitwy, a częściej niż co piąta osoba (22,4%) uznała, że trochę brakowało wspólnotowej modlitwy, choć niezbyt mocno. Ogółem, ci którzy odczuli brak takiej modlitwy stanowią 82,3% ogółu badanej próby. Co dwunasta (7,7%) spośród badanych osób deklaruje, że w ogóle nie odczuła takiego braku, a dla 5,8% kwestia ta nie ma żadnego znaczenia.

Wykres 26. Odczuwanie przez respondentów braku możliwości wspólnotowej modlitwy w kościele podczas pierwszej fali pandemii i wprowadzonych restrykcji

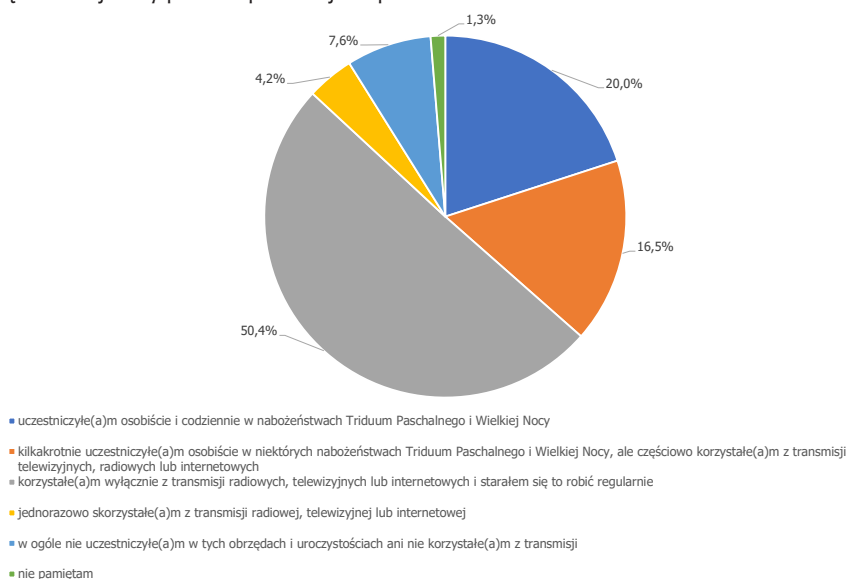

Podczas pierwszej fali pandemii wiosną 2020 roku, jak co roku, odbywały się uroczystości Triduum Paschalnego oraz Wielkiej Nocy. Ograniczenia dotyczące uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach obejmowały więc święta najważniejsze dla katolików. Większość obrzędów Triduum Paschalnego odbywało się w ogóle bez udziału wiernych za zamkniętymi drzwiami kościołów. Możliwe jednak było uczestniczenie w nich poprzez transmisje medialne, zarówno ogólnodostępne w telewizji i radiu, jak i organizowane przez poszczególne parafie i kościoły transmisje internetowe.

W przeprowadzonych badaniach zapytano respondentów o to, w jaki sposób uczestniczyli w tych uroczystościach i obrzędach. Według deklaracji badanych osób zdecydowana większość z nich brała udział bezpośrednio lub za pośrednictwem mediów w obchodach Triduum Paschalnego i Wielkanocy. Jedynie 7,6% respondentów stwierdziło, że w żaden sposób nie uczestniczyło w takich praktykach, a dalsze 1,3% nie mogło sobie przypomnieć, ponieważ od tamtego czasu do momentu prowadzenia badań minęło już kilka miesięcy. Ogółem 91,1% badanych uczestniczyło w różnym zakresie i różny sposób w nabożeństwach i uroczystościach Triduum Paschalnego i Wielkanocy.

Co piąta osoba spośród ogółu badanych (20,0%) wskazuje, że uczestniczyła osobiście i codziennie w nabożeństwach Triduum Paschalnego i Wielkiej Nocy. Mając świadomość, że obowiązywały wtedy wyjątkowo restrykcyjne ograniczenia, a wiele kościołów, zwłaszcza w miastach, było w ogóle zamkniętych, należy wskaźnik ten uznać za wysoki, ale jednocześnie należy podkreślić, że są to wyłącznie deklaracje samych respondentów. Nieco mniejszy odsetek respondentów (16,5%) wskazuje, że częściowo brał osobisty udział w obchodach Świąt Wielkanocy w kościele, ale częściowo korzystał także z transmisji internetowych, telewizyjnych lub radiowych. Co druga osoba (50,4%) stwierdza natomiast, że regularnie uczestniczyła w obrzędach i nabożeństwach Triduum Paschalnego i Wielkiej Nocy wyłącznie korzystając z medialnych transmisji, a 4,2% badanych – że również korzystało z transmisji medialnych, ale tylko jednorazowo.

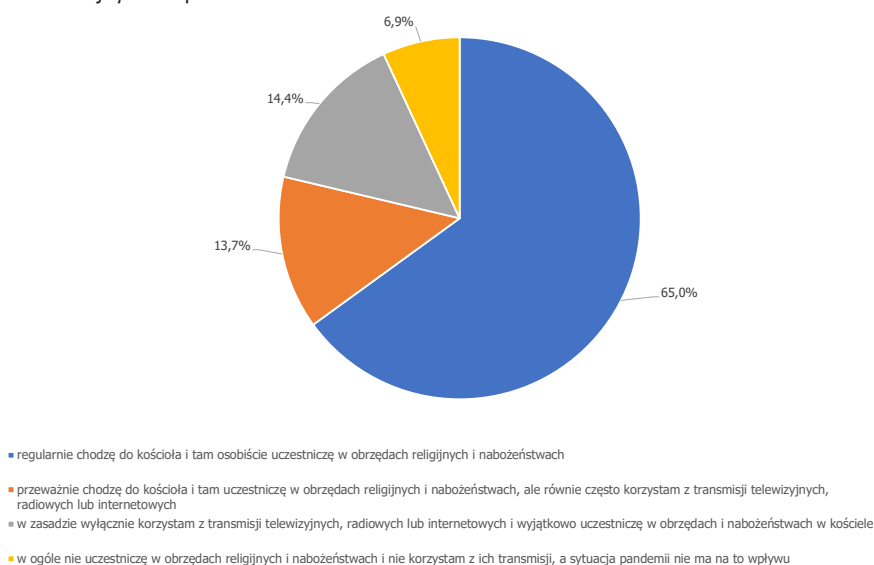
Wykres 27. Uczestnictwo respondentów w obrzędach i uroczystościach Triduum Paschalnego i świąt Wielkiej Nocy podczas pierwszej fali pandemii

W celu ustalenia, w jakiej formie respondenci uczestniczyli w nabożeństwach i obrzędach religijnych w drugiej i trzeciej fali pandemii (jesień 2020 – wiosna 2021) zapytano ich o najczęściej praktykowaną formę.

Niemal dwie trzecie badanych (65,0%) deklaruje, że w drugiej i trzeciej fali pandemii regularnie chodziło do kościoła i osobiście uczestniczyło w nabożeństwach i obrzędach religijnych. Znacznie rzadsza była forma hybrydowa, praktykowana przez 13,7% badanych, polegająca na częściowym uczestnictwie osobistym w kościele, a częściowym korzystaniu z transmisji telewizyjnych, radiowych i internetowych. Co siódma osoba badana (14,4%) jako w zasadzie jedyną formę uczestnictwa w obrzędach i nabożeństwach wybierała korzystanie z transmisji medialnych i tylko wyjątkowo osobiście brała w nich udział w kościele. Pozostali respondenci (6,9%) stwierdzili, że w ogóle nie uczestniczą w żadnych nabożeństwach i obrzędach religijnych, zarówno w kościołach, jak i w formie on-line.

Wykres 28. Sposób uczestnictwa respondentów w obrzędach religijnych i nabożeństwach podczas kolejnych fal pandemii

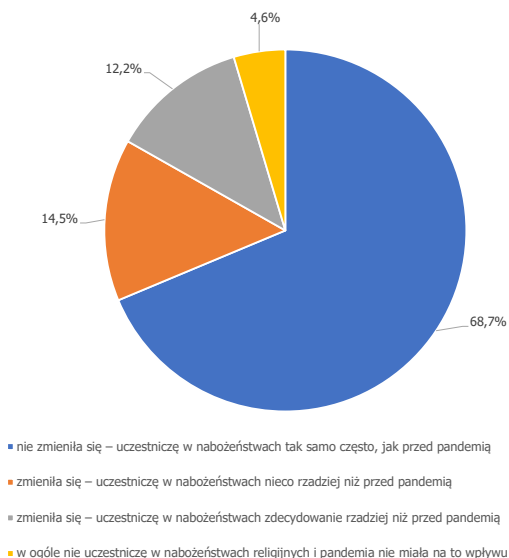

Mniejsza liczba uczestników obrzędów i nabożeństw religijnych w kościołach w porównaniu do stanu sprzed pandemii jest obecnie powszechnie widoczna. Spadek frekwencji może być oczywiście wywołany różnymi przyczynami, jednak nie ma wątpliwości, że jest silnie związany z sytuacją pandemii, obowiązującymi ograniczeniami, ale także psychicznymi obawami dotyczącymi uczestnictwa w zgromadzeniach. Poproszono także respondentów o wypowiedź czy sytuacja pandemii spowodowała u nich jakieś zmiany w zakresie częstotliwości uczestnictwa w nabożeństwach religijnych.

Ponad dwie trzecie badanych osób (68,7%) deklaruje, że pandemia nie przyczyniła się do zmian w częstotliwości ich uczestnictwa w nabożeństwach i biorą oni w nich udział tak samo często, jak przed pandemią. Co siódma osoba (14,5%) przyznaje, że obecnie biorą udział w nabożeństwach religijnych nieco rzadziej niż przed pandemią, a co ósma (12,2%), że uczestniczą w nabożeństwach zdecydowanie rzadziej niż przed pandemią. Pozostałe 4,6% stwierdza, że i tak nie uczestniczy w nabożeństwach religijnych, więc pandemia nie miała tutaj żadnego wpływu. Ogółem więc spadek częstości uczestnictwa w nabożeństwach religijnych deklaruje ponad jedna czwarta badanych, a przypomnijmy,

że w próbie badawczej znalazły się przede wszystkim osoby o ponadprzeciętnym zaangażowaniu religijnym.

Wykres 29. Zmiana częstotliwości udziału respondentów w nabożeństwach w porównaniu do czasu przed pandemią

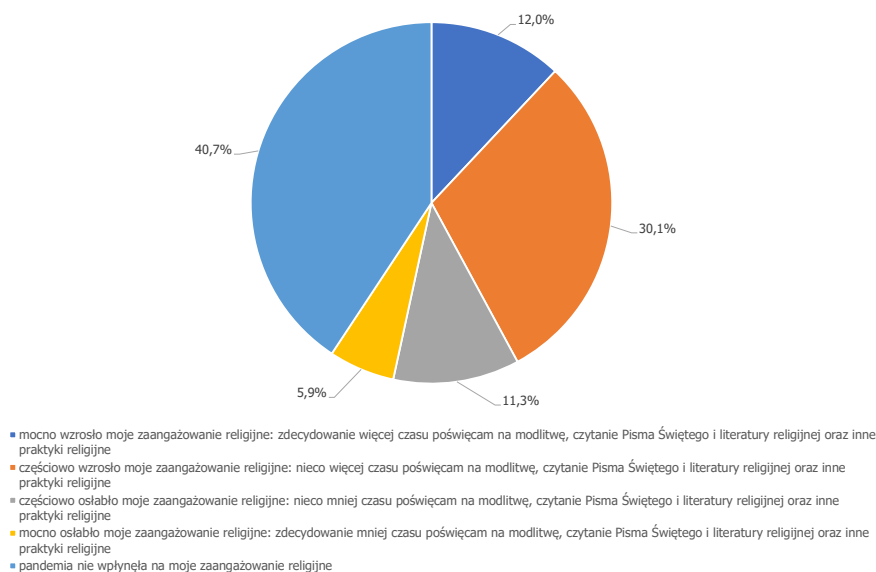

Uczestnicy badań zostali także zapytani o to, czy sytuacja pandemii wpłynęła w jakiś sposób na ich osobiste zaangażowanie religijne.

Respondenci najczęściej (40,7%) deklarują, że pandemia nie miała wpływu na ich zaangażowanie religijne i pozostaje ono na takim samym poziomie. W przypadku pozostałych trzech piątych całościowej próby badawczej zaangażowanie religijne zmieniło się. Prawie co trzeci respondent (30,1%) twierdzi, że częściowo wzrosło jego zaangażowanie religijne i obecnie więcej czasu poświęca na modlitwę, czytanie Pisma Świętego i literatury religijnej oraz praktyki religijne. Co ósmy natomiast (12,0%) podkreśla, że jego zaangażowanie religijne mocno wzrosło i zdecydowanie więcej czasu poświęca na wymienione aktywności. Ogółem wzrost zaangażowania religijnego pod wpływem sytuacji pandemii deklaruje 42,1% osób badanych. Natomiast ci, którzy dostrzegają u siebie spadek zaangażowania religijnego, stanowią ogółem 17,2% badanej próby, a więc ponad dwukrotnie mniej – przynajmniej według ich deklaracji. Mówiąc

precyzyjniej: 11,3% respondentów stwierdza częściowy spadek zaangażowania religijnego polegający na nieco mniejszej ilości czasu poświęcanego na modlitwę, czytanie Pisma Świętego i literatury religijnej oraz praktyki religijnej, a 5,9% respondentów mówi o mocnym osłabieniu ich zaangażowania religijnego i zdecydowanie mniejszej ilości czasu poświęcanego wymienionym aktywnościom.

Wykres 30. Zmiana osobistego zaangażowania religijnego respondentów w porównaniu do czasu sprzed pandemii

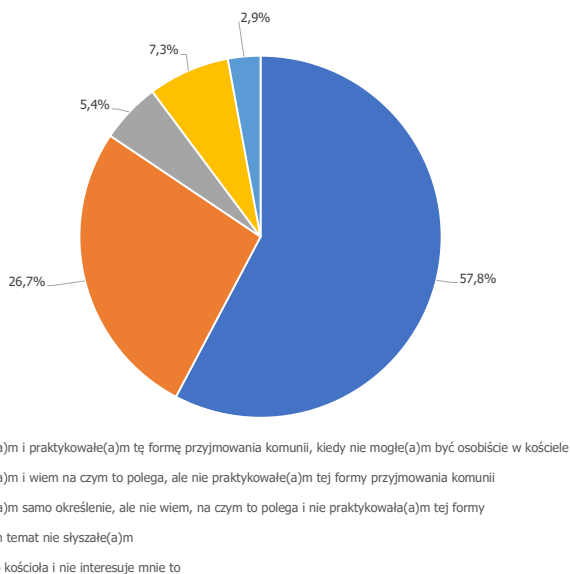

Można więc zauważyć pewną sprzeczność pomiędzy danymi obrazującymi zmiany w zakresie częstości uczestnictwa w nabożeństwach religijnych i zmiany w zakresie ogólnego zaangażowania religijnego. Podczas gdy w przypadku uczestnictwa w nabożeństwach wyraźna jest tendencja spadkowa, to w przypadku zaangażowania religijnego polegającego na praktykach prywatnych – takiej tendencji nie ma. Być może jest to symptom ogólniejszej zmiany w kierunku religijności prywatnej, której katalizatorem stał się kryzys pandemiczny.

6. Wybrane szczegółowe regulacje i komunikaty dotyczące sakramentów

Jednym ze sposobów reagowania Kościoła na restrykcje mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa, ale równocześnie mocno ograniczające możliwości uczestniczenia wiernych w różnych praktykach religijnych było szerokie informowanie i pogłębianie świadomości na temat możliwości przyjmowania komunii świętej duchowo.

Wykres 31. Kontakt respondentów z informacjami dotyczącymi możliwości przyjmowania komunii świętej duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego

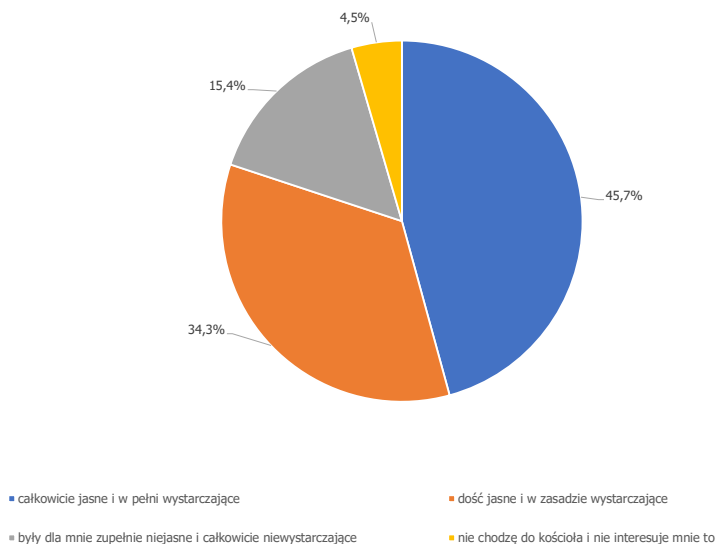

Badani zostali zapytani o to, czy w ogóle slyszezi o takiej możliwości i czy ją praktykowali lub praktykują. Zebrane dane wskazują, że ponad połowa respondentów (57,8%) slyszała o możliwości takiego przyjmowania komunii świętej i praktykowała tę formę w sytuacji, kiedy nie mogli osobiście być w kościele. Częściej niż co czwarta osoba badana (26,7%) slyszała o tej możliwości i orientuje się, na czym to polega, ale jej nie praktykowała. Niektórzy (5,4%) respondenci wprawdzie slyszezi samo określenie, ale nie wiedzą na czym polega ta praktyka

i jej nie stosowali. Natomiast co czternasty badany (7,3%) twierdzi, że nic na ten temat nie słyszał i nie wie, czym jest przyjmowanie komunii świętej duchowo.

Respondentów poproszono także o ocenę jasności i pełności komunikatów dotyczących tej formy przyjmowania komunii świętej. Przeważnie twierdzą oni, że informacje na ten temat były całkowicie jasne i w pełni wystarczające (45,7%) lub też, że były dość jasne i w zasadzie wystarczające (34,7%). Co szósta osoba badana (15,4%) uznaje te informacje za zupełnie niejasne i całkowicie niewystarczające, co wskazuje na istotne słabości komunikowania ze strony Kościoła o przyjmowaniu komunii świętej duchowo. Pozostałe 4,5% respondentów twierdzi, że nie interesuje ich ta sprawa, ponieważ w ogóle nie chodzą do kościoła i – jak można przypuszczać – nie są także zainteresowani tą formą przyjmowania komunii świętej.

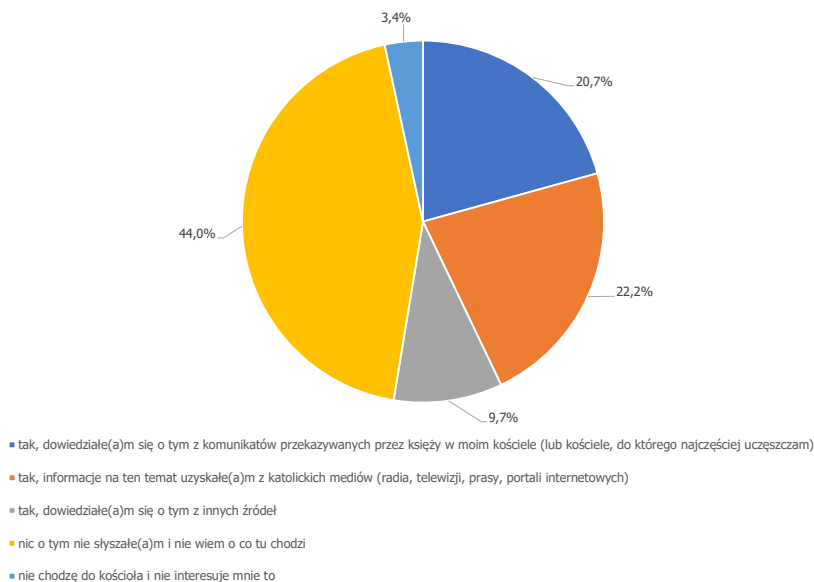
Wykres 32. Ocena jasności i pełności informacji dotyczących przyjmowania komunii świętej duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego

Przyjmowanie komunii świętej duchowo związane jest także z możliwością uzyskania zbiorowego rozgrzeszenia (tzw. abszolucji generalnej) w sytuacji nadzwyczajnej, jaka wywołana była przez epidemię Covid-19 (dla uproszczenia pytania w kwestionariuszu ankiety zastosowano sformułowanie „dyspensa od

spowiedzi św.”)⁴. O możliwości takiej informowali niektórzy biskupi, ale – jak się wydaje – komunikaty w tej sprawie nie były tak często przypominane i nagłaśniane, jak te dotyczące komunii świętej. Zapytaliśmy więc respondentów o to czy spotkali się z takimi informacjami.

Wykres 33. Kontakt respondentów z informacjami na temat dyspensy od spowiedzi św. w związku z możliwością przyjmowania komunii świętej duchowo

Najczęstszą odpowiedzią uzyskaną od respondentów – warto przypomnieć: osób zaangażowanych religijnie powyżej przeciętnej – było stwierdzenie, że nic o tym nie słyszeli i nie wiedzą o co chodzi z tą dyspensą od spowiedzi świętej. (44,0%). Co piąta osoba badana (20,7%) spotkała się z informacjami na ten temat, a były one przekazywane przez księży posługujących w kościele, do którego te osoby uczęszczają. Nieznacznie większy odsetek (22,2%) również spotkał się z takim informacjami, tym razem przekazywanymi za pośrednictwem mediów katolickich (radio, prasy, telewizji, stron internetowych). Z kolei co dziesiąty respondent (9,7%) także miał kontakt z takimi informacjami, ale

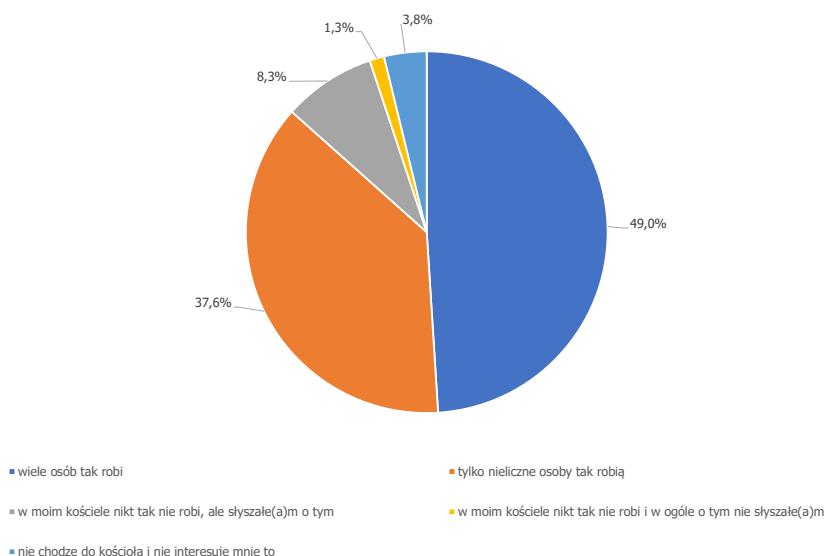
⁴ <https://www.vaticannews.va/pl/watykan/news/2020-03/nota-penitencjarii-apostolskiej-spowiedz-rozgrzeszenie.html>.

uzyskanymi z innymi źródeł. Ogółem 51,6% respondentów słyszało coś na temat dyspensy od spowiedzi świętej.

Jeszcze jedną formą zapobiegania zarażeniom koronawirusem upowszechniającą się w polskich kościołach jest przyjmowanie komunii świętej na rękę zamiast do ust.

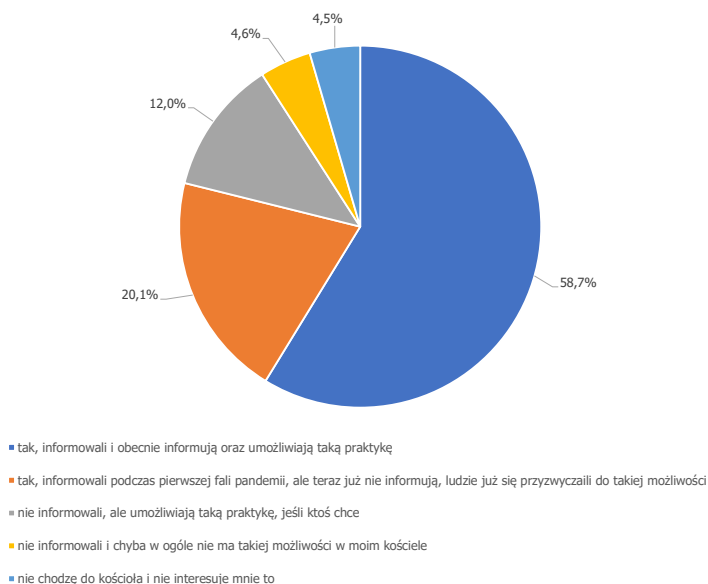
Uczestnicy badań potwierdzają, że praktyka ta jest dosyć częsta. Prawie połowa respondentów (49,0%) podkreśla, że w kościele, do którego uczęszczają, wiele osób tak robi, a więcej niż jedna trzecia badanych (37,6%) również zauważa obecność tej formy w ich kościele, ale stwierdza, że tylko nieliczni ją praktykują. Z kolei 8,3% respondentów wskazuje, że w ich kościele nie występuje taka forma przyjmowania komunii świętej, choć oni osobiście o tej możliwości słyszeli. Takich, którzy w ogóle nie słyszeli o tej formie i nie dostrzegają jej w swoim kościele jest tylko 1,3% wśród całej badanej próby. Można więc powiedzieć, że niemal 90% badanych katolików słyszało i spotkało się z faktem przyjmowania komunii świętej na rękę w polskich kościołach.

Wykres 34. Przyjmowanie komunii świętej na rękę w kościele parafialnym respondentów lub kościele, do którego najczęściej uczęszczają

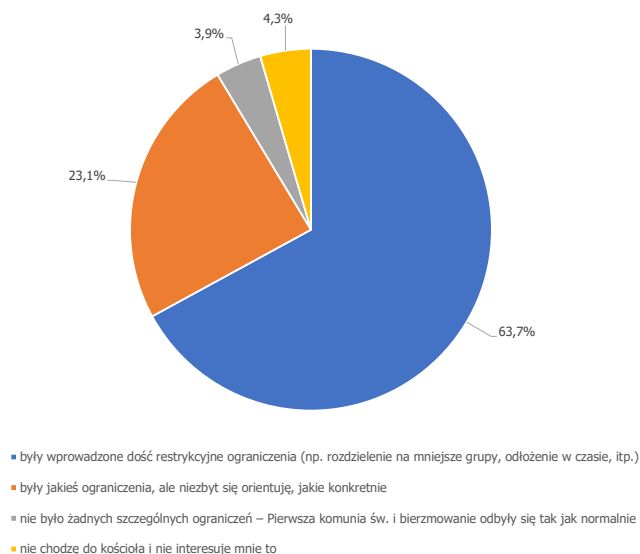
Respondentów zapytano również o to, czy w kościołach, do których uczęszczają byli przez księży informowani o możliwości przyjęcia komunii świętej na rękę. W zdecydowanej większości potwierdzają oni fakt przekazywania przez księży takich informacji. Ponad połowa badanych (58,7%) twierdzi, że księża informowali i obecnie informują o takiej możliwości oraz że pozwalają na taką praktykę. Natomiast co piąty respondent (20,1%) zauważa, że księża przekazywali takie informacje przede wszystkim podczas pierwszej fali, a obecnie już nie informują, ponieważ wierni są już przyzwyczajeni do tej praktyki. Z kolei co dwunasty badany (12,0%) podkreśla, że księża nie przekazywali i nie przekazują takich informacji, ale w kościele możliwe jest przyjmowanie komunii świętej na rękę. Nieliczni uczestnicy badań (4,6%) stwierdzają natomiast, że informacje na ten temat nie były przekazywane i chyba w ich kościele nie ma takiej możliwości – prawdopodobnie jest to praktyka bardzo rzadka, wręcz niezauważalna. Pozostałe osoby, stanowiące 4,5% ogółu badanych, deklarują, że nie interesuje ich ta sprawa, ponieważ nie chodzą do kościoła.

Wykres 35. Informowanie przez księży w kościele, do którego najczęściej uczęszczają respondenci o możliwości przyjmowania komunii świętej na rękę

Wiele zasad służących poprawie bezpieczeństwa wiernych i ograniczeniu możliwości zarażenia się koronawirusem wprowadzanych w kościołach dotyczyło i dotyczy obecnie organizowania uroczystości Pierwszej Komunii Świętej i Bierzmowania. Zalecenia w tych sprawach są wydawane przez biskupów, natomiast ich wdrożenie pozostaje w gestii proboszczów poszczególnych parafii. Konkretnie rozwiązania bywają różne: w niektórych parafiach przystępujących do tych sakramentów dzieli się na mniejsze grupy, a w innych w dalszym ciągu są one udzielane wszystkim uprawnionym (dopuszczonym) podczas jednej uroczystości. Uczestnikom badań zadano pytanie o to, jak w ich kościołach zorganizowane były uroczystości przyjęcia tych sakramentów w okresie pandemii.

Wykres 36. Szczególne zasady związane z bezpieczeństwem w okresie pandemii dotyczące Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania w kościele parafialnym lub kościele, do którego najczęściej uczęszczają respondenci

Prawie dwie trzecie badanych osób (63,7%) wskazuje, że w kościele, do którego uczęszczają były wprowadzone jakieś ograniczenia polegające na przykład na rozdzieleniu przyjmujących sakramenty na mniejsze grupy i rozłożeniu w czasie uroczystości. Z kolei prawie co czwarty respondent (23,1%) deklaruje, że ma świadomość wprowadzenia w jego parafii jakichś ograniczeń, ale bra-

kuje mu konkretnej wiedzy na czym one polegały. W stosunkowo nielicznych kościołach, opierając się na deklaracjach respondentów, nie wprowadzono żadnych zmian w organizacji uroczystości Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania – stwierdza tak jedynie 3,9% ogółu badanych. Pozostałe 4,3% respondentów nie ma wiedzy na ten temat, gdyż nie chodzi do kościoła.

7. Podsumowanie i wnioski

Zdecydowana większość uczestników badań słyszała o komunikatach ze strony Komisji Episkopatu Polski publikowanych w związku z pandemią i wprowadzanymi przez władze państwowe ograniczeniami w obiektach kultu religijnego. Z dotarciem do tych komunikatów nie było większych problemów, gdyż były one szeroko nagłaśniane i komentowane w ogólnodostępnych mediach. Wiele osób badanych podejmowało też samodzielną aktywność w celu dotarcia do tych komunikatów, odwiedzając na przykład strony internetowe i portale katolickie. Transmisję tych komunikatów na poziom konkretnych parafii należy ocenić pozytywnie. Ustalenia i zalecenia KEP i biskupów diecezjalnych były przekazywane i uszczegółowiane w ogłoszeniach parafialnych, na stronach internetowych i na profilach parafii w mediach społecznościowych, były też systematycznie przypominane przez kapłanów posługujących w tych parafiach. Można więc powiedzieć, że katolicy w Polsce byli szeroko informowani o różnych zarządzeniach i zasadach służących ograniczeniu rozprzestrzeniania się koronawirusa.

Badani katolicy świeccy doceniają obecność tych informacji i uznają je nie tylko za instrument ochrony zdrowia, ale także za przejaw troski o wspólnotę wierzących i poszczególnych wiernych. Dobrze został oceniony sam sposób informowania przez oficjalne instytucje Kościoła katolickiego oraz poszczególne parafie, jak też język tych komunikatów. Wprawdzie zwracano też uwagę na problemy związane z językiem przekazu, ale tylko w niewielkim stopniu dotyczyły one komunikatów o charakterze informującym. Księża głoszący homilie i kazania podejmowali problematykę pandemii w swym przepowiadaniu, umożliwiając dostrzeżenie w koronakryzysie wymiaru duchowego i eschatologicznego. To

także okazało się czynnikiem istotnym i wartościowym dla wiernych. Trzeba jednak zauważyć, że nie zawsze podejmowane przez konkretnych duchownych interpretacje respektowały zasadę *Gratia supponit naturam et perficit eam* wyłożoną chociażby przez kard. Kurta Kocha: „Jeśli potraktujemy tę zasadę poważnie, będziemy przede wszystkim skłonni szanować naturę i słuchać ekspertów, którzy pomagają nam zrozumieć naturalny fenomen koronawirusa i którzy radzą nam, jak mamy postępować z tym fenomenem, a przede wszystkim jakie higieniczne środki ochronne mamy stosować. Tego poziomu natury nie powinniśmy lekceważyć również jako ludzie wierzący, odwołując się jedynie do łaski Bożej i postępując zgodnie z dewizą, że tylko Bóg, wysłuchując modlitwy wiernych, może przezwyciężyć kryzys i że w związku z tym byłoby przejawem niewiary, gdybyśmy pokładali nadzieję w środkach ochronnych nakazanych przez państwo”⁵. Zdarzały się więc, choć trzeba stwierdzić, że nieliczne, przypadki nie tylko zaprzeczania результатам badań naukowych, ale również quasi-magiczne sposoby wyjaśniania i radzenia sobie z problemem epidemii.

Uczestnicy ogólnopolskich badań doceniali również fakt wykorzystania przez parafie wielu różnych kanałów i sposobów komunikowania się z wiernymi, przede wszystkim nowoczesnych mediów internetowych, niezwykle ważnych na najmłodszego pokolenia. Pozytywnie oceniali, że to przesunięcie komunikacji w cyberprzestrzeń nie dzieje się kosztem tradycyjnych form i mediów przekazu informacji. Ważna była także dostępność informacji o nowych inicjatywach duszpasterskich i formach nauczania wypracowanych podczas pandemii i wymuszonej izolacji. Badania wykazały, że nie do wszystkich jednak takie informacje o działaniach duszpasterskich, formacyjnych czy charytatywnych docierały, stąd można wnioskować, że nie wszędzie były one podejmowane bądź nie w takim zakresie, jakiego wierni oczekiwali. Warto też zauważyć, że informacje dotyczące warunków dyspensy od spowiedzi świętej dotarły do stosunkowo nielicznych katolików w naszym kraju.

Uczestnicy badań zwracają też uwagę na fakt występowania poważnych różnic między poszczególnymi diecezjami i parafiami, jeśli chodzi o przekaz

⁵ Kard. K. Koch, *Koronawirus widziany oczami wiary*, w: *Odkrywanie wspólnoty. Wiara w czasach pandemii koronawirusa*, red. Kard. W. Kasper, G. Augustin, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2020, s. 46.

informacji. W niektórych przypadkach dostrzegają różnice, a nawet niezgodności, między treścią komunikatów KEP i biskupów, a tym, co przekazywane jest na poziomie parafii. Wprawdzie nie jest to najpowszechniejszy sposób percepcji strategii informacyjnej Kościoła w Polsce, jednak wart jest odnotowania i refleksji.

Badania socjologiczne wykazały, że w przeważającej liczbie parafii, zgodnie z zaleceniami władz państwowych i podmiotów Kościoła, wprowadzono wiele zasad służących bezpieczeństwu wiernych. Były one wprowadzane już w pierwszej fali koronawirusa, zgodnie z ukazującymi się wtedy zarządzeniami. Zastosowaniu tych zasad towarzyszyła intensywna działalność informacyjna na poziomie konkretnych wspólnot parafialnych realizowana za pomocą różnych form i kanałów. Księża systematycznie przypominali o ich obowiązywaniu i apelowali o przestrzeganie, choć nie zawsze skrupulatnie kontrolowali stopień podporządkowania się im. Zasady te przeważnie obejmowały ograniczenie liczby uczestników nabożeństw, noszenie maseczek, możliwość przyjmowania komunii świętej „na rękę” oraz oddzielenie przyjmujących komunię świętą w dwóch formach, oznaczenie miejsc w przestrzeni kościoła służące zapewnieniu dystansu. Dość powszechnie też wprowadzano szczegółowe reguły dotyczące organizacji uroczystości Pierwszej Komunii Świętej, Bierzmowania i wizyty duszpasterskiej.

Praktyka przyjmowania komunii świętej „na rękę” stała się w związku z wprowadzanymi zasadami sanitarnymi właściwie powszechna w kościołach w Polsce. Nie wszyscy jednak przyjmują komunię świętą w tej formie, a dzieje się to z dwóch podstawowych powodów. Po pierwsze, nie dla wszystkich informacje o właściwym charakterze komunii świętej „na rękę” są w pełni jasne i zrozumiałe, a po drugie – nie wszyscy kapłani umożliwiają wiernym skorzystanie z niej.

Zdecydowanie dominującą postawą wśród wiernych w reakcji na wprowadzane w związku z pandemią zasady sanitarne zasady była postawa zrozumienia i podporządkowania się im. Mimo iż traktowane były jako uciążliwe, restrykcyjne i trudne do podporządkowania, to jednocześnie postrzegano je jako uzasadnione, potrzebne i zwiększające bezpieczeństwo wiernych. Odstępstwa od tych zasad, ich ignorowanie lub świadome łamanie nie są liczne, choć oczywiście się zdarzają, ale zazwyczaj wzbudzają negatywne opinie wśród uczestników referowanych tutaj badań.

Polscy katolicy generalnie doceniają posłuszeństwo księży wobec reguł wprowadzonych przez państwo, choć niektórzy (zdecydowana mniejszość) postrzegają to jako zbyt dużą uległość. Nie akceptują natomiast rozbieżności pomiędzy przekazywanymi informacjami a postępowaniem poszczególnych księży w parafiach, jeśli chodzi o przestrzeganie zasad sanitarnych. Różne formy wdrażania zasad i różny stopień ich przestrzegania, jaki zauważają w poszczególnych diecezjach i parafiach, a nawet wśród księży posługujących w tej samej parafii, powoduje wywołuje wrażenie chaosu i wzbudza oceny negatywne.

Nie ma wątpliwości, że pandemia i koronakryzys zmieniły świat, dokonały głębokich przewartościowań i wpłynęły na całość życia religijnego na świecie i w Polsce. Zrealizowane badania socjologiczne również wskazują, że mamy tutaj do czynienia z pewnymi zmianami, aczkolwiek o dość ograniczonym zakresie. Być może wynika to z faktu, że wśród respondentów dominowały osoby o ponadprzeciętnym zaangażowaniu religijnym. W wielu przypadkach uczestnicy badań nawet częściej niż przed pandemią podejmowali niektóre praktyki religijne, zwłaszcza prywatne. Mocno odczuli oni brak możliwości wspólnotowej modlitwy w związku z ograniczeniami dotyczącymi bezpośredniej obecności na nabożeństwach. Nawet w okresie obowiązywania najbardziej restrykcyjnych zasad (wiosna 2020: Wielki Post, Triduum Paschalne, Wielkanoc) starali się brać udział w nabożeństwach, jeśli nie osobiście, to za pośrednictwem transmisji internetowych. Są to postawy dominujące, chociaż odnotowano też i inne polegające na osłabieniu życia religijnego. Referowane tutaj badania pozwalają tylko na przybliżone szacunki. W przypadku praktyk prywatnych, takich jak modlitwa osobista czy czytanie Pisma Świętego, spadek aktywności religijnej dotyczy kilkunastu procent badanych, natomiast w przypadku praktyk publicznych, jak uczestnictwo w obrzędach religijnych i nabożeństwach w kościołach, spadek ten obejmuje około jednej czwartej badanych. Jak już wspomniano, są to szacunki, jednak wyraźnie pokazują one ogólną tendencję spadku religijności skorelowanego z pandemią.

Część V

Wnioski i rekomendacje teologicznopastoralne i duszpasterskie

Jednym z kluczy heurystycznych pozwalających na analizę „komunikacji Kościoła” w okresie kryzysu wywołanego pandemią koronawirusa Covid-19 i wnioskowanie o niej w perspektywie teologicznopastoralnej jest posoborowa nauka Kościoła o jego trzech podstawowych funkcjach. Definiuje się je jako „powszechne i niezwywalne formy urzeczywistniania się Kościoła w świecie, wynikające z udzielonego Kościołowi przez Chrystusa posłannictwa, zmierzające do eschatologicznego królestwa Bożego”¹. W posoborowej nauce Kościoła funkcje te są określane jako: prorocka, kapłańska i pasterska. Nie są traktowane one jako oddzielne sektory duszpasterstwa, lecz jako „skoordynowane wymiary jednej działalności zbawczej”². Podstawowe funkcje Kościoła są wzajemnie powiązane, każda z nich jest też konieczna do realizacji misji zbawczej Chrystusa w historii³. Jak określają teologowie pastorałści, funkcje te na zasadzie perychorezy wzajemnie się przenikają, tym samym wzajemnie się umacniają i uzupełniają⁴.

¹ W. Przygoda, Funkcje podstawowe Kościoła, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, s. 259. Tenże autor za K. Rahnerem dookreśla rozumienie pojęcia „funkcji” w Kościele jako „zakres czynności, form działania i zadań, jakie poszczególni członkowie Kościoła powinni wykonywać w celu autorealizacji Kościoła w świecie”. W. Przygoda, Funkcje urzeczywistniania się Kościoła, „Roczniki Teologiczne” 1999 (46), z. 6, s. 175.

² W. Przygoda, Funkcje podstawowe Kościoła, s. 261.

³ R. Hajduk, Trzy czy cztery podstawowe funkcje Kościoła?: pastoralnoteologiczny spór o koinonię, „Studia Elbląskie” 2013 (14), s. 108.

⁴ Według F. Klostermanna funkcje podstawowe Kościoła to konstytutywne elementy wspólnoty chrześcijańskiej, która dzięki nim rozwija się i buduje w przyszłość. W. Zauner uważa,

Dla porządku zaznaczyć należy, że część pastoralistów opowiada się za czteroczęściową stratyfikacją funkcji Kościoła. Swoją propozycję wyprowadzają z teologii wspólnoty, przyjmując za teologiczny aksjomat tezę, iż Kościół jest wspólnotą. Stanowisko to czerpie argumentację z tekstów nowotestamentalnych. Do już wyżej wymienionych funkcji zwolennicy tej koncepcji włączają jeszcze *koinonię* – komunię, braterstwo, pojednanie i dzielenie się. Znak *koinoni* eklezjalnej, jak zauważa E. Alberich, „odpowiada pragnieniu braterstwa i pokoju ludzi wszystkich czasów. Jest to znak ewangelizacyjny, gdyż objawia nowy sposób współżycia międzyludzkiego i bycia razem”⁵. Jednakże triadyczna koncepcja podstawowych funkcji Kościoła nie tylko nie separuje się od znaku *koinoni*, ale ją zakłada jako podstawowe środowisko realizacji, przez co zapewnia życie i rozwój wspólnoty eklezjalnej. Tym samym urzeczywistniana *koinonia* eklezjalna staje się coraz bardziej wyraźnym znakiem Bożego Królestwa i przestrzenią doświadczenia zbawienia. Jak zauważa W. Przygoda, oba „podejścia do genezy funkcji eklezjalnych można ze sobą pogodzić, gdyż nie różnią się one istotowo, lecz tylko odmienną fazą analizy rozwoju bosko-ludzkiej rzeczywistości, mającej na celu pełne ukształtowanie Kościoła”⁶.

Przeprowadzone interdyscyplinarne analizy komunikacji Kościoła z otoczeniem wewnętrznym i zewnętrznym w okresie pierwszej fali pandemii koronawirusa w Polsce (2020 r.) zogniskowane były na zabiegach podejmowanych przez Kościół hierarchiczny, będących w czasie kryzysu pandemicznego próbą zorganizowania działalności liturgiczno-sakramentalnej, duszpasterskiej i organizacyjnej. Pandemia jako „znak czasu” była wyzwaniem domagającym się aktualizacji podstawowych funkcji samourzeczywistniania się Kościoła, a tym samym wypełniania jego zbawczej misji. Znak martyri (funkcja prorocka, nuczycielska) to przede wszystkim proklamacja Ewangelii w różnych jej formach

iż wspólnota kościelna rozwija się dzięki przepowiadaniu słowa Bożego, liturgii i diakonii. „Rozumowanie Zaunera dobrze ukazuje wszechstronny sposób oddziaływania Kościoła na całego człowieka, na jego intelekt, wolę i zmysły, na jego sferę cielesną i duchową”, W. Przygoda, Funkcje podstawowe Kościoła, s. 261. Natomiast, jak referuje W. Przygoda, zdaniem R. Zerfassa „nie należy przedstawiać podstawowych funkcji Kościoła jako oddzielnych sektorów duszpasterstwa, lecz jako skoordynowane wymiary jednej działalności zbawczej”; por. W. Przygoda, Funkcje podstawowe Kościoła, s. 261.

⁵ E. Alberich, *Katecheza dzisiaj*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 2003, s. 45.

⁶ W. Przygoda, *Istota i posłannictwo Kościoła*, s. 134.

(pierwsze głoszenie, świadectwo, katecheza, przepowiadanie, refleksja teologiczna) oraz świadectwo słowa. Leiturgia (funkcja kapłańska, liturgiczna) wyraża się w wielu wymiarach, takich jak: modlitwa liturgiczna, liturgia (sakramenty, liturgia godzin), modlitwa wspólna i prywatna, obrzędy błogosławieństw, sakramentalia, pogrzeb chrześcijański, akty pobożności ludowej (rózaniec, droga krzyżowa, pielgrzymki, itp.), ofiara życia. Jak zauważa E. Alberich, obejmuje ona „całość obrzędów, symboli i aktów celebratywnych doświadczenia chrześcijańskiego jako głoszenie i dar zbawienia”⁷. Natomiast diakonia (funkcja pasterska) to służba Kościołowi i światu poprzez formowanie go w duchu Ewangelii, pokonywanie zła w świecie (miłość miłosierna), świadectwa chrześcijańskiego stylu życia, dyscypliny Kościoła. Jej realizacja dokonuje się w wymiarze organizacyjnym, porządkowym, zarządzania wspólnotą i instytucją Kościoła w realizacji jego zbawczej misji. Wydaje się zasadne w kontekście podjętego problemu badawczego, że do tej funkcji należy przypisać także wszystkie działania o charakterze porządkowym, sanitarnym, mające na celu ochronę zdrowia wiernych i interpretowane jako wyraz miłości do życia i służby człowiekowi⁸.

Z perspektywy podjętego problemu badawczego podstawowe funkcje Kościoła, opisując zbawczą działalność Kościoła w trzech, przynależących do siebie i uzupełniających się wymiarach, zawierają jeszcze jeden zwornik, którym jest komunikacja⁹: komunikacja orędzia ewangelicznego (martyria), komunikacja zbawczych czynów Jezusa (kult, sakramenty, liturgia), komunikacja na poziomie czynów miłosierdzia, świadectwa chrześcijańskiego stylu życia, dyscypliny Kościoła, organizacyjnym, porządkowym, zarządzanie wspólnotą i instytucją Kościoła w realizacji jej celów.

Przyjęcie trójstopniowego układu funkcji Kościoła jako metodologicznej ramy dla interdyscyplinarnej analizy i oceny komunikacji Kościoła z wiernymi w okresie pierwszej fali pandemii Covid 19 na drugim i trzecim etapie przyjętego w projekcie postępowania badawczego („ocenić” i „działać”) gwarantuje

⁷ E. Alberich, *Katecheza...*, s. 45.

⁸ Zob. R. Kamiński, *Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa*, w: *Teologia pastoralna*, T. 2, *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński, Lublin: Wydawnictwo ALTA 2, 2000, s. 64-66.

⁹ R. Hajduk, *Trzy czy cztery podstawowe funkcje Kościoła?...*, s. 97-114. R. Hajduk, *Współczesne modele pastoralnej działalności Kościoła*, Olsztyn: Studio Poligrafii Komputerowej „SQL” 2011, s. 177.

poprawność analiz i wnioskowania w perspektywie teologicznopastoralnej¹⁰. Ma to swoje uzasadnienie w aksjomacie teologicznym, głoszącym, iż powyższe funkcje mają charakter stały, powszechny (obejmują wszystkie podmioty w Kościele), niezbywalny i niepodważalny bez względu na zachodzące procesy przemian. Realizacja fundamentalnych wymiarów kościelnej egzystencji we wzajemnej współzależności sprawia, że wspólnota Kościoła urzeczywistnia się w konkretnych uwarunkowaniach historycznych, kulturowo-społecznych oraz eklezjalnych. Poprzez realizację tych funkcji w poszczególnych wspólnotach lokalnych Kościołów staje się rzeczywistością uchwytną i konkretną oraz bezpośrednio zmierza do osiągnięcia swoich celów¹¹.

Proces formowania wniosków i rekomendacji w perspektywie teologicznopastoralnej, na podstawie analiz i interpretacji wyników przeprowadzonych badań dyscyplinowych będzie próbą odpowiedzi na sformułowane już we *Wprowadzeniu* do niniejszego *Raportu* pytanie: W jaki sposób poprzez komunikację Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pierwszej fali pandemii Covid-19 były realizowane trzy podstawowe funkcje Kościoła, jako sposoby / drogi realizacji jego misji?

1. Ograniczenia w realizacji zbawczej misji Kościoła

Podjmując próbę oceny komunikacji Kościoła w zakreślonym badaniem czasie w zakresie realizacji misji zbawczej Kościoła poprzez wypełnienie trzech podstawowych jego funkcji, należy na wstępie zauważyć, iż podjęte wówczas decyzje władz państwowych ograniczyły w poważnym stopniu dotychczasowe formy, sposoby i potencjał ich urzeczywistnienia. Analiza kościelnych dokumentów z okresu pierwszej fali pandemii pokazuje, iż władze Kościoła, zarówno na poziomie Konferencji Episkopatu Polski, jak i poszczególnych diecezji,

¹⁰ Na potrzebę dialogu teologii z innymi dyscyplinami i vice versa wskazuje np. dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej pt.: *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, gdzie czytamy m. in.: „teologia jest nauką, która rozwija się we współdziałaniu z innymi naukami, a te postępują tak samo w owocnym dialogu z teologią” (nr 46). Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_doc_20111129_teologia-oggi_pl.pdf [dostęp: 24.06.2021].

¹¹ Por. W. Przygoda, *Funkcje podstawowe Kościoła*, s. 263.

podporządkowały się zaleceniom rządowym, a w niektórych przypadkach zinterpretowały je bardziej restrykcyjnie, niż to rekomendowały dokumenty państwowe. Na mocy własnych decyzji biskupi ograniczali, a czasami wręcz uniemożliwiali, wiernym udział we Mszy świętej i innych nabożeństwach (np. diecezja gliwicka). Wprowadzone przez hierarchię kościelną zasady bezpieczeństwa, na które Kościół się godził i które zalecał, traktowane jako wyraz troski o zdrowie i życie wiernych, samoograniczyły dotychczasowy sposób aktualizacji misji zbawczej przez realizację trzech podstawowych funkcji Kościoła. Tym samym Kościół został „zmuszony”, także z własnego wyboru, do poszukiwania nowych form i sposobów ich wypełnienia. Pytaniem ciągle otwartym pozostaje kwestia, w jaki sposób i na ile znalazł nowe drogi realizacji swojej misji. W tym obszarze konieczne są dalsze badania.

Przeprowadzona interdyscyplinarna analiza komunikacji Kościoła z otoczeniem wewnętrznym w okresie pierwszej fali pandemii w Polsce wskazuje, iż w warstwie treściowej zdecydowanie akcent był postawiony na przekaz informacji o ograniczeniach praktyk religijnych i zachowania przepisów sanitarnych. Mniej natomiast miejsca poświęcono np. propozycjom sposobów i form aktywności duszpasterskiej w nowych, pandemicznych uwarunkowaniach. Stąd w okresie pierwszej fali pandemii z duszpasterskiego punktu widzenia dostrzegamy nowe, zaskakujące zjawisko. Praktyki religijne, które dotychczas były nakazywane, a co najmniej zalecane (np. korzystanie z sakramentów świętych) w pandemicznych okolicznościach prawnych i społecznych zostały ograniczane, czasami zakazywane. Szczególnym tego wyrazem była powszechnie zastosowana praktyka dyspensy w odniesieniu do określonych praktyk religijnego kultu publicznego. Wyjątkowe w całej historii Kościoła były utrudnienia w realizacji funkcji kulturowej w okresie paschalnym, szczególnie w Wielkim Tygodniu Wielkiego Postu 2020 roku.

Dla pełnego obrazu wprowadzanych ograniczeń należy zauważyć, iż odbiór społeczny (por. badania socjologiczne) zarządzeń polskiego Kościoła ograniczających publiczny kult religijny oraz wynikające z decyzji rządu RP inne obostrzenia sanitarne, w zdecydowanej większości był pozytywny (choć niebezpośredni), wyrażający zrozumienie i akceptację dla wprowadzanych przepisów sanitarnych w przestrzeni eklezjalnej (diecezje, parafie). Przy czym pamiętać

należy, że niektóre z tych przepisów w odniesieniu do Kościołów i innych związków wyznaniowych sformułowane były bardziej rygorystycznie niż względem innych podmiotów życia społecznego. Z tego powodu, w krytycznej opinii wiernych wybrzmiewa przekonanie, iż władza kościelna zbyt łatwo podporządkowała się wszystkim pandemicznym zaleceniom państwowym.

2. Realizacja funkcji diakonii

Dominantą podjętej przez Kościół komunikacji w okresie pierwszej fali pandemii była koncentracja na przekazie informacji o zagrożeniach z powodu zarażeń wirusem Sars-Cov-2 oraz jego społecznych, eklezjalnych i indywidualnych konsekwencjach. Komunikacja ta była adresowana w pierwszym rzędzie do otoczenia wewnętrznego, do duchowieństwa i wiernych świeckich. Ponieważ komunikaty były rozpowszechniane przez media, tym samym docierały one także do otoczenia zewnętrznego i znajdowały swój szerszy społeczny respons (co nie było jednak przedmiotem szczegółowych badań w obecnym projekcie).

2.1. Diakonijny wymiar polityki informacyjnej Kościoła

Z perspektywy teologicznej przekaz informacji we wspólnocie Kościoła, jak wskazują na to dokumenty Kościoła, nie jest tylko przetwarzaniem danych i transmisją wiadomości. Po pierwsze, dostęp do informacji jest prawem człowieka i członków wspólnoty Kościoła, czyli prawem wglądu w to „o czym ludzie, czy to pojedynczy, czy zespoleni w społeczności, powinni by wiedzieć, odpowiednio do warunków każdego” (*Inter mirifica*, n. 5, 12; CP 16, 33–47). Po wtóre, sam przekaz informacji jest służbą w zbawczej misji Kościoła w wymiarze wspólnototwórczym, ewangelizacyjnym, katechetycznym, apologetycznym, pedagogicznym, duchowym i psychologicznym. W sytuacji kryzysowej wywołanej pandemią wirusa aktywność na polu przekazu informacji jest także wyrazem troski o zdrowie, życie doczesne, a także wieczne wiernych. Wiarygodna i czytelna informacja, np. o sposobach realizacji funkcji prorockiej czy kapłańskiej, w tym o konkretnych praktykach duszpasterskich, o nowych „covid-

wych” zasadach, to wyraz troski o właściwą realizację pośrednictwa zbawczego Kościoła. Działania w tym obszarze należy odnosić także do celu nadrzędnego w Kościele, jakim jest zbawienie ludzi i aktualizacja misji zbawczej Kościoła, a tym samym jego samourzeczywistnianie. Dlatego aktywność Kościoła na polu przekazu informacji jako jeden z wymiarów służby, z perspektywy teologiczno-pastoralnej należy przypisać do podstawowej funkcji Kościoła, do diakonii, czyli funkcji pasterskiej (por. CP 8)¹².

2.2. Aktywna polityka informacyjna Kościoła

Kościół katolicki w Polsce od początku epidemii Covid-19 w 2020 r. podjął działania komunikacyjne przede wszystkim o charakterze informacyjnym. Dotyczy to zarówno instytucji na poziomie Konferencji Episkopatu Polski, jak i Kościołów lokalnych – diecezji i parafii. Interdyscyplinarna analiza, określonych w założeniach badań, tekstów źródłowych oraz ich społeczny odbiór ukazują, iż taka postawa komunikacyjna Kościoła skutkowałą wielością publikowanych dokumentów, generalnie dobrą ich transmisją w komunikacji na poszczególnych poziomach instytucjonalnych. Założyć można, że wspomniane działania komunikacyjne przełożyły się na kontakt Kościoła z głównymi odbiorcami interesujących nas komunikatów – katolikami w Polsce. Informacyjna aktywność Kościoła katolickiego w Polsce przez fakt publikacji oficjalnych dokumentów oraz komunikatów okołopandemicznych na poziomie parafialnym w mediach (prasa, radio, telewizja, internet, media społecznościowe) znalazła także swój wymiar w komunikacji z otoczeniem zewnętrznym. Jedną z istotnych cech ówczesnej postawy Kościoła, jak to wynika z przeprowadzonych badań (np. analizy dyskursu medialnego, badań socjologicznych), była otwartość komunikacyjna, którą należy rozumieć jako pełne, precyzyjne i wyczerpujące informowanie opinii publicznej (zarówno otoczenia wewnętrznego, jak i zewnętrznego) nie tylko o zarządzeniach Kościoła, ale także o podejmowanych w Kościele działa-

¹² „Z samej natury rzeczy, środki społecznego przekazu zmierzają do tego, aby ludzie, dzięki częstym kontaktom między sobą, nabrali większego poczucia wspólnoty. W ten sposób człowiek, jakby prowadzony ręką Bożą, razem z innymi ludźmi, swoimi braćmi, przyczynia się do wypełnienia Jego planów w historii” (CP 8).

niach wspomagających walkę z pandemią. Przykładem otwartej aktywności informacyjnej były przekazy dotyczące przypadków zakażeń wirusem członków wspólnot zakonnych czy osób duchownych.

Aktywną postawę Kościoła w wymiarze informacyjnym ukazują analizy zarówno dokumentów źródłowych – z ich dominującą funkcją informacyjno-wyjaśniającą – jak i dyskursu medialnego. Potwierdzają one „pośredniczącą” postawę hierarchów Kościoła w sprawnym przekazie treści w mediach (kato-lickie tygodniki i odpowiadające im portale internetowe), wyrażającą się w zarządzeniach i informacjach na temat zapobiegania pandemii w odniesieniu do praktyk religijnych. Analiza dokumentów diecezjalnych pokazuje, że biskupi wykazali się adekwatną świadomością prawną w zarządzaniu diecezjami i w wypełnianiu funkcji rządu – diakonii. Polscy hierarchowie, dostrzegając potencjalne niebezpieczeństwo rozprzestrzeniania się wirusa, aktualizowali pasterską funkcję Kościoła przez intensyfikację stałego kontaktu z duchowieństwem i wiernymi. Dokonała się ona poprzez urzędową komunikację instytucjonalną w formie: komunikatów, informacji, zaleceń, wskazań, w słowach listów pasterskich i homilii, często również przez wypowiedzi w mediach czy w formie nagrań audiowizualnych dostępnych w mediach społecznościowych. W odbiorze społecznym pozytywnie została także oceniona pasterska postawa kapłanów, troszczących się o swoich parafian, co wyrażało się w przekazywaniu informacji, w podtrzymywaniu bliskich relacji, dostępności, zaangażowaniu, w gotowości do pomocy.

Czynne nastawienie Kościoła na przekaz informacji wywołało pozytywny odbiór w otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym. Pobudzało wiernych Kościoła do aktywnego pozyskiwania informacji na temat regulacji dotyczących życia religijnego w okresie pandemii. Zasadny zatem jest wniosek, iż katolicy w Polsce wykazali się odpowiedzialnością za życie religijne, troską o zdrowie i życie własne oraz innych osób. Jednocześnie potwierdza to, iż poprzez taki sposób komunikacji realizowana była podstawowa funkcja diakonii w Kościele.

2.3. Szum informacyjny

Ocena realizacji funkcji rządzenia (diakonii) w obszarze tworzenia i przekazu informacji prowadzi do wniosku, iż w wielu podjętych działaniach komunikacyjnych mamy do czynienia z tzw. „szumem informacyjnym”, a tym samym mniejszą efektywnością komunikacyjną w realizacji misji Kościoła. W świetle przeprowadzonych badań na taki stan rzeczy złożyło się kilka przyczyn:

1) W początkowych tygodniach pandemii ukazywało się wiele różnorodnych dokumentów wydawanych przez papieża Franciszka czy poszczególne dykasterie Stolicy Apostolskiej, Konferencję Episkopatu Polski, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski i jej niektóre rady i zespoły KEP-u oraz dokumenty poszczególnych biskupów diecezjalnych. Te ostatnie bardzo często powielają treści pochodzące z wyżej wymienionych źródeł, co owocowało wielośłowiem i powtarzalnością treści i nie sprzyjało skutecznej komunikacji (por. badania lingwistyczne).

2) Interdyscyplinarne badania na poziomie szczegółu pokazują zarazem rozbieżności treściowe w komunikacji Kościoła na poziomie Konferencji Episkopatu a poszczególnymi diecezjami i parafiami w odniesieniu do tej samej materii (interpretacja zarządzeń i zaleceń). Skutkowało to chaosem informacyjnym, który występował głównie na linii Konferencja Episkopatu Polski – biskupi diecezjalni. Wierni Kościoła katolickiego, porównując informacje pozyskiwane z mediów ogólnopolskich z przekazem serwowanym w poszczególnych diecezjach, głównie podawanym we wspólnotach parafialnych, mogli dostrzec czasami istotne różnice w interpretacji przepisów państwowych, zaleceń kościelnych, a także w realizacji praktyk religijnych. Znamienna w tym obszarze była rozbieżność głosów hierarchów na temat praktyki przyjmowania komunii świętej na rękę.

3) Należy podkreślić, iż zadania biskupów diecezjalnych od strony formalno-prawnej zostały dobrze wypełnione. Jednakże w oficjalnej komunikacji Kościoła jest istotny jej wielowymiarowy kontekst medialny. W przekazie medialnym decydujące znaczenie posiada źródło informacji i jej jakość. Katolickie portale internetowe posiadają zasięg ogólnopolski. Dlatego odbiorcy przesłania Kościoła w pierwszym rzędzie przyswajali treści o charakterze ogólnopolskim.

W wymiarze życia lokalnego docierały one do wiernych ze źródeł diecezjalnych oraz parafialnych. Niejednokrotnie w szczegółach dotyczących praktyk religijnych, sposobów zachowań sanitarnych rozwiązania lokalne różniły się od ogólnopolskich. Naturalną konsekwencją takiego faktu był dysonans poznawczy i zagubienie informacyjne. W perspektywie realizacji misji zbawczej Kościoła w sytuacji nadzwyczajnej mocno należy podkreślić konieczność globalnej spójności treściowej komunikatów, zarówno w odniesieniu do realizacji podstawowych funkcji Kościoła, jak i realizacji teologicznej kolegalności Kościoła w Polsce.

2.4. Duszpasterski przekaz informacji

Pasterska komunikacyjna służba duchowieństwa w kontekście pandemicznym jest oceniana przez gros respondentów pozytywnie. Funkcja służebna prezbiterów wyrażała się w gotowości do pomocy i kontaktów duszpasterskich, poprzez zaangażowanie osobiste w działania chroniące zdrowie i życie parafian, systematyczny i jasny przekaz informacji o zasadach dotyczących zachowania bezpieczeństwa i możliwości korzystania z sakramentów, uczestnictwa w celebracjach liturgicznych i obrzędach religijnych. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że w kościołach lokalnych (diecezjalnych) przez sieć parafii przekaz przedmiotowych informacji w stopniu zadowalającym przysłużył się szczególnie do realizacji funkcji prorockiej (przepowiadanie słowa Bożego) i kapłańskiej (sprawowanie liturgii). Należy także podkreślić rolę terytorialnej wspólnoty parafialnej w komunikacji i informowaniu. W analizowanym okresie wyraźnie widoczne było zjawisko potwierdzające zasadę, iż to co lokalne jest bardziej słuchalne. Z teologiczno-pastoralnego punktu widzenia świadczy to o dobrze rozumianej przez duszpasterzy ich służebnej roli wobec swoich parafian w wymiarze przekazu informacji. Potwierdzają to wyniki badań socjologicznych, ukazujące wysoki stopień identyfikacji z własną parafią, o czym świadczy także wysoki procent *dominicanos* wśród respondentów uczestniczących w badaniach. Jednakże należy dodać, iż nie we wszystkich wspólnotach parafialnych podjęto przekaz informacji przy pomocy najnowszych technologii. Tym samym nie wykorzystano szansy zbudowania nowych kanałów komunikacyjnych w duszpasterstwie

parafialnym. Postawa „przeczekania” niektórych duchownych skutkowałą osłabieniem więzi z wiernymi, szczególnie mniej zaangażowanymi w życie parafii. Dało to także impuls do wirtualnego „churcingu” (e-churching) – w wymiarze stacjonarnym zjawiska już znanego sprzed okresu pandemii, szczególnie obecnego w środowiskach wielkomiejskich – poszukiwania wspólnot wiernych, które optymalnie zaspokoją bieżące potrzeby duchowe, religijne i społeczne danej jednostki poza własną parafią¹³.

2.5. Narzędzia i kanały informacyjne

Głównym źródłem pozyskiwania informacji okołopandemicznych, zarówno do prowadzonych badań, jak również dla zainteresowanych tematem wiernych, były oficjalne internetowe witryny Kościoła katolickiego w Polsce oraz internetowe strony diecezjalne. Wypowiedzi badanych na pytania otwarte pokazują, że Kościół (diecezje, parafie i inne podmioty kościelne), wykorzystując nowoczesne kanały komunikacyjne, dobrze wypełnił zadanie informacyjne nt. pandemii w otoczeniu wewnętrznym. Czas pandemii zmobilizował podmioty kościelne do otwierania nowych dróg kontaktu z wiernymi, które dotychczas nie były w takiej skali wykorzystywane, np.: kanały na YouTube, profile w mediach społecznościowych, modyfikowane internetowe strony parafialne i inne (np. instytucji kościelnych). Część respondentów pozytywnie także postrzegala jakość zamieszczonych w tych mediach komunikatów.

Wprawdzie przedmiotem badań nie była ocena jakości diecezjalnych stron internetowych, jednakże z punktu widzenia badaczy jako użytkowników tych witryn, pragnących pozyskać z nich określone informacje, należy skonstatować, iż komunikatywność (przekaz treści), zarówno w wymiarze werbalnym, jak i wizualnym, organizacja techniczna poszczególnych działów informacji, sposób ich archiwizowania, jakość narzędzi wyszukiwania określonych wiadomości według słów kluczy, wymaga – poza nielicznymi wyjątkami (np. archidiecezja katowicka i poznańska) – profesjonalnych działań podnoszących ich poziom.

¹³ Por. K. Rosenkiewicz, Śródmiejskie wędrówki wiernych (churcing) jako nowa perspektywa badań życia miasta. „Biuletyn Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju” 2018, nr 271 s. 125-150.

Również jest to ważne pole badawcze dla Kościoła w Polsce jako swego rodzaju odpowiedź na współczesne eklesjalne nauczanie o mediach w perspektywie wypełniania misji Kościoła w tym wypadku przez realizację funkcji diakonii¹⁴.

3. Realizacja funkcji prorockiej

Sam fakt promulgacji różnego rodzaju dokumentów Kościoła od samego początku pandemii (ich klasyfikacja została podana w zaprezentowanych badaniach) jest realizacją jego funkcji prorockiej. Oceniając z perspektywy czasu ówczesny głos Kościoła instytucjonalnego do wiernych należy skonstatować, że pomimo wieloaspektowych odpowiedzi na pytanie, czym jest epidemia koronawirusa, wyraźnie dostrzegalne jest stosunkowo rzadkie podejmowanie tematów o charakterze *stricte* teologicznym. Dominowały w nich treści o charakterze instruktazowym, porządkowym, administracyjnym i prawnym.

3.1. Medialny przekaz Ewangelii

Z oczywistych względów zarządzenia ograniczające liczbę wiernych w świątyniach w czasie publicznych celebracji miały niekorzystny wpływ na realizację funkcji prorockiej Kościoła. Reakcją na zastaną sytuację – według zaleceń biskupów – było powszechne głoszenie Ewangelii przez media, do wiernych docierało więc zapośredniczone słowo Boże. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że przepowiadanie zmediatyzowane traciło na jakości z prostego powodu – w jego przygotowaniu i wygłoszeniu zasadniczo nie uwzględniano reguł, którymi kieruje się przekaz medialny. Przepowiadanie homilijne realizowano według dotychczasowych zasad i reguł, które obowiązują w bezpośrednim, żywym przekazie, w realnej, tzn. fizycznej przestrzeni sakralnej. Jednakże należy podkreślić też, iż dzięki przekazowi medialnemu Kościół nie zaprzestał

¹⁴ Por. W ostatnich latach prowadzono w tym obszarze wiele badań, jednakże dynamika przemian, a szczególnie kontekst panującej pandemii, wręcz wymusza pilną konieczność nowych diagnoz; zob. J. Kloch, Kościół w Polsce wobec WEB 2.0, Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2013; G. Umiński, Diecezjalne WWW w Polsce a nowa ewangelizacja: poszukiwania teologiczno-medioznawcze, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2017.

realizacji funkcji prorockiej, doszło tu do wymuszonej znakami czasu zmiany kanału przekazu Ewangelii, tym samym nastąpiła intensyfikacja zjawiska mediatyzacji samego słowa Bożego.

Zmediatyzowany przekaz Ewangelii – jak zaznaczono – nie zrodził się wraz z pandemią, nie był całkowitą nowością. W praktyce Kościoła przepowiadanie słowa Bożego przez środki społecznego przekazu jest niemal powszechne od kilkudziesięciu lat. Pandemicznym *novum* tego sposobu głoszenia orędzia ewangelicznego jest skala zjawiska oraz wykorzystanie nowych narzędzi przekazu. Zalecenia biskupów, aby w każdej parafii do przekazu Ewangelii zostały wykorzystane nowe media, były dość powszechnie realizowane¹⁵. Przy ocenie tego zjawiska należy rozróżnić z perspektywy pastoralno-teologicznej dwie sytuacje głoszenia słowa Bożego. Pierwszą z nich jest głoszenie homilii w przestrzeni wirtualnej w czasie transmisji celebracji liturgicznej. Ta sytuacja realizacji funkcji prorockiej Kościoła jest całkowicie nierozłączna z realizacją funkcji kultycznej, ponieważ głoszenie Ewangelii w postaci homilii jest integralną częścią Mszy świętej czy też aktualnie sprawowanego innego sakramentu, podczas którego jest przepowiadane słowo Boże. Homilia, mając naturę liturgiczną, posiada również znaczenie sakramentalne. Jej sakramentalność wynika z teologicznego związku z liturgią sprawowanego sakramentu¹⁶.

Druga sytuacja wirtualizacji przepowiadania jest związana z praktyką pozostawienia w przestrzeni internetu samej archiwalnej homilii. Decyzje biskupów zakazywały archiwizacji celebracji eucharystycznych, nakazywano usunięcie w ciągu kilku dni z przestrzeni wirtualnej archiwalnych nagrań Mszy świętych (por. np. III.1.3). Patrząc na prezentowane zjawisko z perspektywy wiernego, stwierdzić trzeba, że archiwalna homilia w przestrzeni wirtualnej posiada wartość samą w sobie dla osób ją odsłuchujących – daje kontakt z treściami biblijnymi i liturgicznymi. Z perspektywy duszpasterskiej, w okresie ograniczonego dostępu do liturgii w fizycznej przestrzeni sakralnej, należy podkreślić istot-

¹⁵ Zob. B. Przywara, A. Adamski, A. Kiciński, M. Szewczyk, A. Jupowicz-Ginalska, Online Live-Stream Broadcasting of the Holy Mass during the COVID-19 Pandemic in Poland as an Example of the Mediatization of Religion: Empirical Studies in the Field of Mass Media Studies and Pastoral Theology. „Religions” 2021, 12, 261. <https://doi.org/10.3390/rel12040261>.

¹⁶ Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dyrektorium homiletyczne (2014), Poznań 2015, nr 4-14.

nią rolę i wartość dokumentalnej cyfrowej homilii dla spotkania ze słowem Bożym, podtrzymania w nadziei i wierze w stanie choroby, lęku i pandemicznych ograniczeń. Jednakże z perspektywy teologii przepowiadania należy postawić pytanie o status teologiczny homilii odsłuchiwanej asynchronicznie jako wydarzenia przeszłego, bez aktualnego kontekstu eucharystycznego. W czasie rzeczywistej celebracji (nawet transmitowanej przez media) homilia jest integralną częścią Eucharystii. Taką już nie jest poza kontekstem liturgicznym i sakramentalnym. Homilia „wymontowana” z kontekstu liturgicznego jest ascetyczną konferencją, kazaniem, wykładem teologicznym, zachowującym zewnętrzną postać homilii. Inny problem do dyskusji to kwestia statusu homilii retransmitowanej, ująć ją można w pytaniu: czy homilia retransmitowana ma taką samą skuteczność zbawczą jak homilia wysłuchana osobiście w czasie celebracji w fizycznej przestrzeni świątyni czy *live via media*? Odpowiedzi na powyższe pytania domagają się dalszych badań w ramach badań interdyscyplinarnych np. teologii przepowiadania i teologii mediów.

Kolejną domagającą się komentarza kwestią związaną z realizacją funkcji prorockiej w postaci głoszenia słowa Bożego jest prośba biskupów (zawarta w dokumentach z marca 2020 r., por. XVI.0.1; III.2.2; X.1.1) skierowana do duszpasterzy i odpowiedzialnych za środki masowego przekazu, aby w okresie Wielkiego Postu została przygotowana odpowiednia „oferta” rekolekcji dostępnych w mediach. W tym wypadku odnosiło się to zarówno do celebracji Eucharystii z homilią rekolekcyjną, jak i do przepowiadania poza liturgią w formie kazania lub konferencji rekolekcyjnej. Apele biskupów spotkały się z nad wyraz obfitą propozycją rekolekcji w Sieci. Również tradycyjne media (radio, telewizja) publiczne i komercyjne przygotowały szeroką ofertę rekolekcyjną. Jednakże należy zauważyć, iż od kilku lat z roku na rok zainteresowanie internetowymi rekolekcjami nieustannie wzrastało, co znajdowało także odzwierciedlenie w udostępnianych propozycjach tychże. Ten fakt dotyczy szczególnie okresu liturgicznego Wielkiego Postu i Adwentu. Zatem i tu *novum* nie oznacza pełnej nowości, lecz spotęgowanie praktyki, wybrzmiewające w liczbie propozycji. Otwarty dla dalszych eksploracji w tym kontekście pozostaje problem badawczy dotyczący m. in.: mediatyzacji przepowiadania słowa Bożego, oceny jakości merytorycznej, teologicznej i medialnej tego rodzaju przekazu.

3.2. Słowo Boże w życiu chrześcijańskim

W oficjalnych tekstach Kościoła z okresu pierwszej fali pandemii (w selekcjonowanym korpusie tekstów) dostrzega się małą frekwencję nauczania, pouczenia, katechezy na temat roli Pisma Świętego w życiu chrześcijańskim. Przeprowadzone analizy interdyscyplinarne upoważniają do postawienia tezy, iż nie wykorzystano należycie tego czasu na przekaz nauczania o ważności dla wiary chrześcijańskiej we wspólnocie Kościoła znaczenia i mocy zbawczej żywego słowa Boga zawartego w Piśmie Świętym. Tylko w kilku wypowiedziach hierarchów podjęto to zagadnienie *expressis verbis*¹⁷. Dobrym przykładem, poświadczającym tezę, iż duszpasterstwo Kościoła w Polsce (szczególnie w okresie pandemii) było skoncentrowane bardziej na podtrzymywaniu pobożności sakramentalno-liturgicznej niż na wzmacnianiu nauki soborowej o źródłowym dla wiary charakterze Pisma Świętego, jest dokument *Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii* (XVI.0.5)¹⁸.

3.3 Temat pandemii w praktyce kaznodziejskiej

Za wiodące tematy kościelnego przepowiadania z okresie pierwszej fali Covid-19 uznać należy dotyczące przeżywania i doświadczenia wiary w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym oraz troski o potrzebujących w bezpośrednim

¹⁷ Abp W. Polak w wywiadzie udzielonym „Przewodnikowi Katolickiemu” 25 marca 2020 r. sformułował w powyższym kontekście następujące słowa: „Musimy to sobie wzajemnie przypominać i na nowo uświadamiać, musimy zachować czujność i burzyć bałwochwalcze ołtarze bożków, szczególnie wtedy, gdy karmieni lękiem i niepewnością próbujemy, jak Izraelici, szukać łatwych odpowiedzi i rozwiązań. Dlatego proszę: módlmy się, czytajmy Pismo Święte, czytajmy katechizm, niech to oczyszcza nas samych, niech promieniuje na innych i pomaga nam ze spokojem i ufnością wytrwać w tej trudnej sytuacji”; http://www.archidiecezja.pl/aktualnosci/archiwum/2020/marzec/prymas_dla_przewodnika_katolickiego.html [dostęp: 18.01.2021]. Biskup elbląski, przypominając decyzję papieża Franciszka, komu w okresie pandemii udziela odpustu zupełnego przypomina, że także w warunkach domowych „czytającym przez pół godziny Pismo Święte” (XII.2.5). Biskup J. Mazur zachęca szczególnie w Wielkim Tygodniu w 2020 r. „do częstej medytacji nad Słowem Bożym w naszych rodzinach, korzystajmy z Pisma św., czytajmy teksty biblijne zwłaszcza dotyczące Męki Pańskiej” (XII.3.2). Bp Lityński w słowie skierowanym do wiernych na V Niedzielę Wielkiego Postu (29.03.2020) zachęca wiernych do sięgnięcia po słowo Boże, które powinno być bardziej obecne w naszym życiu, zob. Słowo bp. Tadeusza Lityńskiego, <https://youtu.be/aB6vudjAGeg> [dostęp: 20.01.2020].

¹⁸ Zob. wyniki badań dyskursu medialnego.

kontekście epidemii. Na te tematy wskazuje zarówno analiza dyskursu medialnego, jak i badania socjologiczne. Powyższe główne wątki tematyczne przepowiadania pandemicznego należy traktować jako inspirację do realizacji funkcji diakonii we wspólnocie Kościoła. Ponad połowa badanych potwierdziła, że sam temat pandemii był poruszany w przepowiadaniu homiletycznym. Należy ocenić pozytywnie fakt, że kaznodzieje nie epatowali tym zagadnieniem swoich słuchaczy. Jednakże – jak pokazują badania – respondenci podkreślali, że brakowało im pogłębionych wyjaśnień i interpretacji kryzysu wywołanego pandemią.

3.4. Nauczanie teologiczne – dyskusje, spory, wyjaśnienia

Kościół w okresie pierwszej fali pandemii realizował funkcję prorocką, podejmując dyskusje teologiczne wywołane zjawiskiem pandemii Covid-19. Wyrażało się to przede wszystkim w teologicznym objaśnianiu pandemii i w teologicznej ocenie błędnej wykładni tego zjawiska. Interpretacje pandemii jako kary Bożej pojawiły się w dyskursie medialnym, przede wszystkim jako echo wypowiedzi niektórych osób duchownych. W nauczaniu Kościoła z tego okresu wyjaśniano także wątpliwości natury teologicznej i duszpasterskiej dotyczące niektórych praktyk pobożnych i zabobonnego ich rozumienia, wypaczającego sens teologiczny i duszpasterski określonych sakramentaliów. W kontekście pandemicznym praktyka przyjmowania komunii świętej na rękę, ogólnie zalecana w Kościele od kilkunastu lat (2005 r.)¹⁹, stała się naturalną okazją do pouczenia katechetycznego i przypomnienia nauki Kościoła (por. XVI.0.1; XVI.0.4; II.1.2).

3.5. Instrukcje vs. refleksja teologiczna

Zarówno analiza lingwistyczna komunikacji Kościoła, jak i analiza dyskursu medialnego w okresie objętym badaniami potwierdza, iż w pierwszym

¹⁹ Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski pt.: *Jezus żyje i chce, abyś żył* podpisana przez abpa S. Budzika jest dobrym przykładem realizacji funkcji nauczania, szczególnie ukazanie w świetle Objawienia właściwego rozumienia znaku czasu jakim jest epidemia Covid-19.

okresie pandemii kościelne teksty miały przede wszystkim charakter jurydyczny, instruktażowy, porządkowy, sanitarny. W dużej mierze Kościół implemencował w zawartość własnych komunikatów treści dokumentów państwowych. Kościelne dokumenty realizowały przede wszystkim funkcję informacyjną i wyjaśniającą. Należy to z jednej strony ocenić pozytywnie, ponieważ wymagała tego ówczesna sytuacja, wygenerowana m.in. przez decyzje rządzących. Z drugiej zaś duża częstotliwość i powtarzalność treści mogła powodować zagubienie informacyjne wiernych. Nadmiar dokumentów o charakterze informacyjnym i objaśniającym przez opozycję eksponował małą liczbę komunikatów o charakterze teologiczno-interpretującym i duszpastersko-wzmacniającym przeżywanie sytuacji pandemii w perspektywie chrześcijańskiej wiary. Powyższa luka została wypełniona „ukościelenieniem” treści dokumentów państwowych, co skutkowało tym, iż w pismach kościelnych pojawiał się mocny akcent doczesnego, ziemskiego porządku egzystencji człowieka. Ochrona zdrowia i życia ludzkiego przyjęła postać prymarną i występowała przed porządkiem zbawczej misji Kościoła. Akcentowano, aspektowo i z określonej perspektywy zasadnie, wartość zdrowia i życia ziemskiego, które w nauczaniu Kościoła jest wielkim darem Boga. Jednakże z punktu widzenia podstawowej misji Kościoła celem ostatecznym człowieka jest jego zbawienie i życie wieczne w Chrystusie. Zarówno w dokumentach oficjalnych polskich hierarchów, jak i w dyskursie medialnym zauważalna jest niska frekwencja treści wyrażających towarzyszenie poszczególnym osobom w przeżywaniu pandemii w wymiarze religijnym i duchowym, nadających pandemii sens w perspektywie nauki chrześcijańskiej.

4. Realizacja funkcji kapłańskiej

Wprowadzone przez polski rząd w okresie pierwszej fali pandemii obostrzenia dotyczące ilości uczestników liturgii i nabożeństw w miejscach kultu religijnego stanowiły od strony legislacyjnej ograniczenie realizacji prawa obywateli do religijnego kultu publicznego. Natomiast dla wspólnoty Kościoła były poważnym utrudnieniem w realizacji jego misji zbawczej, także przez aktualizację funkcji kapłańskiej (kulturowej), wyrażającej się w celebracji liturgii, sa-

kramentów, sakramentaliów, sprawowanie nabożeństw. Do istoty powyższych form manifestacji wiary należy ich wspólnotowa celebracja. Poważne ograniczenie, a w niektórych wypadkach okresowe zaniechanie publicznego sprawowania funkcji kultycznej, było wyzwaniem w formacji życia duchowego i religijnego poszczególnych katolików. Fakt czasowego ograniczenia dostępu do najważniejszych dla Kościoła życiodajnych źródeł – liturgii i sakramentów – realnie przełożył się na poważne zachwianie samourzeczywistniania się wspólnoty Kościoła.

W obliczu zaistniałych uwarunkowań jednym z głównych nurtów refleksji i praktyki Kościoła tego okresu – jak już zauważono wyżej – podczas analizy realizacji funkcji prorockiej jest mediatyzacja liturgii, szeroko zaproponowana jej wirtualna forma. Wprowadzone restrykcje sanitarne niejako wymusiły w tym kontekście też takie działania komunikacyjne, jak: przypomnienie w nauczaniu Kościoła pewnych praktyk związanych z celebracją Eucharystii (komunii świętej duchowej, praktyki przyjmowania Ciała Pańskiego na rękę) oraz celebracją sakramentu pokuty i pojednania (żał doskonały, rozgrzeszenie ogólne bez spowiedzi indywidualnej), udzielania sakramentu namaszczenia chorych.

4.1. Mediatyzacja Eucharystii

Kilkudziesięcioletnie nauczanie Kościoła dotyczące transmisji liturgii Eucharystii w mediach (radio, telewizja) znalazło swego rodzaju adaptację do warunków Kościoła w Polsce w wydanym w 2017 roku dokumencie pt. *Dyrektorium w sprawie Mszy św. transmitowanej przez telewizję*²⁰. Znajdują się w nim szczegółowe zasady, jakimi należy się kierować w przygotowaniu i realizacji transmisji Mszy świętej w przekazie telewizyjnym. Jednakże autorzy dokumentu nie odnoszą się wprost do transmisji via internet, które od początku pandemii stały się powszechne²¹. Wprawdzie, jak zauważają niektórzy badacze

²⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium w sprawie Mszy św. transmitowanej przez telewizję*. „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2017 (29), s. 48–55.

²¹ Zob. W. Bartocha, Liturgia „zmediatyzowana” w świetle dyrektyw Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji mszy świętej transmitowanej przez telewizję. „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019 (28), 4, s. 55–69.

mediów, zachodzi duża analogia między transmisją *stricte* telewizyjną a *live-streamingiem*, jednakże meta-kanal komunikacyjny, jakim jest internet, z wielością narzędzi generuje nowe uwarunkowania przekazu na żywo celebrowanej liturgii²². W czasie pierwszej fali pandemii Covid-19 mediatyzacja kultu religijnego w Kościele katolickim, szczególnie wirtualizacja Eucharystii, była także wynikiem wprowadzenia przez biskupów powszechnej dyspensy od udziału we Mszy świętej jako odpowiedzi na państwowe ograniczenia publicznego kultu religijnego. W ślad za tym szły zalecenia hierarchów o intensyfikację przekazu medialnego celebracji Mszy świętej (por. I.1.4; IV.3.3; V.2.1; VI.1.3; XIII.2.1). Pozytywnie należy ocenić fakt zwielokrotnienia internetowych transmisji z kościołów parafialnych prowadzonych przez księży diecezjalnych i zakonnych²³. Także z punktu widzenia realizacji funkcji kultycznej pozytywnie należy odnotować zakaz retransmisji Eucharystii oraz apele i zalecenia biskupów o zmniejszaniu liczby transmitowanych Mszy świętych, gdy wprowadzono ogólne luzowanie obostrzeń, a tym samym kościelne zniesienie dyspensy od obowiązku uczestniczenia we Mszy świętej – maj-czerwiec 2020 (por. V.1.3; XI.3.5)²⁴.

Wprowadzenie na dużą skalę medialnego przekazu celebracji liturgicznych skutkowało, podobnie jak w przypadku przekazu Ewangelii, zmianą formy udziału we Mszy świętej i nabożeństwach. Jak pokazały badania, duża skala bezpośrednich przekazów celebracji znalazła swoich odbiorców. Katolicy w Polsce oglądali transmisje Eucharystii częściej niż przed pandemią (ponad 70%). Interującym zjawiskiem jest także spontaniczne tworzenie się medialnych

²² Por. M. Makuła, Transmisje Mszy Świętych w live streamingu w Internecie. Analiza możliwości, postulaty i propozycje, „Seminare” 2019 (40), nr 1, 37–49.

²³ Zob. B. Przywara, A. Adamski, A. Kiciński, M. Szewczyk, A. Jupowicz-Ginalska, Online Live-Stream Broadcasting of the Holy Mass; A. Jupowicz-Ginalska, M. Szewczyk, A. Kiciński, B. Przywara, A. Adamski, Dispensation and Liturgy Mediated as an Answer to COVID-19 Restrictions: Empirical Study Based on Polish Online Press Narration, „Religions”, 12(2), 127: 2021, <https://doi.org/10.3390/rel12020127>.

²⁴ „Nie wolno udostępniać nagrań obrzędów kultu religijnego po ich zakończeniu. Mogą być one jedynie transmitowane w czasie rzeczywistym (live streaming). Wszystkie historyczne nagrania, znajdujące się na stronach internetowych parafii oraz w ich mediach społecznościowych, które zawierają obrzędy religijne, mają być usunięte w ciągu 7. dni, liczonych od dnia promulgacji tego Dekretu. Można jednak pozostawić zdjęcia”. Dekret biskupa opolskiego z dnia 20.04.2020, por. <https://diecezja.opole.pl/index.php/homepage/aktualnosci/2554-nowy-dekret-biskupa-opolskiego> [dostęp: 15.03.2021].

społeczności (za pośrednictwem radia, telewizji lub internetu) dla wspólnego przeżywania innych form pobożności takich jak np. różaniec czy koronka do Miłosierdzia Bożego.

Powszechne nadawanie Mszy świętej *via* internet przez różne narzędzia komunikacyjne jest jakościowo czymś nowym niż dotychczasowy przekaz w postaci transmisji telewizyjnych. Na tym etapie badawczym należy skonstatować, iż fenomen wirtualizacji przekazu i uczestnictwa w liturgii wskazuje, iż mamy do czynienia z nowym zjawiskiem zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Implikuje ono konieczność aktualizacji dotychczasowych zasad transmisji liturgii, szczególnie Eucharystii przez kanały internetowe oraz refleksji teologiczno-pastoralnej w perspektywie formacji religijnej wiernych, wspomagającej ich udział w tego rodzaju celebracjach²⁵.

4.2. Ograniczenia w realizacji funkcji kultycznej w wymiarze modlitwy wspólnotowej

Zmiana formy udziału w Eucharystii przyniosła, a *de facto* ukazała w nowym świetle, kilka wyzwań dla współczesnego duszpasterstwa. Jedną z istotnych cech celebracji liturgicznych Kościoła katolickiego jest ich wspólnotowy charakter w dwojakim znaczeniu: owocem celebracji jest wzrost *communio* Kościoła jako owoc zjednoczenia z Bogiem, któremu oddaje się kult oraz spotkanie osób gromadzących się na modlitwie. Ograniczenia możliwości fizycznego udziału we Mszy świętej i próba realizacji funkcji kultycznej przez jej medialne transmisje stwarzały szansę uczestnictwa w liturgii, ale w sposób zastępczy i niedostateczny, ponieważ nie jest to podstawowa forma uczestnictwa w sakramencie Eucharystii czy też w innych praktykach religijnych. Zapośredniczony sposób uczestnictwa nie zapewnia pełnego doświadczenia i zaspokojenia potrzeby by-

²⁵ W analizowanym okresie pojawiły się – w niewielkiej ilości – swego rodzaju teksty wskazujące wiernym na owocne uczestniczenie we Mszy świętej transmitowanej przez media w przestrzeni prywatnej, rodzinnej. Zob. Biuro Prasowe KEP. Rzecznik Episkopatu o przeżywaniu transmisji Mszy Świętych, <https://episkopat.pl/rzecznik-episkopatu-o-przezywaniu-transmisji-mszy-swietych/> [dostęp: 15.02.2021]; Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, 4 kwietnia 2020 r., <https://episkopat.pl/oredzie-telewizyjne-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski-4-kwietnia-2020-r/> [dostęp: 15.02.2021].

cia we wspólnocie modlitwy i liturgii Kościoła. Jak wynika z przeprowadzonych badań, „post” od Mszy świętej i od realnej wspólnoty kościelnej, liturgicznej miał negatywny wpływ na poczucie przynależności do wspólnoty Kościoła.

4.3. Prywatyzacja i indywidualizacja w przeżywaniu liturgii

Transmisje Mszy świętej posiadają charakter zastępczy i wzmacniają tendencje do indywidualizacji religii w prywatnej przestrzeni „Kościoła domowego”. W świetle przeprowadzonych badań za powszechne należy uznać oglądanie transmisji Mszy świętej przez każdego członka rodziny w dowolnie wybranym czasie. W tym kontekście zasadne jest stwierdzenie, że osłabienie wspólnotowości dotykało też relacji wewnątrzrodzinnych. Wyniki badań pokazują także, że współczesny odbiorca „medialnej liturgii”, „liturgii zapośredniczonej” jest nastawiony na „oglądanie” liturgii i preferuje bardziej przekaz audiowizualny niż tylko audialny. Z powodu niemożliwości uczestniczenia we wspólnotowej liturgii zalecano indywidualną modlitwę także w fizycznej przestrzeni sakralnej. Większa aktywność wiernych w pozaliturgicznej, osobistej i prywatnej modlitwie w kościele także wzmacniała proces indywidualizacji i prywatyzacji praktyk religijnych.

4.4. Dwa zagadnienia wokół Eucharystii

Analizowana komunikacja Kościoła w wymiarze realizacji funkcji kultycznej ukazuje dwa najczęściej pojawiające się zagadnienia związane z celebracją Eucharystii: duchową komunie świętą oraz przyjmowanie Chleba Eucharystycznego na rękę. Biskupi informowali o możliwości przyjęcia komunii świętej w sposób duchowy („duchowa Komunia święta”) (por. III.2.3; V.1.1; XI.2.3). Z badań socjologicznych wynika, że pozyskaną i przyjętą wiedzę z komunikatów Kościoła o duchowej komunii świętej zadeklarowało blisko 58% badanych. Daje to podstawę do wnioskowania, iż komunikacja Kościoła w tym aspekcie pomagała dobrze realizować funkcję kapłańską. Jednakże należałoby w tym obszarze podjąć dalsze działania o charakterze wyjaśniająco-mistagogicznym i katechetycznym, ponieważ ponad 32,1% respondentów nie praktykowało duchowej komunii świętej,

a ponad 15% uważa, że komunikaty na jej temat były niejasne i niewystarczające. Potwierdza to analiza dyskursu medialnego, wskazująca na konieczność dostosowania języka teologicznego do możliwości recepcyjnych adresatów zarówno w odniesieniu do treści oficjalnych komunikatów, jak i objaśnień publikowanych w mediach. Potrzebę dobrej komunikacji o duchowej komunii świętej wzmacnia fakt, iż w niektórych dokumentach biskupów zakazywano posługi nadzwyczajnych szafarzy Eucharystii (por. IV.3.3; X.3.1; IV.1.6)²⁶. Z perspektywy czasu wydaje się, że decyzje te były zbyt restrykcyjne i pozbawiały Chleba Eucharystycznego chociażby osoby starsze i chore z rodzin czy najbliższego otoczenia szafarzy. To ewidentny przykład decyzji, które kierowały się troską o zdrowie i życie osób starszych i chorych, posłuszeństwem hierarchów wobec decyzji rządzących oraz wielką niewiadomą o naturze nowego wirusa.

Z badań socjologicznych wynika, iż zdecydowana większość respondentów spotkała się z faktem przyjmowania komunii świętej na rękę. Jednakże forma stała się jednym z dominujących problemów praktyki liturgicznej w dyskursie medialnym. Prowadzono dysputy teologiczne, wypowiadali się influencerzy deklarujący się jako katolicy. Wydaje się, że w jakiejś mierze na ten stan miał wpływ brak zdecydowanego jednolitego głosu biskupów w dokumentach wydawanych w okresie pierwszej fali pandemii (por. XI.1.1). Także w duszpasterstwie parafialnym, jak wynika z badań, nie zawsze ta forma udzielania komunii świętej była praktykowana przez samo duchowieństwo. Czasami chęć przyjęcia Ciała Pańskiego na rękę była traktowana jako „kaprys wiernych”.

Powyzsze kwestie związane z celebracją Mszy świętej wyraźnie pokazują, że jest to zadanie, czy wręcz wyzwanie, komunikacyjne dla Kościoła nie tylko hierarchicznego. Nie chodzi tu bowiem tylko o problem przekazu informacji, ale *de facto* o konieczność komunikacji Kościoła w postaci rzetelnej formacji katechetyczno-liturgicznej, dobrego kaznodziejstwa na temat rozumienia i przeżywania Eucharystii. Medialna dyskusja wokół przyjmowania Ciała Pańskiego na rękę niewątpliwie ujawniła niski poziom formacji liturgicznej w duchu posoborowym polskich katolików i to nie tylko świeckich.

²⁶ Por. Prymas Polski wydał szczegółowe rozporządzenie odnośnie do posługi duszpasterskiej, <https://www.niedziela.pl/arttykul/50505/Prymas-Polski-wyodal-szczegolowe#> [dostęp: 10.01.2021].

4.5. Sakrament pokuty i pojednania w okresie pandemii

Realizacja funkcji kultycznej przez sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania w okresie pierwszej fali pandemii z powodów sanitarnych napotkała szczególne trudności. Powszechne przekonanie o możliwości zarażenia się wirusem przez bliski kontakt penitenta ze spowiednikiem skutkowało zaleceniami sanitarno-duszpasterskimi o sposobach organizacji spowiedzi indywidualnej, stwarzaniu dodatkowych okazji do skorzystania z sakramentu pokuty i pojednania.

W kościelnych komunikatach skoncentrowano się na zewnętrznych, sanitarnych uwarunkowaniach celebracji indywidualnej spowiedzi usznej. Z powodu utrudnień przypomniano wiernym nauczanie Kościoła o żalu doskonałym (por. III.1.2; III.1.3; XI. 2.5; XII.1.3). Jednakże, jak pokazują badania, wierni czuli się niewystarczająco o tym poinformowani. Było to spowodowane małą częstotliwością komunikatów podnoszących tę kwestię i ich niejasnością. Przekazy Kościoła w tym obszarze obarczone były brakiem treści katechetycznych i formacyjnych, wyjaśniających istotę żalu doskonałego oraz pogłębiających rozumienie sakramentu pokuty i pojednania szczególnie w kontekstach choroby, umierania, towarzyszenia osobom potrzebującym. Brak tego rodzaju przypomnienia i pouczenia mógł być jednym z powodów nieprzystępowania wielu osób do duchowej komunii świętej. Oficjalna komunikacja Kościoła w tym obszarze była rozwijana w analizowanej narracji mediów katolickich. Pojawiły się także – wprawdzie jednostkowe – publikacje gotowych pomocy do przygotowania rodzinnego rytuału pokutnego, łącznie z tekstem nabożeństwa²⁷.

Jak wynika z przeprowadzanych badań, biskupi polscy nie zdecydowali się, szczególnie w okresie Wielkiego Postu, na przyjęcie praktyki rozgrzeszenia ogólnego bez spowiedzi indywidualnej. Zadośćuczynienie przykazaniu kościelnemu o spowiedzi w okresie Wielkiego Postu zostało umożliwione przez przesunięcie cezury spowiedzi wielkanocnej poza okres Wielkanocy²⁸. Od strony teologicz-

²⁷ Rodzinne nabożeństwo pokutne, https://tarnow.gosc.pl/files/20/04/06/160080_BJ0B_2_Wielka_Sroda_2020.pdf [dostęp: 17.10.2020].

²⁸ Np. w archidiecezji gdańskiej termin ten przesunięto do uroczystości świętych Piotra i Pawła, 29 czerwca 2020 (por. III.1.4).

nopastoralnej i duszpasterskiej pozostaje problem możliwości udzielenia równoczesnego rozgrzeszenia wielu penitentów bez uprzedniej spowiedzi indywidualnej osobom przebywającym na oddziałach zakaźnych i intensywnej terapii spowodowanej chorobą Covid-19. Wydaje się, że praktyka zaproponowana tylko przez jednego biskupa (V.2.2) powinna być powszechniej zastosowana w odniesieniu do osób znajdujących się w stanie ciężkiej choroby zakaźnej. Z powodu utrudnionego odpowiedniego kontaktu osobistego, koniecznego do udzielenia rozgrzeszenia w spowiedzi indywidualnej, możliwych braków w pouczeniu o żalu doskonałym, tego typu pacjenci byli narażeni na brak dostępu nie tylko do sakramentu pokuty i pojednania, ale także do sakramentu chorych.

Z duszpasterskiego punktu widzenia wprowadzane dyspensy od obowiązku udziału we Mszy świętej w niedziele i święta nie zawsze w swojej treści zawierały konieczne pouczenia i przypomnienia. Dyspensa od fizycznej obecności na liturgii niedzielnej nie zwalniała od aktów religijnych w niedzielę, np. przez uczestnictwo w medialnym przekazie Eucharystii. Biskupi, podając szeroką „ofertę” medialną transmisji Mszy świętej, jednocześnie zachęcali i zobowiązywali wiernych do takiej formy uczestnictwa w Eucharystii. Zachęcano do pobożnego udziału i przyjmowania duchowej komunii świętej osób do niej dysponowanych. Ale w tym kontekście występował brak koherencji z przypomnieniem nauki o żalu doskonałym. Od strony duszpasterskiej należało połączyć ten przekaz z pouczeniem, że w przypadku braku dyspozycji do duchowej komunii świętej – braku stanu łaski uświęcającej spowodowanym grzechem śmiertelnym – należy uczynić akt żalu doskonałego, po którym można przystąpić do komunii świętej w sposób duchowy.

4.6. Sakrament namaszczenia chorych

Jednym z sakramentów szczególnie manifestującym wypełnienie zbawczej misji Kościoła w okresie pandemii jest sprawowanie sakramentu namaszczenia chorych. Jednak w pierwszych miesiącach koronakryzysu w Polsce wskazania dotyczące tego aspektu realizacji funkcji kultycznej cechowała daleko posunięta ostrożność, podobnie przy zakazie posługi szafarzy nadzwyczajnych Eucharystii w domach chorych i starszych osób. Decyzje biskupów były zróżnicowane.

Począwszy od zaleceń ostrożności i roztropności przy wypełnianiu tej posługi – przy zachowaniu należytych zasad higieny, aż po całkowity zakaz odwiedzin chorych z wyjątkiem będących w niebezpieczeństwie śmierci. Szafarzom zalecano rozagę i ostrożność sanitarną w sprawowaniu sakramentu namaszczenia chorych (por. np. IV.3.2; IX.1.1; IV.1.1). Także i w tym wypadku nastąpiło przeszacowanie zdrowia i życia ziemskiego nad dostępem do sakramentu świętego, który ma jednoznaczne odniesienie do eschatologii i życia wiecznego. Z pewnością motywy takich decyzji zarządzających w Kościele były podobne jak w wypadku posługi nadzwyczajnych szafarzy Eucharystii. Analizowany dyskurs medialny katolickich tygodników i portali z tego okresu ukazuje całkowitą absencję treści dotyczących sakramentu namaszczenia chorych.

4.7. Spadek wspólnotowych praktyk religijnych

Wprowadzane przez władze państwowe nakazy sanitarne, które znalazły odbicie w zarządzeniach biskupów diecezjalnych, warunkujących ilościowo publiczne praktyki religijne w pierwszym okresie epidemii, szły w kierunku ograniczenia wypełniania zarówno funkcji prorockiej, jak i kultycznej. Ogólnokrajowa sytuacja epidemiczna, przynajmniej ta zadekretowana, utrudniała poszukiwanie nowych form realizacji misji Kościoła. Rozwiązania duszpasterskie, jakie zaproponowano, sprowadzały się faktycznie do ograniczenia w liczbie uczestników nabożeństw i liturgii sprawowanych w kościołach i zalecenia transmisji Mszy świętej. Mimo powszechnego zastosowania powyższego sposobu reakcji na zagrożenia wirusem w poszczególnych diecezjach, były takie, gdzie przy zachowaniu limitów liczby uczestników nabożeństw w miejscach celebracji liturgicznych utrzymano ciągłość realizacji funkcji prorockiej i kultycznej. W innych diecezjach nie poprzestawano na ograniczeniach, ale podejmowano decyzje o stworzeniu dla wiernych nowych lub rozszerzeniu dotychczas podejmowanych aktów religijnych w kościołach. Dla realizacji swojej misji Kościół zaadoptował i zagospodarował przestrzeń i narzędzia nowoczesnych mediów. Jednakże praktyka szła też w kierunku indywidualizacji i prywatyzacji kultu: modlitwa indywidualna, uczestnictwo w transmisjach nabożeństw, w tym Eucharystii, słuchania słowa Bożego.

W próbie oceny reakcji komunikacyjnej Kościoła w przyjętej obecnie perspektywie należy mieć na uwadze ekstraordynaryjną sytuację o charakterze globalnym, spowodowaną pojawieniem się nieznannej choroby Covid-19, która rodziła stany niepewności i zaskoczenia, brak odpowiedzi na wiele pytań o charakterze medycznym, generujące lęk i strach egzystencjalny w wymiarze indywidualnym i społecznym. Ponadto wiosną 2020 r. zarówno władze państwowe, jak i kościelne były przekonane, że wprowadzane ograniczenia mają charakter tymczasowy (por. I.1.5).

Przeprowadzone badania w ramach projektu *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19* wskazują na jeszcze jeden istotny fakt, który wydaje się znaczący z punktu widzenia działań komunikacyjnych Kościoła ukierunkowanych na aktualizację jego misji zbawczej. Badania socjologiczne dotyczące okresu pierwszej fali pandemii, w praktyce realizowane były już na początku fali trzeciej (początek r. 2021.). W kontekście są więc zatem i skutki działań komunikacyjnych Kościoła z początku pandemii, wprowadzanych restrykcji, mediatyzacji liturgii, przeniesienia komunikacji wiary w przestrzeń wirtualną, jak i kolejne „odsłony” wzrostu zarażeń wirusem Sars-Cov-2. Badania ukazują trend odchodzenia części respondentów od publicznego praktykowania wiary. „Nieco” i „zdecydowanie” rzadziej uczestniczących w publicznym kulcie jest prawie 27% respondentów. Jak zauważono, te deklaracje stoją niejako w sprzeczności z liczbą pokazującą wzrost (ponad 42%) osobistej pobożności pod wpływem sytuacji pandemii (por. *Społeczny odbiór...*). Wydaje się, że mamy tu do czynienia ze zjawiskiem mocnej tendencji do prywatyzacji religijności. Wpływ na ten trend mediatyzacji praktyk religijnych jest kwestią badawczo otwartą. Jednakże z punktu widzenia teologicznopastoralnego stwierdzić trzeba, że Kościół staje przed poważnym zadaniem obserwacji i badania tego zjawiska oraz podejmowania adekwatnych działań w obszarze komunikacji wiary. W działalności duszpasterskiej należy wzmacniać wspólnotowy wymiar wiary i jej praktykowania, proponować nowe treści przez dobrze przygotowane przepowiadanie słowa Bożego w formie katechezy i homilii, aby pogłębiać zaangażowanie w życie Kościoła przez włączanie się w realizację funkcji diakonii, miłości bliźniego, wreszcie przez programy i działania duszpasterskie „uwłaszczające” katolików w Kościele.

5. Rekomendacje pastoralne

Przeprowadzone analizy, wnioskowanie i ocena dają podstawę do sformułowania rekomendacji pod adresem odpowiedzialnych za realizację misji zbawczej Kościoła w wymiarze realizacji podstawowych funkcji Kościoła w ciągle trwającym czasie pandemii Covid-19.

- 1) Mając na uwadze trwałe medialne konteksty realizacji misji Kościoła należy zwrócić uwagę na jakość obecności poszczególnych diecezji w mediosferze, szczególnie w tych obszarach, na które mają wpływ poszczególni biskupi diecezjalni, i kontynuowanie procesu aktywnej i twórczej obecności poszczególnych diecezji w nowych mediach. Powinno się zwrócić uwagę na medialny kontekst kościelnego przekazu informacji. Szczególnie ważne są kompetencje diecezjalnych rzeczników prasowych. Zważywszy na naukę Kościoła o mediach, nieodzowna dla misji ewangelizacyjnej Kościoła jest intensyfikacja edukacji medialnej prezbiterów, osób konsekrowanych i świeckich oraz biskupów. W duchu teologii kolegialności ze względu na optymalną realizację misji Kościoła należy zmodyfikować funkcjonowanie kanałów komunikacyjnych pomiędzy członkami Konferencji Episkopatu Polski, między różnymi agendami i organizacjami Kościoła celem wzmocnienia jakości i jedności głosu Kościoła nauczającego.
- 2) Realizacja funkcji prorockiej Kościoła w nowych mediach – tak ilościowo upowszechniona w okresie pierwszej fali pandemii – wymaga programowego i systemowego kształcenia medialnych kompetencji komunikacyjnych osób głoszących słowo Boże na podstawie misji kanonicznej. Ponadto należy podjąć kształcenie umiejętności w zakresie medialnej apologetyki, budowania świadomości medialnego kontekstu realizowania posługi głoszenia słowa Bożego.
- 3) W oparciu o już istniejące i działające w strukturach diecezji media (radio, redakcje czasopism) powołanie diecezjalnych centrów komunikacji medialnej opartych na profesjonalnie przygotowanym personelu. Podjęcie konkretnych działań włączających realnie osoby świeckie w dzieło medialnej ewangelizacji jako autentyczny wyraz troski hierarchii Kościoła o jego obecność na „cyfrowym kontynencie”. W związku z powyższym jako pil-

- ną należy widzieć konieczność podejmowania działań zabezpieczających strukturalne środki materialne do realizacji zadań ewangelizacji medialnej.
- 4) Należy jako pilne widzieć także zadanie opracowania zasad live-streamingu *via* media internetowe liturgii, koherentnych do treści dokumentu o transmisji Mszy świętej w telewizji z 2017 roku.
 - 5) Zalecać można wzmocnienie dotychczasowych i podjęcie nowych inicjatyw w obszarze duszpasterstwa biblijnego (por. adhortacja Benedykta XVI *Verbum Domini*) przez takie formy jak: wprowadzenia do lektury słowa Bożego, praktykowanie medytacji i modlitwy Słowem Bożym zarówno indywidualnie jak i w rodzinach. Konieczna jest medialna katecheza dorosłych o Kościele, o znaczeniu sakramentów przeżywanych w realnej, fizycznej wspólnocie, katecheza o uczestnictwie w liturgii zmediatyzowanej, wykorzystująca w wymiarze komunikacyjnym naturę medium – język, środki wyrazu, styl narracji, potencjał technologiczny. Godne uwagi duszpasterskiej jest wykorzystanie potencjału i nowych kompetencji komunikacyjnych i cyfrowych zdobytych w czasie trwania pandemii przez pojedyncze osoby, grupy społeczne i zawodowe czy wspólnoty eklezjalne.
 - 6) Wobec błędnych interpretacji teologicznych nie tylko samej pandemii, ale także znaczenia np. sakramentaliów pożądanym jest rozwijanie namysłu teologicznego w aktualnej interpretacji znaków czasu, do których należy globalny i wielowarstwowy kryzys wywołany wirusem Sars-Cov-2. Konieczna staje się proaktywna postawa duchownych i odpowiednich agend KEP-u wobec teologicznie błędnych wypowiedzi osób nieposiadających kompetencji teologicznych.
 - 7) W przepowiadaniu słowa Bożego należy wzmocnić element doktrynalny homilii według wskazań *Dyrektorium homiletycznego* (2014), szczególnie w oparciu o *Dodatek I. Homilia a Katechizm Kościoła Katolickiego*, który stanowi integralną część nauczania zawartego w powyższym dyrektorium.
 - 8) Ze względu na współczesnego adresata, aktywnego uczestnika kultury cyfrowej, w której dominującą rolę, nie tylko technologiczną, odgrywają nowe interaktywne media, zaleca się wprowadzenie – realnego w wirtualnym świecie – dialogicznego modelu komunikacji orędzia ewangelicznego. Interkomunikacja i prowadzony dialog ze słuchaczem, uczestnikiem aktu

przepowiadania słowa Bożego w przestrzeni wirtualnej zapośredniczonej, jest dziś standardem. W obecnej kulturze medialnej w wymiarze językowym nie jest wystarczający, a czasami mało skuteczny styl dyrektywny, tak mocno cechujący analizowaną komunikację Kościoła. Natomiast język bezpośredniej komunikacji powinien przybierać styl dialogalny i interkomunikacyjny²⁹.

²⁹ Na te cechy współczesnej komunikacji wiary zwraca szczególną uwagę ostatnie „Dyrektorium o katechizacji” z roku 2020. Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, Dyrektorium o katechizacji Kielce: Jedność 2020, nr 359–372.

Summary

Interdisciplinary research on the communication of the Catholic Church in Poland with the faithful and the external environment (PR perspective) during the first wave of Covid-19 pandemic aligns with the paradigm of J Cardin's scientific research which include: see, judge and act. At the first stage: see – the communication of the Church was analysed through four perspectives: legal, pragmatolinguistic, media and sociological. Based on the results of research in these disciplines, conclusions and recommendations have been formulated (chapters I-IV), thus implementing the first part of the second and third research stages (judge – act). Pastoral theology is the leading discipline in undertaking interdisciplinary research. The second part of the second and third research stages (judge – act) was conducted according to the theological and pastoral perspective based on all the results of the disciplinary research. Applying the method of critical analysis and inference, a synthetic assessment of the Church's communication has been made in the hermeneutical key of the three basic functions of the Church (prophetic – teaching; divine worship – sanctifying; and governing – ministry – diakonia). This procedure enabled the conclusion of the third research stage to be reached, with theological-pastoral and pastoral recommendations addressed to the Catholic Church in Poland (chapter five of the report).

The documents of the Church in Poland that constituted its communication with the internal and external environment in the period from March to June 2020 have first been analysed from a legal and canonical legal perspective. Hence, the first chapter of this study focuses on the content of decisions made at

that time by Polish hierarchs and the relation of these decisions to the provisions of the applicable Polish law and universal canon law. As a result of the analyses performed, it was concluded that the documents under discussion paid adequate attention to all the issues of serious practical importance in the conditions of the spread of the coronavirus epidemic. The rules and recommendations in force in individual dioceses unfortunately differed quite significantly, and sometimes remained in a certain degree of tension with the norms universal canon law. What is more, in the analysed documents, the dominant approach is focused on the obligations burdening the faithful and possible exemptions (dispensations) from their fulfilment, and not – as one would expect – on the right of the faithful to access the spiritual goods of the Church. On the other hand, focusing on the relation of the Church documents discussed to the provisions of Polish law, one should primarily pose a question about the legitimacy of the canonization of state law limiting freedom of religious worship. One noticed that imprecise repetition of the content of binding state regulations in Church documents contributed to the increase of information noise. The attitude of the state authorities, which decided to impose restrictions on the freedom of religious worship without consulting with representatives of the Catholic Church and other religious organizations (which was publicly pointed out by, among others, the President of the Polish Bishops' Conference), also deserves to be criticised. At the same time, it must be agreed that cooperation between the state and religious communities, which brings positive effects in the circumstances of ordinary functioning of the state, becomes particularly important in emergency situations.

The analysis of messages and information relating to the pandemic, provided by the Catholic Church to the faithful during the first wave of the pandemic was carried out from the pragmalinguistic perspective (chapter two of the report), and it concerned only the language (verbal communication). The examined statements, overwhelmingly belonging to the official and chancellery register of religious communication, primarily related to the context of religious practices. Generally speaking, it can be stated that legal documents (dispensations, decrees, ordinances, etc.), diverse in terms of genres, did not always retain their genealogical status, and they also imprecisely defined the

recipient of the document. Some of the messages showed a violation of P. Grice's conversational implicatures (maxims), especially in terms of quantity ('provide as much information as needed to achieve the goal, no more' / 'speak as much as necessary') and manner ('speak clearly, concisely, and in an orderly manner'). In many messages implemented in a medially mediated manner, despite the existence of technical solutions enabling dialogicality, their 'initial' non-dialogue character has been maintained.

The analysis of media, information, and journalistic materials presented in the third chapter of the report concerned statements that jointly meet three criteria: firstly, in terms of content, related to the official messages of the Catholic Church in the context of the epidemic (its first wave) and religious life; secondly, interpreting official messages, introducing numerous new journalistic thematic threads; and thirdly, their channel of the register being the Internet media. The methodological assumptions of the research have been characterised in the first part of the analysis: the selection of research material and the research tools used. The material for the analysis consisted of texts selected with the use of thematic keywords from five Catholic websites (<https://pl.aleteia.org/>, <https://deon.pl/> <https://www.fronda.pl/>, <https://opoka.org.pl/>, <https://www.wiara.pl/>) and from the archives of digital editions of three national Catholic weeklies: "Gość Niedzielny", "Niedziela", "Tygodnik Powszechny" (<https://www.gosc.pl/> / (including local additions), <https://www.niedziela.pl/>, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/>). The issues that have become the subject of a detailed review comprise of those related to the substantive content of the discourse, including the typology of titles, considering their communicative function: the main and specific topics of the discourse; authors and co-authors, i.e., social actors of the discourse, and the description of the visual material accompanying texts in quantitative and qualitative analysis of the content of photographs. The preceding part of the research has been devoted to the characteristics of the discourse form in terms of its composition, genre differentiation, and the degree of saturation of the discourse with visual elements. Determination of goals with a description of the means to achieve them and the effects of discourse, indicating the expected effects of its functioning in the social space, are complementary issues of the reflections undertaken.

The chapter of the report entitled “Social perception of the communication of the Catholic Church in Poland during the Covid-19 pandemic – a sociological diagnosis” is based on the results of nationwide research carried out from February to April 2021, using the web survey method (CAWI) on a sample of 1058 adults (at least 18 years old) belonging to the Catholic Church. The research was aimed at determining the extent to which Catholics in Poland were informed about various aspects of the functioning of the Church during the pandemic, to identify sources of information. It learned about opinions and assessments regarding official messages published by Church institutions, as well as to recognize the impact of the pandemic on various dimensions of religious life in Poland. The research indicated that Catholics in Poland were well informed about the various rules and regulations guiding religious life in connection with the pandemic. They obtained information from various sources, not only from the Church, and undertook independent activity searching for this kind of information. The form and content of these information were generally well appreciated, but differences in the means of communication between different dioceses and parishes were observed. Some challenges were recorded in some areas, for example, there were deficiencies in accessing the sacraments and in the church’s communication with the community of the faithful. The respondents most often adhered to the sanitary restrictions introduced, accepted them with understanding, although, at times, they assessed them as far too-reaching. They also noted that there were large differences between parishes and in adhering to these regulations. In addition, they emphasised that the pandemic had affected their religious life, and the main manifestation of these changes was the widespread use of media broadcasting of religious services, greater involvement in private practices, and more frequent use of social media. However, a decline in the involvement of Polish Catholics, both in the case of public and private practices, has been noticed. At the same time, the respondents appreciated the communicative and pastoral activity of bishops and priests in parishes (providing information, daily accompanying the faithful in dealing with spiritual and practical problems caused by the pandemic).

The conducted interdisciplinary research has provided rich and interesting material showing many aspects of the Church’s communication

during the pandemic. The analyses, inference, and assessments presented in the “Report” has enabled the formulation of the following conclusions and recommendations, considering the theological perspective of see – judge – act adopted at the beginning. They are, most of all, addressed to those responsible for the implementation of the Church’s saving mission in Poland in the still ongoing Covid-19 pandemic.

1. The mediatisation of the preaching and celebration of the sacraments, especially the Eucharist, resulted in new ways of participation in worship, in liturgy, and in the sacraments (the Eucharist, the sacrament of penance and reconciliation) as well as a noticeable trend in the privatisation of faith. The degree of intensification of media communication during the pandemic allows us to conclude that its role will not weaken in the post-pandemic period. Thus, such a change will confront the Church with the need to search for new forms of pastoral ministry.

2. There is a need for greater care of individual dioceses concerning their presence in new media and the quality of electronic publications. Therefore, it is vital to develop the media competences of diocesan press spokesmen, bishops, priests, as well as religious and lay people. What is more, it is of great importance to improve the communication between members of the Polish Bishops’ Conference, as well as between various agencies and organisations of the Church, to strengthen the quality and unity of the voice of the teaching Church.

3. The implementation of the prophetic function of the Church in the new media requires education in the field of media apologetics, building awareness of the media context of carrying out the ministry of proclaiming the Word of God. Here, it is essential that the message of the gospel is communicated based on the dialogical model.

4. Based on the already existing media in the dioceses, diocesan media communication centres, employing professionally trained personnel, should be established. Such centres should respect the principle of the real involvement of lay people in the work of media evangelization.

5. One should also emphasise the urgency to implement the task of developing the principles of online live streaming of the liturgy, coherent with

the content of the document regarding the broadcasting of the Holy Mass on television in 2017.

6. It is indispensable to strengthen the initiatives in the field of biblical pastoral ministry by means of such forms as introductions to the reading of the Word of God as well as practising meditation and praying the Word of God, both individually and in families. What seems necessary is the media catechesis of adults regarding the Church and the importance of the sacraments lived in a real physical community as well as the catechesis concerning participation in mediatised liturgy, using the nature of the medium in the communicative dimension: language, means of expression, narrative style, and technological potential.

7. In view of the wrong theological interpretations of not only the pandemic itself, but also the meaning of, for example, the sacraments, it is desirable to develop theological reflection in the current interpretation of the signs of the times, including the global and multi-layered crisis caused by the Sars-Cov-2 virus. A proactive attitude of the clergy and relevant agencies of the Polish Bishops' Conference towards theologically erroneous statements of people without theological competences is indispensable.

8. While preaching the word of God, the doctrinal element of the homily should be strengthened according to the guidelines of *the Homiletic Directory* (2014), especially based on *Appendix I. The Homily and the Catechism of the Catholic Church*, which constitutes an integral part of the teaching contained in the above-mentioned directory.

Aneksy

Aneks nr 1 Galeria fotografii (materiały medialne)

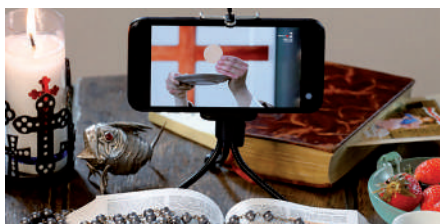
I. Metafory pandemii

Fot. nr 1.

Koronawirus objął cały świat, Cały świat potrzebuje pomocy, Fernando Zhiminaicela z Pixabay, <https://kosciol.wiara.pl/doc/6295918.Ludzie-Kosciola-pomagaja>

Fot. nr 2.

Pascal Deloche / Godong,
<https://pl.aleteia.org/2020/05/06/pojawily-sie-bledy-doktrynalne-jak-kosciol-radzi-sobie-z-pandemia/>

II. Modlitwy o ustanie pandemii w czasie Triduum Paschalnego

Fot. nr 3.

YARA NARDI /PAP/EPA Franciszek pod krzyżem
<https://papiez.wiara.pl/doc/6235496.Franciszek-podczas-modlitwy-o-ustanie-pandemii>

Fot. nr 4.

PAP/EPA/VATICAN MEDIA HANDOUT
Źródło: <https://www.gosc.pl/doc/6233096.Papiez-blagal-o-powstrzymanie-pandemii>

Fot. nr 5.

Papież Franciszek na Placu św. Piotra, 27 marca 2020 r. / Fot. AFP / East News
Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/nie-boj-sie-i-nie-spij-162828>

III. Portrety polskich duchownych

Fot. nr 6.

BP KEP

Źródło: <https://m.niedziela.pl/artykul/54424/Abp-Gadecki-robmy-wszystko-aby-sie-nie>

Fot. nr 7.

Episkopat.pl

Źródło: <https://m.niedziela.pl/artykul/54432/Abp-Gadecki-Eucharystia-jest-sercem>

Fot. nr 8.

Episkopat.pl

Źródło: <https://m.niedziela.pl/artykul/52812/Prymas-W-duszpasterstwie-potrzeba>

Fot. nr 9.

Abp Andrzej Dzięga podczas Patriotycznej Pielgrzymki Kibiców na Jasną Górę,
11 stycznia 2020 r. / fot. Marek Barczyński / East News

Podczas gdy wobec epidemii koronawirusa Episkopat zaleca dyspensę od niedzielnej mszy, abp Dzięga w liście pasterskim wyraźnie sugeruje, że nie można się zarazić przez wodę święconą ani przez komunię świętą do ust
Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/slowa-biskupa-bledne-i-grozne-162565>

Fot nr 10.

W kościele Mariackim, Kraków, 2014 r. / FOT. GRAŻYNA MAKARA
Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ducha-nie-gasmy-162870>

Fot. nr 11.

Biskup opolski Andrzej Czaja reguluje kolejne kwestie związane z działalnością duszpasterską i liturgią w czasie pandemii. Karina Grytz-Jurkowska /Foto Gość
Źródło: <https://opole.gosc.pl/doc/6302347.Wiecej-wiernych-w-kościele-zdjete-ograniczenia-dla-LSO-i-ksiezy>

Fot. nr 12.

Fot. Jakub Szymczuk

Źródło: <https://warszawa.gosc.pl/doc/6215028.Stan-epidemiczny-Kard-Nycz-wydal-komunikat>

Fot. nr 13.

Archiwum Bp Nitkiewicz:

Źródło: <https://m.niedziela.pl/artykul/51537/Bp-Nitkiewicz-rany-zadane-przez-epidemie>

For. nr 14.

fot. Sebastian Lewandowski – Gestów dobrej woli jest teraz bardzo dużo – mówi ks Piotr Dydo-Roźniecki

Źródło: <https://m.niedziela.pl/artykul/54640/Charytatywna-dzialalnosc-Kosciola-w>

IV. Z życia Kościoła katolickiego

Fot. nr 15.

Transmisja online modlitwy różańcowej, Rogalin, 17 marca 2020 r. / ROBERT WOŹNIAK / FORUM
Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/taca-w-chorobie-163068>

Fot. nr 16.

Błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem w Nidku koło Andrychowa, 5 kwietnia 2020 r. JAKUB PORZYCKI /
AGENCJA GAZETA
Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-na-kwarantannie-163126>

Fot. nr 17.

Ks. Mirosław Matuszny, proboszcz parafii Nawrócenia św. Pawła w Lublinie, wyszedł na ulice miasta z relikwiami św. Antoniego, 17 marca 2020 r. JAKUB ORZECHOWSKI / AGENCJA GAZETA
<https://www.tygodnikpowszechny.pl/nie-kazda-trwoga-prowadzi-do-boga-162740>

Fot. nr 18.

Spowiedź wielkanocna na parkingu świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie, 10 kwietnia 2020 r.
ALEKSANDRA SZMIGIEL / REPORTER

Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/przedluzone-rekolekcje-163127>

Fot. nr 19.

Przed wejściem do kościoła św. Franciszka w Zabrze-Zaborzu wierni mają dezynfekowane ręce.
Klaudia Cwołek /Foto Gość

Źródło: <https://gliwice.gosc.pl/doc/6281884.Diecezja-gliwicka-Juz-osma-niedziela-z-epidemia-sondowanie>

Fot./zrzut ekranu nr 20.

KORONASERWIS PARAFIALNY

KORONASERWIS PARAFIALNY

Drodzy Parafianie,
w obliczu trudnego czasu związanego z pandemią koronawirusa zachęcamy do skorzystania z następujących propozycji:

KOMUNIKATY I INFORMACJE	TRANSMISJE Z NASZEGO KOŚCIOŁA ŚW. JACKA	CODZIENNA MODLITWA W DOBIE WIRUSA	PROPOZYCJE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY
----------------------------	--	--	---

Źródło: <https://gliwice.gosc.pl/doc/6215196.Koronaservis-parafialny-powstal-u-sw-Jacka-w-Gliwicach-Sosnicy>

Fot. nr 21.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i Matki Bożej Pocieszenia w Poznaniu, 15 marca 2020 r. /

fot. Jakub Walasek / REPORTER

Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kościelny-egzamin-z-dojrzalosci-162567>

Fot. nr 22.

Przed kościołem Wniebowstąpienia Pańskiego na warszawskim Ursynowie, 14 marca 2020 r. /

Fot. Piotr Molecki/East News

Źródło: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wielkanoc-bez-spowiedzi-162687>

Fot. nr 23.

Wraca miejscowa dyspensacja, Redakcja dodane

04.06.2020,

<https://tarnow.gosc.pl/doc/6339236.Wraca-miejscowa-dyspensacja>

Fot. nr 24.

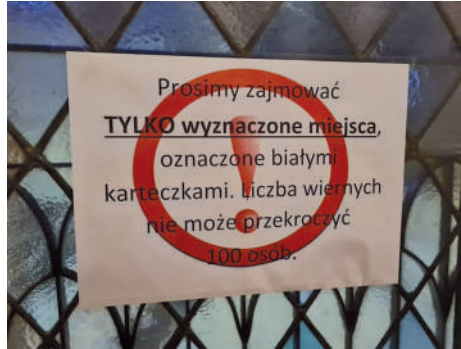

Wraca miejscowa dyspensacja, Redakcja dodane

04.06.2020,

<https://tarnow.gosc.pl/doc/6339236.Wraca-miejscowa-dyspensacja>

Fot. nr 25.

Informacja wywieszona w katedrze gliwickiej. FB Katedra Gliwicka
<https://gliwice.gosc.pl/doc/6269822.W-kosciele-na-lawkach-pojawily-sie-karteczki>

Fot. nr 26.

Źródło: <https://deon.pl/kosciol/proboszcz-z-warszawy-zawiesil-taki-plakat-na-drzwiach-kosciola-chodzi-o-koronawirusa,1002380>

Fot. nr 27.

Kościół w Giussano z przysłanymi do proboszcza portretami parafian, którzy nie mogą uczestniczyć w nabożeństwach, 17 marca 2020 r. / PIER MARCO TACCA / GETTY IMAGES
<https://www.tygodnikpowszechny.pl/swiat-w-stluczonym-lustrze-162738>

Fot. nr 28.

Tychy. Parafianie przynieśli do kościoła swoje zdjęcia, Przemysław Kucharczak 09.04.2020,
<https://katowice.gosc.pl/doc/6250813.Tychy-Parafianie-przyniesli-do-kościoła-swoje-zdjęcia>

Fot. nr 29.

Źródło: <https://gdansk.gosc.pl/doc/6228164.Pandemia-modlitwy-na-pandemie-wirusa-bp-Zbigniew-Zielinski>

Fot. nr 30.

Źródło: <https://gdansk.gosc.pl/doc/6228164.Pandemia-modlitwy-na-pandemie-wirusa-bp-Zbigniew-Zielinski>

Fot. nr 31.

W katedrze na Mszy św. o 11.00, zwykle najliczniej uczęszczanej Eucharystii z udziałem dzieci i ich rodziców, była niewielka grupa wiernych, ks. Zbigniew Niemirski /Foto Gość
Diecezja radomska. Wierni gremialnie pozostali w domach, ks. Zbigniew Niemirski dodane 15.03.2020, <https://radom.gosc.pl/doc/6216440.Diecezja-radomska-Wierni-gremialnie-pozostali-w-domach>

Fot. nr 32.

Henryk Przondziona /Foto Gość, W kościele podczas epidemii
Źródło: <https://kosciol.wiara.pl/doc/6494663.Chodzenie-do-kosciola-jest-bezpieczne>

Fot. nr 33.

Cavee | Shutterstock
Źródło: <https://pl.aleteia.org/2020/03/30/wypowiedzi-ks-guza-stoja-w-sprzecznosci-z-katolicka-nauka-o-przeistoczeniu/>

V. Praktyki religijne w warunkach domowych

Fot. nr 34.

Nauczyliśmy się łączyć duchowo ze wspólnotą Kościoła na wiele sposobów, Tomasz Gołąb /Foto Gość
Źródło: <https://info.wiara.pl/doc/6255957.Koronawirus-a-wiara-Badanie-IMAS>

Fot. nr 35.

„To nie jest Kościół! To jest Kościół jedynie w trudnej sytuacji, którą Pan dopuszcza, ale idealny Kościół jest zawsze ze swoim ludem i z sakramentami” - mówił papież Franciszek o Mszy św. przeżywanej w domu. Maciej Rajfur /Foto Gość
Źródło: <https://tarnow.gosc.pl/doc/6298161.Boisz-sie-przyjsc-do-kosciola>

Aneks nr 2

Kwestionariusz ankiety internetowej

Społeczny odbiór komunikatów Kościoła katolickiego w Polsce dotyczących sytuacji pandemii i zasad zachowania bezpieczeństwa w obiektach kultu religijnego oraz podczas nabożeństw i uroczystości religijnych

Poniższy kwestionariusz został wykorzystany w badaniach w postaci formularza Google

1. Czy słyszałe(a)ś o jakichś komunikatach, apelach informacjach dotyczących zachowania bezpieczeństwa w sytuacji pandemii publikowanych przez Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce?
 - tak, słyszałe(a)m i zapoznawałe(a)m się z ich treścią
 - tak, słyszałe(a)m, ale nie zapoznawałe(a)m się z nimi dokładnie
 - nic nie słyszałe(a)m na temat komunikatów i apeli publikowanych przez Episkopat Kościoła katolickiego

2. Jaka jest Twoja ogólna opinia na temat dostępności komunikatów Episkopatu Kościoła katolickiego w Polsce?
 - komunikaty te były łatwo dostępne i dotarcie do nich nie wymagało wielkiego wysiłku
 - wprawdzie komunikaty te były dość łatwo dostępne, ale trzeba było wysiłku, aby do nich dotrzeć
 - komunikaty te były dość trudno dostępne i nie wiem, w jaki sposób można było do nich dotrzeć
 - komunikaty te nie interesowały mnie zupełnie, więc nie podejmowałe(a)m żadnych prób dotarcia do nich

3. Jak ogólnie oceniasz język różnych komunikatów ze strony oficjalnych instytucji Kościoła w Polsce (np. Episkopat, biskupi) dotyczących sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa?
- jasny i w pełni zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy
 - dość jasny i raczej zrozumiały, choć nie dla każdego
 - niejasny i niezrozumiały dla przeciętnego odbiorcy
 - nie interesuje mnie to
 - trudno powiedzieć
4. Jak ogólnie oceniasz sposób informowania o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa w kościołach podczas obrzędów religijnych i nabożeństw ze strony oficjalnych instytucji Kościoła katolickiego w Polsce (np. Episkopat, biskupi)?
- bardzo dobrze
 - raczej dobrze
 - raczej źle
 - bardzo źle
 - nie interesuje mnie to
 - trudno powiedzieć
5. W jaki sposób w pierwszym okresie pandemii i wprowadzania restrykcji (tzw. lockdownu, wiosną 2020 r.) dowiadywałeś(a) się o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach w kościele? *Możesz wybrać kilka odpowiedzi*
- z ogólnodostępnych mediów (telewizja, radio, internet)
 - ogłoszenia parafialne (odczytywane, na tablicach informacyjnych lub na stronach internetowych parafii/kościół)
 - informacje wywieszane na plakatach i afiszach przed kościołem lub w jego pobliżu
 - media katolickie: czasopisma wyznaniowe, radio katolickie, telewizja katolicka, internetowe portale katolickie, czasopisma parafialne
 - strony internetowe instytucji i podmiotów kościelnych (np. Episkopat, kuria diecezjalna)
 - od znajomych lub członków rodziny (osobiście, telefonicznie, mailowo)
 - w ogóle się nie dowiadywałem(a), nie interesowało mnie to
 - inne źródło, jakie?
6. Czy podczas drugiej fali epidemii (jesień-zima 2020) i wprowadzanych w związku z nią ograniczeń dotyczących udziału w obrzędach religijnych w jakiś sposób zmienił się sposób uzyskiwania przez Ciebie informacji na ten temat?

	korzystał(a)m częściej niż podczas pierwszej fali	korzystał(a)m tak samo często, jak podczas pierwszej fali	korzystał(a)m rzadziej niż podczas pierwszej fali	w ogóle nie korzystał(a)m
Ogólnodostępne media (telewizja, radio, internet)	i	i	i	i
Ogłoszenia parafialne (odczytywane lub na stronach internetowych parafii/kościół)	i	i	i	i
Informacje wywieszane na plakatach i afiszach przed kościołem lub w jego pobliżu	i	i	i	i
Media katolickie: czasopisma wyznaniowe, radio katolickie, telewizja katolicka, internetowe portale katolickie, czasopisma parafialne	i	i	i	i
Strony internetowe instytucji i podmiotów kościelnych (np. Episkopat, kuria diecezjalna)	i	i	i	i
Znajomi lub członkowie rodziny (osobiście, telefonicznie, mailowo)	i	i	i	i
Inne źródło, jakie?	i	i	i	i
7. Czy podczas pierwszej fali pandemii (lockdownu) poszukiwałeś(a)ś w mediach osobiście i aktywnie jakichś informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach? <i>Możesz wybrać kilka odpowiedzi</i>				
○ tak, sprawdzałem(a)m komunikaty na ogólnych portalach informacyjnych i w ogólnych mediach				
○ tak, sprawdzałem(a)m komunikaty na stronach instytucji kościelnych lub parafialnych i w mediach katolickich				
○ tak, kontaktowałem(a)m się telefonicznie z parafią				
○ tak, kontaktowałem(a)m się ze znajomymi lub członkami rodziny, aby uzyskać informacje				
○ nie, informacje o tych regulacjach docierały do mnie bez specjalnych poszukiwań				
○ nie, informacje o tych regulacjach w ogóle mnie nie interesowały				

8. Czy w Twoim kościele parafialnym lub kościele, do którego najczęściej uczęszczasz, kapłani informowali wiernych o przepisach dotyczących zachowania bezpieczeństwa?
- tak, wielokrotnie i przez dłuższy czas
 - tak, ale tylko na początku pandemii
 - tak, ale tylko kiedy zachorowań było najwięcej, w „drugiej fali”
 - w ogóle nie informowali
 - nie mam wiedzy na ten temat
9. Czy w Twoim kościele parafialnym lub kościele, do którego najczęściej uczęszczasz, zostały wprowadzone jakieś szczególne zasady bezpieczeństwa mające na celu ograniczenie możliwości zarażenia się? *Możesz wybrać kilka odpowiedzi*
- tak: w pierwszej fali pandemii kościół został całkowicie zamknięty dla wiernych, a w nabożeństwach można było uczestniczyć wyłącznie przez internet
 - tak: zostały specjalnie oznaczone miejsca w ławkach, które można było zajmować, aby zachować dystans
 - tak: do kościoła mogła wejść tylko ograniczona liczba wiernych
 - tak: wprowadzono specjalne zasady dotyczące przyjmowania komunii św.
 - tak: został wprowadzony obowiązek noszenia maseczek i księża o tym często przypominali
 - nie: nie były wprowadzane specjalne zasady bezpieczeństwa, uczestnicy nabożeństw kierowali się i kierują ogólnie znanymi zasadami
 - nie mam wiedzy na ten temat
10. Jak ogólnie oceniasz sposób informowania o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa przez księży w Twoim kościele parafialnym lub kościele, do którego najczęściej uczęszczasz?
- bardzo dobrze
 - raczej dobrze
 - raczej źle
 - bardzo źle
 - w ogóle mnie to nie interesuje
 - trudno powiedzieć
11. Czy w Twoim kościele (parafialnym lub innym, do którego najczęściej uczęszczasz) pojawiały się jakieś informacje lub zachęty ze strony księży dotyczące innych inicjatyw instytucji kościelnych, wspólnot, stowarzyszeń, itp., które były podejmowane w związku z pandemią?

	często przekazywano takie informacje	czasami przekazywano takie informacje	bardzo rzadko przekazywano takie informacje	nie mam wiedzy na ten temat
Rekolekcje on-line	i	i	i	i
Katechezy on-line	i	i	i	i
Formacyjne spotkania religijne on-line	i	i	i	i
Działania charytatywne – zbiórka funduszy on-line	i	i	i	i

12. Jaka jest Twoja ogólna opinia o działaniach informacyjnych Kościoła i instytucji kościelnych na temat życia religijnego i praktyk religijnych w sytuacji pandemii i związanych z nią ograniczeń?

- Kościół jako całość i instytucje kościelne bardzo dobrze wywiązują się z zadań informacyjnych
- Kościół jako całość i instytucje kościelne raczej dobrze wywiązują się z zadań informacyjnych
- Kościół jako całość i instytucje kościelne raczej słabo wywiązują się z zadań informacyjnych
- Kościół jako całość i instytucje kościelne bardzo słabo wywiązują się z zadań informacyjnych
- w ogóle nie interesuje mnie ta sprawa i nie mam zdania na ten temat

12a. Jeśli uważasz, że Kościół dobrze wywiązuje się z zadań informacyjnych, to przede wszystkim dzięki czemu? Co jest szczególnie warte pochwały?

12b. Jeśli uważasz, że Kościół słabo wywiązuje się z zadań informacyjnych, to przede wszystkim dlaczego? Czego szczególnie brakuje?

13. Czy spotkał(a)ś się z poruszeniem tematu pandemii (epidemii) w kazaniach księży, które miał(a)ś okazję wysłuchać osobiście podczas tego okresu?

- tak, księża często w kazaniach nawiązują do problemu pandemii
- tak, czasami księża nawiązują w kazaniach do tematu pandemii, ale niezbyt często
- tak, raz czy dwa razy zdarzało się, że ksiądz w kazaniu nawiązał do tematu pandemii
- nie, księża w kazaniach w ogóle nie nawiązują do tego tematu
- nie wiem, nie miał(a)m okazji słuchać kazania w okresie pandemii

- 13a. Jeśli zdarzyło się, że księża poruszali w kazaniach temat pandemii, to czego konkretnie to dotyczyło? *Możesz wybrać kilka odpowiedzi*
- znaczenia pandemii/epidemii dla wiary i indywidualnego zaangażowania religijnego
 - znaczenia pandemii/epidemii dla życia wspólnoty Kościoła katolickiego
 - znaczenia pandemii/epidemii dla funkcjonowania parafii, konkretnego kościoła, konkretnej wspólnoty
 - znaczenia pandemii/epidemii w odniesieniu do historii zbawczej człowieka w ogóle
 - wprowadzania restrykcji i ograniczeń w kościołach i w ogóle w życiu społecznym i gospodarczym
 - ochrony zdrowia, opieki nad chorymi i różnych form pomocy dla potrzebujących wsparcia
 - pandemii/epidemii jako kary Bożej za grzechy
 - konkretnych rytuałów, obrzędów, praktyk religijnych, obchodzenia świąt
 - nie pamiętam konkretnie
 - jeszcze innej tematyki, jakiej?

14. Jak często podczas ograniczenia możliwości bezpośredniego uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach podczas pierwszej fali pandemii (lockdownu) zdarzało Ci się?

	częściej niż zwykle	rzadziej niż zwykle	tak samo często jak zwykle	w ogóle tego nie praktykuję
Czytać Pismo Święte	i	i	i	i
Czytać prasę katolicką	i	i	i	i
Czytać książki religijne	i	i	i	i
Oglądać transmisje mszy św. w telewizji	i	i	i	i
Modlić się (np. na różańcu, koronką) w łączności z innymi za pomocą mediów (np. przez internet, radio, telewizję)	i	i	i	i
Słuchać Mszy św. przez radio	i	i	i	i
Chodzić do kościoła na modlitwę indywidualną	i	i	i	i

15. W jakim stopniu odczuł(a)ś osobiście brak możliwości wspólnotowej modlitwy w kościele podczas pierwszej fali pandemii i wprowadzonych restrykcji?
- bardzo brakowało mi wspólnotowej modlitwy
 - trochę mi brakowało wspólnotowej modlitwy, ale niezbyt mocno
 - w ogóle nie odczułem braku wspólnotowej modlitwy
 - w ogóle nie ma to dla mnie żadnego znaczenia
 - trudno powiedzieć
16. Jaka jest twoja ogólna opinia o zasadach bezpieczeństwa wprowadzonych w początkowym etapie pandemii (tzw. lockdown) dotyczących udziału w nabożeństwach i obrzędach religijnych?

	całkowicie się zgadzam	raczej się zgadzam	raczej się nie zgadzam	zdecydowanie się nie zgadzam	trudno powiedzieć
Zbyt ostre, restrykcyjne	i	i	i	i	i
Trudne do podporządkowania się	i	i	i	i	i
Niezrozumiałe	i	i	i	i	i
W pełni uzasadnione, potrzebne	i	i	i	i	i
Zwiększały bezpieczeństwo wiernych	i	i	i	i	i
Przyniosły pozytywne efekty	i	i	i	i	i

17. W jaki sposób w trakcie pierwszego lockdownu, kiedy przypadały święta Wielkiej Nocy i Triduum Paschalne uczestniczył(a)ś w obrzędach i uroczystościach religijnych tego szczególnego okresu?
- uczestniczył(a)m osobiście i codziennie w nabożeństwach Triduum Paschalnego i Wielkiej Nocy
 - kilkakrotnie uczestniczył(a)m osobiście w niektórych nabożeństwach Triduum Paschalnego i Wielkiej Nocy, ale częściowo korzystał(a)m z transmisji telewizyjnych, radiowych lub internetowych
 - korzystał(a)m wyłącznie z transmisji radiowych, telewizyjnych lub internetowych i starał(a)m się to robić regularnie
 - jednorazowo skorzystał(a)m z transmisji radiowej, telewizyjnej lub internetowej
 - w ogóle nie uczestniczył(a)m w tych obrzędach i uroczystościach ani nie korzystał(a)m z transmisji
 - nie pamiętam

18. W jaki sposób obecnie (podczas drugiej fali pandemii) uczestniczysz w obrzędach religijnych i nabożeństwach?
- regularnie chodzę do kościoła i tam osobiście uczestniczę w obrzędach religijnych i nabożeństwach
 - przeważnie chodzę do kościoła i tam uczestniczę w obrzędach religijnych i nabożeństwach, ale równie często korzystam z transmisji telewizyjnych, radiowych lub internetowych
 - w zasadzie wyłącznie korzystam z transmisji telewizyjnych, radiowych lub internetowych i wyjątkowo uczestniczę w obrzędach i nabożeństwach w kościele
 - w ogóle nie uczestniczę w obrzędach religijnych i nabożeństwach i nie korzystam z ich transmisji, a sytuacja pandemii nie ma na to wpływu
19. Czy biorąc udział w obrzędach i nabożeństwach w kościele lub po prostu wchodząc do kościoła na osobistą krótką modlitwę przestrzegasz obowiązku zasłaniania nosa i ust maseczką?
- tak, za każdym razem
 - tak, ale tylko gdy uczestniczę w dłuższym nabożeństwie i w kościele jest więcej ludzi
 - przeważnie tak, ale raczej rzadko
 - nosi(a)m maseczkę w kościele tylko na początku pandemii, a teraz już nie
 - w ogóle nie noszę maseczki w kościele
 - nie chodzę do kościoła
20. W jaki sposób w kościele, do którego najczęściej uczęszczasz (parafialnym bądź innym) obowiązek zasłaniania nosa i ust maseczką jest przestrzegany?
- wszyscy uczestnicy nabożeństw skrupulatnie przestrzegają obowiązku noszenia maseczek
 - zdecydowana większość uczestników nabożeństw przestrzega obowiązku noszenia maseczek, ale nie wszyscy
 - mniej więcej połowa uczestników nabożeństw przestrzega obowiązku noszenia maseczek
 - niektórzy przestrzegają obowiązku noszenia maseczek, ale większość tego nie czyni
 - prawie nikt nie nosi maseczki w kościele
 - nic nie wiem na ten temat, nie chodzę do kościoła
21. W jaki sposób w kościele, do którego najczęściej uczęszczasz (parafialnym bądź innym) przestrzegany jest obowiązek zachowywania odległości między ludźmi?
- są wyznaczone miejsca w ławkach, które można zajmować i to decyduje o zachowywaniu odległości
 - wprawdzie są wyznaczone miejsca w ławkach, ale nie wszyscy się do tego stosują – każdy samodzielnie stara się zachować dystans

- nie ma wyznaczonych miejsc w ławkach, ale ludzie dbają o zachowanie dystansu między sobą
 - przeważnie nie są zachowywane odległości między uczestnikami nabożeństw, ponieważ zazwyczaj jest ich na to zbyt wielu
 - nic nie wiem na ten temat, nie chodzę do kościoła
22. Istnieją opinie, że Kościół zbyt łatwo podporządkował się restrykcjom narzuconym przez rząd, ale także takie opinie, że ograniczenia odnoszące się do uczestnictwa w obrzędach religijnych były zbyt małe. Jakie jest Twoje zdanie na ten temat?
- w pełni zgadzam się z opinią, że Kościół zbyt łatwo podporządkował się restrykcjom
 - raczej zgadzam się, że Kościół zbyt łatwo podporządkował się rządowym restrykcjom, ale była to szczególna sytuacja związana z zapewnieniem bezpieczeństwa
 - uważam, że ogólnokrajowe restrykcje w takim samym stopniu dotyczą Kościoła, co innych instytucji, więc Kościół nie miał tu wiele do powiedzenia
 - nie mam zdania na ten temat
23. Jaka jest Twoja opinia na temat ryzyka zarażenia się koronawirusem w kościele?
- jest zdecydowanie większe niż gdzie indziej
 - jest raczej większe niż gdzie indziej
 - jest takie samo jak gdzie indziej
 - jest raczej mniejsze niż gdzie indziej
 - jest zdecydowanie mniejsze niż gdzie indziej
 - trudno powiedzieć
24. Czy słyszała(a)ś o możliwości przyjmowania komunii św. duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego?
- tak, słyszała(a)m i praktykowałam(a)m tę formę przyjmowania komunii, kiedy nie mogłam(a)m być osobiście w kościele
 - tak, słyszała(a)m i wiem na czym to polega, ale nie praktykowałam(a)m tej formy przyjmowania komunii
 - słyszała(a)m samo określenie, ale nie bardzo wiem, na czym to polega i nie praktykowałam(a)m tej formy
 - nie, nic na ten temat nie słyszała(a)m
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to
25. Czy informacje dotyczące przyjmowania komunii św. duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego, były dla ciebie jasne i wystarczające?
- tak, całkowicie jasne i w pełni wystarczające
 - dość jasne i w zasadzie wystarczające
 - były dla mnie zupełnie niejasne i całkowicie niewystarczające
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to

26. Czy słyssała(a)ś coś na temat dyspensy od spowiedzi św. w związku z możliwością przyjmowania komunii św. duchowo?
- tak, dowiedziała(a)m się o tym z komunikatów przekazywanych przez księży w moim kościele (lub kościele, do którego najczęściej uczęszczam)
 - tak, informacje na ten temat uzyskała(a)m z katolickich mediów (radia, telewizji, prasy, portali internetowych)
 - tak, dowiedziała(a)m się o tym z innych źródeł, jakich?
 - nic o tym nie słyssała(a)m i nie wiem o co tu chodzi
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to
27. Czy spotkała(a)ś się osobiście w Twoim kościele (parafialnym lub innym, do którego najczęściej uczęszczasz) z przyjmowaniem komunii św. na rękę?
- tak, wiele osób tak robi
 - tak, ale tylko nieliczne osoby tak robią
 - nie, w moim kościele nikt tak nie robi, ale słyssałem o tym
 - nie, w moim kościele nikt tak nie robi i w ogóle o tym nie słyssałem
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to
28. Czy księża w Twoim kościele (parafialnym lub innym, do którego najczęściej uczęszczasz) informowali lub informują o możliwości przyjmowania komunii św. na rękę?
- tak, informowali i obecnie informują oraz umożliwiają taką praktykę
 - tak, informowali podczas pierwszej fali pandemii, ale teraz już nie informują, ludzie już się przyzwyczaili do takiej możliwości
 - nie informowali, ale umożliwiają taką praktykę, jeśli ktoś chce
 - nie informowali i chyba w ogóle nie ma takiej możliwości w moim kościele
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to
29. Czy w Twoim kościele (parafialnym lub innym, do którego najczęściej uczęszczasz) w okresie pandemii wprowadzono jakieś szczególne zasady dotyczące Pierwszej Komunii Świętej i Bierzmowania?
- były wprowadzone dość restrykcyjne ograniczenia (np. rozdzielanie na mniejsze grupy, odłożenie w czasie, itp.)
 - były jakieś ograniczenia, ale niezbyt się orientuję, jakie konkretnie
 - nie było żadnych szczególnych ograniczeń – Pierwsza Komunia Święta i Bierzmowanie odbyły się tak jak normalnie
 - nie chodzę do kościoła i nie interesuje mnie to
30. Czy ogólnie rzecz biorąc, częstotliwość Twojego udziału w nabożeństwach obecnie zmieniła się w porównaniu do czasu sprzed pandemii?
- nie zmieniła się – uczestniczę w nabożeństwach tak samo często, jak przed pandemią

- zmieniła się – uczestniczę w nabożeństwach nieco rzadziej niż przed pandemią
 - zmieniła się – uczestniczę w nabożeństwach zdecydowanie rzadziej niż przed pandemią
 - w ogóle nie uczestniczę w nabożeństwach religijnych i pandemia nie miała na to wpływu
31. W jakim stopniu pandemia zmieniła Twoje zaangażowanie religijne?
- mocno wzrosło moje zaangażowanie religijne: zdecydowanie więcej czasu poświęcam na modlitwę, czytanie Pisma św. i literatury religijnej oraz inne praktyki religijne
 - częściowo wzrosło moje zaangażowanie religijne: nieco więcej czasu poświęcam na modlitwę, czytanie Pisma św. i literatury religijnej oraz inne praktyki religijne
 - częściowo osłabło moje zaangażowanie religijne: nieco mniej czasu poświęcam na modlitwę, czytanie Pisma św. i literatury religijnej oraz inne praktyki religijne
 - mocno osłabło moje zaangażowanie religijne: zdecydowanie mniej czasu poświęcam na modlitwę, czytanie Pisma św. i literatury religijnej oraz inne praktyki religijne
 - pandemia nie wpłynęła na moje zaangażowanie religijne

Metryczka

32. Diecezja przynależności (*lista rozwijana do wyboru*)

33. Płeć

- kobieta
- mężczyzna

34. Wiek

○ do 24 lat	○ 45–54 lata
○ 25–34 lata	○ 55–64 lata
○ 35–44 lata	○ 65 i więcej lat

35. Wykształcenie

- podstawowe i gimnazjalne lub poniżej
- zasadnicze
- średnie, ponadgimnazjalne, policealne
- wyższe licencjackie lub magisterskie

36. Miejsce zamieszkania

- miasto powyżej 500 tys. mieszkańców
- miasto 100–500 tys. mieszkańców
- miasto 20–100 tys. mieszkańców
- miasto do 20 tys. mieszkańców
- wieś

37. Jak często się modlisz (chodzi o modlitwę osobistą, prywatną)?

- kilka razy dziennie
- raz dziennie
- kilka razy w tygodniu
- raz w tygodniu
- rzadziej
- w ogóle się nie modlę

38. Za jaką osobę się uważasz?

- głęboko wierzącą
- wierzącą
- raczej niewierzącą
- całkowicie niewierzącą

39. Jak często uczestniczysz we mszy św. (chodzi zarówno o uczestnictwo w kościele, jak i za pomocą transmisji w telewizji, radiu lub internecie)?

- przynajmniej raz w tygodniu
- co kilka tygodni
- raz na kilka miesięcy
- tylko w największe święta religijne i z racji ważnych uroczystości
- rzadziej lub wcale

40. Czy korzystasz z jakichś mediów katolickich?

	regularnie	od czasu do czasu	bardzo rzadko	w ogóle
Katolickie czasopisma (tygodniki, miesięczniki, gazetki parafialne)	i	i	i	i
Radio katolickie	i	i	i	i
Telewizja katolicka	i	i	i	i
Strony internetowe lub profile w mediach społecznościowych katolickich instytucji, wspólnot, stowarzyszeń	i	i	i	i

BIBLIOGRAFIA

WYKAZ ŹRÓDEŁ

I. Źródła prawne

1. Prawo polskie

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2019 r., poz. 1347.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz.U. z 2019 r. poz. 1239 ze zm.
- Ustawa z dnia 24 lipca 2014 r. – Prawo o zgromadzeniach, Dz. U. z 2019 r. poz. 631.
- Rozporządzenie MZ z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. poz. 433 ze zm.
- Rozporządzenie MZ z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. poz. 491 ze zm.
- Rozporządzenie RM z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 566 ze zm.
- Rozporządzenie RM z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 658 ze zm.
- Rozporządzenie RM z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 697 ze zm.

- Rozporządzenie RM z dnia 2 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 792.
- Rozporządzenie RM z dnia 16 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 878 ze zm.
- Rozporządzenie RM z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 964 ze zm.
- Rozporządzenie RM z dnia 19 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. poz. 1066.

2. Dokumenty kościelne

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus – Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum 1984.
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z wytycznymi odnośnie sprawowania Triduum Paschalnego w miejscach dotkniętych epidemią z 19 marca 2020 r.; <<https://episkopat.pl/watykan-o-celebrewaniu-wielkanocy-w-czasie-epidemii-2/>>
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z wytycznymi odnośnie sprawowania Triduum Paschalnego w miejscach dotkniętych epidemią – uaktualnienie z 25 marca 2020 r.; <<https://episkopat.pl/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-z-wytycznymi-odnosnie-sprawowania-triduum-paschalnego-w-miejscach-dotknietych-epidemia-uaktualnienie-z-25-marca-2020-r/>>
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów ws. Wezwania do modlitwy wiernych w Wielki Piątek z 30 marca 2020 r.; <<https://episkopat.pl/dekret-stolicy-apostolskiej-ws-wezwania-do-modlitwy-wiernych-w-wielki-piatek-2/>>
- Dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii z dnia 19 marca 2020 r., <https://episkopat.pl/stolica-apostolska-udziela-odpustu-specjalnego-wiernym-dotknietym-pandemia-koronawirusa-2/>
- Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* o braterstwie i przyjaźni społecznej, Poznań: Pallottinum, 2020.
- Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Sacrae disciplinae leges*, w: Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus – Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum, 1984, s. 11–13.

- Jan Paweł II, *Pastores dabo vobis*. Posynodalna adhortacja apostolska o formacji kapłanów we współczesnym świecie (25 marca 1992), Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 1992.
- Jan Paweł II, Posynodalna adhortacja apostolska „*Pastores gregis*” o biskupie służce Ewangelii Jezusa Chrystusa dla nadziei świata, Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2003.
- Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań: Pallottinum, 1994.
- Kodeks prawa kanonicznego, Poznań: Pallottinum, 1984.
- Kongregacja do Spraw Biskupów, Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „*Apostolorum sucesores*”, w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. Kacprzyk. M. Sitarz. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006, s. 558-559.
- Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dekret (Prot. 1784/01/L), 4 marca 2003 r., „*Akta Konferencji Episkopatu Polski*” 2003, nr 8, s. 31–32.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dyrektorium homiletyczne (29 czerwca 2014), Poznań: Pallottinum, 2015.
- Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie [do] sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii, <<https://episkopat.pl/nota-penitencjarii-apostolskiej-odnosnie-sakramentu-pojednania-w-obecnej-sytuacji-pandemii-20-03-2020-r/>> [dostęp: 21.05.2021].
- Papieska Komisja ds. Środków Społecznego Przekazu, Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu *Communio et progressio*, Rzym 1971, <https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_23051971_communio_it.html> [dostęp: 15.05.2021].
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, Dyrektorium o katechizacji, Kielce: Jedność 2020.
- Sobór Watykański II. Konstytucje – Dekrety – Deklaracje, Poznań: Pallottinum, 2002.

3. Inne

- Pismo RPO Adama Bodnara do Prezesa RM Mateusza Morawieckiego z dnia 27 marca 2020 r. (VII.565.1.2020), <<https://www.rpo.gov.pl>>
- Pismo RPO Adama Bodnara do Prezesa RM Mateusza Morawieckiego z dnia 3 kwietnia 2020 r. (VII.565.3.2020.ST/MM), <<https://www.rpo.gov.pl>>
- Pismo RPO Adama Bodnara do Prezesa RM Mateusza Morawieckiego z dnia 4 czerwca 2020 r. (VII.565.461.2020.ST), <<https://www.rpo.gov.pl>>

II. Teksty wydane przez hierarchów polskiego Kościoła w okresie I fali Covid-19

A. Charakter regulujący

I. Metropolia białostocka

I.1. Archidiecezja białostocka

1. Zarządzenie w związku z epidemią koronawirusa (13.03.2020): <https://archibial.pl/biskupi/arcybiskup-dr-tadeusz-wojda/23/> [dostęp: 3.01.2021; skrót: I.1.1]
2. Zarządzanie Metropolity Białostockiego w związku z wprowadzeniem stanu zagrożenia epidemicznego (14.03.2020): <https://archibial.pl/biskupi/arcybiskup-dr-tadeusz-wojda/24/> [dostęp: 3.01.2021; skrót: I.1.2]
3. Zarządzenie Metropolity Białostockiego do sprawowania czynności liturgicznych w stanie epidemii (26.03.2020): https://archibial.pl/biskupi/arcybiskup-dr-tadeusz-wojda/25 [dostęp: 3.01.2021; skrót: I.1.3]
4. Nowe zarządzanie Arcybiskupa Metropolity na czas epidemii (17.04.2020): <https://archibial.pl/biskupi/arcybiskup-dr-tadeusz-wojda/26/> [dostęp: 3.01.2021; skrót: I.1.4]
5. Nowe zarządzenie Arcybiskupa Metropolity na czas epidemii (7.05.2020): <https://archibial.pl/biskupi/arcybiskup-dr-tadeusz-wojda/27/> [dostęp: 3.01.2021; skrót: I.1.5]

I.2. Diecezja drohiczyńska

1. Rozporządzenie biskupa drohiczyńskiego w związku z obecną sytuacją epidemiologiczną z 13 marca 2020 r.; <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/rozporzadzenie-biskupa-drohiczynskiego-w-zwiazku-z-obecna-sytuacja-epidemiologiczna/> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.2.1]
2. Komunikat (14.03.2020): <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/zarzadzenie-biskupa-drohiczynskiego-po-wprowadzeniu-zagrozenia-epidemicznego-w-polsce/> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.2.2]
3. Komunikat (24.03.2020): <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/trzecie-zarzadzenie-biskupa-drohiczynskiego-zwiazane-z-panujacym-w-polsce-stanem-epidemii/> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.2.3]
4. Komunikat (21.04.2020): <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/piate-zarzadzenie-biskupa-drohiczynskiego-o-organizacji-duszpasterstwa-w-stanie-epidemii/> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.2.4]
5. Komunikat (21.05.2020): <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/szoste-zarzadzenie-biskupa-drohiczynskiego-o-organizacji-duszpasterstwa-w-okresie-lagodzenia-zakazow-epidemicznych/> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.2.5]

I.3. Diecezja łomżyńska

1. Dekret w sprawie dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy św. do dnia 29 marca br. (12.03.2020); <https://diecezja.lomza.pl/kuria/komunikaty->

- kurii/item/2965-dyspensa-od-uczestnictwa-we-mszy-sw [dostęp: 4.01.2021; skrót I.3.1]
2. Zarządzenie biskupa łomżyńskiego po wprowadzenia stanu zagrożenia epidemicznego z 14 marca 2020 r., <https://diecezja.lomza.pl/kuria/komunikaty-kurii/item/2971-zarzadzenie-biskupa-lomzynskiego> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.3.2]
 3. Zarządzenie Biskupa Łomżyńskiego po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego (14.03.2020): <https://diecezja.lomza.pl/kuria.komunikaty-kurii/item/2971-zarzadzenie-biskupa-lomzynskiego> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.3.3]
 4. Dekret o pogrzebach podczas stanu epidemii (21.03.2020): <https://diecezja.lomza.pl/kuria.komunikaty-kurii/item/3013-pogrzeby-podczas-stanu-epidemii> [dostęp: 4.01.2021; skrót I.3.4]

II. Metropolia częstochowska

II.1. Archidiecezja częstochowska

1. Dyspensa (13.03.2020): <https://archicrest.pl/zapowiedzi/dyspensa-od-obowiazku-niedzielnego-uczestnictwa-we-mszy-swietej,1584092896.html> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.1.1]
2. Zarządzenie w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu, w Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego (25.03.2020): <https://parafia.com.pl/dokumenty/metropolia-czestochowska-zarzadzenie-wielkanoc-2020> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.1.2]

II.2. Diecezja radomska

1. Dekret (13.03.2020) <https://diecezja.radom.pl/biskup-henryk-tomasik-dekret-koronawirus/> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.2.1]
2. Komunikat (13.03.2020) <https://diecezja.radom.pl/biskup-henryk-tomasik-dekret-koronawirus/> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.2.2]

II.3. Diecezja sosnowiecka

1. Dekret o udzieleniu dyspensy... (13.03.2020): <http://diecezja.sosnowiec.pl/news/dyspensa-biskupa-w-zwiazku-z-epidemia-3879> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.3.1]
2. Dekret w sprawie odwołania dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej niedzielnej oraz w święta nakazane (18.06.2020): <http://diecezja.sosnowiec.pl/news/biskup-podtrzymuje-decyzje-o-czesciowej-dyspensie-4275> [dostęp: 5.01.2021; skrót II.3.2]

III. Metropolia gdańska

III.1. Archidiecezja gdańska

1. Dekret metropolity gdańskiego w związku z pandemią koronawirusa (14.03.2020): https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/644_56/dekret-metropolity-gdanskiego-w-zwiazku-z-pandemia-koronawirusa [dostęp: 7.01.2021; skrót: III.1.1]

2. Dekret metropolity gdańskiego o celebracji Wielkiego Tygodnia w archidiecezji gdańskiej (1.04.2020): <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/64443/dekret-metropolity-gdanskiego-o-celebracji-wielkiego-tygodnia-w-archidiecezji-gdanskie> [dostęp: 7.01.2021; skrót: III.1.2]
3. Dekret metropolity gdańskiego w sprawie duszpasterstwa w okresie wielkanocnym (23.04.2020): <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/64434/dekret-metropolity-gdanskiego-w-sprawie-duszpasterstwa-w-okresie-wielkanocnym> [dostęp: 7.01.2021; skrót: III.1.3]
4. Dekret metropolity gdańskiego dotyczący posługi liturgiczno-duszpasterskiej po zniesieniu limitu uczestników liturgii (03.06.2020): <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/komunikaty-i-ogloszenia/68520/koronawirus-komunikaty-konferencji-episkopatu-polski-i-kurii-metropolitalnej-gdanskiej> [dostęp: 7.01.2021; skrót: III.1.4]

III.2. Diecezja pelplińska

1. Komunikat Biskupa Pelplińskiego (12.03.2020): <http://diecezja-pelplin.pl/diecezja/komunikaty/1616-komunikat-biskupa-pelplinskiego> [dostęp: 8.01.2021; skrót: III.2.1]
2. Komunikat Biskupa Pelplińskiego (13.03.2020): <http://diecezja-pelplin.pl/diecezja/komunikaty/1619-uwaga-komunikat-biskupa-pelplinskiego> [dostęp: 8.01.2021; skrót: III.2.2]

III.3. Diecezja toruńska

1. Dekret (12.03.2020): <https://diecezja-torun.pl/Artykuly/View/3545/dekret-bpa-wieslawa-smigla-zwiazany-z-rozprzestrzenianiem-sie-koronawirusa> [dostęp: 8.01.2021, skrót: III.3.1]
2. Dekret (25.03.2020): <https://diecezja-torun.pl/Artykuly/View/3565/> [dostęp: 8.01.2021, skrót: III.3.2]
3. Wskazania pastoralne dotyczące obchodów Triduum Paschalnego oraz modlitwa błogosławieństwa pokarmów (2.04.2020): <https://diecezja-torun.pl/Artykuly/View/3584/> [dostęp: 8.01.2021, skrót: III.3.3]

IV. Metropolia gnieźnieńska

IV.1. Archidiecezja gnieźnieńska

1. Komunikat Prymasa Polski abp. Wojciecha Polaka w związku z wprowadzeniem stanu epidemicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, 13 marca; http://archidiecezja.pl/aktualnosci/archiwum/2020/marzec/komunikat_prymasa_polski_.htmlPub [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.1]
2. Rozporządzenie dotyczące wykonywania posługi duszpasterskiej w czasie stanu epidemii (25.03.2020): <https://archidiecezja.pl/rozporzadzenie-prymasa-polski-z-dn-25-marca-br/> [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.2]
3. Rozporządzenie szczegółowe dotyczące celebracji liturgii w Wielkim Tygodniu oraz podczas Triduum Paschalnego (30.03.2020): <https://archidiecezja.pl/triduum-paschalne-rozporzadzenie-prymasa-polski/> [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.3]

4. Rozporządzenie dotyczące wykonywania posługi duszpasterskiej w czasie stanu epidemii (17.04.2020): <https://archidiecezja.pl/rozporzadzenie-prymasa-polski-17-04-2020/> [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.4]
5. Aneks do rozporządzenia szczegółowego abp. Wojciecha Polaka Prymasa Polski, z dnia 17 kwietnia 2020 r. dotyczącego wykonywania posługi duszpasterskiej w archidiecezji gnieźnieńskiej w czasie stanu epidemii (20.04.2020): <https://archidiecezja.pl/pogrzeby-aneks-do-rozporzadzenia/> [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.5]
6. Dekret (29.05.2020): <https://archidiecezja.pl/dyspensa-zniesiona/> [dostęp: 9.01.2021, skrót: IV.1.6]

IV.2. Diecezja bydgoska

1. Komunikat Kurii Diecezji Bydgoskiej (13.03.2020): <https://diecezja.bydgoszcz.pl/2020/03/13/ograniczenie-liczby-wiernych-podczas-mszy-sw-i-nabozenstw/> [dostęp: 10.01.2021, skrót: IV.2.1]
2. Dyspensa do uczestnictwa we Mszy św. niedzielnej (27.03.2020) <http://diecezja.bydgoszcz.pl/2020/03/27/dyspensa-od-uczestnictwa-we-mszy-sw-niedzielnej-2/> [dostęp: 10.01.2021, skrót: IV.2.2]

IV.3. Diecezja włocławska

1. Dekret (13.03.2020): http://www.diecezja.wloclawek.pl/files/download_news/1584106191.pdf [dostęp: 10.01.2021; skrót: IV.3.1]
2. Komunikat Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w związku z epidemią koronawirusa (13.03.2020): http://www.diecezja.wloclawek.pl/pl,news2,bp_mering_odwoluje_diecezjalne_wydarzenia_-_komunikat_kurii_w_zwiazku_z_epidemia_koronawirusa_z_dnia_13_marca_br,1284.html#tresc_strony [dostęp: 10.01.2021; skrót: IV.3.2]
3. Komunikat (21.03.2020): http://www.diecezja.wloclawek.pl/pl,news2,pilne_%E2%80%93%93_zarzadzenie_biskupa_wloclawskiego_w_zwiazku_z_wprowadzeniem_stanu_epidemii,1300.html#tresc_strony [dostęp: 10.01.2021; skrót: IV.3.3]
4. Dekret (28.05.2020) http://www.diecezja.wloclawek.pl/files/download_news/1590669246.pdf [dostęp: 10.01.2021; skrót: IV.3.4]
5. Komunikat (28.05.2020): http://www.diecezja.wloclawek.pl/pl,news2,biskup_wloclawski_znosi_dyspense_od_uczestnictwa_w_niedzielnej_mszy_swietej,1418.html#tresc_strony [dostęp: 10.01.2021; skrót: IV.3.5]

V. Metropolia katowicka

V.1. Archidiecezja katowicka

1. Zalecenia duszpasterskie na czas zagrożenia epidemicznego: (12.03.2020) <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/1174-zalecenia-duszpasterskie-na-czas-zagrozenia-epidemicznego> [data dostępu 12.01.2021; skrót: V.1.1]
2. Zarządzenie: (4.05.2020) <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/1277-czesciowa-zmiana-regulacji-prawnych-2> [data dostępu 12.01.2021; skrót: V.1.2]

3. Zarządzenie Arcybiskupa Katowickiego w sprawie sprawowania Sakramentu Pokuty i Pojednania z dnia 16 maja 2020 r.: <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/1305-ulatwienia-przyjecia-sakramentu-pokuty-i-pojednania> [dostęp: 12.01.2021; skrót: V.1.3]
4. Zarządzenie odnośnie do sprawowania posługi duszpasterskiej i liturgicznej z dnia 28.05.2020: <https://archidiecezjakatowicka.pl/o-diecezji/aktualnosci/1334-abp-skworc-odwoluje-dyspense-od-obowiazku-uczestnictwa-w-niedzielnej-m-szy-sw> [dostęp: 12.01.2021; skrót: V.1.4]

V.2. Diecezja gliwicka

1. Dekret biskupa gliwickiego w związku z zagrożeniem epidemiologicznym z dnia 14 marca 2020 r., <http://www.franciszek.gliwice.opoka.org.pl/index.php/2-uncategorised/551-uwaga-dekret-biskupa-gliwickiego-w-zwiazku-z-zagrozeniem-epidemiologicznym> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.1]
2. Dekret biskupa gliwickiego – 25.03.2020: <https://kuria.gliwice.pl/2020/03/25/dekret-biskupa-gliwickiego-dnia-25-marca-2020-r> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.2]
3. Decyzje nt. sakramentów – 10.04.2020: <https://kuria.gliwice.pl/2020/04/11/decyzje-nt-sakramentow-10-04-2020-doc> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.3]
4. Wskazania biskupa gliwickiego – 19.04.2020: <https://kuria.gliwice.pl/2020/04/19/wskazania-biskupa-gliwickiego/> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.4]
5. Instrukcja Sekcji Szkolno-Katechetycznej dotycząca Pierwszej Komunii Świętej: (1.05.2020) <https://kuria.gliwice.pl/2020/05/01/instrukcja-sekcji-szkolno-katechetycznej-dotyczaca-pierwszej-komunii-swietej> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.5]
6. Dekret – 30.05.2020: <https://kuria.gliwice.pl/2020/05/30/dekret-30-05-2020> [dostęp: 13.01.2021; skrót: V.2.6]

V.3. Diecezja opolska

1. Dekret o przebiegu Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy w Diecezji Opolskiej: (3.04.2020) <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/homepage/kronika/18-kronikarskie/2536-dekret-o-przebiegu-wielkiego-tygodnia-i-wielkanocy-w-diecezji-opolskiej> [dostęp: 14.01.2021; skrót V.3.1]
2. Dekret biskupa opolskiego: (20.04.2020) <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/homepage/kronika/18-kronikarskie/2551-dekret-biskupa-opolskiego-regulujacy-kwestie-liturgiczne-i-duszpasterskie-po-oktawie-wielkanocy> [dostęp: 14.01.2021; skrót V.3.2]

VI. Metropolia krakowska

VI.1. Archidiecezja krakowska

1. Dekret w sprawie zaleceń na czas zagrożenia epidemiologicznego (12.03.2020): <https://diecezja.pl/aktualnosci/dekret-abp-marka-jedraszewskiego-w-sprawie-zalecen-na-czas-zagrozenia-epidemiologicznego/> [dostęp: 15.01.2021; skrót: VI.1.1]

2. Dekret w sprawie zaleceń na czas stanu epidemii: (28.03.2020) <https://diecezja.pl/aktualnosci/dekret-w-sprawie-zalecen-na-czas-stanu-epidemii> [dostęp: 15.01.2021; skrót: VI.1.2]
3. Wskazania na Święte Triduum Paschalne (2.04.2020): <https://diecezja.pl/aktualnosci/wskazania-na-swiete-triduum-paschalne-2020-roku/> [dostęp: 15.01.2021; skrót: VI.1.3]
4. Dekret o odwołaniu dyspensy od udziału w niedzielnych Mszach świętych (28.05.2020): <https://diecezja.pl/aktualnosci/dekret-o-odwolaniu-dyspensy-od-udzialu-w-niedzielnych-mszach-swietych/> [dostęp: 15.01.2021; skrót: VI.1.4]

VI.2. Diecezja bielsko-żywiecka

1. Apel biskupa...: (14.03.2020) <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/apel-biskupa-bielsko-zywieckiego-w-zwiazku-z-epidemia-koronawirusa> [dostęp: 16.01.2021; skrót: VI.2.1]
2. Wskazania duszpasterskie... – 26.03.2020 <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/wskazania-duszpasterskie-w-diecezji-bielsko-zywieckiej-na-czas-epidemii-26-marca-2020> [dostęp: 16.01.2021; skrót: VI.2.2]
3. Wskazania duszpasterskie... – 20.04.2020: <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/wskazania-duszpasterskie-dla-wiernych-diecezji-bielsko-zywieckiej-20-kwietnia-2020> [dostęp: 16.01.2021; skrót: VI.2.3]
4. Wskazania dotyczące I Komunii Świętej: (20.05.2020) <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/wskazania-dotyczace-i-komunii-swietej-w-2020> [dostęp: 16.01.2021; skrót: VI.2.4]
5. Wskazania duszpasterskie: (30.05.2020): <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/wskazania-duszpasterskie-30-maja-2020> [dostęp: 16.01.2021; skrót: VI.2.5]

VI.3. Diecezja kielecka

1. Dekret (23.03.2020): https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_biskupa_kieleckiego_w_zwiazku_ze_stanem_epidemii_w_polsce.pdf [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.3.1]
2. Dekret w sprawie celebracji Wielkiego Tygodnia oraz Triduum Paschalnego (4.04.2020): https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_ws_celebracji_wielkiego_tygodnia_2020_0.pdf [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.3.2]
3. Dekret (20.04.2020): https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_biskupa_kieleckiego_dot_i_komunii_swietej_w_zwiazku_ze_stanem_epidemii_2_-2020.pdf [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.3.3]
4. Zarządzenie w odniesieniu do przystępowania młodzieży do sakramentu bierzmowania (29.05.2020): https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/komunikat_kurii_diecezjalnej_-_zarzadzenie_w_odniesieniu_do_sakramentu_bierzmowania_2020_r.pdf [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.3.4]

VI.4. Diecezja tarnowska

1. Zarządzenie Biskupa Tarnowskiego w związku z Rozporządzeniem Rady Ministrów w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związ-

- ku z wystąpieniem stanu epidemii (18.04.2020): <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7646-zarzadzenie-biskupa-tarnowskiego-w-zwiazku-z-rozporzadzeniem-rady-ministrow-18-04-2020> [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.4.1]
- Zarządzenie (pogrzeby): (14.05.2020) <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/component/k2/item/7704-zarzadzenie-biskupa-tarnowskiego-w-sprawie-celebracji-pogrzebow-i-odwiedzania-chorych> [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.4.2]
 - Zarządzenie: (29.05.2020) <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7743-zarzadzenie-biskupa-tarnowskiego-dotyczace-uczestnictwa-wiernych-we-mszach-sw-i-nabozenstwach-29-05-2020> [dostęp: 17.01.2021; skrót: VI.4.3]

VII. Metropolia lubelska

VII.1. Archidiecezja lubelska

- Dekret o udzieleniu dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej (13.03.2020): <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/dekret-o-udzieleniu-dyspensy-od-obowiazku-uczestnictwa-we-mszy-swietej/> [dostęp: 18.01.2021; skrót: VII.1.1]
- Zalecenia duszpasterskie na czas trwania epidemii: (25.03.2020): <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/zalecenia-duszpasterskie-na-czas-trwania-epidemii/> [dostęp: 18.01.2021; skrót: VII.1.2]
- Dekret dotyczący dyspensy: (28.05.2020) <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/dekret-dotyczacy-dyspensy-od-obowiazku-uczestnictwa-we-mszy-swietej> [dostęp: 18.01.2021; skrót: VII.1.3]

VII.2. Diecezja sandomierska

- Przypomnienie (pogrzeby): (14.03.2020) <https://diecezjasandomierska.pl/odprawianie-pogrzebow-w-zwiazku-ze-stanem-zagrozenia-epidemicznego-w-polsce> [dostęp: 18.01.2021; skrót: VII.2.1]
- Dekret (obowiązek mszy): (29.05.2020) <https://diecezjasandomierska.pl/wp-content/uploads/2020/05/Dekret-o-obowi%C4%85zku-uczestnictwa-we-Mszy-%C5%9Bw..pdf> [dostęp: 18.01.2021; skrót: VII.2.2]

VII.3. Diecezja siedlecka

- Zarządzenie Biskupa Siedleckiego w związku z pandemią koronawirusa (12.03.2020) <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/zarzadzenie-biskupa-siedleckiego-w-zwiazku-z-pandemia-koronawirusa/> [dostęp: 19.01.2021; skrót: VII.3.1]
- Zarządzenie... (I Komunia) (18.04.2020): <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/zarzadzenie-biskupa-siedleckiego-kazimierza-gurdy-dotyczace-pierwszej-komunii-sw-w-trwajacym-stanie-epidemicznym/> [dostęp: 19.01.2021; skrót: VII.3.2]
- Zarządzenie... (częściowa zmiana obostrzeń) (15.05.2020): <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/zarzadzenie-biskupa-siedleckiego-w-zwiazku-ze-zmianami-przepisow-panstwowych-w-trwajacym-stanie-epidemicznym/> [dostęp: 19.01.2021; skrót: VII.3.3]

4. Zarządzenie w kwestiach ekonomicznych: (30.05.2020): <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/zarzadzenie-biskupa-siedleckiego-kazimierza-gurdy-w-kwestiach-ekonomicznych-po-zlagodzeniu-obostrzen-epidemicznych/> [dostęp: 19.01.2021; skrót: VII.3.4]
5. Zarządzenie (zniesienie obostrzeń) (30.05.2020): <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/zarzadzenie-biskupa-siedleckiego-kazimierza-gurdy-w-zwiazku-ze-zlagodzeniem-obostrzen-epidemicznych/> [dostęp: 19.01.2021; skrót: VII.3.5]

VIII. Metropolia łódzka

VIII.1. Archidiecezja łódzka

1. Zarządzenie Kurii Metropolitalnej Łódzkiej z dnia 24 marca 2020 roku: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/03/zarzadzenie-kurii-metropolitalnej-lodzkiej-z-dnia-24-marca-2020-roku-dotyczace-dzialania-parafii-w-czasie-pandemii> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.1.1]
2. Celebracje Wielkiego Tygodnia 2020 roku w Archidiecezji Łódzkiej: (31.03.2020) <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/04/celebracje-wielkiego-tygodnia-2020-roku-w-archidiecezji-lodzkiej-zarzadzenie> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.1.2]

VIII.2. Diecezja łowicka

1. Dekret Biskupa Łowickiego w związku z zagrożeniem koronawirusem (13.03.2020): <https://diecezja.lowicz.pl/dekret-biskupa-lowickiego-w-zwiazku-z-zagrozeniem-koronawirusem/> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.2.1]
2. Dekret Biskupa Łowickiego w związku z wprowadzeniem nowych zasad bezpieczeństwa oraz wskazania dotyczące Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego (31.03.2020): <https://diecezja.lowicz.pl/53105-2/> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.2.2]
3. Dekret biskupa łowickiego odnośnie sprawowania czynności liturgicznych... (23.03.2020): <https://diecezja.lowicz.pl/dekret-biskupa-lowickiego-odnosnie-sprawowania-czynnosci-liturgicznych-w-najblizszych-tygodniach/> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.2.3]
4. Dekret Biskupa Łowickiego dotyczący obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej niedzielnej (28.05.2020): <https://diecezja.lowicz.pl/55158-2/> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.2.4]
5. Dekret Biskupa Łowickiego przedłużający czas Komunii Świętej wielkanocnej (3.06.2020): <https://diecezja.lowicz.pl/dekret-biskupa-lowickiego-przedluzajacy-czas-komunii-swietej-wielkanocnej/> [dostęp: 20.01.2021; skrót: VIII.2.5]

IX. Metropolia poznańska

IX.1. Archidiecezja poznańska

1. Dekret w związku z zagrożeniem koronawirusem z dnia 12 marca 2020 r.; <http://archpoznan.pl/pl/web/homilia/view/id/dekret-w-zwiazku-z-zagrozeniem-koronawirusem> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.1.1]

2. Dekret po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce (13.03.2020): <http://archpoznan.pl/pl/web/homilia/view/id/dekret-po-wrowadzeniu-stanu-zagrozenia-epidemicznego-w-polsce> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.1.2]
3. Dekret dotyczący duszpasterstwa w czasie epidemii (maj 2020): <http://archpoznan.pl/pl/web/homilia/view/id/dekret-dotyczacy-duszpasterstwa-w-czasie-epidemii-maj-2020> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.1.3]
4. Dekret dotyczący duszpasterstwa po zniesieniu limitów uczestników liturgii (28.05.2020): <http://archpoznan.pl/pl/web/homilia/view/id/dekret-dotyczacy-duszpasterstwa-po-zniesieniu-limitow-uczestnikow-liturgii> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.1.4]

IX.2. Diecezja kaliska

1. Dekret w sprawie duszpasterstwa i sprawowania liturgii w czasie stanu epidemii (30.03.2020): <https://diecezja.kalisz.pl/news/dekret-biskupa-kaliskiego-w-sprawie-duszpasterstwa-i-sprawowania-liturgii-w-czasie-stanuy-epidemii> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.2.1]
2. Dekret dotyczący duszpasterstwa po zniesieniu limitów uczestników liturgii (29.05.2020): <https://diecezja.kalisz.pl/news/dekret-biskupa-kaliskiego-dotyczacy-duszpasterstwa-po-zniesieniu-limitow-uczestnikow-liturgii> [dostęp: 21.01.2021; skrót: IX.2.2]

X. Metropolia przemyska

X.1. Archidiecezja przemyska

1. Zarządzenie (13.03.2020): <https://przemyska.pl/2020/03/13/zarządzenie-metropolity-przemyskiego-w-zwiazku-z-zagrozeniem-epidemia/> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.1.1]
2. Zarządzenie (25.03.2020) <https://przemyska.pl/2020/03/25/zarządzenie-metropolity-przemyskiego-z-25-marca-2020-r/?hilite=%27dekret%27> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.1.2]

X.2. Diecezja rzeszowska

1. Zarządzenie Biskupa Rzeszowskiego w sprawie prowadzenia duszpasterstwa w okresie epidemii (26.03.2020): <https://bozegociala.pl/zarządzenie-biskupa-rzeszowskiego/> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.2.1]
2. [Dekret] Odwołanie dyspensy (30.05.2020): <https://diecezja.rzeszow.pl/dyspensa-od-uczestnictwa-w-mszach-sw-odwolana/> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.2.2]

X.3. Diecezja zamojsko-lubaczowska

1. Najnowsze zalecenia Biskupa Diecezjalnego w związku z zagrożeniem epidemicznym (20.03.2020): <https://diecezja.zamojskolubaczowska.pl/wiadomosci/2579-najnowsze-zalecenia-biskupa-diecezjalnego-w-zwiazku-z-zagrozeniem> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.3.1]

2. Przedłużenie dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy (30.03.2020): <https://diecezja.zamojskolubaczowska.pl/wiadomosci/2593-przedluzenie-dyspensy-od-obowiazku-niedzielnego-uczestnictwa-we-mszy> [dostęp: 22.01.2021; skrót: X.3.2]

XI. Metropolia szczecińsko-kamińska

XI.1. Archidiecezja szczecińsko-kamińska

1. Informacja Kurii Metropolitalnej w związku z możliwością zagrożenia koronawirusem, 29 lutego 2020 r., https://kuria.pl/dla-ksiezy/komunikaty-kurii-metropolitalnej/_3994%7C [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.1.1]
2. Dekret o udzieleniu dyspensy.. (13.03.2020): https://kuria.pl/aktualnosci/Dyspensa-od-obowiazku-uczestnictwa-we-Mszy-Swietej-w-niedziele-i-swieta-do-dnia-29-marca-2020-r_4005 [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.1.2]
3. Dekret o udzieleniu dyspensy (26.03.2020): https://kuria.pl/wspolnoty/_4031 [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.1.3]

XI.2. Diecezja koszalińsko-kołobrzeska

1. Wskazania Biskupa Diecezjalnego Edwarda Dajczaka dotyczące odpowiednich zachowań w związku z zagrożeniem rozprzestrzeniania się koronawirusa SARS-CoV-2 (14.03.2020): <http://www.pila.kapucyni.pl/wydarzenia/304-wskazania-biskupa-diecezjalnego-edwarda-dajczaka> [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.1]
2. Wskazania biskupa diecezjalnego w związku z epidemią: <http://www.diecezjakoszalin.pl/kolejne-wskazania-biskupa-diecezjalnego-w-zwiazku-z-epidemia> [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.2]
3. Dyspensa od uczestnictwa we Mszy św. niedzielnej oraz inne zalecenia (20.03.2020): <http://www.diecezjakoszalin.pl/dyspensa-od-uczestnictwa-we-mszy-sw-niedzielnej-oraz-inne-zalecenia> [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.3]
4. Wskazanie (21.03.2020): <http://www.diecezjakoszalin.pl/najnowsze-wskazanie-biskupa-w-zwiazku-z-ogloszeniem-przez-rzad-stanu-zagrozenia-epidemicznego> [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.4]
5. Wskazania Biskupa Diecezjalnego Edwarda Dajczaka ws. sprawowania posług duszpasterskich w czasie epidemii SARS-CoV-2 (nr 6 z dnia 18.04.2020 r.): http://www.parafiaduchaswietego.fnp.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=710:wskazania-biskupa-diecezjalnego-edwarda-dajczaka-wsprawowania-poslug-duszpasterskich-w-czasie-epidemii-sars-cov-2-nr-6-z-dnia-18-04-2020-r&Itemid=250 [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.5]
6. Wskazania Biskupa Diecezjalnego Edwarda Dajczaka ws. sprawowania posług duszpasterskich w czasie epidemii SARS-CoV-2 (nr 8 z dnia 30.05.2020 r.): <http://kolbe.slupsk.pl/wp-content/uploads/2020/05/Wskazania-Biskupa-Diecezjalnego-Edwarda-Dajczaka.pdf> [dostęp: 23.01.2021; skrót: XI.2.6]

XI.3. Diecezja zielonogórsko-gorzowska

1. Dekret o pogrzebach podczas stanu zagrożenia epidemicznego (17.03.2020): <https://diecezjagz.pl/dekret-o-pogrzebach-podczas-stanu-zagrozenia-epidemicznego/> [dostęp: 24.01.2021; skrót: XI.3.1]
2. Zarządzenie dotyczące posług duszpasterskich podczas epidemii (26.03.2020): <https://diecezjagz.pl/zarzadzenie-dotyczace-poslug-duszpasterskich-podczas-epidemii/> [dostęp: 24.01.2021; skrót: XI.3.2]
3. Wskazania dotyczące celebracji Wielkiego Tygodnia (31.03.2020) <https://diecezjagz.pl/wskazania-dotyczace-celebracji-wielkiego-tygodnia/> [dostęp: 24.01.2021; skrót: XI.3.3]
4. Zarządzenia duszpasterskie na czas epidemii. Etap III – Odnowa (30.05.2020): <https://diecezjagz.pl/zarzadzenia-duszpasterskie-na-czas-epidemii-etap-iii-odnowa/> [dostęp: 24.02.2021; skrót XI.3.4]

XII. Metropolia warmińska

XII.1. Archidiecezja warmińska

1. Komunikat Metropolity Warmińskiego z dnia 6 marca 2020 r., <https://archwarmia.pl/aktualnosci/komunikat-arcybiskupa-metropolity-warmińskiego-w-sprawie-koronawirusa/> [dostęp: 25.01.2021; skrót: XII.1.1]
2. Komunikat (13.03.2020) <https://archwarmia.pl/aktualnosci/abp-jozef-gorzynski-udzielil-dyspensy-od-obowiazku-udzialu-we-mszy-sw-niedzielnej/> [dostęp: 25.01.2021; skrót: XII.1.2]
3. Dekret Arcybiskupa Metropolity warmińskiego ws. dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej dla wszystkich wiernych Archidiecezji Warmińskiej (21.03.2020): <https://archwarmia.pl/aktualnosci/dekret-ws-kolejnej-dyspensy-od-obowiazku-niedzielnego-uczestnictwa-we-mszy-swietej/> [dostęp: 25.01.2021; skrót: XII.1.3]
4. Dekret Arcybiskupa Metropolity Warmińskiego w sprawie duszpasterstwa w stanie epidemii (26.03.2020): <https://archwarmia.pl/aktualnosci/dekret-arcybiskupa-metropolity-warmińskiego-w-sprawie-duszpasterstwa-w-stanie-epidemii/> [dostęp: 25.01.2021; skrót: XII.1.4]
5. Dekret Arcybiskupa Metropolity Warmińskiego w sprawie dyspensy od obowiązku udziału w niedzielnych Mszach Świętych (29.05.2020): <https://archwarmia.pl/aktualnosci/dekret-arcybiskupa-metropolity-warmińskiego-w-sprawie-dyspensy/> [dostęp: 25.01.2021; skrót: XII.1.5]

XII.2. Diecezja elbląska

1. Wskazania biskupa elbląskiego w związku z zagrożeniem koronawirusem (12.03.2020): <http://www.diecezja.elblag.pl/home/show/wskazania-biskupa-elblaskiego-w-zwiazku-z-zagroeniem-koronawirusem/> [dostęp: 26.01.2021; skrót: XII.2.1]
2. Postanowienia biskupa elbląskiego w związku ze stanem zagrożenia epidemicznego (14.03.2020): <http://diecezja.elblag.pl/home/show/postanowienia-biskupa-elblaskiego-w-zwiazku-ze-stanem-zagroenia-epidemicznego-14-marca-2020/> [dostęp: 26.01.2021; skrót: XII.2.2]

3. Uwagi biskupa elbląskiego dotyczące pierwszej Komunii świętej 2020 (1.04.2020): <http://www.diecezja.elblag.pl/home/show/uwagi-biskupa-elblaskiego-dotyczace-pierwszej-komunii-wietej-2020/> [dostęp: 26.01.2021; skrót: XII.2.3]
4. Wskazania biskupa elbląskiego na czas wielkanocny (18.04.2020): <http://diecezja.elblag.pl/home/show/wskazania-biskupa-elblaskiego-na-czas-wielkanocny-18-iv-2020/> [dostęp: 26.01.2021; skrót: XII.2.4]
5. Wskazania biskupa elbląskiego na maj 2020 (26.04.2020): <http://www.diecezja.elblag.pl/home/show/wskazania-biskupa-elblaskiego-na-maj-2020-26-iv-2020/> [dostęp: 26.01.2021; skrót: XII.2.5]

XII.3. Diecezja ełcka

1. Komunikat Biskupa ełckiego w związku z rozpowszechnianiem się koronawirusa z 7 marca 2020 r., <http://diecezjaelk.pl/komunikat-bp-jerzego-mazura-biskupa-elckiego-w-zwiazku-z-rozpowszechnianiem-sie-koronawirusa/> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.1]
2. Dyspensa Biskupa Ełckiego od obowiązku Mszy św. niedzielnej – komunikat (14.03.2020): <https://parafia.wigry.pro/aktualnosci/diecezja-elcka/610-dyspensa-biskupa-elckiego-od-obowiazku-mszy-sw-niedzielnej-komunikat.html> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.2]
3. Dekret Biskupa Ełckiego po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego (14.03.2020): <http://diecezjaelk.pl/komunikat-bp-jerzego-mazura-biskupa-elckiego-w-zwiazku-z-rozpowszechnianiem-sie-koronawirusa/> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.3]
4. Wskazania Biskupa Ełckiego odnośnie przeżywania nabożeństw Wielkiego Tygodnia i uroczystości paschalnych (27.03.2020): <http://diecezjaelk.pl/wskazania-biskupa-elckiego-odnosnie-przezywania-nabozenstw-wielkiego-tygodnia-i-uroczystosci-paschalnych/> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.4]
5. Komunikat Biskupa Ełckiego (24.04.2020): <https://parafia.wigry.pro/aktualnosci/diecezja-elcka/630-komunikat-biskupa-elckiego-24-04-2020-r.html> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.5]
6. Dekret (29.05.2020): <http://diecezjaelk.pl/zniesienie-dyspensy-wraca-obowiazek-mszy-sw-niedzielnej> [dostęp: 27.01.2021; skrót: XII.3.6]

XIII. Metropolia warszawska

XIII.1. Archidiecezja warszawska

1. Komunikat Arcybiskupa Metropolity Warszawskiego (13.03.2020): <https://archidiecezja.warszawa.pl/aktualnosci/komunikat-arcybiskupa-metropolity-warszawskiego/> [dostęp: 28.01.2021; skrót: XIII.1.1]
2. Reskrypt (13.03.2020): <https://archwwa.pl/aktualnosci/kard-nycz-udzielil-dyspensy-od-obowiazku-niedzielnego-udzialu-we-mszy-swietej/> [dostęp: 28.01.2021; skrót: XIII.1.2]
3. Reskrypt (26.03.2020): <https://archidiecezja.warszawa.pl/aktualnosci/dyspensa-od-obowiazku-niedzielnego-uczestnictwa-we-mszy-swietej/> [dostęp: 28.01.2021; skrót: XIII.1.3]

XIII.2. Diecezja płocka

1. Dyspensacja Biskupa Płockiego (12.03.2020): <https://www.diecezjaplocka.pl/biskupi/piotr-libera/listy/dyspensacja-biskupa-plockiego> [dostęp: 29.01.2021, skrót: XIII.2.1]
2. Zarządzenie Biskupa Płockiego w odpowiedzi na Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski z dn. 13. marca 2020 r. (13.03.2020): <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-wiernych/aktualnosci/zarzadzenie-biskupa-plockiego-w-odpowiedzi-na-komunikat-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski-z-dn-13-marca-2020-roku> [dostęp: 29.01.2021, skrót: XIII.2.2]
3. Dyspensacja Biskupa Płockiego (17.04.2020): <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-wiernych/aktualnosci/dyspensacja-biskupa-plockiego> [dostęp: 29.01.2021, skrót: XIII.2.3]

XIII.3. Diecezja warszawsko-praska

1. Dyspensacja (12.03.2020): <https://diecezja.waw.pl/6899> [dostęp: 29.01.2021, skrót: XIII.3.1]
2. Komunikat dotyczący dyspensacji oraz zasad bezpieczeństwa (29.05.2020): <https://diecezja.waw.pl/7035> [dostęp: 29.01.2021, skrót: XIII.3.2]

XIV. Metropolia wrocławska

XIV.1. Archidiecezja wrocławska

1. Dekret dotyczący posługi duszpasterskiej w czasie epidemii (...) (27.03.2020): <https://www.archidiecezja.wroc.pl/pliki/dekret22052020.pdf> [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.1.1]
2. Dekret dotyczący uroczystości Pierwszej Komunii Świętej w roku Pańskim 2020 (27.03.2020): https://www.archidiecezja.wroc.pl/pliki/dekret_I_Komunia27032020.pdf [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.1.2]

XIV.2. Diecezja legnicka

1. Zarządzenie Biskupa Legnickiego dla kapłanów posługujących w diecezji legnickiej (13.03.2020): <https://diecezja.legnica.pl/zarzadzenie-biskupa-legnickiego-dla-kaplanow-poslugujacych-w-diecezji-legnickiej/> [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.2.1]
2. Komunikat Legnickiej Kurii Biskupiej z dnia 14.03.2020 (14.03.2020): <https://diecezja.legnica.pl/komunikat-legnickiej-kurii-biskupiej-z-dnia-14-marca-2020/> [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.2.1]
3. Korekta do Zarządzenia Biskupa Legnickiego (30 maja 2020): <https://diecezja.legnica.pl/korekta-do-zarzadzenia-biskupa-legnickiego-30-maja-2020/> [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.2.3]
4. Wskazania duszpasterskie dotyczące uroczystości Bożego Ciała (4.06.2020): <https://diecezja.legnica.pl/wskazania-duszpasterskie-dotyczace-uroczystosci-bozego-ciala/> [dostęp: 30.01.2021, skrót: XVI.2.4]

XIV.3. Diecezja świdnicka

1. Wskazania Administratora Apostolskiego Diecezji Świdnickiej dla duchowieństwa i wiernych Diecezji Świdnickiej odnośnie do czynności liturgicznych i duszpasterskich w dniach epidemii na Wielki Tydzień 2020 (3.04.2020): <https://www.niedziela.pl/arttykul/51254/Szczegolowe-wskazania-na-Wielki-Tydzien>
2. Komunikat dotyczący uroczystości Pierwszej Komunii Świętej i Sakramentu Bierzmowania (4.05.2020): <https://diecezja.swidnica.pl/aktualnosci/dokumenty-biskupa-swidnickiego,10/komunikat-dotyczacy-uroczystosci-pierwszej-komunii-swietej-i-sakramentu-bierzmowania-w-diecezji-swidnickiej-4052020-r,36> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.3.2]

XV. Ordynariat Polowy Wojska Polskiego

1. Zasady dotyczące sprawowania Sakramentu pokuty.: (23.03.2020) <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/2020-03-236-zasady-dotyczace-sprawowania-sakramentu-pokuty-i-pojednania-w-sytuacji-epidemii> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XV.0.1]
2. Instrukcja Biskupa Polowego Józefa Guzdko z 30 marca 2020 r.: <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articles/wiadomosci-kwiecien-2020-6/2020-04-05b-instrukcja-dotyczaca-obchodow-wielkiego-tygodnia-i-triduum-sacrum-w-czasie-epidemii-dokument/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XV.0.2]

XVI. Konferencja Episkopatu Polski

1. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski z dnia 28 lutego 2020 r., <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-o-koronawirusie-zachecam-duchowienstwo-i-wiernych-do-zachowania-zwiekszonej-ostroznosci/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.1]
2. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski z dnia 10 marca 2020 r., <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-kosciol-stosuje-sie-do-zalecen-sluzb-sanitarnych-ws-koronawirusa/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.2]
3. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski z dnia 10 marca 2020 r.; <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-stosujemy-sie-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-kosciolach-przebywalo-do-50-osob/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.3]
4. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r. (12.03.2020): <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.4]
5. Wskazania Prezydium Episkopatu dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach, 21 marca 2020 r. (21.03.2020): <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-przypominamy-o-koniecznosciodzielenia-kolejnej-dyspensy-2/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.5]
6. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzeń (24.03.2020): <https://episkopat.pl>

- pl/przewodniczacy-episkopatu-prosze-o-uwzglednienie-ograniczenia-do-5-uczestnikow-zgromadzen-religijnych/ [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.6]
7. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa (31.03.2020): <https://episkopat.pl/nota-komisji-nauki-wiary-konferencji-episkopatu-polski-w-zwiazku-z-pandemia-koronawirusa/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.7]
 8. Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP. Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii (2.04.2020): <https://episkopat.pl/komunikat-komisji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-kep-praktyka-pierwszych-piatkow-i-pierwszych-sobot-miesiaca-w-okresie-epidemii/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.8]
 9. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. dyspens od udziału w niedzielnych Mszach Świętych (27.05.2020): <https://episkopat.pl/komunikat-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski-ws-dyspens-od-udzialu-w-niedzielnych-mszach-swietych/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.9]
 10. Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski (9.06.2020): <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-apeluje-o-stosowanie-sie-do-zalecen-sanitarnych-podczas-uroczystosci-bozego-ciala-2/> [dostęp: 31.01.2021, skrót: XVI.0.10]

B. Charakter pastoralny

1. Czaja A., Homilia Biskupa Opolskiego w IV Niedzielę Wielkiego Postu 2020 r. (22.03.2020): <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/biskupi-informacje/bp-andrzej-czaja/2513-homilia-biskupa-opolskiego-w-iv-niedziele-wielkiego-postu-2020-r> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 1]
2. Czaja A. List Biskupa Opolskiego na V niedzielę Wielkiego Postu 2020 „*Jeśli uwierzysz, ujrzysz chwałę Bożą*” (26.03.2020 r.): <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/homepage/aktualnosci/2526-list-biskupa-opolskiego-na-v-niedziele-wielkiego-postu-2020-r> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 2]
3. Depo W., List Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego do pracowników służby zdrowia (20.03.2020): <https://archiczesz.pl/zapowiedzi,35/list-arcybiskupa-metropolity-czestochowskiego-do-pracownikow-sluzby-zdrowia,267.html> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 3]
4. Depo W., Odkryć radość płynącą z wiary w trudnym czasie Ojczyzny i świata (25.03.2020): <https://archiczesz.pl/zaw/zalaczniki/1585151763/1585152007.pdf> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 4]
5. Dzięga A., Słowo pasterskie Księdza Arcybiskupa Metropolity na III Niedzielę Wielkiego Postu (15.03.2020 r.): https://kuria.pl/aktualnosci/Slowo-pasterskie-Ksiedza-Arcybiskupa-Metropolity-na-III-Niedziele-Wielkiego-Postu-15-marca-2020-r_4008 [dostęp: 1.02.2021, skrót B 5]

6. Dziuba A., Słowo Biskupa Łowickiego w związku z koronawirusem z dnia 29 lutego 2020 r., <https://diecezja.lowicz.pl/slowo-biskupa-lowickiego-w-zwiazku-z-koronawirusem/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 6]
7. Gurda K., List pasterski Biskupa Siedleckiego Kazimierza Gurdy w związku z przygotowaniem do 40. Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę (2020) (19.06.2020): <https://diecezja.siedlce.pl/komunikat/list-biskupa-siedleckiego-z-okazji-40-ppp-na-jasna-gore/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 7]
8. Guzdek J., Kazanie Biskupa Polowego wygłoszone w Wigilię Paschalną w katedrze polowej WP (11.04.2020): <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesnauczanie-pasterskie-2020-r-8/2020-04-11p-kazanie-biskupa-polowego-wygoszone-w-wigilie-paschalna-w-katedrze-polowej-wp/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 8]
9. Guzdek J., Wiara i jedność źródłem nadziei. (12.04.2020): <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesnauczanie-pasterskie-2020-8/2020-04-12l-wiara-i-jednosc-zrodem-nadziei-kazanie-biskupa-polowego-jozefa-guzdka-wygoszone-w-niedziele-zmartwychwstania-panskiego-w-katedrze-polowej-/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 9]
10. Janiak H., Słowo Biskupa Kaliskiego do kapłanów i diakonów diecezjalnych i zakonnych Kościoła Kaliskiego (5.04.2020): <https://diecezja.kalisz.pl/news/slowo-biskupa-kaliskiego-do-kaplanow-i-diaconow-diecezjalnych-i-zakonnych-kosciola-kaliskiego> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 10]
11. Jezierski J., List biskupa elbląskiego na uroczystość Bożego Ciała (10.06.2020): <https://diecezja.elblag.pl/home/show/list-biskupa-elblaskiego-na-uroczystosc-boego-ciaa-11-czerwca-2020/10.06.2020%20r.> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 11]
12. Jeż A., List pasterski Biskupa Tarnowskiego na Niedzielę Bożego Miłosierdzia 19 kwietnia 2020 r. (19.04.2020): https://diecezja.tarnow.pl/images/do_pobrania/List_NMB_2020.pdf [dostęp: 1.02.2021, skrót B 12]
13. Jędraszewski M., Homilia w Święto Bożego Miłosierdzia – Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach (19.04.2020): [HTTPS://DIECEZJA.PL/HOMILIE/19-04-2020-R-SWIETO-BOZEGO-MILOSIEDZIA-SANKTUARIUM-BOZEGO-MILOSIEDZIA-W-KRAKOWIE-LAGIEWNIKACH/](https://diecezja.pl/homilie/19-04-2020-r-swiето-bozego-milosierdzia-sanktuarium-bozego-milosierdzia-w-krakowie-lagiewnikach/) [dostęp: 1.02.2021, skrót B 13]
14. Jędraszewski M., List ze wskazaniami duszpasterskimi Metropolity Krakowskiego na ostatni etap Wielkiego Postu (30.03.2020): <https://diecezja.pl/aktualnosci/list-ze-wskazaniami-duszpasterskimi-metropolity-krakowskiego-na-ostatni-etap-wielkiego-postu/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 14]
15. Kaszak G., List Biskupa Sosnowieckiego odnośnie do zagrożenia koronawirusem (13.03.2020): <http://diecezja.sosnowiec.pl/news/list-biskupa-w-zwiazku-z-epidemia-3881> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 15]
16. Kopic J., Gdzie szukać nam opieki (15.03.2020): <https://kuria.gliwice.pl/2020/03/15/kazanie-biskupa-gliwickiego-w-trudnym-czasie-grasujacej-pandemii-gliwice-katedra-15-iii-2020-r/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 16]
17. Kupny J., List Metropolity Wrocławskiego ks. abp. Józefa Kupnego do wiernych Archidiecezji Wrocławskiej (19.03.2020): <http://dworzak.jezuici.pl/2020/03/19/>

- list-metropolity-wroclawskiego-ks-abp-jozefa-kupnego-do-wiarnych-archidiecezji-wroclawskiej/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=list-metropolity-wroclawskiego-ks-abp-jozefa-kupnego-do-wiarnych-archidiecezji-wroclawskiej [dostęp: 1.02.2021, skrót B 17]
18. Mazur J., Słowa nadziei Biskupa Elckiego Jerzego Mazura do diecezjan (16.03.2020): <http://diecezjaelk.pl/slow-biskupa-elckiego-gerzego-mazura-do-diecezjan/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 18]
 19. Piotrowski J., Słowo Biskupa Diecezjalnego (12.03.2020): https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/slowo_biskupa_kieleckiego_z_racji_epidemi_korona-wirusa.pdf [dostęp: 1.02.2021, skrót B 19]
 20. Polak W., Homilia Prymasa Polski abp. Wojciecha Polaka wygłoszona podczas Liturgii Wigilii Paschalnej celebrowanej w Wielką Sobotę 11 kwietnia 2020 w katedrze gnieźnieńskiej (11.04.2020 r.): <http://prymasypolski.pl/homilie/liturgia-wigilii-paschalnej-11-04-2020-gniezno/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 20]
 21. Polak W., List Prymasa Polski abp. Wojciecha Polaka na III Niedzielę Wielkanocną, Niedzielę Dobrego Pasterza, 3 maja 2020. (3.05.2020): <http://prymasypolski.pl/homilie/list-na-niedziele-dobrego-pasterza-3-05-2020/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 21]
 22. Ryś G., List Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego (14.03.2020): <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/03/list-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-2> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 22]
 23. Sawczuk P. List pasterski (9.04.2020): <https://drohiczynska.pl/aktualnosci/list-biskupa-drohiczynskiego-na-wielki-czwartek/> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 23]
 24. Skworec W., Ozdrowieńcza terapia! (19.04.2020): <https://archidiecezjakatowicka.pl/arcybiskup/nauczanie/homilie/1259-ozdrowiencza-terapia> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 24]
 25. Stepnowski J. List pasterski Biskupa Łomżyńskiego w związku z sytuacją panującą epidemii (14.03.2020): <https://diecezja.lomza.pl/kuria/komunikaty-kurii/item/2986-list-pasterski-biskupa-lomzynskiego-w-zwiazku-z-sytuacja-panujacej-pandemii> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 25]
 26. Śmigiel W., List pasterski bpa Wiesława Śmigła (25.03.2020): <https://diecezja-torun.pl/Artykuly/View/3566/list-pasterski-bpa-wieslawa-smigla> [dostęp: 1.02.2021, skrót B 26]

III. Teksty publicystyczne związane z dyskursem polskiego Kościoła w okresie I fali Covid-19

Aleteia (<https://pl.aleteia.org/>, data pobrania: 21.12.2020)

(układ chronologiczny)

Kościelne kropielnice puste ze względu na zagrożenie koronawirusem, Katolicka Agencja Informacyjna, (06.03.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/03/06/koscielne-kropielnice-puste-ze-wzgledu-na-zagrozenie-koronawirusem/>

- Nie jest prawdą, że Kościół jest zamknięty. Co najwyżej zamknięte są świątynie, Redakcja, (31.03.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/03/31/nie-jest-prawda-ze-kosciol-jest-zamkniete-co-najwyzej-zamkniete-sa-swiatynie/>
- Apokalipsa? Karzący Bóg? Episkopat wskazuje na błędne postulaty „pseudoreligijnych interpretatorów”, Katolicka Agencja Informacyjna, (01.04.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/01/apokalipsa-karzacy-bog-episkopat-wskazuje-na-bledne-postulaty-pseudoreligijnych-interpretatorow/>
- Ks. Guz nie podporządkował się poleceniu biskupa. Jest oficjalne pismo upominające, Redakcja – (03.04.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/03/ks-guz-nie-podporzadkowal-sie-poleceniu-biskupa-jest-oficjalne-pismo-upominajace/>
- „Mój czas jest twój”. Akcja, która pokazuje wyjątkowy element kapłańskiego powołania, Łukasz Kaczyński, (06.04.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/06/moj-czas-jest-twoj-akcja-ktora-pokazuje-wyjatkowy-element-kaplanskiego-powolania/>
- Kaczyński Ł., Nie tylko modlitwa. Kościelne wspólnoty i organizacje wspierają walkę z pandemią, (14.04.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/14/nie-tylko-modlitwa-koscielne-wspolnoty-i-organizacje-wspieraja-walke-z-pandemia/>
- 3 maja na Jasnej Górze zawierzenie Polski Chrystusowi i Maryi, Katolicka Agencja Informacyjna, (30.04.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/30/3-maja-na-jasnej-gorze-zawierzenie-polski-chrystusowi-i-maryi/>
- Bp Galbas: pseudomędrzy głoszą mieszaninę herezji, zabobonów i magii, Katolicka Agencja Informacyjna, (05.06.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/06/05/bp-galbas-pseudomedrcy-glosza-mieszanine-herezji-zabobonow-i-magii/>
- Zakażenia koronawirusem na święceniach kapłańskich, Katolicka Agencja Informacyjna, (05.06.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/06/05/zakazenia-koronawirusem-na-swieceniach-kaplanskich/>
- Pojawiły się błędy doktrynalne. Jak Kościół radzi sobie z pandemią?, Katolicka Agencja Informacyjna, (06.05.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/05/06/pojawily-sie-ble-dy-doktrynalne-jak-kosciol-radzi-sobie-z-pandemia/>
- Roczna dyspensa na organizacje wesel w piątki, Katolicka Agencja Informacyjna, (01.07.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/04/06/moj-czas-jest-twoj-akcja-ktora-pokazuje-wyjatkowy-element-kaplanskiego-powolania/>
- Coraz więcej ofiaromatów w kościołach. Strzał w dziesiątkę w dobie pandemii?, Katolicka Agencja Informacyjna, (03.08.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/08/03/co-raz-wiecej-ofiaromatow-w-kosciolach-strzal-w-dziesiatke-w-dobie-pandemii/>
- Zakrywajmy usta i nos podczas nabożeństw! - apel abp. Gądeckiego do wiernych, Konferencja Episkopatu Polski, (07.08.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/08/07/zakrywajmy-usta-i-nos-podczas-nabozenstw-apel-abp-gadeckiego-do-wiernych/>
- „Kocham Jezusa i ludzi. Dlatego noszę maseczkę” – mocne słowa księdza-ewangelizatora, Katolicka Agencja Informacyjna, (11.08.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/08/11/kocham-jezusa-i-ludzi-dlatego-nosze-maseczke-mocne-slo-wa-ksiedza-ewangelizatora/>
- Episkopat zajmie stanowisko wobec praktyki tzw. „przebaczenia Panu Bogu”, Katolicka Agencja Informacyjna, (29.08.2020), <https://pl.aleteia.org/2020/08/29/episkopat-zajmie-stanowisko-wobec-praktyki-tzw-przebaczenia-panu-bogu/>

Deon (<https://deon.pl>: data pobrania: 21.12.2020)

(układ chronologiczny)

- Książdź na mszy: koronawirus to kara za homoseksualizm i aborcję. Jest reakcja prymasa, [wroclaw.wyborcza.pl / PAP / Polsat News / df, https://deon.pl/kosciol/ksiazdz-na-mszy-koronawirus-to-kara-za-homoseksualizm-i-aborcje-jest-reakcja-prymasa,779805](http://wroclaw.wyborcza.pl/PAP/PolsatNews/df/https://deon.pl/kosciol/ksiazdz-na-mszy-koronawirus-to-kara-za-homoseksualizm-i-aborcje-jest-reakcja-prymasa,779805)
- Diecezja zielonogórska – gorzowska: modlitwy w związku z epidemią koronawirusa, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/diecezja-zielonogorsko--gorzowska-modlitwy-w-zwiazku-z-epidemia-koronawirusa,783147>
- Pędziwiatr J., Koronawirus, drenaż kropielnicy i zmarnowana szansa, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/drenaz-kropielnicy-i-zamrnowana-szansa,783279>
- Komunikat Metropolity Warmińskiego w związku z pojawieniem się koronawirusa, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/komunikat-metropolity-warmińskiego-w-zwiazku-z-pojawieniem-sie-koronawirusa,784026>
- Piórkowski D., Inicjatorzy „Różańca do Granic” mówią, że koronawirus jest karą Boga. To wbrew Ewangelii, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/diabel-zeruje-na-leku-i-panice,786057>
- Jezuici przychodzą z pomocą w tym trudnym czasie. Codzienna Msza i adoracja online, Pogłębiarka / Redakcja DEON.pl, <https://deon.pl/kosciol/jezuici-wychodza-z-pomoca-codzienna-msza-i-adoracja-on-line,791481>
- Przewodniczący Episkopatu: stosujemy się do rozporządzenia organów państwowych, by na Mszy św. w kościołach przebywało do 50 osób, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/przewodniczacy-episkopatu-stosujemy-sie-do-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-kościolach-przebywalo-do-50,793446>
- Abp Gądecki w orędziu: ograniczenie liczby uczestników Mszy „płynie z troski o zdrowie wszystkich”, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/abp-gadecki-w-oredziu-ograniczenie-liczby-uczestnikow-mszy-plynie-z-troski-o-zdrowie-wszystkich,795066>
- Prymas Polski: pandemia nie jest karą zesłaną na nas przez Pana Boga, PAP / KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/prymas-polski-pandemia-nie-jest-kara-zeslana-na-nas-przez-pana-boga,799704>
- Opublikowano wytyczne dla duszpasterzy w czasie zagrożenia epidemicznego, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/wytyczne-dla-duszpasterzy-w-czasie-zagrozenia-epidemicznego,799047>
- Jakimowicz M. / df, Marcin Jakimowicz: nikt nie spodziewał się takich wielkopostnych rekolekcji, <https://deon.pl/wiara/duchowosc/marcin-jakimowicz-nikt-nie-spodziewal-sie-takich-wielkopostnych-rekolekcji,800502>
- Inicjatorzy Ekstremalnej Drogi Krzyżowej proszą o jej duchowe przeżycie, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/inicjatorzy-ekstremalnej-drogi-krzyzowej-prosza-o-jej-duchowe-przezycie,804522>
- Abp Głódź: pozostaniemy w domu, zachowujemy duchową łączność ze wspólnotą Kościoła, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/abp-glodz-pozostanmy-w-domu-zachowujemy-duchowa-lacznosc-ze-wspolnota-kościola,808935>

- Szałanda T., Ks. Glas o charyzmatykach: „Dlaczego teraz nie uzdrawiają?” Te słowa „mają coś z diabelskiego kuszenia”, <https://deon.pl/kosciol/ks-glas-o-charyzmatykach-dlaczego-teraz-nie-uzdrawiaja-te-slowa-maja-cos-z-diabelskiego-kuszenia,810087>
- Przewodniczący KEP: proszę o uwzględnienie ograniczenia do 5 uczestników zgromadzeń religijnych, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/przewodniczacy-kep-prosze-o-uwzlednienie-ograniczenia-do-5-uczestnikow-zgromadzen-religijnych,812658>
- Bp Libera: zarządzenie dot. sprawowania czynności liturgicznych Triduum w czasie epidemii, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/bp-libera-zarzadzenie-dot-sprawowania-czynnosci-liturgicznych-triduum-w-czasie-epidemii-,812808>
- Połączmy się wszyscy w modlitwie z Franciszkiem i całym Kościołem [LIVE], <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/polaczmy-sie-wszyscy-w-modlitwie-z-franciszkiem-i-calym-kosciolem-live,813708>
- Szustak A., Może właśnie po to mamy ten czas bez dostępu do sakramentów?, youtube.com / df, <https://deon.pl/wiara/adam-szustak-op-moze-wlasnie-po-to-mamy-ten-czas-bez-dostepu-do-sakramentow,814578>
- Prusak J., Katolicyzm nie sprowadza się do chodzenia na Msze, „Tygodnik Powszechny” / jb, <https://deon.pl/kosciol/jacek-prusak-sj-katolicyzm-nie-sprowadza-sie-do-chodzenia-na-msze,816801>
- Frydrych D., Podczas mszy nie zarazisz się koronawirusem, ręce księdza nie przenoszą zarazków. Heretyckie rewelacje ks. prof. Guza, <https://deon.pl/kosciol/podczas-mszy-nie-zarazisz-sie-koronawirusem-rece-ksiedza-nie-przenosza-zarazkow-heretyckie-rewelacje-ks-prof-guza,821055>
- Drożdż M., W czasach epidemii Kościół wychodzi ze schematów, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/w-czasach-epidemii-kosciol-wychodzi-ze-schematow,847324>
- Poznańskie seminarium duchowne w kwarantannie. Klerycy zarażeni koronawirusem, KAI / sz, <https://deon.pl/kosciol/poznanskie-seminarium-duchowne-w-kwarantannie-klerycy-zarazeni-koronawirusem,861875>
- Koronawirus w czasie świąceń kapłańskich. Zamknięte kościoły i domy zakonne, KAI / pp, <https://deon.pl/kosciol/koronawirus-w-czasie-swiecen-kaplanskich-zamkniete-koscioly-i-domy-zakonne,895552>
- Kościół zamknięty z powodu koronawirusa. Sanepid zaapelował do wiernych, TVP Info / df, <https://deon.pl/kosciol/kosciol-zamkniety-z-powodu-koronawirusa-sanepid-zaapelowal-do-wiarnych,897529>
- Kolejne zakażenia koronawirusem u redemptorystów, KAI / kk, <https://deon.pl/kosciol/kolejne-zakazenia-koronawirusem-u-redemptorystow,898816>
- 30 sióstr elżbietanek zakażonych koronawirusem, PAP / pk, <https://deon.pl/kosciol/30-siostr-elzbietanek-zakazonych-koronawirusem,910927>
- Jasna Góra: paulini zapraszają i przypominają o przepisach sanitarnych, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/jasna-gora-paulini-zapraszaja-i-przypominaja-o-przepisach-sanitarnych,928090>
- Sandomierz: ksiądz zakażony koronawirusem – sanepid prosi parafian o kontakt, KAI

- / pp, <https://deon.pl/kosciol/sandomierz-ksiazd-zakazony-koronawirusem--sa-nepid-prosi-parafian-o-kontakt,935218>
- Koronawirus u księży z parafii w Pile, PAP / df, <https://deon.pl/kosciol/koronawirus-u-ksiezy-z-parafii-w-pile,950698>
- Kościół w Katowicach zamknięty z powodu koronawirusa, KAI / pk, <https://deon.pl/kosciol/kosciol-w-katowicach-zamkniety-z-powodu-koronawirusa,952129>
- Ksiądz, który przeszedł koronawirusa: ta choroba to nie jest „fake news”, Gość Niedzielny / pk, <https://deon.pl/kosciol/ksiazd-ktory-przeszedl-koronawirusa-ta-choroba-to-nie-jest-fake-news,956305>
- Sawa P., Wielu katolików gorszy innych, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/wielu-katolikow-gorszy-innych,957115>
- Stopka A., Pandemia i domorośli eksperci w sutannach, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/pandemia-i-domorosli-eksperci-w-sutannach,961024>
- 53 przypadki koronawirusa wśród organizatorów Franciszkańskiego Spotkania Młodych, KAI / DEON.pl / kk, <https://deon.pl/kosciol/53-przypadki-koronawirusa-wsrod-organizatorow-franciszkanskiego-spotkania-mlodych,961624>
- Nowy dekret biskupa opolskiego w sprawie pandemii koronawirusa COVID 19, KAI / df, <https://deon.pl/kosciol/nowy-dekret-biskupa-opolskiego-w-sprawie-pandemii-koronawirusa-covid-19-,977830>
- Ksiądz zakażony koronawirusem: to nie jest grypa, misyjne.pl / kk, <https://deon.pl/kosciol/ksiazd-zakazony-koronawirusem-to-nie-jest-grypa,981412>
- Kraków: koronawirus w łagiewnickim klasztorze, KAI / sz, <https://deon.pl/kosciol/krakow-koronawirus-w-lagiewnickim-klasztorze,983937>
- Dorobczyński L., „Uważajcie na siebie”. Proboszcz zakażony koronawirusem pisze list do parafian, <https://deon.pl/kosciol/uwazajcie-na-siebie-proboszcz-zakazony-koronawirusem-pisze-list-do-parafian,986351>
- Koronawirus wśród benedyktynów w Tyńcu. Zakonnicy informują o podjętych krokach, Facebook.com / Opactwo Bendyktynów w Tyńcu, <https://deon.pl/kosciol/koronawirus-wsrod-benedyktynow-w-tyncu-zakonnicy-informuja-o-podjetych-krokach,996494>
- Kraków: koronawirus w opactwie cystersów w Mogile, KAI / jb, <https://deon.pl/kosciol/krakow-koronawirus-w-opactwie-cystersow-w-mogile,1010616>
- Koronawirus w kościele w Czempiniu, PAP / df, <https://deon.pl/kosciol/koronawirus-w-kosciele-w-czempiniu,1015357>
- Koronawirus u braci kapucynów w Krakowie, KAI / kk, <https://deon.pl/kosciol/koronawirus-u-braci-kapucynow-w-krakowie,1013970>
- Zarażony koronawirusem biskup w ciężkim stanie. Prymas Polski prosi o modlitwę za niego, KAI / sz, <https://deon.pl/kosciol/zarazony-koronawirusem-biskup-w-ciezkim-stanie-prymas-polski-prosi-o-modlitwe-z-aniego,1026685>

Fronda (<https://www.fronda.pl/>, data pobrania: 30.12.2020)

(układ chronologiczny)

KEP wydało nowy komunikat w związku z koronawirusem, <https://www.fronda.pl/a/kep-wydalo-nowy-komunikat-w-zwiazku-z-koronawirusem,141258.html>

Słowo abp. Jędraszewskiego o epidemii koronawirusa, <https://www.fronda.pl/a/slowo-abp-jedraszewskiego-o-epidemii-koronawirusa,141435.html>

TYLKO U NAS! Ks. prof. Paweł Bortkiewicz: Kościół nie może być zamknięty - to jest Jego misja, <https://www.fronda.pl/a/tylko-u-nas-ks-prof-pawel-bortkiewicz-kosciol-nie-moze-byc-zamkniete-to-jest-jego-misja,141449.html>

Kościół w Polsce wdzięczny wiernym, księżom i służbom medycznym, <https://www.fronda.pl/a/kosciol-w-polsce-wdzieczny-wiernym-ksiezom-i-sluzbom-medycznym,141603.html>

Abp. Depo: Koronawirus to znak czasu. Oczytajmy go właściwie!, <https://www.fronda.pl/a/abp-depo-koronawirus-to-znak-czasu-oczytajmy-go-wlasciwie,142159.html>

Ks. prof. Andrzej Kobyliński: Koronawirus i szamańska religijność, <https://www.fronda.pl/a/ks-prof-andrzej-kobyliniski-koronawirus-i-szamanska-religijnos,142385.html>

TYLKO U NAS! Ks. Bogdan Bartołd: Pan Bóg wzywa nas do opamiętania, <https://www.fronda.pl/a/ks-bartold-koronawirus-zmusza-nas-do-zatrzymania-sie-i-zastanowienia-sklania-nas-do-tego-zebysmy-zalezli-swoje-wlasciwe-miejsce,142572.html>

Koronawirus. Pandemia uderza w finanse Kościoła. „Tak źle nie było nigdy”, <https://www.fronda.pl/a/koronawirus-pandemia-uderza-w-finanse-kosciola-tak-zle-nie-bylo-nigdy,143364.html>

Bp Edward Kawa: ‘Pobożny’ wirus nie robi zakupów, ale przebywa w kościołach, <https://www.fronda.pl/a/bp-edward-kawa-pobozny-wirus-nie-robi-zakupow-a-le-przebywa-w-kosciolach,143988.html>

Boże Ciało w dobie koronawirusa. Jak świętować? Poradnik, <https://www.fronda.pl/a/boze-cialo-w-dobie-koronawirusa-jak-swietowac-poradnik,145570.html>

Opoka (<https://opoka.org.pl/>, data pobrania: 10.03.2020)

(układ chronologiczny)

Zieliński H., Cyniczna gra, opr. ac/ac, 03.03.2020, https://opoka.org.pl/biblio-teka/P/PS/idziemy202010_cynizm.html

Zieliński H., Czas próby, opr. ac/ac, 11.03.2020, https://opoka.org.pl/biblio-teka/P/PS/idziemy202011_koronawirus.html

Pawłaszczuk A., Roztropnie, opr. ac/ac, 23.03.2020, https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/gn202012_roztropnie.htm

Szymik J., Epidemia. Ludzka furia i boska ręka, opr. ac/ac, 24.03.2020, https://ppbene.dyktxvi.opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/ksjszymik_epidemia.html

Wojciechowski D., Inteligencja wirusa, opr. mg/mg, 26.03.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IB/dw-inteligencja-wirusa.html>

- Komisja Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski, Jezus żyje i chce, abyś żył, 26.03.2020, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/nota_31032020.html
- Grabowski J., Eucharystia w domu, opr. mg/mg, 01.04.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/niedziela202014-euch.html>
- Dekret w sprawie Mszy świętej na czas pandemii, opr. mg/mg, 03.04.2020, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kkultu/dekret-pandemia_30032020.html
- Tykfer M., Polska potrzebuje katechezy biskupów, opr. mg/mg, 03.04.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/pk202014-katecheza.html>
- Zespół Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych, Stanowisko w kwestii dystrybucji środków ratunkowych w sytuacji pandemii, opr. mg/mg, 08.04.2020, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/bioetyka-dystrybucja_02042020.html
- Siedlanowski P., e-Kościół, opr. nc/nc, 08.05.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/echo-2020-18-e-kosciol.html>
- Czy koronawirus zmieni kościół w Polsce?, Niedziela (red.) opr. mg/mg, 18.05.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAP/niedziela202018-koronawirus.html>
- Górnicki M., Duszpasterstwo w czasie pandemii, opr. mg/mg, 02.07.2020, https://sakramenty.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZD/mg_duszpasterstwo2020.html
- Musiał T., Wyzwania Kościoła po kwarantannie, opr. mg/mg, 07.07.2020, <https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZD/niedziela202025-duszpasterstwo.html>

Wiara (<https://www.wiara.pl/>, data pobrania:11.01.2021)

(układ chronologiczny)

- Wrocław. Koronawirus karą za grzechy?, oprac. KB, (06.03.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6201419.Wroclaw-Koronawirus-kara-za-grzechy>
- Kozłowski K., Wierzimy, że Pan Bóg, (14.03.2020), <https://kosciol.wiara.pl/doc/6215676.Wierzimy-ze-Pan-Bog>
- Ks. prof. Adam Rybicki radzi jak się modlić, gdy nie można pójść do kościoła, AR, (16.03.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6217214.Ks-prof-Adam-Rybicki-radzi-jak-sie-modlic-gdy-nie-mozna-pojsc>
- Łącka M., Zostajesz w domu? Nie idziesz do kościoła? Zrób przelew – apeluj wierni, (19.03.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6222072.Zostajesz-w-domu-Nie-idziesz-do-kosciola-Zrob-przelew-apeluj>
- Kościół na świecie wobec pandemii koronawirusa, KAI, (18.03.2020), <https://kosciol.wiara.pl/doc/6221376.Kosciol-na-swiecie-wobec-pandemii-koronawirusa>
- Dobrzyniak M., #dobreradybiskupa na czas pandemii, (20.03.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6223572.dobreradybiskupa-na-czas-pandemii>
- Kwarantanna u krakowskich karmelitów, mk, (22.03.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6225407.Kwarantanna-u-krakowskich-karmelitow>
- Buczma M., Żal doskonały? O co chodzi?, (23.03.2020), <https://liturgia.wiara.pl/doc/6227177.Zal-doskonaly-O-co-chodzi>

- Combik A., Koronawirus i liturgia. Czas wielkiej tęsknoty, (25.03.2020), <https://liturgia.wiara.pl/doc/6227782.Koronawirus-i-liturgia-Czas-wielkiej-tesknoty>
- Jak prawidłowo uczestniczyć we Mszy św. online?, AG, (28.03.2020), <https://liturgia.wiara.pl/doc/6234357.Jak-prawidlowo-uczestniczyc-we-Mszy-sw-online>
- Komunia duchowa – praktyczne porady, KAI, (28.03.2020), <https://liturgia.wiara.pl/doc/6234166.Komunia-duchowa-praktyczne-porady>
- Rajfur M., Łączy nas wiara, która daje siłę i nadzieję na czas epidemii, (29.03.2020), <https://ekumenizm.wiara.pl/doc/6235179.Laczy-nas-wiara-ktora-daje-sile-i-nadzieje-na-czas-epidemii>
- Koronawirus a wiara. Badanie IMAS, ac /materiały IMAS, (12.04.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6255957.Koronawirus-a-wiara-Badanie-IMAS>
- Brożek G., Żyraków. Karta na Mszę, (20.04.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6268332.Zyrakow-Karta-na-Msze>
- Murcki. Kościół zamknięty przez COVID-19, prze, (04.05.2020), <https://info.wiara.pl/doc/6285859.Murcki-Kosciol-zamkniete-przez-COVID-19>
- Ludzie Kościoła pomagają, VATICANNEWS.VA, (11.05.2020), <https://kosciol.wiara.pl/doc/6295918.Ludzie-Kosciola-pomagaja>

„Tygodnik Powszechny” (<https://www.tygodnikpowszechny.pl/>, data pobrania: 11.03.2020)

(układ chronologiczny)

- Müller M., Draguła A., Komunia też podlega prawom biologii, (12.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/komunia-tez-podlega-pra-wom-biologii-162543>
- Sikora P., Słowa biskupa błędne i groźne, (15.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/slowa-biskupa-bledne-i-grozne-162565>
- Sporniak A., Kościelny egzamin z dojrzałości, (15.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/koscielny-egzamin-z-dojrzalosci-162567>
- Sporniak A., Kościelna ewolucja wobec epidemii, (17.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/koscielna-ewolucja-wobec-epidemii-162630>
- Sikora P., Wielkanoc bez spowiedzi, (20.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wielkanoc-bez-spowiedzi-162687>
- MaM, Abp Ryś: w niedzielę zostanie w domach, (21.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/abp-rys-w-niedziele-zostanie-w-domach-162705>
- Augustyn E., Sporniak A., Świat w stłuczonym lustrze, (23.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/swiat-w-stluczonym-lustrze-162738>
- Prusak J., Nie każda trwoga prowadzi do Boga, (23.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/nie-kazda-trwoga-prowadzi-do-boga-162740>
- Sporniak A., Wirus uderza w finanse Kościoła, (23.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wirus-uderza-w-finanse-kosciola-162781>
- Sikora P., Nie bój się i nie śpij, (27.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/nie-boj-sie-i-nie-spj-162828>
- Ryś G., Müller M., Ducha nie gaśmy, (30.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ducha-nie-gasmy-162870>

- Boniecki A., Do pustego kościoła, (30.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/do-pustego-kosciola-162876>
- Boniecki A., Kościół jest siecią, (30.03.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-jest-siecia-162890>
- Sporniak A., Jak wspierać w parafii, (13.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-wspierac-w-parafii-163052>
- Müller M., Bóg przebacza zawsze, człowiek czasami, natura nigdy, (13.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/bog-przebacza-zawsze-czlowiek-czasami-natura-nigdy-163053>
- Choduń M., Taca w chorobie, (13.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/taca-w-chorobie-163068>
- Draguła A., Kościół na kwarantannie, (20.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-na-kwarantannie-163126>
- Sepioło M., Przedłużone rekolekcje, (20.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/przedluzone-rekolekcje-163127>
- Boniecki A., Goc A., Moja i twoja nadzieja, (20.04.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/moja-i-twoja-nadzieja-163133>
- Sporniak A., Msze online tylko na żywo, (04.05.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/msze-online-tylko-na-zywo-163259>
- Nowakowski B., Koronawirus i katolickie dogmaty, (18.05.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/koronawirus-i-katolickie-dogmaty-163430>
- Müller M., Księża bez masek, (11.06.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ksieza-bez-masek-163665>
- Müller M., Biskupi niesłusznie bagatelizują epidemię, (15.06.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/biskupi-nieslusznie-bagatelizuja-epidemie-163717>
- Draguła A., Kapłańska futurologia, (15.06.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kaplanska-futurologia-163681>
- Sikora P., Religijność dotknięta pandemią, (29.06.2020), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/religijnosc-dotknieta-pandemia-163903>

„Niedziela” (<https://www.niedziela.pl/> data pobrania: 12.03.2020)

(układ chronologiczny)

- Abp Polak: Kościół informuje wiernych o koronawirusie, PAP, (03.03.2020), <https://m.niedziela.pl/artykul/49849/Abp-Polak-Kosciol-informuje-wiernych-o>
- Podstawka K., Od wirusa, głodu, ognia..., (10.03.2020), <https://m.niedziela.pl/artykul/147386/nd/Od-wirusa-glodu-ognia>
- Koronawirus a Kościół w Polsce, oprac. Ik / Warszawa (KAI), (12.03.2020), <https://m.niedziela.pl/artykul/50117/Koronawirus-a-Kosciol-w-Polsce>
- Puzewicz M., Epidemia – czas Suplikacji, (17.03.2020), <https://m.niedziela.pl/artykul/50354/Epidemia---czas-Suplikacji>
- Józef Augustyn SJ: Ludzka godność w czasach zagrożenia, tk / Kraków (KAI), (18.03.2020), <https://m.niedziela.pl/artykul/50452/Jozef-Augustyn-SJ-Ludzka-godnosc-w>

- Nykiel K. / BP KEP, Stolica Apostolska udziela odpustu specjalnego wiernym dotkniętym pandemią koronawirusa, (20.03.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/50605/Stolica-Apostolska-udziela-odpustu>
- Woynarowska K., Kwarantanna nie może nas oddzielić od Boga, (25.03.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/147600/nd/Kwarantanna-nie-moze-nas-oddzielic-od>
- Chyła J., Czy chodzenie do kościoła wymaga dziś odwagi?, (25.03.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/147599/nd/Czy-chodzenie-do-kosciola-wymaga-dzis>
- Odpusty dla wiernych w sytuacji pandemii, red./kras (31.03.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/51083/Odpusty-dla-wiernych-w-sytuacji-pandemii>
- Skubiś I., Czas Kościoła, (31.03.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/147690/nd/Czas-Kosciola>
- O. Jurczak: w czasie epidemii liturgia jest szansą na „nawrócenie duszpasterskie” (rozmowa) Rozmawiał Łukasz Kaczyński /Kraków (KAI), (03.04.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/51241/O-Jurczak-w-czasie-epidemii-liturgia-jest>
- Bp Nitkiewicz: rany zadane przez epidemię nie powstrzymały od opatrywania ran innym apis / Sandomierz (KAI), (09.04.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/51537/Bp-Nitkiewicz-rany-zadane-przez-epidemie>
- Kania W., Sandomierz: W jedności z sobą i Ludem Bożym, (09.04.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/51529/Sandomierz-W-jednosci-z-soba-i-Ludem>
- Przewodniczący Episkopatu: dziękuję polskim kapłanom, ms / Poznań (KAI), (09.04.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/51514/Przewodniczacy-Episkopatu-dziekuje>
- Czy koronawirus zmieni Kościół w Polsce?, (28.04.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/147876/nd/Czy-koronawirus-zmieni-Kosciol-w%C2%A0Polsce>
- Prymas: W duszpasterstwie potrzeba większej wrażliwości na konkretne osoby, Rozmawiali: Bernadeta Gozdowska-Kruszyk i Tomasz Królak / Gniezno (KAI), (06.05.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/52812/Prymas-W-duszpasterstwie-potrzeba>
- Abp Gądecki: Eucharystia jest sercem świata, ms / Poznań (KAI), (11.06.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/54432/Abp-Gadecki-Eucharystia-jest-sercem>
- Abp Gądecki: róbmy wszystko, aby się nie okazało, że możemy żyć bez Eucharystii PAP, (11.06.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/54424/Abp-Gadecki-robmy-wszystko-aby-sie-nie>
- Gospodarek D. / Warszawa (KAI), Charytatywna działalność Kościoła w czasie pandemii koronawirusa, (16.06.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/54640/Charytatywna-dzialalnosc-Kosciola-w>
- Kryszczuk G., Odpust wpisany w Pierwszą Komunię, (20.06.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/54836/Odpust-wpisany-w-Pierwsza-Komunie>
- Rozpiątkowski P., Podwójnie zaraźliwy, (24.06.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/148595/nd/Podwojnie-zarazliwy>
- Rozpiątkowski P., Kościelny alfabet pandemii, (21.07.2020), <https://m.niedziela.pl/arttykul/149018/nd/Koscielny-alfabet-pandemii>

- Kasjanowicz K., Każdy jest mile widziany, (28.07.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/149212/nd/Kazdy-jest-mile-widziany>
- Wieliczka: koronawirus w klasztorze ojców franciszkanów, md / Kraków (KAI), (04.08.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/56515/Wieliczka-koronawirus-w-klasztorze-ojcow>
- Warszawa: koronawirus w dwóch parafiach, lk / Warszawa (KAI), (17.08.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/57036/Warszawa-koronawirus-w-dwoch-parafiach>
- Koronawirus u franciszkanów i sanitarne wytyczne kard. Nycza M.W. / archwwa.pl, (27.08.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/57370/Koronawirus-u-franciszkanow-i-sanitarne>
- Bandura A. (opr.), Kraków: zamknięto bazylikę jezuitów, (14.09.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/58171/Krakow-zamknieto-bazylike-jezuitow>
- Dudkiewicz W., Msze w eterze, (16.09.2020), <https://m.niedziela.pl/artukul/149920/nd/Msze-w%C2%A0eterze>

„Gość Niedzielny” (<https://www.gosc.pl/>, data pobrania: 13.03.2020)

(układ chronologiczny)

- Koronawirus jednym z głównych tematów obrad KEP, PAP, (11.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6209727.Koronawirus-jednym-z-glownych-tematow-obrad-KEP>
- Śmierć, duchy i koronawirus, ks. Dariusz Kowalczyk SJ, (12.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6210776.Smierc-duchy-i-koronawirus>
- Koronawirus a Kościół w Polsce, (12.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6212722.Koronawirus-a-Kosciol-w-Polsce>
- Komunia na rękę, komunია duchowa..., WIARA.PL, (13.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6213823.Komunia-na-reke-komunia-duchowa>
- Dudała J., Koronawirus i woda święcona, (15.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6216709.Koronawirus-i-woda-swiecona>
- Abp Ryś: Niedziela pokazała piękną i wielką dojrzałość naszego Kościoła, PAP, (16.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6217348.Abp-Rys-Niedziela-pokazala-piekna-i-wielka-dojrzalosc-naszego>
- Jak koronawirus wpływa na polską religijność?, KAI, (17.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6219269.Jak-koronawirus-wplywa-na-polska-religijnosc>
- Papież błagał o powstrzymanie pandemii, Jarosław Dudała /KAI/PAP, (27.03.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6233096.Papiez-blagal-o-powstrzymanie-pandemii>
- Rzecznik Episkopatu: Niedzielę Palmową możemy obchodzić także w domach, BP KEP, (04.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6243408.Rzecznik-Episkopatu-Niedziele-Palmowa-mozemy-obchodzic-takze-w>
- Brak Eucharystii to okazja do wyrwania z rutyny, VATICANNEWS.VA, (10.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6254089.Brak-Eucharystii-to-okazja-do-wyrwania-z-rutyny>
- Około 104 tys. zł od kapłanów na wsparcie poznańskiego szpitala, PAP, (18.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6265580.Okolo-104-tys-zl-od-kaplanow-na-wsparcie-poznanskiego-szpitala>

- Abp Grzegorz Ryś: Kościół nie jest dla siebie, tylko dla świata, KAI, (22.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6269944.Abp-Grzegorz-Rys-Kosciol-nie-jest-dla-siebie-tylko-dla-swiate>
- Dudała J., E-churching. (25.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6273853.E-churching>
- Niemirski Z., Odmrażanie Kościoła, (24.04.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6278787.Odmrazanie-Kosciola>
- Sekretariat KEP: COVID-19 wykryty u kolejnych pracowników, PAP, (23.06.2020), <https://www.gosc.pl/doc/6375378.Sekretariat-KEP-COVID-19-wykryty-u-kolejnych-pracownikow>

„Gość Niedzielny” – dodatki lokalne

(układ chronologiczny)

- O środkach ostrożności w kościołach w związku z koronawirusem decydują proboszczowie, rp, al, (10.03.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6208990.O-srodkach-ostroznosci-w-kosciolach-w-zwiazku-z-koronawirusem>
- Bp Jezierski: Zachęcam do wytrwałej modlitwy, red., (12.03.2020), <https://elblag.gosc.pl/doc/6213261.Bp-Jezierski-Zachecam-do-wytrwalej-modlitwy>
- Koronawirus. W archidiecezji krakowskiej będą obowiązywały rekomendacje Rady Stałej KEP, bg /diecezja.pl, (12.03.2020), <https://krakow.gosc.pl/doc/6213105.Koronawirus-W-archidiecezji-krakowskiej-beda-obowiazywaly>
- Lis T., Nowe zalecenia odnośnie uczestnictwa we Mszy św. i zgromadzeniach religijnych, (13.03.2020), <https://sandomierz.gosc.pl/doc/6215005.Nowe-zalecenia-odnosnie-uczestnictwa-we-Mszy-sw-i>
- Zostajesz w domu? Nie rezygnuj z kościoła! (AKTUALIZACJA), Informacja prasowa, (13.03.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6213789.Zostajesz-w-domu-Nie-rezygnuj-z-kosciola-AKTUALIZACJA>
- Stan epidemiczny. Kard. Nycz wydał komunikat, aś /archwwa.pl, (13.03.2020), <https://warszawa.gosc.pl/doc/6215028.Stan-epidemiczny-Kard-Nycz-wydal-komunikat>
- Parfianowicz W., Najnowsze wskazania biskupa. Komunia tylko na rękę. Ograniczenia na Mszach św., (14.03.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6215616.Najnowsze-wskazania-biskupa-Komunia-tylko-na-reke-Ograniczenia>
- Odwołano ostatnie rekolekcje w ramach projektu ewangelizacyjnego „Źródło”, AL,RP, (14.03.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6215207.Odwolano-ostatnie-rekolekcje-w-ramach-projektu>
- Biskup gliwicki odwołuje wszystkie Msze święte i nabożeństwa z udziałem wiernych, KC, /kuria.gliwice.pl, (14.03.2020), <https://gliwice.gosc.pl/doc/6215115.Biskup-gliwicki-odwołuje-wszystkie-Msze-swiete-i-nabozenstwa-z>
- Koronaserwis parafialny powstał u św. Jacka w Gliwicach-Sośnicy, KC, (14.03.2020), <https://gliwice.gosc.pl/doc/6215196.Koronaserwis-parafialny-powstal-u-sw-Jacka-w-Gliwicach-Sosnicy>

- Niemirski Z., Diecezja radomska. Wierni gremialnie pozostali w domach, (15.03.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6216440.Diecezja-radomska-Wierni-gremialnie-pozostali-w-domach>
- Jureczko-Wilk J., 70 tys. osób obejrzało transmisję niedzielnej Mszy św. z kościoła seminaryjnego w Warszawie, (16.03.2020), <https://warszawa.gosc.pl/doc/6217146.70-tys-osob-obejrzało-transmisję-niedzielnej-Mszy-sw-z-kościola>
- Pojasek P., Pierwszy zarażony w diecezji. W kościołach spokój i opanowanie, (16.03.2020), <https://swidnica.gosc.pl/doc/6217253.Pierwszy-zarazony-w-diecezji-W-kościolach-spokoj-i-opanowanie>
- Dekret biskupa opolskiego w obliczu epidemii, K, (16.03.2020), <https://opole.gosc.pl/doc/6217627.Dekret-biskupa-opolskiego-w-obliczu-epidemii>
- Wielgosz Z., Adoracje i spowiedzi, (17.03.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6219809.Adoracje-i-spowiedzi>
- Świgoń Z., Adoracje i spowiedzi w archidiecezji gdańskiej, (18.03.2020), <https://gdansk.gosc.pl/doc/6220602.Adoracje-i-spowiedzi-w-archidiecezji-gdanskiej>
- Kwaśnicka A., KakaO, czyli Koronawirus Katecheza Online, (20.03.2020), <https://opole.gosc.pl/doc/6223909.KakaO-czyli-Koronawirus-Katecheza-Online>
- Niemirski Z., Relikwie Drzewa Krzyża Świętego nad Radomiem i diecezją, (20.03.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6224153.Relikwie-Drzewa-Krzyza-Swietego-nad-Radomiem-i-diecezja>
- Kozłowski K., Komunia duchowa – łączność ze wspólnotą Kościoła, (21.03.2020), <https://olsztyn.gosc.pl/doc/6224965.Komunia-duchowa-laczność-ze-wspólnotą-Kościola>
- Kozłowski K., Komunikat konkatedry św. Jakuba w Olsztynie, (24.03.2020), <https://olsztyn.gosc.pl/doc/6229120.Komunikat-konkatedry-sw-Jakuba-w-Olsztynie>
- Parfianowicz W., Co z Triduum Paschalnym i Pierwszymi Komuniemi?, (24.03.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6228650.Co-z-Triduum-Paschalnym-i-Pierwszymi-Komuniemi>
- Abp Skworc: Triduum w kościele bez wiernych, spowiedź tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, PRZE, (25.03.2020), <https://katowice.gosc.pl/doc/6229874.Abp-Skworc-Triduum-w-kościelnie-bez-wiernych-spowiedź-tylko-w>
- Dekret biskupa – AKTUALIZACJA, Redakcja, (25.03.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6230291.Dekret-biskupa-AKTUALIZACJA>
- Combik A., Koronawirus i liturgia. Transmisja na ekranie, serce w świątyni, (25.03.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6230293.Koronawirus-i-liturgia-Transmisja-na-ekranie-serce-w-swiątyni>
- Parfianowicz W., Zarządzenie biskupa dotyczące sprawowania czynności liturgicznych w nowej sytuacji, (26.03.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6231866.Zarządzenie-biskupa-dotyczące-sprawowania-czynności>
- Rajfur M., Ruszamy z akcją „Podziel się modlitwą”, (27.03.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6232799.Ruszamy-z-akcją-Podziel-się-modlitwą>

- Combik A., Koronawirus i liturgia. Pomyśl już o Wielkim Tygodniu, (27.03.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6232205.Koronawirus-i-liturgia-Pomysl-juz-o-Wielkim-Tygodniu>
- Parfianowicz W, Znak pustego kościoła, (29.03.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6234978.Znak-pustego-kosciola>
- Deka M., Brakuje mi wiernych w kościele, (03.04.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6242246.Brakuje-mi-wiernych-w-kosciele>
- Koronawirus i liturgia. W Wielki Tydzień z Liturgią Godzin, oprac. Agata Combik, (05.04.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6237512.Koronawirus-i-liturgia-W-Wielki-Tydzien-z-Liturgia-Godzin>
- Kucharczak P, Tychy. Parafianie przynieśli do kościoła swoje zdjęcia, (09.04.2020), <https://katowice.gosc.pl/doc/6250813.Tychy-Parafianie-przynie-sli-do-kosciola-swoje-zdjecia>
- Niemirski Z., Świątynia będzie zamknięta. Ksiądz z koronawirusem, (11.04.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6256641.Swiatynia-bedzie-zamkniete-Ksiadz-z-koronawirusem>
- Dobrzyniak M., Karmelitanki bose: Serce Kościoła i świata dziś bardzo cierpi, (11.04.2020), <https://krakow.gosc.pl/doc/6255931.Karmelitanki-bose-Serce-Kosciola-i-swiate-dzis-bardzo-cierpi>
- Tychy. Wigilia Paschalna w Bożym Miłosierdziu, XTOM, (12.04.2020), <https://katowice.gosc.pl/doc/6258126.Tychy-Wigilia-Paschalna-w-Bozym-Milosierdziu>
- Grytz-Jurkowska K., Co z maseczką w kościele?, (15.04.2020), <https://opole.gosc.pl/doc/6262399.Co-z-maseczka-w-kosciele>
- Gołąb T., 15 metrów na osobę. Ilu wiernych zmieści się w świątyni?, (17.04.2020), <https://warszawa.gosc.pl/doc/6264300.15-metrow-na-osobe-Ilu-wiernych-zmiesci-sie-w-swiatyni>
- Parfianowicz W., Wracamy, ale ostrożnie. Nowe wskazania w pierwszym etapie zdejmowania ograniczeń, (18.04.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6265530.Wracamy-ale-ostroznie-Nowe-wskazania-w-pierwszym-etapie>
- Ile osób może brać udział w pogrzebie?, JJ, (20.04.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6268261.Ile-osob-moze-brac-udzial-w-pogrzebie>
- Lista wybranych kościołów Lubelszczyzny. Ile osób może brać udział w jednej Mszy św.?, JJ, (21.04.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6268727.Lista-wybranych-kosciolow-Lubelszczyzny-Ile-osob-moze-brac>
- W kościele na ławkach pojawiły się karteczki, KC /TV Imperium Gliwice, (21.04.2020), <https://gliwice.gosc.pl/doc/6269822.W-kosciele-na-lawkach-pojawily-sie-karteczki>
- 15 metrów na osobę. Ilu wiernych zmieści się w kościołach na Śląsku?, PRZE, (21.04.2020), <https://katowice.gosc.pl/doc/6269196.15-metrow-na-osobe-Ilu-wiernych-zmiesci-sie-w-kosciolach-na>
- Rams J., Ile osób w kościele?, (25.04.2020), <https://legnica.gosc.pl/doc/6274885.Ile-osob-w-kosciele>

- Chodźmy do kościoła! Ale nie wszyscy razem, archwwa.pl, (25.04.2020), <https://warszawa.gosc.pl/doc/6275157.Chodzmy-do-kościola-Ale-nie-wszyscy-razem>
- Wielgosz Z., Nowy Wiśnicz. Kwarantanna na plebanii, (27.04.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6276676.Nowy-Wisnicz-Kwarantanna-na-plebanii>
- Diecezja gliwicka. Już ósma niedziela z epidemią - sondowanie wolnych miejsc w kościele, KC, (03.05.2020), <https://gliwice.gosc.pl/doc/6281884.Diecezja-gliwicka-Juz-osma-niedziela-z-epidemia-sondowanie>
- Combik A., Świat wirtualny w Kościele. Niech trwa tęsknota, (05.05.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6287994.Swiat-wirtualny-w-Kosciele-Niech-trwa-tesknota>
- Malec-Suwara B., Boisz się przyjść do kościoła?, (13.05.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6298161.Boisz-sie-przyjsc-do-kościola>
- Grytz-Jurkowska K., Więcej wiernych w kościele, zdjęte ograniczenia dla LSO i księży emerytów (16.05.2020), <https://opole.gosc.pl/doc/6302347.Wiecej-wiernych-w-kosciele-zdjete-ograniczenia-dla-LSO-i-ksiezy>
- Sianożęcki Ł., Lichnowy. Wszyscy wierni mogą wrócić na Msze, (16.05.2020), <https://elblag.gosc.pl/doc/6302757.Lichnowy-Wszyscy-wierni-moga-wrocic-na-Msze>
- Diecezja gliwicka. 10. niedziela w epidemii, w kościołach 10 metrów na jedną osobę, kc, (17.05.2020), <https://gliwice.gosc.pl/doc/6296103.Diecezja-gliwicka-10-niedziela-w-epidemii-w-kościolach-10>
- Brożek G., Heller. Koronawirus jest naszym kaznodzieją i rekolekcjonistą, (23.05.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6786356.Heller-Koronawirus-jest-naszym-kaznodzija-i-rekolekcjonista>
- Koronawirus w podlubelskiej parafii. Odwołane nabożeństwa, AG, (28.05.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6324900.Koronawirus-w-podlubelskiej-parafii-Odwołane-nabozenstwa>
- Parfianowicz W., Co z procesjami Bożego Ciała, spotkaniami grup, sakramentami?, (30.05.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6330081.Co-z-procesjami-Bozego-Ciala-spotkaniami-grup-sakramentami>
- Kościół redemptorystów zamknięty do odwołania, oprac. kb, (03.06.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6337928.Kosciol-redemptorystow-zamkniety-do-odwołania>
- Rajfur M., Koronawirus u wrocławskich redemptorystów, (04.06.2020), <https://wroclaw.gosc.pl/doc/6338742.Koronawirus-u-wrocławskich-redemptorystow>
- Wraca miejscowa dyspensa, Redakcja, (04.06.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6339236.Wraca-miejscowa-dyspensa>
- Piętka W., Czy koronawirus krąży wokół Łopacina?, (06.06.2020), <https://plock.gosc.pl/doc/6340562.Czy-koronawirus-krazy-wokol-Lopacina>
- Wielgosz Z., Kościół w Ryglicach zamknięty, księża na kwarantannie, (08.06.2020), <https://tarnow.gosc.pl/doc/6343767.Kosciol-w-Ryglicach-zamkniety-ksieza-na-kwarantannie>
- Parfianowicz W., Koronamity vs koronafakty, (08.06.2020), <https://koszalin.gosc.pl/doc/6343740.Koronamity-vs-koronafakty>

- Niemirski Z., Sanepid poszukuje uczestników Pierwszej Komunii Świętej w Gielniowie, (12.06.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6355325.Sanepid-poszukuje-uczestnikow-Pierwszej-Komunii-Swietej-w>
- Rybnik-Chwałowice. Kościół zamknięty przez koronawirus... (16.06.2020), <https://katowice.gosc.pl/doc/6362420.Rybnik-Chwalowice-Kosciol-zamkniete-przez-koronawirus>
- Piętka W., Nie rezygnujmy z pielgrzymki, ale..., (27.06.2020), <https://plock.gosc.pl/doc/6380501.Nie-rezygnujmy-z-pielgrzymki-ale>
- Deka M., Proboszcz parafii na Obozisku zakażony koronawirusem, (13.07.2020), <https://radom.gosc.pl/doc/6406046.Proboszcz-parafii-na-Obozisku-zakazony-koronawirusem>
- Koronawirus. Nowe rekomendacje w warszawskim Kościele, aś /archwwa.pl, (26.08.2020), <https://warszawa.gosc.pl/doc/6485058.Koronawirus-Nowe-rekomendacje-w-warszawskim-Kosciele>
- Koronawirus w sanktuarium Matki Bożej Myślenickiej, MŁ, (04.09.2020), <https://krakow.gosc.pl/doc/6500001.Koronawirus-w-sanktuarium-Matki-Bozej-Myslenickiej>
- Koronawirus w parafii św. Stanisława w Lublinie, AG, (21.09.2020), <https://lublin.gosc.pl/doc/6533408.Koronawirus-w-parafii-sw-Stanislaw-w-Lublinie>

V. Źródła uzupełniające

- Abp Ryś o Triduum Paschalnym w czasie koronawirusa: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/04/abp-rys-o-triduum-paschalnym-w-czasie-koronawirusa-wywiad/> [dostęp: 31/01.2021]
- Biuro Prasowe KEP. Rzecznik Episkopatu o przeżywaniu transmisji Mszy Świętych, <https://episkopat.pl/rzecznik-episkopatu-o-przezywaniu-transmisji-mszy-swietych/> [dostęp: 15.02.2021]
- Co apostołowie mówią nam...: <http://em.kielce.pl/kosciol/37446-co-apostolowie-mowia-nam-o-zmartwychwstalem-chrystusie> [dostęp: 30.06.2021]
- Dekrety Metropolity Krakowskiego oraz informacje Kurii w sprawie zagrożenia epidemicznego: <https://diecezja.pl/aktualnosci/dekrety-metropolity-krakowskiego-oraz-informacje-kurii-w-sprawie-zagrozenia-epidemicznego/> [dostęp: 30.06.2021]
- Dekrety i zarządzenia Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego w związku z epidemią koronawirusa: <https://archiczesz.pl/zapowiedzi,35/dekrety-i-zarzadzenia-arcybiskupa-metropolity-czestochowskiego-w-zwiazku-z-epidemia-koronawirusa,1585414863.html> [dostęp: 30.06.2021]
- [Dokumenty związane z koronawirusem]: <https://archidiecezjakatowicka.pl/koronawirus> [dostęp: 30.06.2021]
- Gądecki S., Duszpasterstwo po pandemii, <https://www.niedziela.pl/artyku/70780/Abp-Stanislaw-Gadecki-Duszpasterstwo-po-> [dostęp: 30.06.2021]

- Jak pandemia zmienia nasze życie...: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/film/ks-falak-jak-pandemia-zmienia-nasze-zycie-do-kaplanow-48/> [dostęp: 31.01.2021]
- Katecheza rodzinna: <https://katecheza.archiczesz.pl/katecheza-rodzinna-informacje-dla-rodzicow/> [dostęp 1.02.2021]
- Katechezy przedślubne: https://pobierz.kuria.gliwice.pl/wojciech/Katechezy_przed-slubne_pandemia.pdf [dostęp: 31.01.2021]
- Komunikaty i ogłoszenia [S.L.Głódź]: <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/komunikaty-i-ogloszenia/64385/koronawirus-komunikaty-konferencji-episkopatu-polski-i-kurii-metropolitalnej-gdanskiej> [dostęp: 1.02.2021]
- Konferencja Episkopatu Polski, Dyrektorium w sprawie Mszy św. transmitowanej przez telewizję. „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2017 (29), s. 48–55.
- Modlitwa o zaprzestanie rozpowszechniania się epidemii: <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/modlitwa-o-zaprzestanie-rozprzestrzenienia-sie-koronawirusa/> [dostęp: 31.01.2021]
- Modlitwa, post i jałmużna...: <http://em.kielce.pl/kosciol/38307-bp-jan-piotrowski-modlitwa-post-i-jalmuzna-to-droga-do-przemiany-i-nawrocenia> (14.05.2020) [dostęp: 30.06.2021]
- Obrazek z modlitwą o zatrzymanie epidemii...: <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/aktualnosci-dla-kaplanow/2506-obrazek-z-modlitwa-o-zatrzymanie-epidemii-koronawirusa-i-dar-zdrowia> [dostęp: 31.01.2021]
- Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, 4 kwietnia 2020 r., <https://episkopat.pl/oredzie-telewizyjne-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski-4-kwietnia-2020-r/> [dostęp: 15.02.2021]
- Piąta ofiara epidemii...: <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/5-ofiara-epidemii-z-terenu-diecezji/> [dostęp: 31.01.2021]
- Proboszcz z Niskowej...: <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7674-proboszcz-z-niskowej-dziekowal-w-lagiewnikach-za-cud-ktorego-doswiadczył> [dostęp: 31.01.2021]
- Przez brak pokory...: , <http://em.kielce.pl/kosciol/37672-bp-jan-piotrowski-przez-brak-pokory-czlowiek-wyzuty-jest-z-milosci-boga-i-blizniego> [dostęp: 30.06.2021]
- Siedziba Sądu Diecezjalnego w Tarnowie zamknięta do odwołania: <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/wiadomosci/item/7563-siedziba-sadu-diecezjalnego-w-tarnowie-zamknieta-do-odwolania> [dostęp: 31.01.2021]
- World Health Organization. Key planning recommendations for mass gatherings in the context of COVID-19. Interim guidance. <https://www.who.int/publications/i/item/10665-332235> [dostęp: 09.09.2020]
- World Health Organization. Practical considerations and recommendations for religious leaders and faith-based communities in the context of COVID-19. Interim guidance. <https://www.who.int/publications/i/item/practical-considerations-and-recommendations-for-religious-leaders-and-faith-based-communities-in-the-context-of-covid-19> [dostęp: 09.09.2020]
- Wskazania Referatu Katechetycznego Kurii Metropolitalnej w Częstochowie w sprawie Pierwszej Komunii Świętej: <https://archiczesz.pl/zapowiedzi/wskazania-refera>

- tu-katechetycznego-kurii-metropolitalnej-w-czestochowie-w-sprawie-pierwszej-komunii-swietej,1585565553.html [dostęp 2.02.2021]
- Wykaz dekretów i zarządzeń księży biskupów: <https://opoka.news/wykaz-dekretow-i-zarzadzen-ksiezy-biskupow> [dostęp: 30.06.2021]

VI. Interdyscyplinarna literatura przedmiotu

- Alberich E., *Katecheza dzisiaj*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 2003.
- Bielecki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski., Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, s. 923–926.
- Bell A., *The Language of New Media*, Oxford: Blackwell, 1991.
- Borek M., O wyrażaniu uczuć i emocji, w: *Język w komunikacji*, t. 2., red. G. Habrajaska, Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2001, s. 228–234.
- Brzozowski W., *Polonia: la libertad religiosa en tiempos de la pandemia del COVID-19*, „Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado” 2020, nr 54, s. 1–29.
- Channel J., *Corpus-Based Analysis of Evaluative Lexis*, w: *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*, red. S. Hunston, G. Thompson, Oxford: University Press, 2000, s. 38–55.
- Corbett J., *Genre and Genre Analysis*, w: *Encyclopaedia of Language and Linguistics*, red. K. Brown, Amsterda: Elsevier, 2006, s. 26–32.
- Dal Mas F., *I vescovi del Nordest. In questo Natale (anche) assoluzione generale e comunitaria*, <https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/confessione-nella-terza-forma>.
- Dobek-Ostrowska B., *Nauka o komunikowaniu: paradymaty, szkoły, teorie*, w: *Nauka o komunikowaniu: podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001, s. 13–39.
- Draguła A., *Listy, których nie było. Teologiczna interpretacja czasu epidemii w listach pasterskich biskupów polskich*, „Roczniki Teologiczne” LXVIII (2021), z. 1, s. 17–35.
- Duszak A., *Fairclough N., Krytyczna analiza dyskursu*, Kraków: Universitas, 2008.
- Dyduch J., *Kształt prawny Konferencji Episkopatu Polski*, „Prawo Kanoniczne” 2013 nr 2, s. 3–15.
- Dyduch J., *Obchodzenie czasów świętych w Polsce – aktualny stan prawny*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2016, nr 1, s. 49–63.
- Ehlich K., *Discurs*, w: *Metzler Lexicon Sprache*, Stuttgart: Metzler, 2000, s.162–163.
- Fries N., *Emocje. Aspekty eksperymentalne i lingwistyczne*, w: *Wartościowanie w języku i tekście na materiale polskim i niemieckim*, red. G. Falkenberg, N. Fries, J. Puzynina, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, s. 105–133.
- Gajda S., *Spółeczna determinacja nazw własnych tekstów (tytułów)*, „Socjolingwistyka”, 1987, nr 6, s. 79–89.

- Grzenia J., *Komunikacja językowa w Internecie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Hajduk R., Trzy czy cztery podstawowe funkcje Kościoła?: pastoralnoteologiczny spór o koinonię, „*Studia Elbląskie*” 2013, t. 14, s. 97–114.
- Hajduk R., *Współczesne modele pastoralnej działalności Kościoła*, Olsztyn: Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2011.
- Hoffmann T., A., *Sztuka czarno-białej fotografii. Od inspiracji do obrazu*, Gliwice: Wydawnictwo HelionRok, 2009.
- Hunston S., Counting the Unconuntable: Problems of Identifying Evaluation in a Text and in a Corpus, w: *Corpora and Discourse*, red. A. Partington, J. Morley, L. Haarman, Bern: Peter Lang, 2004, s. 157–188.
- Gądecki S., Duszpasterstwo po pandemii, <https://www.niedziela.pl/artukul/70780/Abp-Stanislaw-Gadecki-Duszpasterstwo-po>.
- Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Grabias S., Pojęcie językowego znaku ekspresywnego, w: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978, s. 107–115.
- Gręźlikowski J., *Świętowanie Dnia Pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005.
- Grzegorzczkowska R., *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Grzenia J., Strona WWW jako forma dialogowa, w: *Dialog a nowe media*, red. M. Kita przy współudziale J. Grzeni, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, s. 22–32.
- Hemperek P., Sakrament pokuty, w: P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 3, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1986, s. 149–175.
- Hill M., Coronavirus and the curtailment of religious liberty, „*Laws*” 2020, vol. 9, z. 4, s. 1–19.
- Jupowicz-Ginalska, A., Szewczyk, M., Kiciński, A., Przywara, B., Adamski, A., Dispensation and Liturgy Mediated as an Answer to COVID-19 Restrictions: Empirical Study Based on Polish Online Press Narration, „*Religions*”, 2021 (127), 12(2); <https://doi.org/10.3390/rel12020127>.
- Kamiński R., Tożsamość współczesnej teologii pastoralnej, „*Roczniki Pastoralno-Katechetyczne*” 2012 (59), nr 4, s. 21–36.
- Kamiński R., Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa, w: *Teologia pastoralna*, T. 2, *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński, Lublin: Wydawnictwo ALTA 2, 2000, s. 11–108
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000
- Lalewicz J., *Komunikacja językowa i literatura. Formy komunikacji językowej*, w: *Społeczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*, red. S. Żółkiewski, M. Hop-

- finger, K. Rudzińska, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974, s. 345–387.
- Majka J., *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1981.
- Malinowska E., *Wypowiedzi administracyjne: struktura i pragmatyka*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2001.
- Mały słownik z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej, red. A. Skudrzyk, K. Urban, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego; Warszawa: Spółka Wydawniczo-Księgarska, 2000.
- Maroń G., *Polskie prawodawstwo ograniczające wolność religijną w okresie pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 a standardy państwa prawa – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2021, nr 1, s. 33–49.
- Mautner G., *Analiza gazet, czasopism i innych mediów drukowanych*, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, 2011, s. 49–85.
- Mazurkiewicz P., *Religious Freedom in the Time of the Pandemic*, „Religions” 2021, 12: <https://doi.org/10.3390/rel12020103> [dostęp: 26.06.2021].
- Mierzejewski K., *Obowiązek uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta nakazane*, „Prawo Kanoniczne” 2014, nr 4, s. 65–88.
- Nauka o komunikowaniu. podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Olszówka M., Dyda K., *Analiza konstytucyjności ograniczeń w korzystaniu z wolności religii podczas pandemii koronawirusa w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 23, s. 441–469.
- Pastuszko M., *Miejsce sprawowania sakramentu pokuty i pojednania (kan. 964 §§ 1–3)*, „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 3–4, s. 75–105.
- Pastuszko M., *Równoczesne rozgrzeszenie wielu penitentów bez uprzedniej ich spowiedzi indywidualnej*, „Prawo Kanoniczne” 1988, nr 1–2, s. 53–85.
- Pastwa R.J., *Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa*, „Kultura – Media – Teologia” 2020, nr 41, s. 38–60.
- Pawłowska I., *Nagłówek w sieci. Budowa i funkcja nagłówek prasowych na przykładzie internetowego portalu miejskiego e-sosnowiec.pl*, „Rocznik Prasoznawczy”, 2010, nr 4, s. 105–118.
- Pisarek W., *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.
- Przygoda W., *Funkcje podstawowe Kościoła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, s. 259–263.
- Przygoda W., *Funkcje urzeczywistniania się Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 1999, t.46, z. 6, s. 175–198.

- Przygoda W., Istota i posłannictwo Kościoła, w: *Teologia pastoralna*, T. 1, *Teologia pastoralna fundamentalna*, red. R. Kamiński, Lublin: Wydawnictwo ALTA 2, 2000, s. 117–149.
- Przygoda W., Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W. Przychyna, Kraków: Wydawnictwo M, 2011, s. 97–113.
- Przywara, B., Adamski, A., Kiciński, A., Szewczyk, M., Jupowicz-Ginalska, A., Online Live-Stream Broadcasting of the Holy Mass during the COVID-19 Pandemic in Poland as an Example of the Mediatisation of Religion: Empirical Studies in the Field of Mass Media Studies and Pastoral Theology, „Religions” 2021, 12, 261. <https://doi.org/10.3390/rel12040261>.
- Puzynina J., Komunikacja językowa i jej zakłócenia, w: *Sposoby istnienia. Działanie wobec siebie i innych*, red. J. Rudniański, K. Murawski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, s. 111–124.
- Pytel-Pandey D., Dyrektywne akty mowy – klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis” CLIV (2011), s. 149–158.
- Rincón-Pérez T., Sakrament pokuty, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego – Codex Iuris Canonici. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*, red. P. Majer, Kraków: Wolters Kluwer Polska 2011, s. 718–743.
- Sadowska A., Tytuły prasowe – ich budowa i funkcja, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica”, 2007, nr 9, s. 401–413.
- Sasińska-Klas T., Analiza dyskursywna i jej zastosowanie w badaniach na gruncie nauk społecznych, w: *Odmiany współczesnej nauki o polityce*, red. P. Borowiec, R. Kłosowicz, P. Ścigaj, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s. 423–435.
- Sitarz M., Zasady relacji Kościół – państwo w nauczaniu Soboru Watykańskiego II, w: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa Dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Sitarz, P. Stanisław, H. Stawniak, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2014, s. 239–249.
- Skowronek K., *Między sacrum a profanum. Studium językoznawcze listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski (1945–2005)*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 2006.
- Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 1–3. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995.
- Słownik terminologii medialnej, red. W. Pisarek, Kraków: Wydawnictwo Autorów i Wydawców Naukowych Universitas, 2006.
- Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, t. 1–2, Warszawa: Reader’s Digest Przegląd, 2001.

- Sobański R., Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny, „Państwo i Prawo” 1999, nr 6, s. 3–17.
- Sobczyk P., Kościół a wspólnoty polityczne, Warszawa: Santiago, 2005.
- Stanisz P., Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie, w: *Katolickie zasady relacji Państwo – Kościół a prawo polskie*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2015, s. 159–185.
- Stanisz P., Ograniczenia wolności kultu religijnego w czasie pandemii COVID-19: między konstytucyjnością a efektywnością, „Przegląd Sejmowy” 2021, nr 3, s. 143–165.
- Sulkowski L., Ignatowski G., Impact of COVID-19 Pandemic on Organization of Religious Behaviour in Different Christian Denominations in Poland, “Religions” 2020, 11: <https://doi.org/10.3390/rel11050254> [dostęp: 26.06.2021].
- Uruszczak W., Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim, „Annales Canonici” 2007, t. 3, s. 5–21.
- van Dijk T., *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- WWW – w sieci metafor. Strona internetowa jako przedmiot badań naukowych, red. A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko, [seria: Język@multimedia 2], Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008.
- Wilkoń A., Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu, Kraków: Universitas, 2002.
- Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1987.
- Witosz B., *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005.
- Wodak R., Wstęp: badania nad dyskursem – ważne pojęcia i terminy, w: *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, 2011, s. 11–48.
- Wojtak M., *Gatunki prasowe*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.
- Wojtak M., *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2011 [Teolingwistyka 9].
- Zarzycki Z., Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa – czym naprawdę jest?, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. P. Kroczyk, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014, s. 69–117.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., Językowe środki perswazji w homiliach (na przykładzie tekstów Jana Pawła II), w: *Język a kultura*, t. IV. Funkcje języka i wypowiedzi, red. J. Bartmiński, R. Grzegorzczkova, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1991, s. 149–157.

- Zdunkiewicz-Jedynak D., Językowe środki perswazji w kazaniu, Kraków: Wydawnictwo „Poligrafia Salezjańska”, 1996.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., Wykłady ze stylistyki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Żydek-Bednarczyk U., Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu, Kraków: Wydawnictwo Autorów i Wydawców Naukowych Universitas, 2005.

Spis wykresów

Spis wykresów Części III. Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce z okresu I fali pandemii Covid-19 w dyskursie medialnym

Wykres 1.	Klasyfikacja tytułów na portalach	121
Wykres 2.	Klasyfikacja tytułów w tygodnikach	121
Wykres 3.	Funkcje tytułów na portalach	122
Wykres 4.	Funkcje tytułów w tygodnikach	122
Wykres 5.	Rodzaje dokumentów oficjalnych	123
Wykres 6.	Informacje o zakażeniach koronawirusem	124
Wykres 7.	Instrukcje liturgiczne i sakramentalne	125
Wykres 8.	Pozostałe tematy główne dyskursu	126
Wykres 9.	Aktywności i wypowiedzi biskupów na portalach	128
Wykres 10.	Aktywności i wypowiedzi biskupów w tygodnikach	129
Wykres 11.	Współautorzy dyskursu (inne grupy duchownych)	130
Wykres 12.	Dokumenty oficjalne KEP	131
Wykres 13.	Dokumenty arcybiskupów/biskupów diecezjalnych	132
Wykres 14.	Tematy szczegółowe w dokumentach instytucjonalnych i materiałach publicystycznych n.t. komunikacji na portalach	133
Wykres 15.	Tematy szczegółowe w dokumentach instytucjonalnych i materiałach publicystycznych n.t. komunikacji w tygodnikach	134
Wykres 16.	Analiza materiału wizualnego	136
Wykres 17.	Zróżnicowanie gatunkowe	140
Wykres 18.	Nasylenie wizualne publikacji	141

Spis wykresów Części IV.

Społeczny odbiór komunikacji Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii Covid-19 – diagnoza socjologiczna

Wykres 1.	Autodeklaracja religijna respondentów	157
Wykres 2.	Częstotliwość modlitwy osobistej deklarowana przez respondentów	158
Wykres 3.	Deklarowana częstotliwość uczestnictwa we Mszy świętej	159
Wykres 4.	Korzystanie przez respondentów z mediów katolickich	160
Wykres 5.	Kontakt respondentów z komunikatami dotyczącymi zachowania bezpieczeństwa w sytuacji pandemii publikowanymi przez Episkopat Polski	162
Wykres 6.	Opinie respondentów na temat dostępności komunikatów Episkopatu Kościoła katolickiego w Polsce	163
Wykres 7.	Ogólna ocena sposobu informowania przez oficjalne instytucje Kościoła katolickiego w Polsce o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa w kościołach	164
Wykres 8.	Ocena języka komunikatów ze strony oficjalnych instytucji Kościoła katolickiego w Polsce dotyczących sytuacji pandemii i zasad bezpieczeństwa	165
Wykres 9.	Źródła informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach w kościele w pierwszym okresie pandemii (wiosna 2020, pierwszy lockdown)	167
Wykres 10.	Korzystanie z wybranych źródeł informacji o epidemii i związanych z nią ograniczeniach dotyczących udziału w obrzędach religijnych i nabożeństwach w drugiej fali w porównaniu do pierwszej	168
Wykres 11.	Aktywne osobiste poszukiwanie informacji o regulacjach dotyczących uczestnictwa w obrzędach religijnych i nabożeństwach	169
Wykres 12.	Informowanie o przepisach dotyczących zachowania bezpieczeństwa przez kapłanów w kościołach parafialnych respondentów	170
Wykres 13.	Ogólna ocena sposobu informowania o sytuacji pandemii i zasadach bezpieczeństwa przez księży w kościele parafialnym respondentów lub kościele, do którego respondenci najczęściej uczęszczają	171
Wykres 14.	Przekazywanie w kościołach parafialnych lub innych, do których uczęszczają respondenci, informacji o inicjatywach duszpasterskich wspólnot i instytucji kościelnych podejmowanych w związku z pandemią	173

Wykres 15.	Dostrzeganie tematyki pandemii w kazaniach księży, które respondenci słyszeli w czasie epidemii	174
Wykres 16.	Konkretne tematy nawiązujące do sytuacji pandemii pojawiające się w kazaniach księży	175
Wykres 17.	Ogólna opinia o działaniach informacyjnych Kościoła i instytucji kościelnych na temat życia religijnego i praktyk religijnych w sytuacji pandemii i związanych z nią ograniczeń	176
Wykres 18.	Wprowadzenie w kościołach parafialnych respondentów zasad mających na celu ograniczenie możliwości zarażenia się	193
Wykres 19.	Przestrzeganie przez respondentów obowiązku zasłaniania nosa i ust maseczką podczas udziału w obrzędach i nabożeństwach w kościele lub po prostu wchodząc do kościoła na osobistą krótką modlitwę	194
Wykres 20.	Przestrzeganie obowiązku zasłaniania nosa i ust maseczką przez uczestników obrzędów i nabożeństw w kościele, do którego uczęszczają respondenci	195
Wykres 21.	Przestrzeganie obowiązku zachowania odległości przez uczestników obrzędów i nabożeństw w kościele, do którego uczęszczają respondenci	196
Wykres 22.	Stanowisko respondentów wobec opinii, że Kościół katolicki zbyt łatwo podporządkował się restrykcjom wprowadzanym przez rząd	197
Wykres 23.	Opinie respondentów na temat ryzyka zarażenia się koronawirusem w kościele	198
Wykres 24.	Ogólna opinia o zasadach bezpieczeństwa wprowadzonych w pierwszej fali pandemii (lockdown) dotyczących udziału w nabożeństwach i obrzędach religijnych	199
Wykres 25.	Częstotliwość wybranych praktyk religijnych podczas pierwszej fali pandemii w porównaniu do czasów przed pandemią	201
Wykres 26.	Odczuwanie przez respondentów braku możliwości wspólnotowej modlitwy w kościele podczas pierwszej fali pandemii i wprowadzonych restrykcji	202
Wykres 27.	Uczestnictwo respondentów w obrzędach i uroczystościach Triduum Paschalnego i świąt Wielkiej Nocy podczas pierwszej fali pandemii	204
Wykres 28.	Sposób uczestnictwa respondentów w obrzędach religijnych i nabożeństwach podczas kolejnych fal epidemii	205
Wykres 29.	Zmiana częstotliwości udziału respondentów w nabożeństwach w porównaniu do czasu sprzed pandemii	206
Wykres 30.	Zmiana osobistego zaangażowania religijnego respondentów w porównaniu do czasu sprzed pandemii	207

Wykres 31.	Kontakt respondentów z informacjami dotyczącymi możliwości przyjmowania komunii świętej duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego	208
Wykres 32.	Ocena jasności i pełności informacji dotyczących przyjmowania komunii świętej duchowo, w sytuacji braku możliwości jej przyjęcia materialnego	209
Wykres 33.	Kontakt respondentów z informacjami na temat dyspensy od spowiedzi św. w związku z możliwością przyjmowania komunii świętej duchowo	210
Wykres 34.	Przyjmowanie komunii świętej na rękę w kościele parafialnym respondentów lub kościele, do którego najczęściej uczęszczają	211
Wykres 35.	Informowanie przez księży w kościele, do którego najczęściej uczęszczają respondenci o możliwości przyjmowania komunii świętej na rękę	212
Wykres 36.	Szczególne zasady związane z bezpieczeństwem w okresie pandemii dotyczące Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania kościele parafialnym lub innym, do którego respondenci najczęściej uczęszczają	213

Noty o autorach

O. dr hab. Mirosław Chmielewski, nauki teologiczne (teologia pastoralna, katechetyka, teologia mediów), Wydział Teologii – Instytut Nauk Teologicznych, Katedra Katechetyki Integralnej, KUL.

Dr hab. Małgorzata Nowak-Barcińska, prof. KUL, nauki humanistyczne, językoznawstwo, Wydział Nauk Humanistycznych – Instytut Językoznawstwa, Katedra Języka Polskiego, KUL.

Ks. dr hab. Piotr Stanisław, prof. KUL, nauki prawne, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji – Instytut Nauk Prawnych, Katedra Prawa Wyznaniowego, KUL.

Dr hab. Justyna Szulich-Kałuża, prof. KUL, nauki socjologiczne, nauki o komunikacji społecznej i mediach, Wydział Nauk Społecznych – Instytut Dziennikarstwa i Zarządzania, Katedra Komunikacji Wizualnej i Nowych Mediów, KUL.

Dr hab. Dariusz Wadowski, nauki socjologiczne, nauki o komunikacji społecznej i mediach, Wydział Nauk Społecznych – Instytut Dziennikarstwa i Zarządzania, Katedra Kultury Medialnej, KUL.

„Wytypowane przez Autorów studium obszary badań, przyjęte metody i techniki wytworzenia materiałów badawczych, w połączeniu ze źródłami zastanymi [...] wskazują na rzetelność badawczą i budzą zaufanie dla wyprowadzanych wniosków naukowych. W dalszej perspektywie mogą one wpływać na programy pastoralne, które podczas utrzymujących się kolejnych faz nasilającej się pandemii pozwalają zachować tożsamość wyznaniową w istotnych elementach postaw religijnych”.

Prof. dr hab. Karol Klauza

„Oryginalność opracowania wyraża się w integralnym podejściu do zagadnienia, w jego ujęciu interdyscyplinarnym oraz w wyprowadzaniu wniosków w perspektywie pastoralnoteologicznej. Interdyscyplinarność publikacji wynika z zastosowania przy opracowywaniu zagadnienia komunikacji Kościoła w sytuacji kryzysowej metod badawczych z dziedziny nauk humanistycznych (językoznawstwo), społecznych (socjologia, nauki o mediach i komunikacji społecznej), prawnych i teologicznych. [...] Niewątpliwie jest to cenna i wartościowa publikacja, której lekturę można by polecić szerokiemu spektrum odbiorców: od naukowców, poprzez kościelnych hierarchów i duszpasterzy, aż do każdego, kto chce bardziej zrozumieć fenomen pandemii i jego wielorakie skutki społeczne i religijne”.

Ks. dr hab. Mieczysław Polak, prof. UAM

ISBN 978-83-66812-63-5

9 788366 812635